ЕЛЕКТРОНЕН БЮЛЕТИН
РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ – СОФИЯ

E-BULLETIN
REGIONAL HISTORY MUSEUM – SOFIA

Бр. 06/2024
Vol. 06/2024

Издателство на Регионален исторически музей – София
Publishing of Regional History Museum – Sofia

София 2024

„Е-бюлетин“ е периодично научно електронно издание на Регионален исторически музей – София

“E-Bulletin” is a periodical scientific electronic edition of Regional History Museum – Sofia

Съставител

д-р Александър Станев (РИМ–София)

Редакционна колегия

доц. д-р Венета Ханджийска-Янкулова (РИМ–София)
доц. д-р Илиана Борисова-Кацарова (СУ „Св. Климент Охридски”)
д-р Марио Филипов (РИМ–София)
Елена Николова (РИМ–София)
Цветозар Йотов (РИМ–София)

Техническо оформление

Светлана Чолакова

Editor

Alexander Stanev, PhD (RHM–Sofia)

Editorial Board

Veneta Handzhiyska-Yankulova, Assoc. Prof., PhD (RHM–Sofia)
Iliana Borisova-Katsarova, Assoc. Prof., PhD (SU “St. Kliment Ohridski”)
Mario Filipov, PhD (RHM–Sofia)
Elena Nikolova (RHM–Sofia)
Tzvetozar Yotov (RHM–Sofia)

Layout

Svetlana Cholakova

Издателство на Регионален исторически музей – София
Publishing of Regional History Museum – Sofia

ISSN 2603-4247

Изисквания към авторите за подготовка на публикация / Requirements for authors when preparing a publication: https://e-bulletin.sofiahistorymuseum.bg/bg/requirements

Регионален исторически музей – София
Regional History Museum –Sofia

ЕЛЕКТРОНЕН БЮЛЕТИН
E-BULLETIN

http://www.sofiahistorymuseum.bg/bg/ http://e-bulletin.sofiahistorymuseum.bg/bg/

Бр. 06/2024 ISSN 2603-4247 Vol. 06/2024

СЪДЪРЖАНИЕ
CONTENT

АРХЕОЛОГИЯ /ARCHAEOLOGY

АРХЕОЛОГИЧЕСКИ МАТЕРИАЛ ОТ НЕОЛИТА И ЕНЕОЛИТА ОТ ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ НА ТЕРИТОРИЯТА НА СТОЛИЧНА ОБЩИНА ПРЕЗ 2022 И 2023 Г.
Цветина Гетовска

NEOLITHIC AND ENEOLITHIC ARCHAEOLOGICAL MATERIAL FROM FIELD SURVEY IN SOFIA MUNICIPALITY DURING 2022 AND 2023
Tsvetina Getovska
.....*9–16*

АНТИЧНИ ЛАМПИ ОТ ФОНДА НА НАЦИОНАЛНИЯ ПОЛИТЕХНИЧЕСКИ МУЗЕЙ
Ангелос Гугудис

ANCIENT LAMPS IN THE COLLECTION OF THE NATIONAL POLYTECHNICAL MUSEUM
Angelos Gougudis
.....*17–38*

КЪСНОАНТИЧНИЯТ КОМПЛЕКС В КВ. ОБЕЛЯ (СОФИЯ) – НОВ ПОГЛЕД ВЪРХУ ПРОУЧВАНИЯТА ОТ 60-ТЕ ГОДИНИ НА XX ВЕК
Анани Антонов

THE LATE ANTIQUE COMPLEX IN OBELIA (SOFIA) – A NEW LOOK AT THE RESEARCHES FROM THE 1960S
Anani Antonov
.....*39–62*

АРХЕОМЕТАЛУРГИЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ НА НАХОДКИ ОТ БРОНЗОВАТА ЕПОХА ОТ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ОБЕКТ КРАЙ СЕЛО ЧУКОВЕЗЕР
Силвия Иванова, Деян Лесигярски

ARCHAEOMETALLURGICAL RESEARCH OF BRONZE AGE FINDS FROM THE ARCHAEOLOGICAL SITE NEAR CHUKOVEZER
Silviya Ivanova, Deyan Lesigyarski
.....63–76

РЕДОВНИ ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ НА ТЕРИТОРИЯТА НА СТОЛИЧНА ОБЩИНА (2022 и 2023 г.)
Александър Станев, Методи Златков

FIELD SURVEYS IN SOFIA MUNICIPALITY IN 2022 AND 2023
Alexander Stanev, Metodi Zlatkov
.....77–169

ИСТОРИЯ / HISTORY

ТУРИСТИЧЕСКИ ОРГАНИЗАЦИИ В СОФИЯ ЧАСТ 1: ОТ НАЧАЛОТО НА ОРГАНИЗИРАНИЯ ТУРИЗЪМ В БЪЛГАРИЯ ДО 50-ТЕ ГОДИНИ НА XX В.
Марио Филипов

TOURIST ORGANIZATIONS IN SOFIA PART 1: FROM THE BEGINNING OF ORGANIZED TOURISM IN BULGARIA TO THE 1950S
Mario Filipov
.....173–194

„ВЪДВОРЯВАНЕ И ИЗГНАНИЕ“ – БОНЧО МАТЕЕВ БОНЧЕВ И НЕГОВИЯТ ТРУД
Силвио Томов

“INTERMITTENT CONFINEMENT OR EXILE” – BONCHO M. BONCHEV AND HIS BOOK
Silvio Tomov
.....195–207

СОФИЯ И СОФИЙСКИЯТ НАЧИН НА ЖИВОТ В ТВОРЧЕСТВОТО НА ПИСАТЕЛЯ КРАСИМИР ДАМЯНОВ
Илия Мечков

SOFIA AND THE SOFIA WAY OF LIFE IN THE WORK OF THE WRITER KRASSIMIR DAMYANOV
Iliya Metchkov
.....209–232

МУЗЕОЛОГИЯ / MUSEOLOGY

КРАТКА ИСТОРИЯ НА ДЕВИЧЕСКОТО ПРАКТИЧЕСКО ПРОФЕСИОНАЛНО УЧИЛИЩЕ „КНЯГИНЯ ЕВДОКИЯ“ – ПАВЛОВО – СОФИЯ
Мариана Маринова

A BRIEF HISTORY OF THE GIRLS’ PRACTICAL VOCATIONAL SCHOOL “PRINCESS EVDOKIA” – PAVLOVO – SOFIA
Mariana Marinova
.....235–247

90 ГОДИНИ ПРИРОДЕН ПАРК „ВИТОША“
Юлия Михайлова

VITOSHA NATURE PARK – 90 YEARS
Julia Mihailova
.....*249–265*

БИБЛИОТЕКА НА РИМ – СОФИЯ
Бранимира Танева

LIBRARY OF THE REGIONAL HISTORY MUSEUM – SOFIA
Branimira Teneva
.....*267–268*

АРХИТЕКТУРА И ГРАДОУСТРОЙСТВО / ARCHITECTURE AND URBAN DEVELOPMENT

ПОСЛЕДНАТА КЪЩА НА АРХИТЕКТ КОЙЧЕВ
Валентина Върбанова, Александър Лозев

THE LAST HOUSE OF ARCHITECT KOYCHEV
Valentina Varbanova, Aleksandar Lozev
.....*271–284*

АРХЕОЛОГИЯ
ARCHAEOLOGY

Електронен бюлетин
Регионален исторически музей – София
E-Bulletin
Regional History Museum – Sofia

Бр. 06/2024
Vol. 06/2024

АРХЕОЛОГИЧЕСКИ МАТЕРИАЛ ОТ НЕОЛИТА И ЕНЕОЛИТА ОТ ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ НА ТЕРИТОРИЯТА НА СТОЛИЧНА ОБЩИНА ПРЕЗ 2022 И 2023 Г.

Цветина Гетовска

През 2022 и 2023 г. бяха проведени теренни издирвания по проект на Регионален исторически музей – София за актуализиране и обновяване на Автоматизираната информационна система „Археологическа карта на България“ за област София-град. По време на експедицията бяха регистрирани обекти с археологически материал, принадлежащ към периодите на неолита и/ или енеолита[1].

Към настоящия момент праисторията в Софийската котловина остава слабо проучена. Много от известните обекти имат публикуван единствено малък брой керамични фрагменти от съдове или други находки без сигурен контекст, често определени само като „праистория“ (Петков 1928, 1950, 1959, 1960; Георгиев 1959; Вайсов 1984). Наличната информация за самите обекти в АИС „АКБ“ е често непълна и неактуална.

Котловината е от съществено значение за изучаването на ранните етапи на праисторията. Това е зона, в която могат да бъдат разгледани контакти между отделните явления през неолита и енеолита, вече познати в съседни райони като долината на р. Струма, днешна Източна Сърбия и днешна Северозападна България (Петков 1928; Гарашанин 1966; Николов 1983; Тодорова 1986, 99; Тодорова, Вайсов 1993 97–116).

Както бе отбелязано по-горе в текста, липсата на достатъчно публикуван материал е сред основните затруднения на проучванията. Именно поради тази причина системното публикуване на находки и резултати от теренните издирвания има принос за обновяване и допълване на информация за археологическите обекти в района (Станев, Златков, 2020, 2021; Попова, Дафова, 2022).

Откритата характерна праисторическа керамика, отнесена към неолита и/ или енеолита, през 2022 и 2023 г. е малко. Такава е разпозната в обектите около с. Лозен – „Лозен, Засеченик 2“ (обект 102), „Лозен, Блазна“(обект 202), „Лозен, Крива река 1“ (обект 106) и около с. Герман – „Герман, Керемидица 2“ (обект 115).

[1] Виж публикацията по темата в настоящото издание.

В обект 204 в м. Дреновец, район Овча Купел, регистриран през 2023 г., бе открито почти изцяло запазено каменно оръдие, което вероятно също може да бъде отнесено към периода на праисторията (Обр. 3).[2]

Керамиката от гореспоменатите обекти е сходна. Графично представените характерни фрагменти са от среднодебелостенни (деб. на стената 0,05 – 1,00 см) съдове, които имат неорганични примеси от фин пясък, дребни (<0,03 см) или средни (0,03 – 0,05 см) по размер камъчета в глината. Поради измитата им повърхност не бе възможно разпознаването на покритие или допълнително третиране на повърхността (Обр. 1, 2). Единствено външната повърхност на фрагмент 106.1 (Обр. 1) е добре загладена и има следи от излъскване.

Състоянието на материала не позволява възстановяването със сигурност на цялата форма на съдовете, но е направен опит за разграничаването на няколко основни такива. Документирани са гърниевидни купи (Обр. 1: 102.1, 106.2, 115.1), отворени купи или гърниевидни съдове (Обр. 2: 202.3, 202.4), затворена купа или гърне със заобленобиконичен прелом (Обр. 2: 202.2), устие от затворен съд със сферична форма (Обр. 2: 202.1) и устие и прелом от биконична купа/ паница с цилиндрична горна част (Обр. 1: 106.1). Обработен е и фрагмент от плътно краче на съд (Обр. 1: 102.2), което най-вероятно е част от отворена купа/ паница с пресеченоконична форма и три/ четири плътни ниски крачета.

Украса е засвидетелствана по три фрагмента – релефна лента с ями под устието на гърниевидни купи (Обр. 1: 102.1, 115.1) и широки хоризонтални канелюри или следи от заглаждане по горната част на купа или гърне (Обр. 2: 202.4).

Фрагментите от затворени биконични купи или гърниевидни форми със заобленобиконичен прелом (Обр. 2: 202.2) имат паралели със съдове от неолита (Вандова 2000, fig. 4; Perets and Kulow 2011, fig. 4.11: 13; Bozhilov 2002, Taf. V.16: 13). Предполагаемите устия от гърниевидни купи (Обр. 1: 102.1, 115.1) имат аналогии в късния неолит (Hiller 2005, 46; Кацаров, Бъчваров 2017, 248). Съдове на крачета (Обр. 1: 102.2) също се откриват през неолита (Bozhilov 2002, Taf. V.2: 10, 11, 13, 17; Stefanova 2005, Taf. 26: 1, 5). Някои от примерите като устие от съд със сферична форма (Обр. 2: 202.1) се срещат както през ранния неолит (Вандова 2000, Обр. 8: 4-10; Ганецовски 2009, фиг. IXI: 2-3; Perets, Kulow 2011, fig. 4.7:5-7), така и през ранния енеолит (Schlor 2005, Taf. 56: 1-4; 85: 5). Аналогии на биконични купи с горна цилиндрична част (Обр. 1: 106.1) има в комплекси от съдове от периода на ранния енеолит (Ганецовски 2006, 27, таб. XXXIII: 1).

Състоянието и количеството на представената керамиката не позволява по-прецизно датиране на формите. Резултатът от обработката ѝ показва, че има сигурно засвидетелствано обитаване на територията около с. Лозен и с. Герман през неолита и енеолита. Откритите паралели потвърждават, че Софийската котловина има редица сходства със съдени райони през съответните периоди, както бе споменато в началото на настоящия текст. Публикуването и общото хронологическото определяне на макар и малкото фрагменти има съществена роля при допълването на известната ни към момента информация за праисторията в района.

[2] Материалът от обекта вероятно е преотложен депозит. Виж подробности в публикацията по темата в настоящото издание.

Б И Б Л И О Г Р А Ф И Я

Вайсов 1984: И. Вайсов. *Антропоморфная пластика из праисторического поселения Курило-Кременица Софийского округа*. – In: *Studia Praehistorica*, Т. 7, 1984, с. 33–63.

Вандова 2000: В. Вандова. *Керамичният комплекс на IV строителен хоризонт в неолитното селище Кременик край Сапарева Баня.* – В: *Известия на исторически музей – Кюстендил*. П.1. Кюстендил, 2000, с. 36–51.

Ганецовски 2006: Г. Ганецовски. *Алтимир-Бреста. Култов комплекс и селище*. Враца, 2006.

Ганецовски 2009: Г. Ганецовски. *Оходен. Селище от ранния неолит. Разкопки 2002 – 2006.* София, 2009.

Гарашанин 1966: М. Гарашанин. *Хронология и генезис на неолита в централната и югоизточната част на балканския полуостров.* - В: *Археология*, 1, 1966, с. 16–30.

Георгиев 1959:Г. Георгиев. *Останки от първобитно селище в центъра на София*. – В: *Известия на Археологическия институт*, Т. XXII, София, 1959, с. 330–332.

Кацаров, Бъчваров 2017: Г. Кацаров и К. Бъчваров. *Керамичен комплекс*. – В: *Сърнево. Вкопани структури от късния неолит, ранната и късната желязна епоха и римския период Том 1. Късноеолитното ямно поле*. Ред. К. Бъчваров, М. Тонкова и Г. Кацаров. София, 2017, с. 239–279.

Николов 1983: В. Николов. *Орнаментация на раннонеолитната рисувана керамика: систематизация и характеристика.* - В: *Археология*, 1, 1983, с. 29–43.

Петков 1928: Н. Петков. *Предисторическа боядисана керамика отъ Софийската котловина.* – В: *Годишник на Археологически музей – Пловдив*, Пловдив, 1928, с. 185–198.

Петков 1950: Н. Петков. *Селищната могила Окол глава.* – В: *Известия на Археологическия институт.* Т. XVII. София, 1950, с. 157–170.

Петков 1959: Н. Петков. *Праисторически материали от разкопките при с. Горни Пасарел, Софийско.* – В: *Известия на Археологическия институт*. Т. XXII. София, 1959, с. 41–54.

Петков 1960: Н. Петков. *Принос към проучванията на праисторията на Софийското поле*. – В: *Археология*, 4, 1960, с. 44–58.

Попова, Дафова 2022: М. Попова и Л. Дафова. *Праисторически материали от местността Чунговица, с. Лозен, Столична община*. – В: *Електронен бюлетин РИМ–София*, 5, 2022, с. 9–16.

Станев, Златков 2020: А. Станев, М. Златков. *Теренни издирвания в землищата на селата Лозен и Казичене, район Панчарево, Столична община.* – В: *Електронен бюлетин на РИМ–София,* 4, 2021, с. 43–111.

Станев, Златков 2021: А. Станев и М. Златков. *Системни археологически издирвания на територията на Столична община през 2020 г. (Герман и Лозен)*. – В: *Електронен бюлетин на РИМ–София*, 5, 2021,с. 47–77.

Тодорова 1986: Х. Тодорова. *Каменно-медната епоха в България (Пето хилядолетие преди новата ера).* София, 1986.

Тодорова, Вайсов 1993: Х. Тодорова и И. Вайсов. *Новокаменната епоха в България*. София, 1993

Bozhilov 2002: V. Bozhilov. *Keramikkomplex aus dem Horizont II-I (Schichtenfolge Karanovo IV).* – In: *Karanovo, II. Die Ausgrabungen in O 19*. Ed. by S. Hiller and V. Nikolov. Wien, 2002, 83–108.

Hiller 2005: S. Hiller. *Ausgewählte Keramik der Stufen Karanovo II–III, III und III–IV.* – In: *Karanovo. Die Ausgrabungen im Nordsüd-Schnitt, 1993-1999*. Band IV.1., Ed. by S. Hiller and V. Nikolov, Wien, 2005, 43–54.

Perets, Kulow 2011: L. P. Perets, M. G. Kulow.*Balgarchevo. The Prehistoric Settlement*. Sofia, 2011.

Schlor 2005: I. Schlor. *Keramik der Stufen Karanovo V und VI.* – In: *Karanovo. Die Ausgrabungen im Nordsüd-Schnitt, 1993-1999.* Band IV.1., Ed. by S. Hiller and V. Nikolov, Wien, 2005, 73–150.

Stefanova 2005: T. Stefanova. *Der keramische Befund aus dem Haus „Nordsüd-Schnitt 12.I.* – In: *Karanovo. Die Ausgrabungen im Nordsüd-Schnitt, 1993-1999.* Band IV.1., Ed. by S. Hiller and V. Nikolov, Wien, 2005, 55–60.

S U M M A R Y

NEOLITHIC AND ENEOLITHIC ARCHAEOLOGICAL MATERIAL FROM FIELD SURVEY IN SOFIA MUNICIPALITY DURING 2022 AND 2023

Tsvetina Getovska

During regular field surveys in Pancharevo region, Sofia district different prehistoric archeological material was discovered. Few distinctive pottery sherds were found and are presented in this text. Due to the condition of the material it was not possible to distinguish with great certainty different forms and types of vessels. The fragmentary state of the material was also the reason finding parallels and analogies in other sites was difficult. Most examples have similarities with forms dated to the Neolithic and Eneolithic periods.

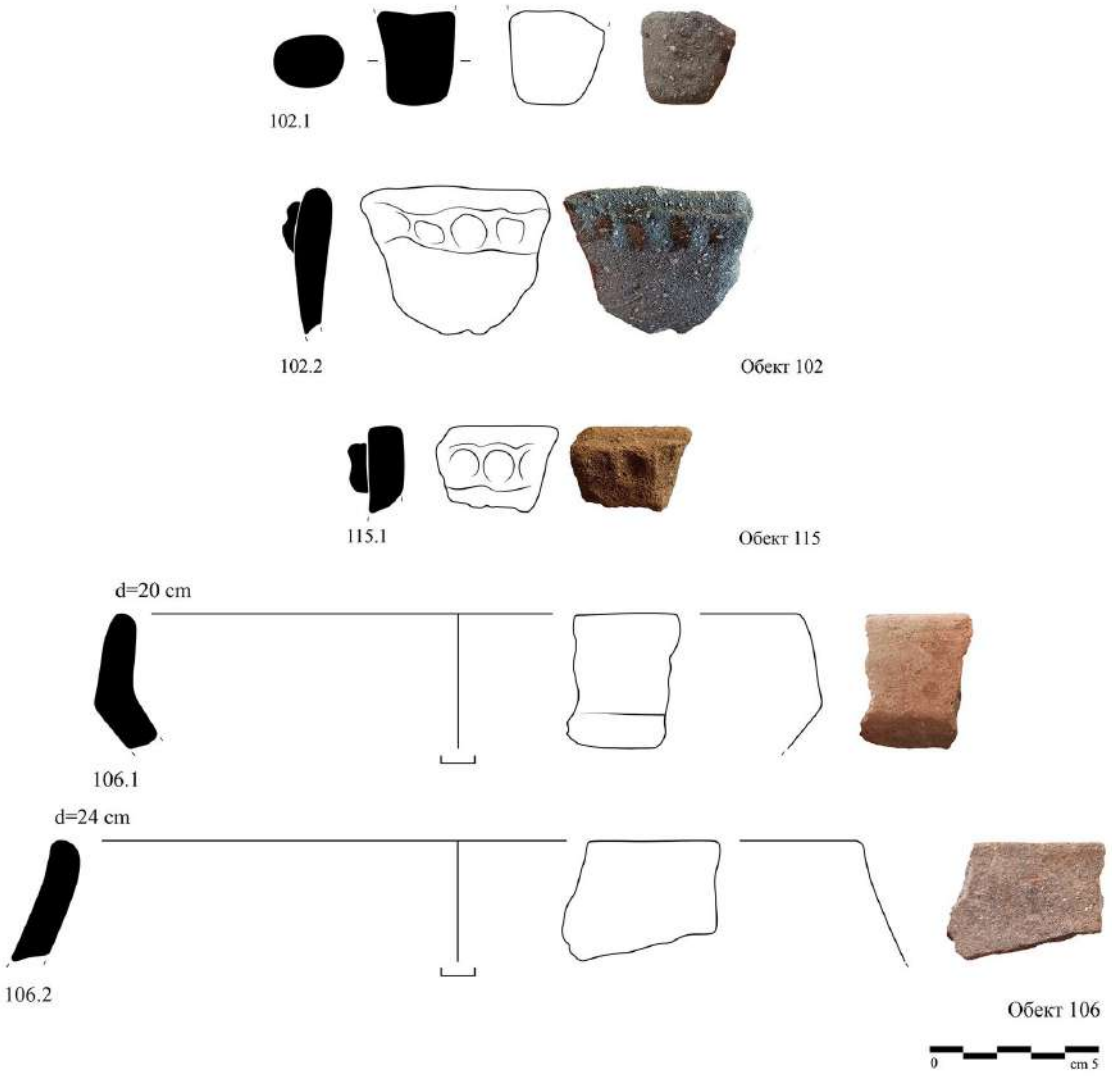
Ключови думи: *теренни археологически издирвания, археологически материал, неолит, енеолит, Столична община*

Key words: *archaeological field survey, archaeological material, Neolithic period, Eneolithic period, Sofia Municipality*

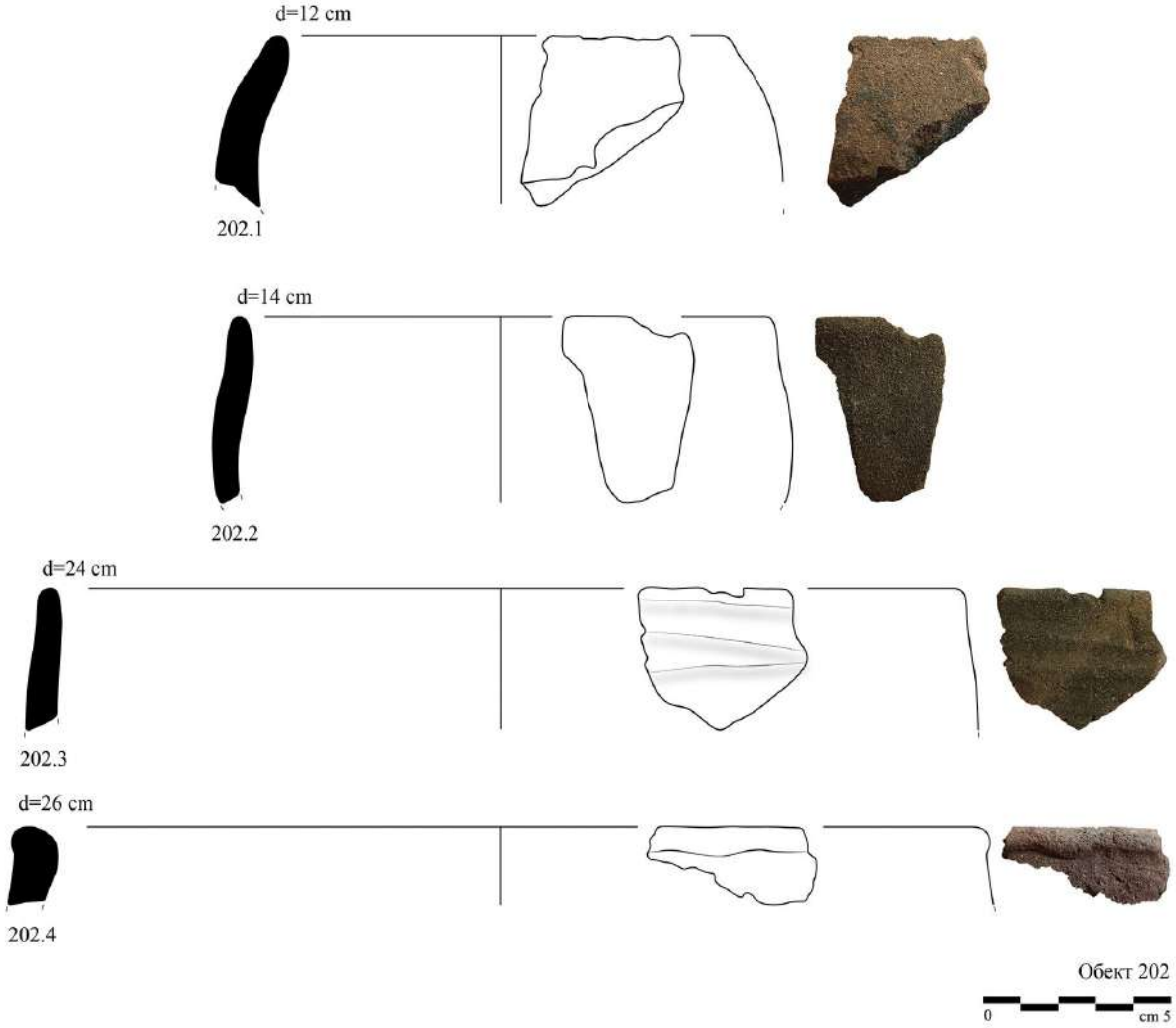
A B T O P

Цветина Гетовска, докторант
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
tsgetovska@gmail.com

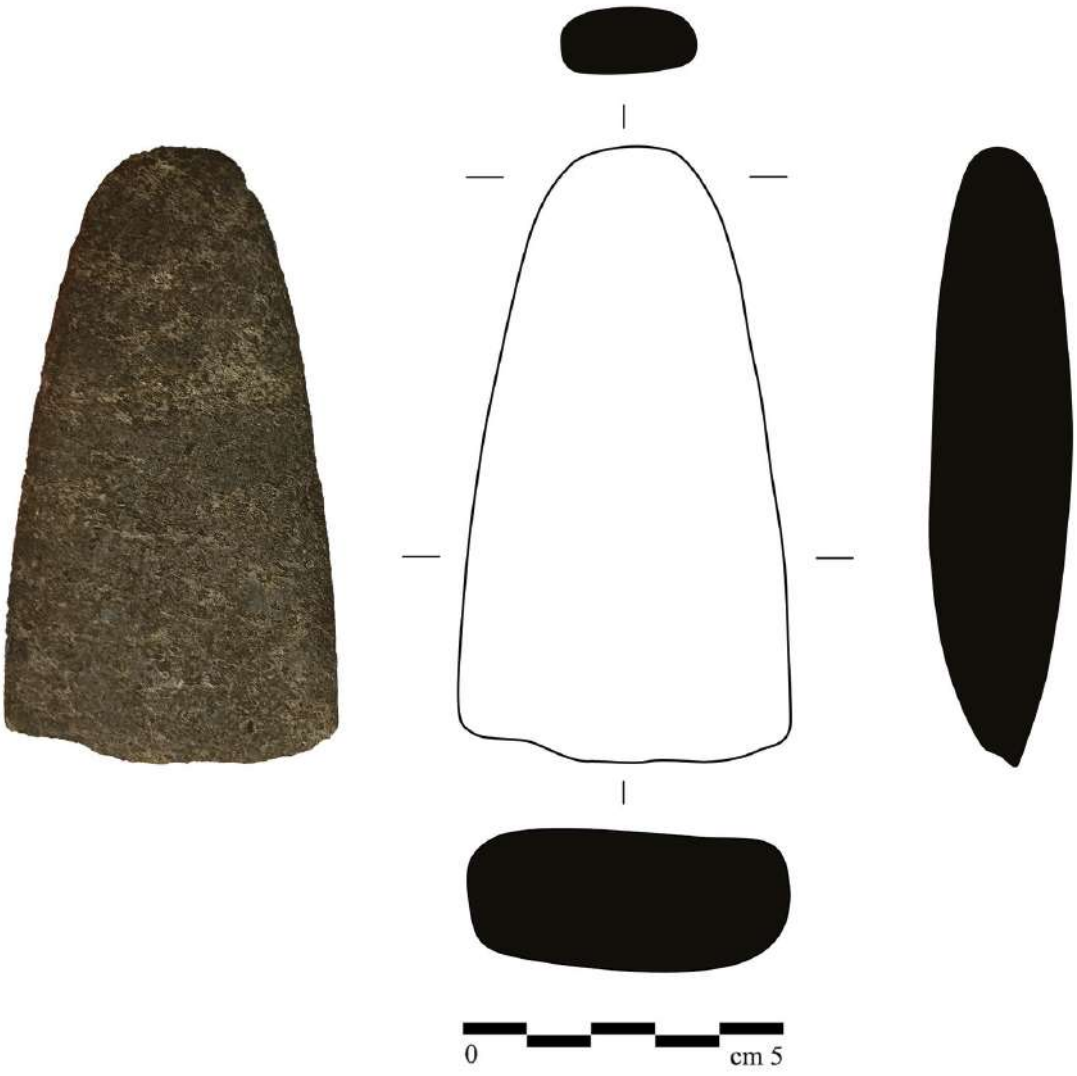
Tsvetina Getovska, PhD student
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
tsgetovska@gmail.com

Обр. 1. *Керамика от „Лозен, Засечeник 2“ (обект 102), „Лозен, Крива река 1“ (обект 106), „Герман, Керемидица 2“ (обект 115)*
(фото и графично документиране: Ц. Гетовска)

Обр. 2. *Керамика от „Лозен, Блазна“ (обект 202)*
(фото и графично документиране: Ц. Гетовска)

Обр. 3. *Каменно оръдие от обект 204/ 2023 г., м. Дреновец, район Овча Купел (фото и графично документиране: Ц. Гетовска)*

Електронен бюлетин
Регионален исторически музей – София
E-Bulletin
Regional History Museum – Sofia

Бр. 06/2024
Vol. 06/2024

АНТИЧНИ ЛАМПИ ОТ ФОНДА НА НАЦИОНАЛНИЯ ПОЛИТЕХНИЧЕСКИ МУЗЕЙ

Ангелос Гугудис

Националният политехнически музей (НПТМ) е институция, занимаваща се със запазването, проучването и популяризирането на техническото наследство на България, включващо експонати свързани с времеизмерването, транспорта, фото и кинотехника, оптика, звукозапис и звуковъпроизвеждане, радио и телевизия, изчислителна, измервателна, битова и съобщителна техника, и др. В своята дейност, музеят включва и предмети от сферата и на осветителната техника. Поради това, в своето почти 70-годишно съществуване, музеят е натрупал и известен брой предмети свързани с осветлението през античността.[1]

Придобита като дарение, колекцията от антични лампи на НПТМ, се състои от 22 предмета (лампи и калъп), които за съжаление в по-голямата си част са с неизвестно местонамиране. Това ограничава възможностите за анализ. Предвид това, настоящата работа има характера на каталог, в който лампите са поставени в типологични групи и са приведени паралели.

Лампите попадат в широк времеви диапазон и включват керамични лампи, изработени на колело и калъп, както и един образец, изработен от метал. Предметите са разгледани и описани на базата на морфологичните им белези – форма и украса, като водеща при изследването им е типологията на Г. Кузманов (Кузманов 1992).

Лампите, изработени на колело са три броя (**Кат. №№ 1, 18–19**). Една от тях се отнася към елинистическата епоха, докато другите две се свързват с времето на Късната античност. Останалите керамични лампи са изработени в калъп (**Кат. №№ 2–17**). Повече от половината от тях (**Кат. №№ 2–10, 14–15**), се отнасят към типове, които често са класифицирани под термина „Bildlampen", а именно – „лампи с изображения в диска" (Кузманов 1992: 17). От тях, само пет (**Кат. №№ 2, 6, 9, 14–15**) имат дискови изображения. Останалите три керамични

[1] Изказвам благодарност на директора на Националният политехнически музей, д-р Екатерина Цекова и на зам.-директора инж. Светозара Карарадева за възможността да се запозная и публикувам настоящия материал.

лампи, изработени в калъп (**Кат. №№ 13, 16–17**), попадат в групата „късноантични лампи“. Последните две лампи са изработени от метал[2].

Кат. № 1 представлява керамична лампа, изработена на колело, представител на наричаните от Кузманов „лещовидни“ типове лампи (Кузманов 1992: 15). Екземплярът има характерния за Тип IX (Кузманов 1992: 15) сплеснат биконвексен профил на резервоара, врязан пръстен около отвора за масло, ъгловат профил на фитилника, което дава основание да го отнесем към този тип. Лампите от типа са датирани между последната четвърт на IV и втората четвърт на III в. пр. Хр. (Кузманов 1992: 15; Кузманов, Минчев 2018: 37; Howland 1958: 94). При лампата от НПТМ не се наблюдават конвексна повърхност на фитилника и фирнис по дъното, описани като белези за по-късната фаза на този тип (Кузманов, Минчев 2018: 37), което вероятно показва, че тя не трябва да се отнася към нея. Образецът показва близко сходство с група лампи от Калимнос, датирани около началото/първата половина на III в. пр. Хр. (Bailey 1975: Cat. Nos. Q437–Q440). Лампи от този тип са публикувани и от Варна (Кузманов 1992: Кат. №№ 34–35; Кузманов, Минчев 2018: 63–81). Интересно е, че при екземпляра от НПТМ липсва типичният коничен издатък, който се среща при повечето такива лампи (Кузманов 1992: 15; Кузманов, Минчев 2018: 37; Howland 1958: 94).

Кат. № 2 има характерния за Тип XVIII по Кузманов (Кузманов 1992: 19) широк удължен фитилник, фланкиран с волути. Профилът и декорацията са със силно загладен релеф – вероятно поради изработката в износен калъп. Дискът на разглежданата лампа е декориран с характерната за типа митологична сцена, в случая – изображение на Сол/Хелиос или Луна/Селена. Бюстът на божеството е поставено в полумесец. Върху диска се виждат и наченки на релефни радиални лъчи, привидно изхождащи от централното изображение, но е трудно да се каже дали те представляват част от композицията на декорацията или са просто неумишлен резултат от производството на лампата.

Типът е с италийски произход и често е датиран през първата четвърт на I – средата на II в. (Кузманов 1992: 19; Кузманов, Минчев 2018: 56), но изглежда се среща в Долна Мизия, чак до средата на III в. (Владкова 2013: 164). Тесните и наклонени навътре плещи, каквито има и разглежданият тук екземпляр, са определени от Кузманов и Минчев като белези типични за по-ранните лампи от типа (Кузманов, Минчев 2018: 56). Колекция от подобни лампи от Британския музей са отнесени към периода 40/50 г. – 100 г. (Bailey 1988: Cat. Nos. Q2373 – 2439). Такива лампи са намерени в Западно-черноморските центрове като Варна (Кузманов 1992: Кат. №№ 62, 69, 71; Кузманов, Минчев: Кат. №№ 150–153) и Созопол (Кузманов 1992: Кат. № 63), както и по долния Дунав (Владкова 2013: 164; Кузманов 1992: Кат. №№ 65, 72–73), с особена концентрация на находки в Нове (Кузманов 1992: Кат. №№ 61, 64, 67–68).

Кат. № 3 представлява интерес поради своите миниатюрни размери. Вероятно можем да я отнесем към т. нар. „лампи с тъпоъгълен фитилник с дегенерирали волути“ или Тип XVII, Вариант 1 (Кузманов 1992: 17–18). Кузманов ги датира в края на I – началото на II в., но споменава, че в дегенерирал вид се

[2] В повечето случаи в литературата лампите изработени от метал биват определяни като бронзови, каквито могат да бъдат наречени и разглежданите и тук примери.

срещат до началото на III в. (Кузманов 1992: 18). Именно поради белезите на дегенерация – „закърнели" волути, загладен релеф и може би също миниатюрните пропорции, разглежданият тук екземпляр по-скоро е представител на по-късната фаза на този тип. Цялостният ѝ силует наподобява една лампа от този тип, произхождаща от Мездра (Кузманов 1992: Кат. № 60). Сходна лампа, със същите малки размери, но с кръгъл диск е публикувана от музея в Плоещ, отнесена в III – IV в. (Topoleanu 2012: 64).

Кат. № 4 е представител на лампите със закръглен фитилник и волути на плещите – Тип XIX по Кузманов. Поради малкия ѝ и неорнаментиран диск, можем да я отнесем към втората фаза на развитие на типа, отнасящ се към средата на I в. до началото на III в. (Кузманов 1992: 20). Лампата има изключителна прилика с групата намерени такива от местността Калвака при с. Бутово, за които се смята, че произхождат от ателиетата край Павликени (Владкова 2020: 254, Обр. 2). Подобни лампи са намерени още и в Силистра, класифицирани от Мушетяну и Елефтереску като Тип II, Вариант C, които те датират между средата на I – втората половина на II в. (Mușețeanu, Elefterescu 1983: 113). Находки има още от София (Кузманов 1992: Кат. № 76), Русенско (Кузманов 1992: Кат. № 78), Нове (Кузманов 1992: Кат. № 79) и Арчар (Кузманов 1992: Кат. № 81).

Шест от лампите в колекцията (**Кат. №№ 5–10, 14–15**) могат да се поставят в няколко варианта на обособения от Кузманов Тип XXI (Кузманов 1992: 21–22). Общият им белег е късият закръглен фитилник, обособен от плещите по различни начини (Кузманов, Минчев 2018: 59). Тази широкообхватна група е добре засвидетелствана в България (Кузманов 1992: Кат. №№ 85–173; Кузманов, Минчев 2018: Кат. №№ 166–324) и се датира най-общо през втората четвърт на I – III в. (Кузманов 1992: 22; Кузманов, Минчев 2018: 60).

Вероятно една от по-ранните лампи от този тип, разгледани тук, е **Кат. № 5**, която принадлежи към Вариант 3 на Тип XXI по Кузманов (наречен още „лампи с къс закръглен фитилник, ограничен от плещите с дъговидна линия") (Кузманов 1992: 25). Основание за това твърдение са изработените в калъпа пробита и канелирана дисковидна дръжка и плоската, повдигната над плещите основа на фитилника, както и извънредната ѝ лекота – белези, които са характерни за екземплярите в по-ранната фаза на развитие на типа (Кузманов, Минчев 2018: 60). Лампата намира аналог с една находка от музея във Видин, която обаче е с доста по-груба изработка (Торбов 2022: Кат. № 185).

Друг вариант от този тип в колекцията на НПТМ е Вариант 4 на Тип XXI по Кузманов (Кузманов 1992: 26) с един представител – **Кат. № 6**. Отличава се със сърцевидната форма на основата на фитилника, както и излизащите от нея виещи се клонки. Аналогично дисково изображение е намерено във Варна (Кузманов, Минчев 2018: Кат. № 318).

Друга лампа принадлежаща към същия тип е **Кат. № 7**. За съжаление, повърхността ѝ е покрита от голямо количество налепи, които правят по-точното ѝ определяне трудно. Това се отнася и за **Кат. № 8**, но късият и закръглен фитилник насочва, че също се отнася към гореспоменатия Тип XXI. И двете лампи изглежда са изработени от сравнително добре пречистена глина. Предвид това и правилно предадената кръгла форма на резервоара, а в случая с **Кат. № 8** и с рязък релеф, по-вероятно е да се отнесат към по-ранния хронологичен етап, преди деградирането на формата, характерно за типа (Кузманов, Минчев 2018: 59–63).

Интересно при **Кат. № 8** са двете дегенерирали волути от двете страни на късия, закръглен фитилник, загатнати върху плещите, каквито не са характерни за типа. От Варна произхожда един екземпляр, принадлежащ към този тип със същия белег (Кузманов, Минчев 2018: Кат. № 220). Реминисценции на волути, подобни на разглеждания тук пример, се виждат и при някои лампи от Варна, определени от Кузманов и Минчев като Тип XXX, Вариант 1 (Кузманов, Минчев 2018: 99).

Вероятно най-впечатляващата лампа от този тип от фонда на НПТМ е **Кат. № 9**. Изработена е от добре пречистена глина, с високо качество на релефната декорация. С характерните си орнаменти и оранжево-червен лак с металeн блясък, тя лесно се идентифицира като принадлежаща към групата „долномизийски лампи" и по-конкретно, Вариант 2а на тип XXI по Кузманов (Кузманов 1992: 22–23), наричан още „тип Бутово". Произвеждани са през III в. в района около Никополис ад Иструм и потенциално и в Одесос (Кузманов, Минчев 2018: 61). Интересна е дисковата сцена върху разглежданата тук лампа, тъй като изглежда, че такива сцени са по-рядко срещани при този вариант. Изключение правят само релефните радиални лъчи.

Друга лампа от групата на „долномизийските лампи" е **Кат. № 10**, която попада във Вариант 3б на Тип XXI по типологията на Кузманов (Кузманов 1992: 26). Тази група е отнесена към II – III в., като подобни на разглежданата тук лампа има от Ескус (Кузманов 1992: 26, Кат. №№ 137–139). Една от тях (Кузманов 1992: Кат. № 139) е абсолютен аналог на лампа **Кат. № 10**, като дори можем да допуснем, че произлизат от един калъп.

Две от разглежданите тук лампи (**Кат. №№ 11–12**) са лесно различими като „лампи с марки" или наричани още „Firmalampen" (Menzel 1969: 60). Този италийски по произход вид лампи се появява между 60 и 75 г. Към средата на II в. започват да се изработват и в провинциални работилници, като производството им продължава до IV в. (Кузманов, Минчев 2018: 97). По-характерни са за крайдунавските провинции и районите с военно население (Кузманов, Минчев 2018: 216), откъдето е и лампа **Кат. № 11** (открита в северна България). Поради отворения канал върху фитилника, трябва да се отнесе към Тип XXVI по Кузманов (Кузманов 1992: 34). Тя носи марката *VETTI*, като под нея е възможно да има и допълнителен орнамент, който обаче е неразличим. Смята се, че ателието на Ветий започва да функционира през първата половина на II в. в северна Италия, като лампи с неговия печат продължават да се срещат по долния Дунав (Korać 2018: 441), някои от които датирани и до III в. (Bocan et al. 2008: 208; Mușețeanu et al. 1980: 304). Лампа с марка на това ателие произхожда и от Плевенско, но с различно изписване – *VETI* (Кузманов, Ковачев 2014: Кат. № 83).

Кат. № 12, е представител на Тип XXIV, Вариант 2 по Кузманов (Кузманов 1992: 33) – Firmalampen със затворен, дълбоко врязан, закръглен в предния край канал. Този вариант се датира от средата на I в. до средата на II в. (Кузманов 1992: 33). Лампата носи марката *ATIMEI*, свързваща я с ателието на Атимет, основано в северна Италия в началото на първата половина на I в. (Korać 2018: 420). Лампи на това ателие се съхраняват в Британския музей със сходна датировка: последна четвърт на I – първа четвърт на II в. (Bailey 1980: Cat. No. Q1165; Bailey 1988: 96, Cat. No. Q1585). Производството на ателието се среща и на Балканите, с находки от Дакия отнесени в края на I – II в. (Alicu 1976: 207; Bocan, Neagu 2015: 139–140, Cat. Nos. 14, 19–20) и от Виминациум, някои от които са намерени с монетен мате-

риал от средата на II в. (Korać 2018: 421). Други лампи на това ателие от България са намерени при с. Арчар, с надписа *[AT] IME* (Кузманов 1992: Кат. № 215) и Ескус (Кузманов, Ковачева 2014: Кат. № 78).

Въпреки това и двете лампи (**Кат. №№ 11–12**) имат леко закръглен релеф на ръба около диска и периферията на канала, както и наличието на червен лак. Също така, при едната липса отворът за въздух, а другата е с леко сплеснат профил, което вероятно сочи, че лампите са по-късни „деградации" на Firmalampen, определени от Кузманов в „Група Б, датиращи ги не по-рано от II в. (Кузманов 1992: 33).

Кат. № 13, представлява екземпляр от т. нар. група „малоазийски лампи". Тя включва богато разнообразие от форми и декорации и е с широка датировка – II – VII в, като най-често срещаните образци попадат в IV – VI в. (Кузманов 1992: 40; Кузманов, Минчев 2018: 112). **Кат. № 13** представлява лампа Тип XXXIII по Кузманов и Минчев, който се датира в края на IV – средата на V в. (Кузманов, Минчев 2018: 112–113). Задният край на дръжката ѝ, доближаващ се към дъното, завършва в характерния за този вид лампи врязан орнамент, наричан в литературата „котвовиден" (Кузманов 1992: 40). На конкавното дъно има трудно различима марка, характерна за този тип лампи, изобразяващи човешко стъпало, наричани още *planta pedis* (Кузманов, Минчев 2018: 211). Дискът ѝ е декориран с изображение представящо Ерос, обърнат надясно, изсипващ гроздове от кош. Лампата намира паралел с една, произхождаща от Ефес, с огледално изображение, отнесена към Тип III, Форма 3 на Милтнер, датирана към първата половина на V в. (Miltner 1937: 189, Taf. XIII, Fig. 180). Друг паралел с вероятен произход отново от Ефес, датиран около VI в., е съхраняван в Британския музей (Bailey 1988: Cat. No. Q3018). От Ефес са познати и лампи с подобни изображения (някои огледални), отнесени към края на IV в. и първата половина на V в. (Miltner 1937: Taf. VI, Fig. 1092, Taf. XIII, Fig. 196). Други подобни лампи с аналогично дисково изображение или декорация на плещите произхождат и от други центрове сред Егея, където са отнасяни в периода между края на V и началото на VI в. (Garnett 1975: Cat. No. 32; Poulou-Papadimitriou 1986: 590, Figs. 4–6).

Кат. №№ 14–15 се доближават като форма до някои екземпляри, класифицирани от Кузманов като Тип XXI, Вариант 2а1 (Кузманов 1992: 24), отнасящ се към III – началото на IV в. Те имат характерните за типа малки размери, крушовидна форма, къс закръглен фитилник, щемпелуван орнамент, плътна дръжка, както и права линия, ограничаваща фитилника в случая с **Кат. № 14**. Намират изключително близки паралели в Силистра с находки, отнесени към края на III – IV в. (Mușețeanu, Elefterescu 1983: 115–116, Cat. Nos. 62–67). Публикувани са няколко сходни екземпляра с по-ранна датировка от предложената от Кузманов: една от Нове, датирана към втората половина на II – първата половина на III в. (Vladkova 2012: 48, Tabl. VII, Fig. 12) и две от Виминациум, отнесени към тип, който се открива с монети от последната четвърт на I до краят на II и началото на III в. (Korać 2018: 257–258). Още три паралела произхождат от музеите във Враца и Лом (Торбов 2022: Кат. №№ 119, 155, 157).

С характерната си форма и релефна декорация на схематизиран венец, **Кат. № 16** без проблем може да се определи като представител на Вариант 1б на групата лампи, определена от Кузманов и Минчев като "имитации на северноафриканските такива от района на Марцианопол и Одесос" (Кузманов, Минчев 2018: 123).

Като техни имитации, е разумно да предположим, че датировката на този вид лампи е сходна с тази на т. нар. „северноафрикански“, или поне че не изпреварват като хронология периода на най-широкото им разпространение, а именно V в. (Кузманов, Минчев 2018: 216). Най-ранните точно датирани екземпляри се отнасят към 408 г. (Кузманов, Минчев 2018: 124). Типът е разпространен в района на Долна Мизия и Малка Скития (около Одесос, Томи и Марцианопол), като именно в Марцианопол са открити и следи за тяхното производство (Кузманов, Минчев 2018: 124). Там са открити и лампи аналогични на тази от НПТМ, откъдето е вероятно да е и тя (Кузманов, Минчев 2018: 123–124, Кат. №№ 575–579).

Лампа **Кат. № 17** се отличава с уникалната си форма и релефна декорация. Тя носи някои белези (крушовиден силует и издължен фитилник), срещани в една разнообразна група лампи, наречена от Кузманов и Минчев „ранновизантийски лампи с нетипични форми“ (Кузманов, Минчев 2018: 164). Най-голямо сходство, разглежданият тук екземпляр има с няколко лампи, открити при проучванията на Нове. Това включва продълговатата крушовидна форма, сходни размери, дебел релефен ръб, вървящ околовръст на цялата лампа и оформящ отвътре „канал“, и сходна релефна декорация върху горната част на лампата. Предположената им датировка е между IV и VI в., и се интерпретират като местно производство (Chrzanovski, Dyczek 2017: 62–63, Fig. 7).

Две от керамичните лампи (**Кат. №№ 18–19**) са изработени чрез популярната през III – V в. в провинциите от Долнодунавският лимес техника на колело (Кузманов 1992: 44). **Кат. № 18**, представлява лампа Тип XL по Кузманов (Кузманов 1992: 46), отличаващи се със своя биконичен профил на резервоара и конкавен „диск“ (Кузманов 1992: 46; Кирова 2016: 96). Типът е често срещан в района на София, поради което се предполага, че е бил произвеждан в едно или повече ателиета, функционирали около Сердика. Датират се главно между последната четвърт на III в. и средата на IV в. (Станчева, Григорова 1976: 211–212; Кузманов 1992: 46, Кат. № 344; Кирова 2016: 96–97, 105–107, Кат. № 69–91). Лампата от НПТМ е открита в Перник, като подобни биконични лампи, изработени на колело има намерени и при проучванията на крепостта Кракра (Любенова 1981: 150, Обр. 75).

Кат. № 19 може да се отнесе към Тип XLII, Вариант 2 по типологията на Кузманов. Отнесени са към III – IV в. (Кузманов 1992: 47). Такива лампи има открити при Козлодуй и Пазарджишко (Кузманов 1992: Кат. №№ 374, 380, 382–383). Лампата, разглеждана тук, е открита край град Свищов.

Две от лампите от колекцията на НПТМ (**Кат. №№ 20–21**) са изработени от метал. **Кат. № 20** има характерната форма за лампа Тип LI по Кузманов – малки размери, крушовидна форма, плоска горна повърхност, оградена с ръб и сърповиден отражател. Този тип е най-широко разпространен в края на I – началото на II в. (Кузманов 1992: 53). Изглежда, че повечето подобни лампи имат дръжка, както и израстъци от двете страни на фитилника и един на отражателя, служещи за увисване, какъвто е случаят с една такава от Ескус (Кузманов 1992: Кат. № 424) и две от музея в Майнц (Menzel 1969: Cat. Nos. 673, 682). Интересно е, че при лампата от НПТМ, израстъците не са пробити и следователно са нефункционални, подобно на лампа от с. Гиген (Кузманов 1992: Кат. № 425). Друга подобна лампа, отново от с. Гиген, се съхранява във фонда на РИМ – Пловдив (Найденов, Торбов 2012: 790, Обр. 3a–b). Още паралели могат да се съхраняват във фондовете на музеите в Монтана, Враца и Плевен (Торбов 2022: Кат. №№ 515–520). Разглеж-

данният екземпляр е предаден на музея от служба „Културно наследство“ към МВнР.

Кат. № 21 представлява метален предмет, който се среща в литературата като „отворена лампа“[3] (Bailey 1988: 171, Cat. Nos. Q1645–Q1646), или „осмообразна лампа“[4], (Menzel 1969: 80, Cat. Noc. 531, 706). Срещат се и керамични образци на тази форма – няколко са познати от Британския музей и се датират във втората половина на I – първата половина на II в. (Bailey 1988: 171, Cat. Nos. Q1645–Q1646). Екземплярът е с кухо цилиндрично дъно, което може да се използва за прикачване върху канделабър.

Сред колекцията от фонда на НПТМ има и долна част на калъп за изработката на керамични лампи (**Кат. № 22**). Той служи за изработката на лампи с кръгъл резервоар с ниско кръгло столче и къс и закръглен фитилник. За съжаление по тези морфологични белези е трудно да се каже с точност за изработката на какъв тип лампи е предназначен калъпът. Видими са трите вдлъбнатини за подравняване със съответния горен калъп.

Кат. № 23 представлява малък, дебелостенен и грубо оформен съд, с цилиндрична форма, широка основа и три вдлъбвания по стената, разположени на равни отстояния. Съдът е вписан в инвентарната книга на музея като „неолитна лампа, изработена от песъчлив туф“. Докато съществуването на лампи с груби и прости отворени форми в античността (Scorpan 1969: 256–259, Figs. 8–13) и в праисторията (Beaune 2003) е обсъждано и преди, е трудно да се говори за датировката и функцията на конкретния предмет. В записите на инвентарната книга се споменава, че според проф. Джонова-Митова е възможно предметът да е пота, а не лампа.

Въпреки ограничения брой предмети, колекцията от лампи на НПТМ е сравнително разнообразна. Тя включва керамични лампи, изработени в калъп (**Кат. №№ 2–17**), както и такива, изработени на колело (**Кат. №№ 1, 18–19**). Както в повечето музейни колекции, така и тук, металните лампи (**Кат №№ 20–21**) са по-малко от керамичните (Кузманов, Минчев 2018: 217). Лампите от НПТМ обхващат широк хронологически диапазон – от началото на елинистическата епоха до късната античност. Докато някои са представители на типични италийски форми (**Кат. № 2**), а други могат да се асоциират с малоазийския ареал на лампопроизводство, то за други можем с известна доза сигурност да кажем, че произхождат от ателиетата в Долна Мизия (**Кат. №№ 4, 9–10, 16**) или са дело на местна работилница в ареала на Сердика (**Кат. № 18**). Повечето лампи принадлежат към типове и форми, добре познати в българските земи, но някои са уникални със своята декорация (**Кат. № 9**) и/или форма (**Кат. № 17**). Въпреки липсата на информация за местонамирането на лампите, те запазват своето историческо значение, имат висока художествена стойност и допълват познанията ни за античните лампи в днешните български земи.

[3] Превод на автора.

[4] Превод на автора.

К А Т А Л О Г [5]

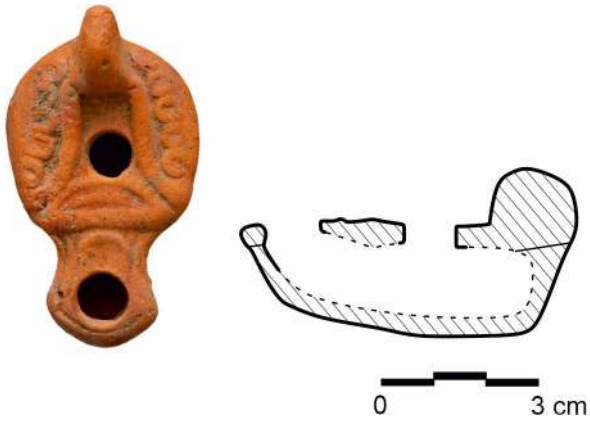

Кат. № 1. *(Обр. 1), Инв. № 2799, Д. 9,1 ст, Ш. 8,0 ст, В. 3,1 ст*
Керамична лампа, изработена на колело. Кръгъл затворен резервоар с биконвексен профил. Релефен пръстен около отвора за масло. Към фитилник с ъгловат профил. Ниско столче. Покритие от черен матов фирнис, с изключение на дъното.Неизвестно местонамиране.

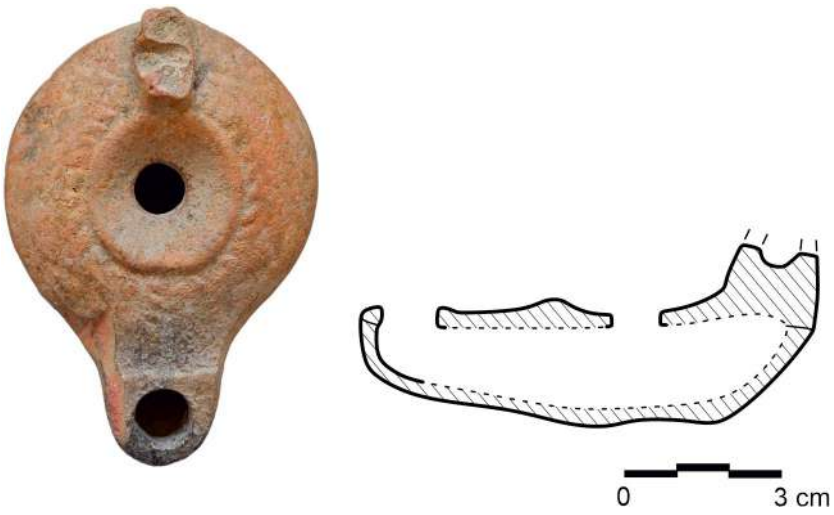

Кат. № 2. *(Обр. 2), Инв. № ОФ 2825, Д. 9,4 ст, Ш. 6,7 ст, В. 2,5 ст*
Керамична лампа, изработена в калъп. Кръгъл резервоар с голям конкавен диск ограден с врязан пръстен. Дисково изображение: Сол/Хелиос или Луна/Селена. Тесни, наклонени навътре плещи. Удължен фитилник фланкиран с релефни волути. Децентриран отвор за масло и по-малък за въздух пред него. Конкавно дъно с врязан кръг около него. Лампата е със загладен релеф. Глина с примеси (камъчета и слюда). Червено-оранжев цвят на повърхността със следи от червен лак. Неизвестно местонамиране.

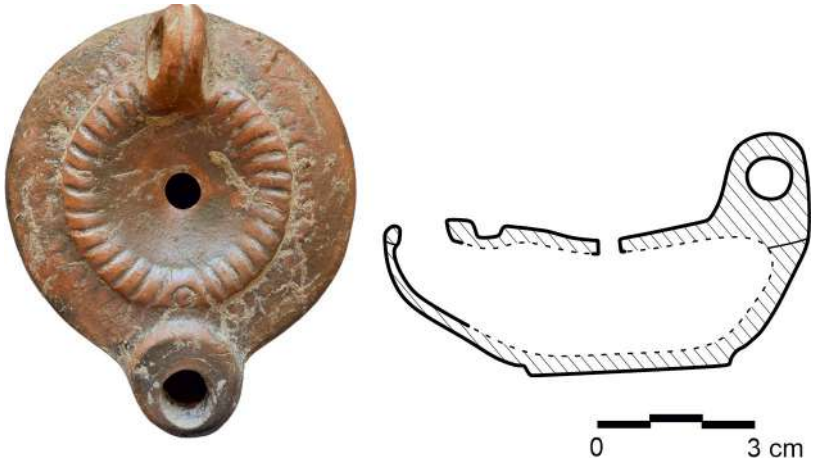
[5] При описване на допълнителното покритие по повърхността на лампите е използван терминът „лак“. Единствено изключение е лампа Кат. № 1, при която покритието е наречено с термина „фирнис“. Описанието на цветовете на глината и допълнителното покритие подлежат на субективното възприятие на автора. Съкращения, използвани в каталога: Д = дължина на лампата; Ш = ширина на лампата; В = височина на лампата;

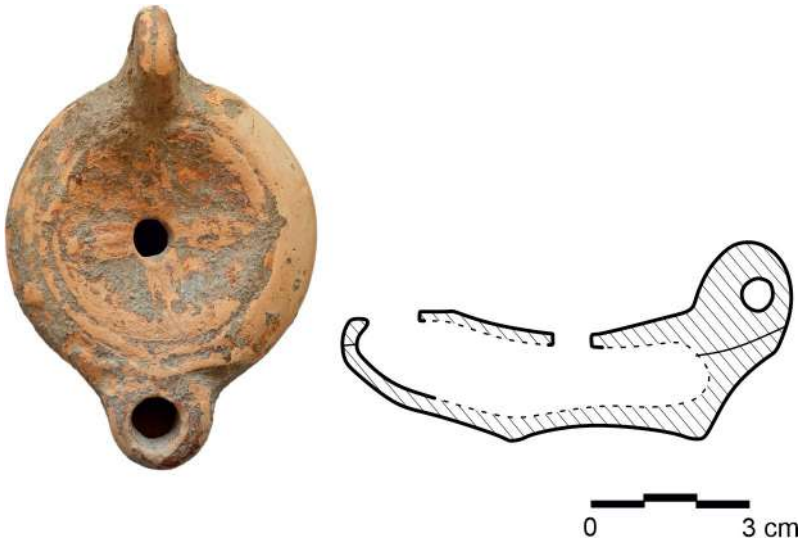
Кат. № 3. *(Обр. 3), Инв. № 3095, Д. 6,2 ст, Ш. 3,6 ст, В. 3,1 ст*
Керамична лампа, изработена в калъп. „Диск“ с трапецовидна форма, ограден с релефен ръб. Плещите са слабо наклонени навън, почти хоризонтални, декорирани с релефни ови. Издължен фитилник, ограничен от плещите с релефна шнуровидна лента и с тъпоъгълен завършек. Дисковидна дръжка, изработена в калъп. Плоско дъно, оградено с два врязани кръга. Оранжев цвят на глината. Следи от червен лак. Неизвестно местонамиране.

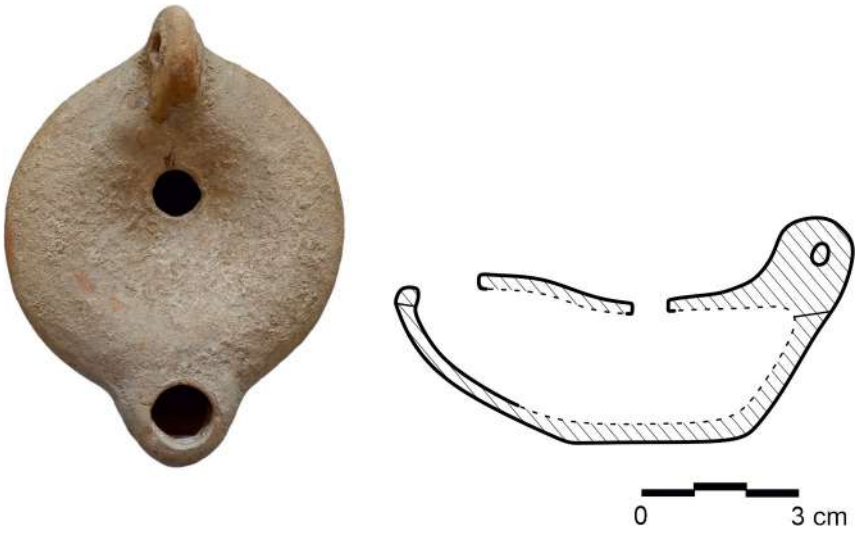
Кат. № 4. *(Обр. 4), Инв. № ОФ 2823, Д. 8,5 ст, Ш. 6,0 ст, В. (запазена) 3,3 ст*
Керамична лампа, изработена в калъп. Малък конкавен диск без изображение. Центриран отвор за масло. Широки, наклонени навън конвексни плещи. Врязана линия върху фитилника. Врязана декорация – схематизиран венец (?) около диска и по горната част от фитилника. Удължен, закръглен фитилник – частично отчупен. Плочка около фитилния отвор, леко повдигнат и ограничен с права линия от фитилника. Пробита дисковидна дръжка, изработена в калъпа – частично отчупена. Слабо конкавно дъно с врязан кръг около него. Добре пречистена глина с розово-кафява повърхност и червен лом. Следи от обгаряне по фитилника. Неизвестно местонамиране.

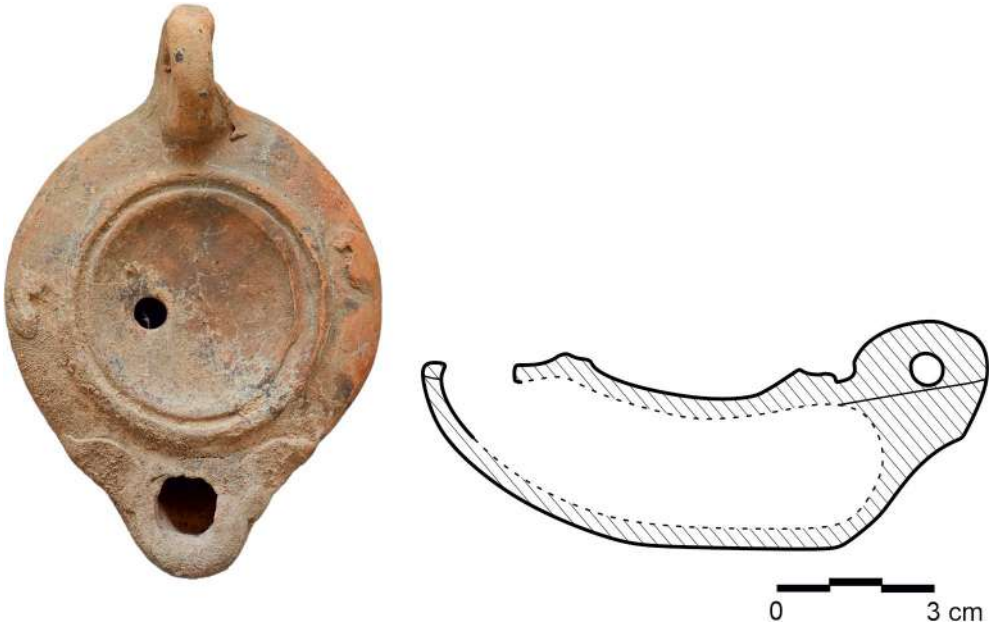
Кат. № 5. *(Обр. 5), Инв. № 3097, Д. 7,5 ст, Ш. 6,2 ст, В. 4,2 ст*
Керамична лампа, изработена в калъп. Кръгъл резервоар. Конкавен диск ограден с релефен шнуровиден пръстен. Центриран отвор за масло. Слабо наклонени навън плещи декорирани с врязани кръгчета вървящи околовръст на диска. Къс закръглен фитилник с плоча повдигната над плещите, ограничен с дъговидна линия. Пробита дисковидна дръжка с една канелюра, изработена в калъпа. Плоско дъно с врязан кръг около периферията му и един в центъра. Кафяв цвят на повърхността с лак с метален отблясък. Извънредно лека. Неизвестно местонамиране.

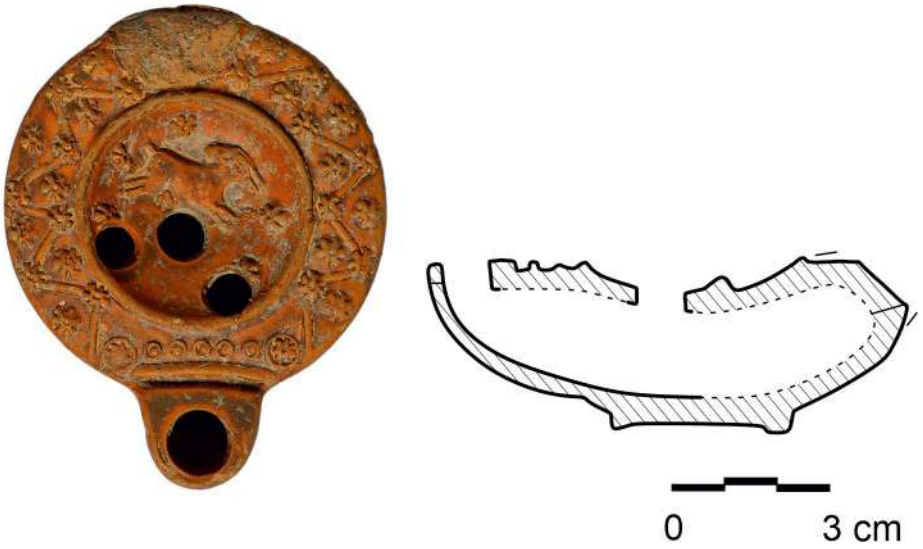
Кат. № 6. *(Обр. 6), Инв. № 3099, Д. 8,5 ст, Ш. 5,9 ст, В. 3,6 ст*
Керамична лампа, изработена в калъп. Кръгъл резервоар. Конкавен диск ограден с поне един врязан кръг. Центриран отвор за масло. Дисково изображение: четирилистна розета. Конвексни плещи. Къс закръглен фитилник, ограничен със сърцевидна линия. Релефна декорация от виещи се клонки, излизащи от основата на фитилника и развиващи се по плещите. Пробита дисковидна дръжка с една канелюра, изработена в калъпа. Конкавно дъно. Добре пречистена глина с бежов цвят. Следи от червено-кафяв лак. Голямо количество налепи. Неизвестно местонамиране.

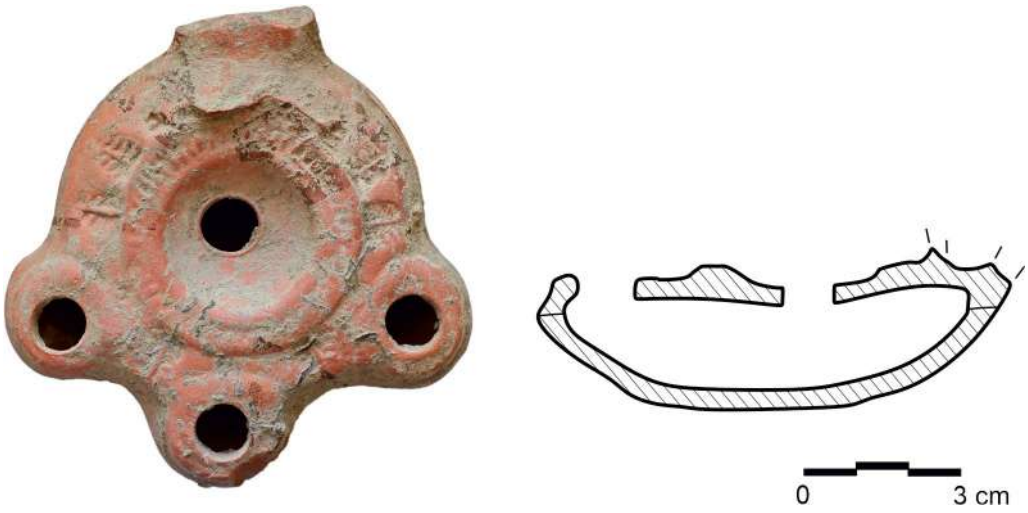
Кат. № 7. *(Обр. 7), Инв. № 2822, Д. 10,9 ст, Ш. 7,4 ст, В. 4,4 ст*
Керамична лампа, изработена в калъп. Кръгъл резервоар. Конкавен неорнаментиран диск, ограден с един релефен кръг. Децентриран отвор за масло. Леко наклонени навън конвексни плещи. Два S-овидни издатъка от двете страни на плещите (?). Пробита дисковидна дръжка, оформена в калъпа. Къс закръглен фитилник, фланкиран от схематизирани волути. Оранжево-червен цвят на глината с тъмни петна. Следи от кафяв лак. Налепи по предната част на лампата. Неизвестно местонамиране.

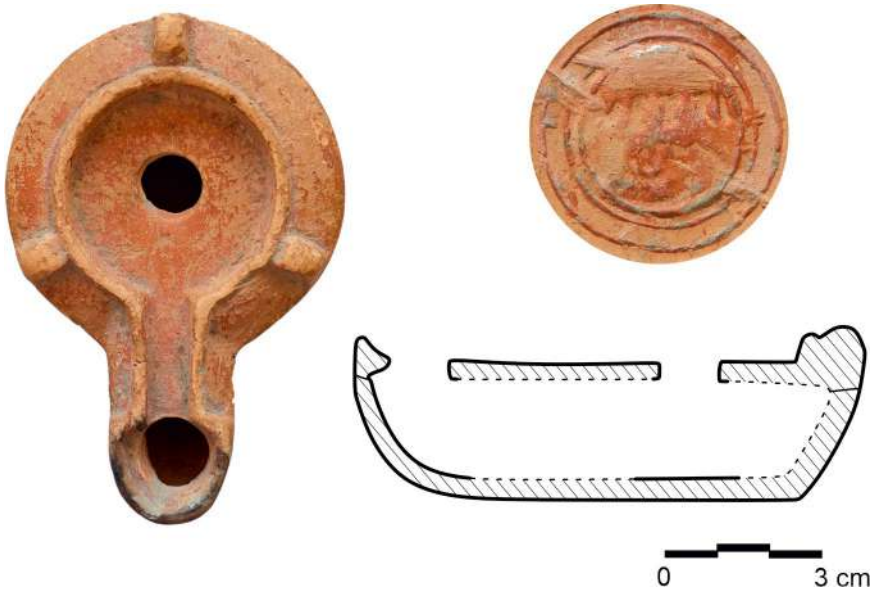
Кат. № 8. *(Обр. 8), Инв. № ОФ 3093, Д. (запазена) 8,9 ст, Ш. 7,1 ст, В. (запазена) 3,4 ст*
Керамична лампа, изработена в калъп. Кръгъл резервоар. Конкавен диск, ограден с един релефен пръстен. Дисково изображение: Козел в бяг надясно, глава обърната назад, заобиколен от пет шестолистни розети. Равни широки плещи с релефна декорация – шестолистни розети, някои от които са свързани помежду си от виещо се стъбло. Къс закръглен фитилник, ограничен с права линия на плочката и допълнителна релефна права линия. Зад фитилника – пет релефни зърна в релефни кръга и по една шестолистна розета по фланговете, поставени отново в релефен кръг. Дръжката, която е била допълнително прилепена, липсва. Конкавно дъно с концентрични врязвания. Жълто-оранжева глина. Червено кафяв лак. Неизвестно местонамиране.

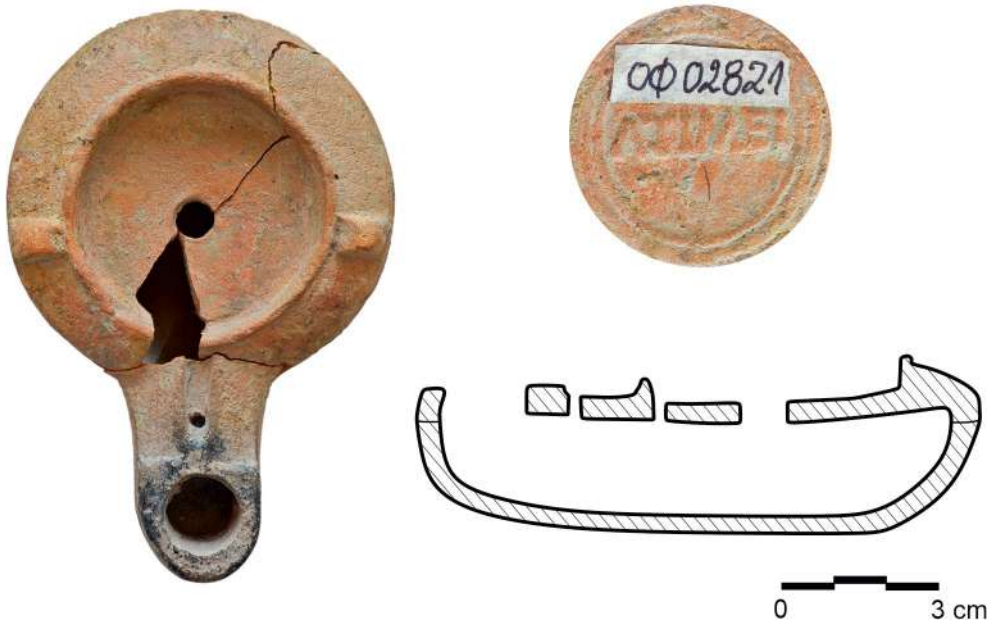
Кат. № 9. *(Обр. 9), Инв. № 2824, Д. (запазена) 8,6 ст, Ш. 8,4 ст, В. (запазена) 3,1 ст*
Трифитилна керамична лампа, изработена в калъп. Конкавен гладък диск. С центриран отвор за масло. Около диска пояс от радиални насечки. Къси закръглени фитилници, оградени от плещите с дъговидни линии. Върху плещите седем щемпелувани листа. Отчупена лентовидна дръжка. Плоско дъно с три врязани пръстена. Червеникав цвят на глината. Налепи по повърхността.
Неизвестно местонамиране.

Кат. № 10. *(Обр. 10), Инв. № ОФ 2820, Д. 8,6 ст, Ш. 6,6 ст, В. 4,1 ст*
Керамична лампа, изработена в калъп. Кръгъл резервоар. Наклонени навън конвексни плещи. Конкавен диск. Децентриран отвор за масло. Къс закръглен фитилник. Пробита дисковидна дръжка оформена в калъпа. Слабоконкавно дъно. Кафяв цвят на повърхността. Изключително много налепи. Неизвестно местонамиране.

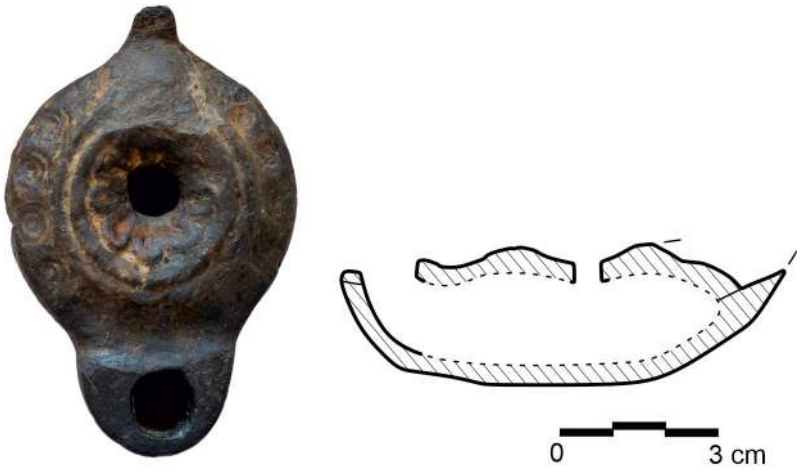
Кат. № 11. *(Обр. 11), Инв. № 5029, Д. 9,5 ст, Ш. 6,5 ст, В. 3,4 ст*
Керамична лампа, изработена в калъп. Гладък плосък диск с широк центриран отвор за масло. Отворен канал към фитилния отвор. Релефен ръб около диска, канала и фитилния ръб. Три плочки върху плещите. Три концентрични врязани кръга на дъното. Марка: VETTI. Загатнато е наличието и на допълнително изображение по марката, но е трудно различимо. Оранжево-бежов цвят на глината. Червен лак. Следи от обгаряне около фитилника. Открита в Северна България.

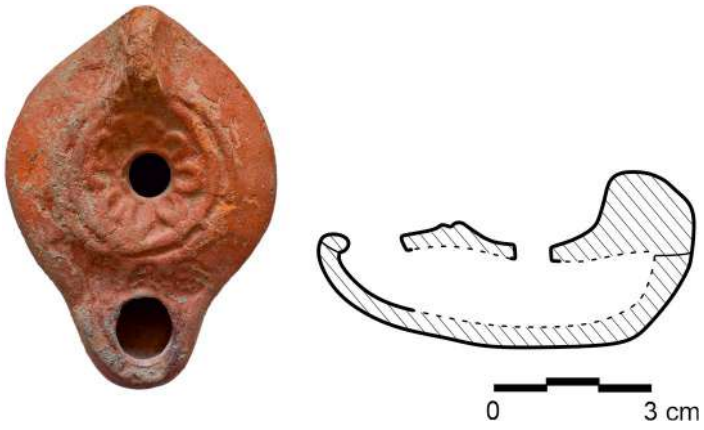
Кат. № 12. *(Обр. 12), Инв. № ОФ 2821, Д. 10,4 ст, Ш. 7,1 ст, В. 3,2 ст*
Керамична лампа, изработена в калъп. Гладък плосък диск с центриран отвор за масло. Релефен ръб около диска. Затворен канал с дупка за въздух върху фитилника. Две плочки върху плещите. Част от горната част на резервоара липсва. Три концентрични врязани кръга на дъното. Марка: ATIMEI. Кафяв цвят на повърхността. Следи от обгаряне около фитилника. Неизвестно местонамиране.

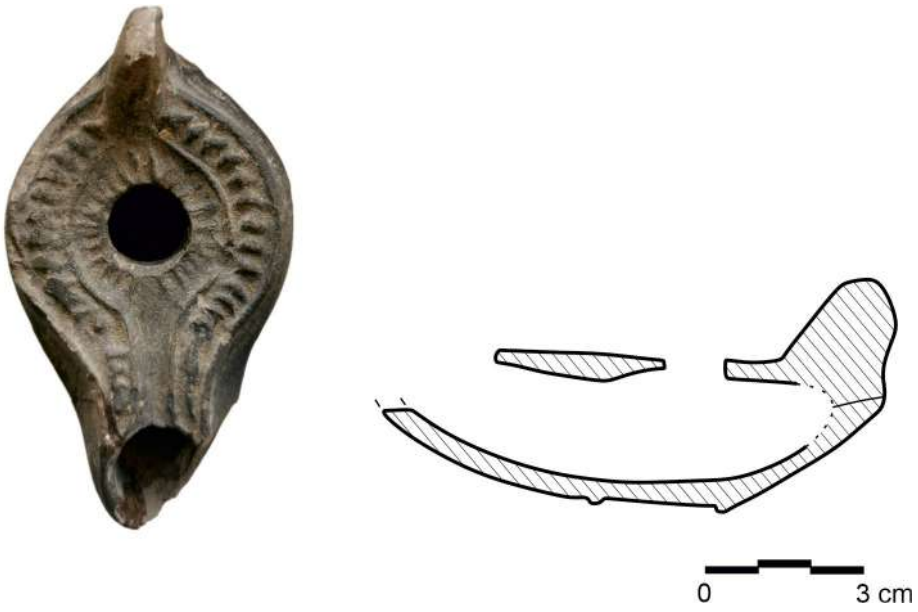
Кат. № 13. *(Обр. 13), Инв. № 3094, Д. (запазена) 8,2 ст, Ш. 5,2 ст, В. 3,0 ст*
Керамична лампа, изработена в калъп. Конкавен диск с изображение на крилат Ерос, изсипващ (?) съд с гроздове. Два отвора за масло. Конвексни, наклонени навън плещи, декорирани с растителни орнаменти. Отчупен фитилник с изображение на грозде в основата му. Плътна дръжка, изработена в калъпа, с формата на неправилен триъгълник в профил. Котвовиден заден край на дръжката. Конкавно дъно – вероятно следи от марка planta pedis. Черен цвят на повърхността. Фитилникът е реставриран. Неизвестно местонамиране.

Кат. № 14. *(Обр. 14), Инв. № 3098, Д. 8,4 ст, Ш. 5,6 ст, В. (запазена) 2,6 ст*
Керамична лампа, изработена в калъп. Малък конкавен диск с центриран отвор за масло. Ограден с един врязан кръг. Декориран с розета. Плещите наклонени навън, декорирани с врязан орнамент – концентрични кръгове. Закръглен фитилник с плочка повдигната над плещите. Дръжката е изработена в калъпа – частично отчупена. Черен цвят на повърхността. Неизвестно местонамиране.

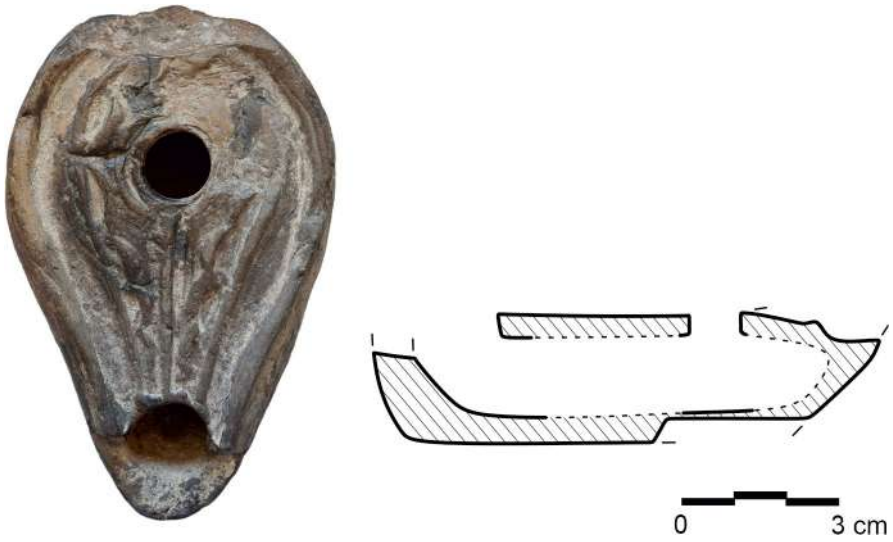

Кат. № 15. *(Обр. 15), Инв. № 3096, Д. 7,0 ст, Ш. 5,1 ст, В. 3,2 ст*
Керамична лампа, изработена в калъп. Малък конкавен диск с центриран отвор за масло. Ограден с един врязан кръг. Декориран с розета. Наклонени навън плещи с вдлъбвания, вероятно следи от релефна декорация, която не си личи, поради изработката на лампата в износен калъп. Врязани кръгове се виждат само в основата на фитилника, който е къс и закръглен. Плътна дръжка. Плоско дъно с един врязан кръг. Червен цвят на глината с червен лак. Следи от обгаряне около фитилника. Неизвестно местонамиране.

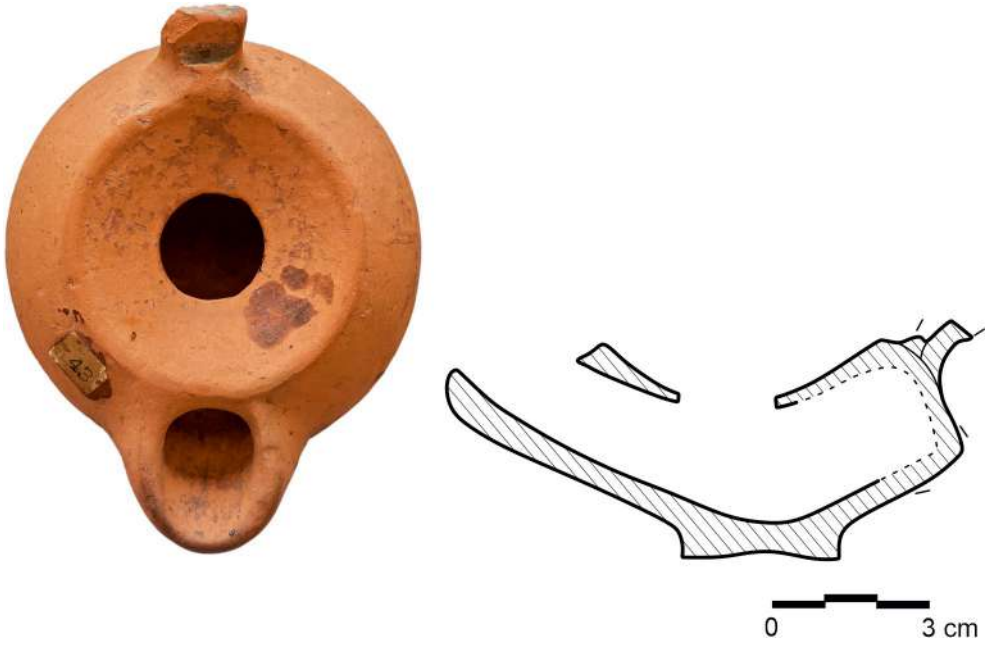

Кат. № 16. *(Обр. 16), Инв. № 2819, Д. 9,8 ст, Ш. 5,8 ст, В. 4,1 ст*
Керамична лампа, изработена в калъп. Малък конкавен диск с радиални лъчи около отвора за масло[6]*. Широки хоризонтални плещи, орнаментирани със схематизиран венец. Къс канал между диска и фитилния отвор. Частично отчупен фитилник. Клиновидна дръжка. Елипсовидно дъно, ограден с релефен пръстен. Сив цвят на глината. Неизвестно местонамиране*

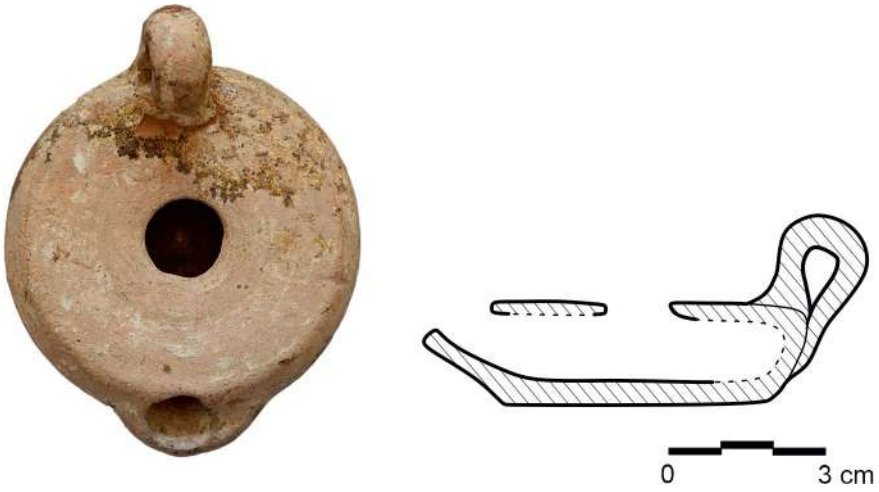
[6] Кузманов и Минчев наричат също мотива и „Розета слънцевидна“ (Кузманов, Минчев 2018: 199).

Кат. № 17. *(Обр. 17), Инв. № ОФ 2827, Д. (запазена) 9,3 ст, Ш. 6,0 ст, В. (запазена) 2,6 ст*
Керамична лампа, изработена в калъп. Крушовидна форма. Диск няма. Плещите са преминали в релефен ръб по периферията на цялата лампа. Конвексна горна повърхност с релефна декорация – две релефни линии, вероятно свързани, вървящи по дължина на лампата, релефна линия, свързваща отвора за масло и фитилния отвор, както и декоративен елемент, предаден чрез набождания с нокът. Частично отчупен фитилник. Отчупена дръжка. Частични повреди по горната повърхност и дъното на лампата. Сив цвят на глината. Неизвестно местонамиране.

Кат. № 18. *(Обр. 18), Инв. № ОФ 170, Д. (запазена) 9,7 ст, Ш. 7,7 ст, В. (запазена) 4,4 ст*
Керамична лампа, изработена на колело. Кръгъл биконичен резервоар. Не може ли така: Конкавен диск с широк центриран отвор за масло, ограден с релефен ръб. Широки, наклонени навън, конвексни плещи. В долната им част, два врязани кръга, вървящи околовръст на лампата. Отчупена пръстеновидна дръжка. Къс фитилник с широк фитилен отвор. Дъно със столче. Глина с неорганични примеси (слюда), с бежово-оранжев цвят. Следи от лак. Част от колекцията миньорски лампи на инж. Е. В. Майрович. Открита при копаене за основите на брикетна фабрика при мините в Перник през 1927 г.

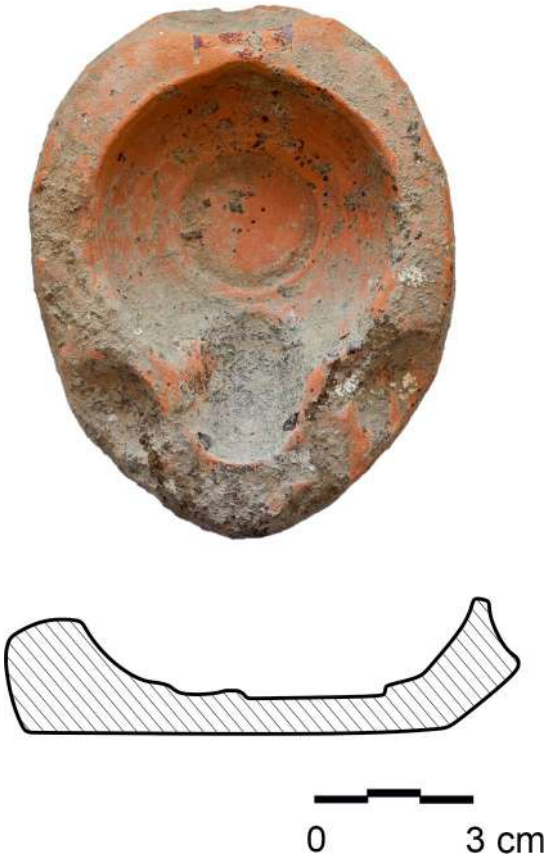
Кат. № 19. *(Обр. 19), Инв. № 5020, Д. 8,3 ст, Ш. 6,7 ст, В. 3,0 ст*
Керамична лампа, изработена на колело. Кръгъл резервоар. Слабо конкавен „диск“ с широк центриран отвор за масло. Съвсем къс фитилник. Широко дъно. Пръстеновидна дръжка. Глина с неорганични примеси (слюда и камъчета), с бежов цвят. Следи от бял (?) лак. Открита Свищовско.

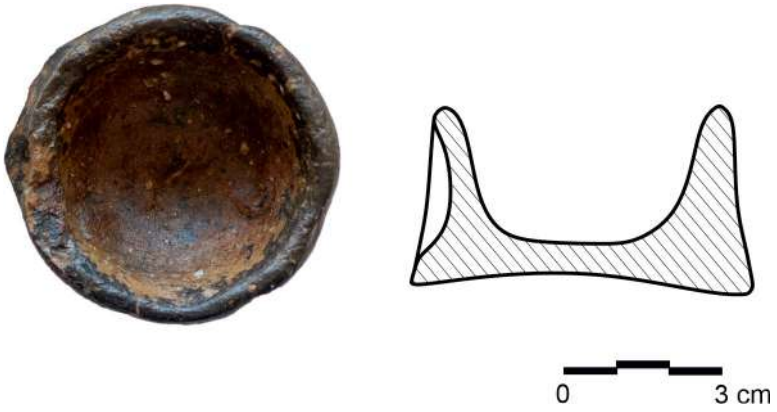
Кат. № 20. *(Обр. 20), Инв. № 3010, Д. 8,8 ст, Ш. 4,8 ст, В. 3,4 ст*
Метална лампа. Крушовидна форма. Плоска горна повърхност, ограден с нисък релефен ръб. Широк отвор за масло, ограден с нисък релефен пръстен. Отражател във формата на лунен сърп – частично отчупен. Релефен издатък върху него и два по фланговете на фитилника. Дъно с кухо столче. Кафеникава повърхност със светло зелени, оранжеви и черни петна. Неизвестно местонамиране. Предадена на музея от служба „Културно наследство“ към МВнР.

Кат. № 21. *(Обр. 21), Инв. № ОФ 2772, Д. 17,9 ст, Ш. 8,3 ст, В. 6,1 ст*
Метална лампа – държач (?). Отворена форма. Равна повърхност отгоре. Дебел ръб със седем релефни издатъка от външната страна. Пръстеновидна дръжка, върху която е отражателят във формата на лунен сърп. Кухо, цилиндрично столче. Зеленикава повърхност с кафяви петна. Неизвестно местонамиране.

Кат. № 22. *(Обр. 22), Инв. № 2826, Д. 10 ст, Ш. 8,1 ст, В. 2,8 ст*
Долна половина от калъп за лампа с кръгъл резервоар, конвексен профил на долните стени, със закръглен фитилник, дъно с релефен ръб и параметри – 7,3 ст дължина и 5,8 ст широчина. Глината е червеникав цвят и налепи. Неизвестно местонамиране.

Кат. № 23. *(Обр. 23), Инв. № 168, Макс. диаметър на дъното 6,3 ст,*
Макс. диаметър на устието 5,2, В. 3,5
Керамичен съд с цилиндрична форма, широка основа и конкавно дъно. Три вертикални вдлъбнатини по външната страна на стената, на еднакво отстояние едно от друго. Груба изработка от глина с примеси от камъчета. Черен цвят на повърхността от външната страна на съда и кафяв цвят от вътрешната. Част от колекцията миньорски лампи на Инж. Е. В. Майрович. Открита е през 1928 г. около с. Юбрю ерен, Ивайловградско заедно с медно длето.

Б И Б Л И О Г Р А Ф И Я

Владкова 2013: П. Владкова. *Глинени лампи от античния производствен център при Павликени (Долна Мизия)* – В: *Известия на националния археологически институт.* Т. XLI. *In honorem Georgi Kuzmanov*. София, 2013, с. 161–186.

Владкова 2020: П. Владкова. *За архитектурните комплекси при с. Бутово (западната част от територията на Nicopolis ad Istrum).* – В: *Годишник на Националния археологически музей*. Т. XIV. *In memoriam Ivani Venedikov*. София, 2020, с. 251–270.

Кирова 2016: Н. Кирова. *Колекция от лампи във фонда на Регионален исторически музей – София.* – В: *Сердика – Средец – София*. Т. 6. София, 2016, с. 87–110.

Кузманов 1992: Г. Кузманов. *Антични лампи. Колекция на Националния археологически музей.* София, 1992.

Кузманов, Ковачева 2014: Г. Кузманов, Т. Ковачева. *Колекция от антични лампи в Историческия музей – Плевен. Част II.* – In: *Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis*. Т. IV, 2008. София, 2014, с. 87–116.

Кузманов, Минчев 2018: Г. Кузманов, А. Минчев. *Антични лампи. Колекция на РИМ – Варна.* София, 2018.

Любенова 1981: В. Любенова. *Селището от римската и ранновизантийската епоха.* – В: *Перник.* Т. I. *Поселищен живот на хълма Кракра от V хил. пр. н. е. до VI в. на н. е.* Под ред. на Т. Иванов. София, 1981, с. 107–203.

Найденов, Торбов 2012: В. Найденов, Н. Торбов. *Римски и късноантични лампи от колекцията на Регионалния Исторически музей в Пловдив.* – В: *ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΘΑΣΙΩΝ. Изследвания в чест на Иля Прокопов от приятелите и учениците му по случай неговата 60-годишнина.* Съст. Ев. Паунов, Св. Филипова. Велико Търново, 2012, с. 769–790.

Станчева, Григорова 1976: М. Станчева, К. Григорова. *Колекцията от глинени лампи в Музея за история на София.* – В: *Сердика – Средец – София.* Т. 1. София, 1976, с. 209–224.

Торбов 2022: Н. Торбов. *Антични лампи от територии на провинции Мизия и Крайбрежна Дакия (I-VI в.).* София, 2022.

Alicu 1976: D. Alicu. *Die Firmalampen von Ulpia Traiana Sarmizegetusa.* – In: *Dacia*. Vol. XX. București, 1976, 205–220.

Bailey 1975: D. M. Bailey. *A Catalogue of the Lamps in the British Museum*. Vol. I. London, 1975.

Bailey 1980: D. M. Bailey. *A Catalogue of the Lamps in the British Museum*. Vol. II. London, 1980.

Bailey 1988: D. M. Bailey. *A Catalogue of the Lamps in the British Museum*. Vol. III. London, 1988.

Beaune 2003: S.A. Beaune. *De la domestication du feu aux premières lampes*. – In: *Nouveautés Lychnologiques/Lychnological News*. Ed. by L. CHRZANOVSKI. Hauterive, 2003, 13–20.

Bocan et al. 2008: I. Bocan. *Opaițele ștampilate din necropola romană de incinerație de la Tăul Cornei. Considerații preliminare*. – In: *Cercetări Arheologice*. T. XIV–XV. Bucharest, 2008, 203–221.

Bocan, Neagu 2015: I. Bocan, C. Neagu. *Opaițele romane din castrul de la Micia, păstrate în colecțiile Muzeului Național de Istorie a României*. – In: *Cercetări Arheologice*. T. XXII. Bucharest, 2015, 115–174.

Chrzanovski, Dyczek 2017: L. Chrzanovski, P. Dyczek. *Deux types lampes tardo-antiques, decuvertes dan les fouilles de Novae.* – In: *Omul, fluviul şi marea. Studii de arheologie şi istorie în onoarea lui Florin Topoleanu la a 65-a aniversare*. Ed. by G. Nuţu, S.-C. Ailincăi, Cr. Micu Cluj-Napoca, 2017, 51–64.

Garnett 1975: K. Garnett. *Late Roman Corinthian Lamps from the Fountain of the Lamps*. – In: *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, Vol. 44,2, 173-206.

Howland 1958: R. H. Howland. *Greek Lamps and their Survivals*. [=*The Athenian Agora*. Vol. IV.]. Princeton, 1958.

Korać 2018: M. Korać. *Oil-lamps from Viminacium (Moesia Superior)* [= Institute of Archaeology. Monographies. 67]. Belgrade, 2018.

Menzel 1969: H. Menzel. *Antike Lampen im römish-germanischen Zentralmuseum zu Mainz*. Mainz, 1969.

Miltner 1937: F. Miltner. *Das Cömeterium der Sieben Schläfer* [= Forschungen in Ephesos. IV, 2]. Vienna, 1937.

Mușețeanu et al. 1980: C. Mușețeanu, V. Culică, D. Elefterescu. *Lampes à estampille de Durostorum*. – In: *Dacia*. Vol. XXIV. București, 1980, 283–306.

Mușețeanu, Elefterescu 1983: C. Mușețeanu, D. Elefterescu. *Lampes romaines de Durostorum.* – In: *Dacia*. Vol. XXVII. București, 1983, 109–128.

Poulou-Papadimitriou 1986: N. Poulou-Papadimitriou. *Lampes paléochrétiennes de Samos*. In: *Bulletin de correspondance hellénique*. Vol. 110, 1. Athens, 1986, 583-610.

Scorpan 1969: C. Scorpan. *Imitaţii getice după opaiţe greco-romane*. – In: *Pontica*. T. II. Constanţa, 1969, 253-268.

Topoleanu 2012: F. Topoleanu. *Lămpile antice din colecţiile Muzeului Judeţean de Istorie şi Arheologie Prahova – Ploieşti.* Ploieşti, 2012.

Vladkova 2012: P. Vladkova. T*he Mithraeum at Novae: ceramic vessels and lamps from the sanctuary. – In: Novae. Studies and Materials,* vol.VI, (ed.) E. Klenina. Poznan, 2019, 41–66.

S U M M A R Y

ANCIENT LAMPS IN THE COLLECTION OF THE NATIONAL POLYTECHNICAL MUSEUM

Angelos Gougudis

The article showcases the collection of ancient lamps in the collection of the National Polytechnical Museum, located in Sofia, Bulgaria. The collection consists of 23 objects (21 lamps, a mould and one other miscellaneous item), acquired as donations, most of which unfortunately lack any information about the location they were found. This limits the possibilities for analysis apart from placing them in typological groups and drawing of parallels, in view of this, the present work has the character of a catalogue.

The lamps have been examined with the typology of Georgi Kuzmanov (Кузманов 1992) in mind. They fall into a wide chronological range, from the Hellenistic age (**Cat. No. 1**) to Late Antiquity (**Cat. Nos. 13, 16–19**), and include both ceramic ones and ones made of metal (**Cat. Nos. 20–21**), with the ceramic ones being divided into two groups depending on their formation technique: wheel-made (**Cat. Nos. 1, 18–19**) and mould-made (**Cat. Nos. 2–17**). While some are representative of typical Italic forms, like **Cat. No. 2**, or examples of the so-called "Asia Minor lamps" (**Cat. No. 13**), others can be said with some certainty to have originated in the workshops of Moesia Inferior (**Cat. Nos. 4, 9–10, 16**). Most of the lamps belong to types well attested in modern-day Bulgaria, some are examples of rare disc decorations (**Cat. No. 9**) and forms (**Cat. No. 17**).

The collection also includes a lower half of a mould (**Cat. No. 22**) for the make of a lamp with a circular reservoir and short and rounded nozzle, as well as a peculiar item (**Cat. No. 23**), in the shape of a cylindrical pot, listed as a "Neolithic lamp".

Ключови думи: *Национален политехнически музей, керамична лампа, бронзова лампа, калъп, Бутово, Firmalampen*

Key words: *National Polytechnic Museum, ceramic lamp, bronze lamp, mould, Butovo, Firmalampen*

A B T O P

Ангелос Гугудис
Регионален исторически музей – София
angelosgougoudis@gmail.com

Angelos Gougoudis
Regional History Museum – Sofia
angelosgougoudis@gmail.com

Електронен бюлетин
Регионален исторически музей – София
E-Bulletin
Regional History Museum – Sofia

Бр. 06/2024
Vol. 06/2024

КЪСНОАНТИЧНИЯТ КОМПЛЕКС В КВ. ОБЕЛЯ (СОФИЯ) – НОВ ПОГЛЕД ВЪРХУ ПРОУЧВАНИЯТА ОТ 60-ТЕ ГОДИНИ НА XX ВЕК

Анани Антонов

Вилните стопанства са сред структурите, които играят значителна роля в дискусията относно характера на селищния живот на Балканските провинции през Късната античност. Вилите се явяват съвършено нов, „римски" елемент в стопанската и икономическа структура на региона през античността. Привнесени от италийските земи в имперските провинции на изток, те могат да бъдат разгледани като нещо ново, своеобразен белег на романизацията.[1] В същото време трябва да се отчете спецификата на локалните физикогеографски характеристики, климат и други фактори, които представят римската вила като динамично променяща се селищна структура. В този ред на мисли, анализът на данни от проучванията на селища от типа на вилните стопанства е немислим без да бъдат отчетени микрорегионалните специфики на района, в който те попадат.

Вилното стопанство при кв. Обеля (Табл. 1: 1) е едно от осемте, регистрирани в непосредствената околност на провинциалната столица на Dacia Mediterranea – Serdica. Комплексът се намира на около 7 км западно от укрепената площ на града. Той е проучен чрез три археологически кампании през 1961, 1962 и 1964 г. от екип, начело с Магдалина Станчева от Музей за история на София. Комплексът остава в археологическата литература като един от напълно проучените в близкия хинтерланд на Сердика. В класификацията на римските вили от България на В. Динчев, обектът е отнесен към групата на тези възникнали без представителна част, но сдобили се с такава в последствие (Динчев 1997: 70–72).

През годините до днес, тълкуванията за обекта – неговата хронология и стопанска същност остават репер за късноантичните извънградски комплекси от типа на т.нар. *villa rustica* от територията на софийското поле. В своята същност заключенията, произтичащи от проучванията на комплекса, са поместени в относително кратка статия, която излиза от печат през 1981 г. (Станчева 1981).

[1] Някои автори смятат, че появата на вилните стопанства на балканите е плод на колаборация между италийските традиции и тези на завареното тракийско население. Виж напр. Стайкова 2006: 175–186 и Димитров 1958: 684–701.

Публикацията на обекта повдига някои въпроси в научната общност, което води до рецензията на Димитър Николов, която е публикувана на следващата година (Димитров 1982: 74–76). Смятам, че внимателният прочит на данните и знанията, натрупани от позицията на времето, в комбинация с новите възможности на археологията днес, помогнаха да се хвърли светлина върху някои непознати до момента аспекти за съществуването и загиването на комплекса в кв. Обеля (София). Направените изводи нямат за цел да подложат на критика проучвателите на обекта, които безспорно са свършили съвестно и професионално работата си със способите и методологията, налична в средата на изминалия век. Ревизирането на резултатите е важно повече от всякога, особено с оглед на екстраполирането им върху обекти от пределите на софийската котловина, проучвани интензивно в следващите десетилетия. В следващото изложение ще предам познатото и не толкова познатото за този безспорно интригуващ археологически обект.

Физикогеографска характеристика на района

Комплексът е позициониран на брега на р. Какач (по която са разположени още обектите при кв. Филиповци (София) и кв. Вердикал (гр. Банкя) (Табл. 1: 1).[2] По този начин основателите на вилата изпълняват най-важното условие, а именно близостта до питейна вода. Педоложката картина в района на кв. Обеля, вероятно не се отличава съществено от тази на цялото Софийско поле. Основен почвен тип е смолникът, а по поречието на реките, пресичащи котловината са разпространени алувиалните почви.

Равнинният терен предоставя добри възможности за земеделие. Отличителна черта на района и в съвремието е сравнително късната жътва на зърнени култури – едва в края на месец юли. Това се обуславя от високата надморска височина и специфичните климатични условия във високото поле.

Архитектурна организация

Планът, предложен в публикацията на обекта, ни представя комплекс, съставен от 22 помещения, разположени около вътрешен двор (Табл. 1: 2). Това, според проучвателката, е завършеният вид на вилата преди нейното загиване. Началният ѝ план ще да е П-образен, без редицата помещения с номера от 18 до 22. Датата на тяхното присъединяване към архитектурния план не е прецизирана. Впечатление прави наличието на коридор, който фланкира помещенията от 8 до 15 в западната и северната част на комплекса. Според предложената реконструкция, с двускатно покритие разполага целият комплекс (Табл. 1: 3). Вероятно, навеси, открити към вътрешния двор, са били разположени по протежението на южните и източните помещения (Станчева 1981: 54, 60).

Стените на комплекса са изградени от ломени камъни, споени с бял хоросан. Регистрирани са и нивелационни пояси от три реда тухлен градеж.[3] Общата

[2] Виж Антонов 2022

[3] Впечатление прави несъответствието с данните, посочени в полевия дневник на обекта за проучванията през 1964 г. Според наблюденията на екипа, падналите късове зидария южно от южната оградна стена на комплекса разполагат с четириредов тухлен пояс.

височина на външните стени на комплекса е изчислена от проучвателката въз основа на останките от зидове, регистрирани южно от южната външна стена на комплекса. Според Станчева височината на стените е била 4 м, а заедно с двускатния покрив над помещенията тя е възлизала на ок. 6,50 м (Станчева 1981: 60–61). Свидетелства за дървена конструкция са крепежните елементи, съхранявани и днес във фонда на РИМ София. Голям брой и разнообразни по форма са пироните, като се отличават три, които вероятно са използвани в мебелировката на комплекса, поради декоративното оформяне на тяхната глава. Правят впечатление и големи П-образни скоби (Табл. 8).

Главният вход на вилата е сложно устроен с два пасажа – за товарни коли (ширина 2,60 м) и отделен за пешеходци.[4] Станчева предполага, че затварянето на „входа за товарни коли" е извършвано посредством двукрила врата. Важно е да се отбележи, че под настилката на пасажа за пешеходци е засвидетелстван отводнителен канал. Настилката при входа е грижливо изпълнена, като над плочестите камъни е регистриран пласт речна баластра (Станчева 1981: 58–59).

Проучвателката определя помещенията в югозападното и североизточното крило като жилищни и домакински, а останалите като стопански и такива за съхранение (Станчева 1981: 55). Отделните сектори на комплекса са тълкувани според схващанията за предназначението на откритите движими находки и засвидетелствани съоръжения в техните очертания. Така помещения номера 20 и 21 са идентифицирани като бански постройки (Станчева 1981: 57, 61, 69). Причина за това вероятно е хипокаустната инсталация в първото, докато данни в подкрепа на тълкуването на второто изобщо не се посочват. Сведения за размерите на помещение 20 няма, но съдейки по общия план на обекта, то е квадратно по форма с размери на страната едва около 2,50 м. Наличието на хипокаустна инсталация е единствената причина, то да бъде оприличено на „малка баня". Подобни системи имат широко приложение в античния свят. Те са използвани в различни добиви и производства със стопанска цел. Не е изключено в случая на вилата в кв. Обеля да се касае за съоръжение от типа на т. нар. „гумно" – сухо, защитено от влага място, където житният клас се съхранява и суши преди вършитбата. Хипокаустната инсталация не позволява проникване на влага и улеснява сушенето. Задигането на нивото на помещението, с което се съобразява и съседното помещение 21, може да се дължи на близостта на тази част от стопанството до реката. В съседното помещение е регистриран питос, което до известна степен потвърждава разсъжденията, че се касае за помещения с по-скоро складови и производствени, отколкото бански, функции.

Друг проблем на проучванията е свързан със специфични съоръжения, регистрирани в много от помещенията на комплекса. Това са т. нар. „тухлени корита". В своята същност това са съоръжения, застлани с хоризонтално положени тухли, обикновено по шест, фланкирани от вертикално поставени тухли от същия тип (Станчева 1981: 62, фиг. 2). По този начин се оформя своеобразна

[4] В отчет за проучванията през 1964 г. проучвателката предполага, че първичният, външен отвор на входа е отговарял на ширината на вътрешния му коридор – 4,00 м. Това говори за разграничаването на поне две строителни фази във втория строителен период на вилата, тъй като е трудно да повярваме, че при функционирането на комплекса с П-образен план в експлоатация е била южната порта.

площадка с перваз. Подобни инсталации са регистрирани на много обекти с късноантична датировка от България. Най-близките териториално и хронологически примери са тези от с. Мировяне и с. Драговищица (Софийско) (Чолаков 2015: 517–520; Христов 2015: 502–505). Подобни тухлени площадки в съвременната българска археология са анализирани като огнища или площадки за поставяне на преносими огнища. При вилното стопанство в кв. Обеля тези структури са приети за тухлени корита за хранене на животни. Именно на база тяхното откриване, част от помещенията в комплекса са определяни като „обори". Такъв е случаят при помещения 1, 4, 5, 15, 22 и пространството южно от последното. Ако приемем, че това са отоплителни съоръжения, както твърди и Д. Димитров то цялостният модел на стопанството трябва да бъде преосмислен (Димитров 1982: 76). Регистрирането на още две подобни „корита" в открития двор по дължината на северната вътрешна стена на комплекса е също любопитна подробност.

Безспорно интересно строително решение е вписването на покрит вътрешен коридор между редиците помещения от север и запад и вътрешния двор. За синхронното използване на същинските помещения и коридорното пространство говори разполагането в една ос на входовете при помещения 10 и 13 с отворите в коридора, които водят към двора. Според М. Станчева коридорът е използван не само за комуникация между отделните помещения на стопанството, но е и натоварен с жилищни/производствени функции. Интересно е намирането на 30 тежести за тъкачен стан в неговото пространство в близост до помещения 10 и 11 (точно при завоя на коридора от западното към северното отделение) (Станчева 1981: 63).

По всичко личи, че стопанството поне известно време разполага с два входа. Освен главния от юг, е регистриран вход/проход в североизточната част на комплекса между помещения 17 и 18. Това пространство е преградено в неизвестен момент преди приключване съществуването на вилата. Преграждането е извършено грубо с изграждане на две тънки стенички (Станчева 1981: 54)

Вероятно възможността за свободен достъп от североизток (тук не е засвидетелствана стена) кара проучвателката да идентифицира помещения 16 и 17 като „караулни помещения" (Станчева 1981: 58).

Строителни преустройства и датировка

Проблемно е идентифицирането на отделни строителни фази при изграждането на стопанството. Хронологията на обекта се основава на монетните находки намерени при проучването му. Така според проучвателката комплексът е основан в първата половина на IV век (по монетен материал от времето на управление на император Константин Велики) и загива „драматично" в средата на V век като резултат от хунските нашествия. Според Станчева на обекта няма данни за пост-вилно обитаване и животът тук приключва в 40-те години на V век (Станчева 1981: 68–69).

Редица данни, отразени както в публикацията на обекта, така и в документацията, с която имах възможността да се запозная, дават основание да се разграничат няколко строителни фази, които да разчленят монолитната хронологическа схема на обекта.

На първо място достатъчно указание за отделянето на втори строителен период е пристрояването на цялото източно отделение на вилата към първона-

чалната П-образна структура. Нещо повече, това преустройство навярно променя цялостната концепция на комплекса, като вероятно в този момент се появява монументалният вход от юг и т. нар. „караулни помещения“ от североизток при оставения проход между помещение 15 и 18.

Безспорно важен етап от развитието на плановата схема на стопанството е ограничаването на достъпа от североизток и зазиждането на прохода с две, раздалечени на почти 5 м една от друга, стени на глинена спойка. Това действие на обитателите, според проучвателката, се дължи на „тревожни слухове за нападения“. Въпросното прегражданe със сигурност маркира следващ етап в развитието на комплекса. Изпълнението на строителната интервенция дава предпоставки това действие да бъде отделено хронологически (неизвестно колко) от издигането на източното крило на вилата.

При провеждането на проучванията екипът неколкократно съобщава за регистрирането на зидове на глинена спойка, различаващи се по градеж от основното тяло на комплекса (градено в техника *opus mixtum*). Небрежно изработена стена от камък на калова/глинена спойка е регистрирана в помещение номер 18. Тя е долепена до северния основен зид на сградата, като отстои на 3,30 м от северната му стена и достига на 3,80 м във вътрешността на помещението. В помещение 19 също е засвидетелстван зид, изграден примитивно, който „дублира“ северния зид на помещението. Стена на глинена спойка е регистрирана на терен в помещение 22, както и в помещение, фигуриращо в документацията като „10-Запад от 1961 г.“. Липсата на общ план, план-квадратна мрежа и наличието единствено на окомерна скица силно затрудняват идентификацията на това помещение (и не само), както и неговото позициониране в пространството. Може обаче да се предположи, че става дума за югозападния ъгъл на помещение 15 и съответстващата му част от вътрешния коридор. Допускам, че описаната „...стеничка, изградена от камъни, тухли и керемиди на кал“ е преграждала коридорното пространство в този участък. Внимание заслужава и наблюдението на Станчева относно кръглото съоръжение (диаметър ок. 0,70 м), „набито с речни камъни и залято с хоросан“ в североизточната част на помещение 18. Ето какво пише тя за стратиграфската му позиция в полевия археологически дневник:

„На 0,51 м от западната [в публикацията северната] *и на 3,39 м от северната* [в публикацията източната*] стена е изградено, както отбелязахме по-рано, съоръжение от червен хоросан и камък с диаметър 0,68 м, което лежи в пръстта на 0,38 м от нивото, на което сме изкопали помещението. В колонката от пръст, на която се крепи това съоръжение, личи ясно най-долната ѝ част, 10-сантиметров черен пласт. Това показва, че хоросановият кръг е изграден на това място след насипването във вътрешността на помещението на известен пласт пръст и то когато непосредствено над това (?) е лежал вече наситеният със следи от горене пласт.“* (из дневник за разкопките проведени през 1961: стр. 20).

Сведението дава основание да се допусне разграничаването на нов строителен период, който очевидно е предшестван от известни разрушения, преди окончателно загиване на комплекса. Едновременно с това в помещение 19 авторката констатира неколкократното настилане с тухли (Станчева 1981: 57). Както виждаме, тези преустройства на подовата настилка също трябва да бъдат позиционирани във времето след изграждането на източните помещения. Нещо повече, тук става дума не за заравнено трамбовано ниво, нито за хоросаново

такова. Настилката не е устроена и с помощта на нивелирани тухли, а тя представлява „пътека от натрошени керемиди". Логично е да си зададем въпроса, как тези покривни деструкции са попаднали в помещение 19. Задигане на подово ниво е констатирано и при помещение 13, където е регистрирано застъпване на две тухлени настилки.

Утвърдено през годините е схващането, че вилното стопанство в кв. Обеля загива при един от хунските рейдове към Софийското поле и Сердика през 40-те години на V век. М. Станчева се осланя на монетните находки, като в публикацията е отчетено, че най-късните засвидетелствани такива на обекта са тези от помещение 1 и 14 (инв. номер 46), сечени при управлението на император Хонорий (395-423). При проучването на помещение 1 е регистрирана обаче още една, по-късна монета – на император Валентиниан III (425-455) (инв. номер 2i), която произлиза от квадрат 3 (изток) (помещение 1 по общ план) и според описанието на нейното местонамиране, тя е в най-сигурния археологически контекст (сред деструкциите вследствие на пожара). За сравнение останалите две монети, регистрирани в помещението (инвентарни номера 2 и 5) (сред които в последствие е разпозната и една от времето на управление на император Хонорий) са регистрирани в първия механичен пласт на проучването. Находката от помещение 14 (кв. 9-изток), според проучвателката, лежи на подовото ниво на помещението и е сигурно стратифицирана. Още пет монети с дата в V век остават неразчетени. Прави впечатление относително малкият им дял в сравнение с тези сечени в IV век. Остава обаче високият процент неопределими находки (общо 11).

Без съмнение най-съществената археологическа ситуация на обекта, която бележи финалния етап от развитие на комплекса е документирана в помещение 21, където е регистриран човешки скелет (дължина на индивида около 1,30 м) в анатомичен порядък, затрупан от покривни деструкции (Станчева 1981: 69). Очевидно обстоятелствата около разрушаването на вилата са сварили неподготвен този обитател (?), който е затрупан от разрушенията. Пример за подобна, необичайна археологическа ситуация има от отстоящия на едва около 10 км обект в м. Градището – гр. Костинброд. В пост-вилното селище, което наследява резиденциалния комплекс, е регистриран случай на два човешки индивида, затрупани от разрушенията на сграда с паянтов градеж, издигната между помещения I21-I22 на римската резиденция (Динчев 2003: 62–63). Разрушенията на пост-вилното селище в м. Градището са обвързани с хунски рейдове от края на 60-те – началото на 70-те години на V век. От ранновизантийското укрепено селище на комплекса при гр. Костинброд също имаме сведения за инцидентни разрушения. Доказателство за това са проучените два конски скелета на приземния етаж (конюшня) на Сградата III/6 (Динчев 2003: 83). Разрушенията от последния етап на съществуване на Кратискара не могат да бъдат прецизирани, но техният проучвател смята, че краят на живота на това място е белязан от аваро-славянските нашествия от 80-те години на VI век.

Наличната информация от публикацията и документацията на вилата при Обеля не позволяват да бъде направена ревизия на датировката на обекта. Някои сведения могат да хвърлят светлина върху обстоятелствата, при които вилата спира своето съществуване. На първо място впечатление прави документирането на най-големите разрушения в комплекса в неговата източна и южна част. В помещения 1, 2, 3, 4, 5, 18, 19, 20, 21 и 22 са засвидетелствани най-същест-

вените следи от пожар. Интересно е да се отбележи, че именно в тези две крила са регистрирани и повечето т. нар. тухлени корита. Осен това в помещение № 3, което е идентифицирано като втора баня в комплекса, е регистрирано масивно отоплително съоръжение.

От друга страна описът на разрушенията на вилата също съдържа любопитни данни. Късовете от зидове, паднали южно от южната външна стена на обекта, са толкова масивни, че по техните размери Станчева възстановява цялостната височина на външния зид. Подобни деструкции са отбелязани южно от помещение 1, 4 и 5. При помещение 6 е засвидетелствана същата археологическа ситуация с тази разлика, че зидът е поддал на север, към вътрешния двор. Разрушенията са обяснени с бушуващия в помещенията силен пожар. Такива деструкции могат да бъдат резултат и от стихийно бедствие, каквото е земетресението. На друг обект в Софийското поле – този при с. Драговищица – също има данни за сходно явление (Христов 2015: 503). Последните проучвания на късноантичния стопански комплекс в землището на с. Мировяне сочат за подобно явление, причинило разрушения във вътрешния двор (Чолаков, Райчева 2021: 843). Проучванията на обект метростанция 8-II в София дават основание да се предположи, че „последният просперитет на Сердика“ – периодът V – краят на VI, приключва със значителни разрушения, за които проучвателите смятат, че могат да са резултат от земетресение (Иванов 2011: 318). Комес Марцелин ни съобщава за унищожително земетресение в Дардания от 518 г., когато тежки удари понася столицата на провинцията Скупи (Јованова 2008: 24). Съдейки по последствията, които нанася този земетръс, може да се предположи, че той е бил усетен и в провинциалната територия на Вътрешна Дакия, отстояща на едва ок. 30 км от Скупи (района на дн. Куманово – Северна Македония и Враня – Сърбия). Освен в главния град на провинцията, сериозни щети са документирани при 24 крепости. Сведението е интересно с това, че дава информация за човешки жертви в следствие от земетресението (*ЛИБИ* 1958: 316). Подобни щети са засвидетелствани в главния град на Macedonia Secunda – Stobi. Изследователите изолират стратиграфски три земни труса, които имат важна роля в развитието на града през Късната античност. Първите разрушения свързани с тектонски движения са отнесени към 300 г. или самото начало на IV век. Този катаклизъм не е отразен в изворите и щетите от него могат да бъдат идентифицирани единствено на терен. Земетресението от 518 г. в Дардания е добре известно от писмените извори (*ЛИБИ* 1958: 316–317). Според археологическите доказателства то засяга осезаемо и Стоби, отдалечен на 80 км южно от столицата на Дардания – Скупи. Трето тектонско движение, явно бележи края на обитаването на града в неговата последна фаза. Разрушенията от него се датират в самия край на VI – началото на VII век. Най-красноречивите следи от това опустошително бедствие са дванайсетте регистрирани човешки скелета, под останките на срутените сгради (Pavlovski, Blaževska 2017/2018).

Две находки, които имах възможността да обработя говорят за средновековно присъствие в пределите на късноантични комплекс. Това са две паничковидни или чашковидни тежести-еталони (екзагии). Подобни според специалистите могат да бъдат отнесени в сравнително широките граници между X и XIV век (Владимирова-Аладжова 2010: 680) (Табл. 9: 7).

Стопански живот и бит

Спорните моменти по отношение стратиграфията и датировката на обекта са основна пречка да прецизираме хронологически данните за ангажираност на труда във вилното стопанство. На практика намерените сечива и съоръжения отразяват едва финалния етап на експлоатация на комплекса. Освен това рядко е отбелязвана стратиграфската позиция на находките – дали те са на подовото ниво на даденото помещение или не (а и от къде произлизат изобщо). Ето защо към тълкуването на данните за производство и добив трябва да се подходи изключително внимателно.

На първо място трябва да се отбележи регистрирането на многобройни фрагменти от хромели. Ако местонамирането им бъде нанесено на общия план на вилата, то изглежда, че съществуват зависимости в тяхното позициониране. Всички находки са регистрирани в помещения, разположени по северното и западното крило на комплекса. Фрагмент е регистриран в т. нар. помещение 10-север, което, според окомерната скица, обхваща част от помещение 15 и крайните североизточни части на вътрешния коридор. В инвентарната книга се появява информация за „половин хромел“ от помещение 11-север (споменато единствено тук). Вероятно става дума за помещение 14, което е частично изследвано през 1961 г. Фрагменти от подобни съоръжения са регистрирани още в помещение 14 (2 бр.), помещение 13 (2 бр.) и помещение 12 (1 бр.) в северното отделение на комплекса. Части от хромели са регистрирани в помещения 3 и 5 юг (?) (по общ план това вероятно са помещения 10 и 8) в западната част на вилата. Една единствена находка произлиза от пределите на помещение 4 в южната част на вилата.

На фона на многобройните съоръжения за смилане на зърното, данните за зърнопроизводство са оскъдни. Единствената находка, свързана с добив на житни култури, е сърпът, регистриран в помещение 18. В публикацията на обекта е споменато намирането и на лемеж тип 5 по Чолаков/ В3 по Хенинг, който имах възможността да обработя лично (Табл. 2: 1) (Чолаков 2010: 29–32). Сред оръдията на труда за обработка на почвата е и едно черясло (Табл. 2: 2) (Чолаков 2010: 36–38).[5]

Липсата на находки, свързани с отглеждането и обработката на житни култури, е обяснена от проучвателката с „изравянето на оцелели предмети, преди всичко железни сечива и инструменти“ след окончателното разрушаване на вилата (Станчева 1981:62).[6] Вероятно част от житните храни, необходими за изхранването на ангажираните с труда във вилата, са набавяни чрез доставки. В тази връзка обаче, важно е уточнението, че процентът разпознати фрагменти от амфорна тара също е нисък (Станчева 1981: 66).

Сред останалите оръдия на труда, правят впечатление чук тип 1 по Чолакови или чекич тип С по Попович (Табл. 2: 3), брадва тип 3 по Чолаков или секира-чекич тип А по Попович (Табл. 2: 4), мотика 9 по Чолаков/ К9 по Хенинг

[5] Виж също Henning 1987.

[6] Това обяснение е малко вероятно. При работата ми с предметите от желязо и медна сплав, произлизащи от обекта, имах възможността да се запозная с голяма част от археологическия материал. Масивни предмети от метал са намерени на редица места при проучванията на вилата – инструменти, сечива и др. Голям е броят на крепежните елементи. Предполагаемо „преравяне за метал“, според мен, е неприемлив довод за липсата на земеделски инвентар.

(Табл.2. 5), мотика тип 14 по Чолаков/ L2 по Хенинг (Табл. 2: 6) и още един чук – тип 4 по Чолаков – чекич тип А, вар. В по Попович (Табл. 3: 1) (Станчева 1981: обр. 15а, в; обр. 13д, обр. 13г; Чолаков 2010: 110, 70, 120, 111)[7]. Първите три са регистрирани в помещение 18, а кирката в съседното 19. Единични предмети са намерани в помещения 12 (косер тип 3 по Чолаков/ G 1b по Хенинг) (инв. номер 87) (Табл. 3: 2), 7 (ножица тип 1 по Чолаков/ Q 5 по Хенинг) (инв. номер 129) (Табл. 3: 6), 15 (длето и „брадвичка ") (инв. номера 20i и 66) (Табл. 2: 6)[8]. Без конкретно местонамиране е една огрибка (Табл. 3: 3), както и голям звънец тип 2 по Чолаков (хлопка) (Табл. 3: 5) (Чолаков 2010: 47, 90–91). Тук очевидно не могат да бъдат разграничени каквито и да било производствени зони, единствено може да се разграничи съхранението на повечето от сечивата в помещение номер 18.

Многобройните находки на тежести за тъкачен стан и прешлени за вретено доказват наличието на ограничена до задоволяване нуждите на обитателите текстилна „промишленост". Освен 30-те тежести за стан, регистрирани в коридорното пространство при помещения 10 и 11, единични находки са регистрирани в помещения 18 (3 бр.), 17 (2 бр.), 12 (2 бр.), 14 (3 бр. + 3 бр. (?)) в северното крило, и помещения 1 (2 бр.), 4 (1 бр.), 5 (1 бр.) и 7 (1 бр.) в източното крило на вилата. Набива се на очи почти пълното отсъствие на тежести за стан в западното крило на вилата, от където произлиза само една находка в помещение 8 (?).

Предачеството на обекта е документирано чрез многобройните находки на прешлени за вретено. Тук отново не могат да бъдат направени заключения на база единствено местонамирането на находките. От общо 12 регистрирани артефакта, два произлизат от южните (пом. 1 и 5), а едва един от западните помещения (пом. 9 (?)). Най-много – три – са регистрирани в помещение 14.

Към стопанския живот и бита на обитателите има група находки, представяща сегменти от вериги, механизми за врата и халки (Табл. 7). С доза вероятност може да се предположи, че първите са свързани непосредствено с отглеждането на животни в комплекса.

Сред находките правят впечатление два обкова от медна сплав (Табл. 9: 1-2). В запазената им повърхност личат нитове и останалите дупки за прикрепяне. Представители на художествената обработка на метала са една ажурна апликация и част от многосъставен накит (?), изработени от медна сплав (Табл. 9: 5-6). От обекта произхожда един предмет, напомнящ като форма много на малка наковалня тип 2 по Чолаков (Чолаков 2010: 142). Друга находка по устройство и размери отговаря на описанието на античните пергели (Чолаков 2010: 147).

Основно перо в икономическото развитие на стопанството изглежда е животновъдството. Регистрираните четири скелета на едри преживни животни потвърждават това.[9] Костите на всички индивиди носят белезите от човешка

[7] Виж също Поповић 1988 и Henning 1987.

[8] От обекта произхождат два косера, трудно е да се каже със сигурност кой от тях е открит в помещение 12. И двата са позиционирани на таб. 3. От обекта произхожда и едно длето (Табл. 2: 6), дали обаче се касае за това, открито в пом.15 е трудно да се прецени.

[9] Документирани са два скелета на едри преживни животни в анатомичен порядък в помещения 18 и 7. В документацията има бегло споменаване за още един скелет, регистриран в дворното пространство. В пом. 12 са регистрирани следи от големи части от трупа на едро преживно животно.

намеса. Индивидът, регистриран в помещение 18, е одран с отстранени копита и рога. На аналогична археологическа ситуация се натъква екипът през 1964 г., когато в помещение 7, в неговия югоизточен ъгъл, е регистриран скелет на теле в анатомичен порядък. Според проф. Ст. Иванов, извършил демонтирането на костния материал, животното е одрано с отстранени рога и копита, подобно на екземпляра в помещение 18, проучен през 1961 г.

Големи части от скелет на крава (?) са регистрирани и в североизточния ъгъл на помещение 12. Индивидът представя последващ етап от обработката на месото. Тук са засвидетелствани големи късове от животното. Останките вероятно представят процеса на първичното транжиране на месото.

Изследователите са на мнение, че скелетните останки от животни са свидетелство за разграбването на вилата. Станчева смята, че едрите преживни са избити от нападателите (хунски отряд) преди пълното разрушение на комплекса.

Силно неглижирана група от находки, произлизащи от вилата, представлява тази на железните ножове (Табл. 4: 1-4). На обекта през трите години на проучвания са регистрирани 22 ножа с различна големина. Половината от тях (11) са регистрирани в две от помещенията на вилата – помещение 12 (3 бр.) и помещение 14 (8 бр.). По два ножа са регистрирани в помещения 15 и 17, а един в помещение 13. Единични находки са регистрирани в помещенията по южната линия на комплекса, а едно единствено ножче произлиза от помещение 8 в западното крило на вилата. Прави впечатление вариативността във формите на част от ножовете (съдейки по скици приложени в документацията). Наличието на такива с форма, подобна на съвременните ножове за дране и др., създава впечатление за богатия инвентар на комплекса в това отношение. Прави впечатление отсъствието на сатър сред археологическия материал, регистриран на обекта. Инструментът е схващан от специалистите, като едно от основните нововъведения в обработката на месо през римската епоха, а наличието му обикновено е индикация за специализацията в касапска и месарска дейност (Seetah 2004: 27). Надгробни епиграфски паметници от Остия и Рим показват част от инструментариума на един *lanius* (месар/касапин), където неизменно, наред с разновидностите ножове, присъства и сатър (Табл. 4: 1-2). През римската епоха той е с асиметрично острие, което го прави универсален уред в ръцете на касапите. С него може да се кълца, както и да се реже под ъгъл. Работата с един и същ инструмент през цялото време на работа, значително би намалила времето и усилията при разфасоване. Отсъствието на подобна, наглед неизменна част от инвентара на *lanius*-а, може да бъде компенсирана, но с цената на по-времеемко и трудоемко разчленяване на трупа на животното. При по-примитивното транжиране с набор от ножове е нужно да се следват сухожилните връзки. Това значително би забавило процеса (Seetah 2004: 29–30). Може да се допусне, че голямата брадва топор, както и каменният постамент, регистрирани в пом. 18, могат да бъдат обвързани с разфасоването на месото. Намерените куки (Табл. 6: 1-3) биха могли да служат за окачването му.

Групата находки, свързана с обработката на месо насочва към предполагаема спецификация на труда във вилното стопанство, а именно отглеждането на рогат добитък и неговото разфасоване на място. Дали добивите са предназначени за задоволяване на нуждите на самата вила или в този поминък се корени икономическият ѝ облик в Софийското поле, не може да се каже от наличната

информация. Със сигурност може да се отбележи, че засвидетелстваните останки в помещения 18 и 7 представят поне два индивида, готови за непосредствена консумация в един и същ момент – моментът на загиване на селищната структура. Ако се вземат предвид и по-скоро складираните късове месо в помещение 12, то е разполагало със съществени запаси от говеждо месо, част от които вероятно са предвидени за пласиране на пазара. В този ред на мисли, съществуването на подобни пазари за животинска продукция са споменати от Йоан Малала на някои второстепенни площадни пространства в Антиохия през VI век. Тези тържища за прясно месо са изтеглени от централния площад, най-вече за да бъдат избегнати неприятните миризми от закланите животни. Съчетаването на пазар и кланица е засвидетелствано и на други места през Късната античност. Подобни пазарни пространства са известни и в Неапол до средата на VI век, Филипи до 550 г. и Гераса до ок. средата на VI век (Lavan 2012: 342). Вероятно подобни тържища трябва да бъдат търсени на близка дистанция от града. Това е позволявало захранването на основния провинциален град с прясно месо. Много е възможно локалните градски пазари да са снабдявани с прясно разфасовано месо от близките стопанства (Curtis 2001: 398).[10] Без да можем да допуснем със сигурност идентификацията на обекта като *laniena* (кланица), то редица доказателства потвърждават работата и пребиваването на поне един *lanius* в комплекса.

Ограничената укрепена площ на Сердика вероятно не е позволявала развитието на подобен месарски пазар зад крепостните стени, основно поради хигиенни съображения. Ето защо може да се допусне съчетаването на няколко функции при комплекса от кв. Обеля, една от които може да бъде именно тържище/пазар, специализиран в дистрибуцията на месо. Вероятно предлагането на животински продукти е било с доста по-голям мащаб, но до момента няма сведения за съоръжения за добив на други суровини, произлизащи от отглеждането на животни (млечни продукти например).

Заключение

Вилното стопанство в кв. Обеля вероятно ще остане основен репер и обект, с който ще бъдат сравнявани всички вече проучени, проучвани към настоящия момент и проучвани за в бъдеще комплекси, идентифицирани като *villa rustica*. Приведените данни поставят големи въпросителни около хронологията на обекта – неговата начална дата, фазите на неговото развитие и най-вече обстоятелствата около неговото унищожение. Както бе отбелязано, има и редица доводи да се допусне раздробяването на неговата хронологическа структура на няколко строителни периода. От друга страна проучването на помещенията „до подово ниво“ е причина за оскъдицата от информация относно наличието на по-ранно обитаване на това място (нещо отбелязано и в рецензията на Д. Димитров)[11]. Стереотипът за земеделската ангажираност на вилните стопанства също може да се постави под въпрос. Както самата авторка отбелязва, находките на земе-

[10] Виж също Chavarria, Lewit 2004:15 и цит. лит.: относно обекта Valdetorres Del Jarama (Испания), където J. Arce, предполага идентификацията му като пазар, а не вила, каквото е традиционното схващане.

[11] Виж Димитров 1982.

делски сечива от обекта са твърде малко. Обработката на находките от неблагороден метал показва огромното им разнообразие и относително големия им брой. Сравнението по отношение количеството метални находки с обнародваните в последните години комплекси в кв. Хаджи Димитър (София) и кв. Вердикал (гр. Банкя) е красноречиво в полза на този в кв. Обеля. На база обработеният материал и данните от проучванията не бива да се пренебрегва възможността стопанството да е специализирано в отглеждането на рогат добитък и дистрибуцията на говеждо месо.

Сравнително рядката археологическа ситуация на затрупан при разрушения човешки индивид е с висока концентрация в западното Софийско поле. Изглежда, че при всички случаи става дума за моментално събитие, оставило след себе си затворени археологически комплекси. Обитателите изглежда са нямали никаква възможност да реагират. По правило тези събития са свързвани с варварски нашествия и операции на малки отряди от средата на петото столетие. Концентрацията на сходни археологически ситуации от софийското поле, дава основание да се предположи, че поне част от тях могат да се обвържат с едно и също събитие. В този ред на мисли не бива да се изключва възможността щетите на комплексите да са свързани с неотразено в писмените извори локално природно бедствие – земетресение, което да е изненадало обитателите на стопанствата в околностите на Serdica.

Б И Б Л И О Г Р А Ф И Я

Антонов 2022: А. Антонов. *Късноантичният комплекс в кв. Вердикал, гр. Банкя – данни и материали от проучванията през 1981 г.* – В: *Електронен бюлетин на РИМ–София,* 5, 2022, с. 17–42.

Владимирова-Аладжова 2010: *Д.* Владимирова-Аладжова. *Средновековни тежести-еталони (екзагии) от България.* – In: S*tudia Archaeologica Universitatis Serdicensis.* Vol.5. София, с. 679–694.

Димитров 1982: *Д.* Димитров. *Някои бележки по интерпретацията и датировката на вилата в кв. Обеля.* – В: *Археология*, 3–4, 1982, с.74–76.

Димитров 1958: *Д.* П. Димитров. *За укрепените вили и резиденции у траките в предримската епоха.* В: *Изследвания в чест на акад. Д. Дечев.* – In: *Studia in honorem acad. D. Dečev*, София, 1958, с. 683–699.

Динчев 1997: В. *Динчев. Римските вили в днешната българска територия.* София, 1997.

Динчев 2003: В. *Динчев. Късноримската резиденция SCRETISCA и ранновизантийското селище KRATISKARA (Археологическите проучвания в м. Градището през 1990–1994 г.) (= Разкопки и проучвания. Т. XXX).* София, 2003.

Иванов 2011: М. Иванов. *Обект „Метростанция 8 - II" гр. София, Античен период.* – В: *Археологически открития и разкопки през 2010 г.* София, 2011, с. 316–319.

ЛИБИ I. *Латински извори за българската история.* Т.I. София. 1958.

Поповић 1988: И. Поповић. *Античко оруђе од гвожђа у Србији.* Београд, 1988.

Стайкова 2007: И. Стайкова. *Вилните имения в градската територия на Пауталия и техните собственици.* – В: *Известия на Исторически музей – Кюстендил.* Т. XII. Кюстендил, 2007, с. 175–189.

Станчева 1981: М. Станчева. *Вила рустика в кв. „Обеля" в София.* – В: *Археология*, 1–2, 1981, с. 52–71.

Христов, Будакова 2015: М. Христов, В. Будакова. *Спасителни археологически проучвания на обект номер - 4 на междусистемна газова връзка България - Сърбия км 13+650 – 13+800, с. Драговищица, Община Костинброд.* – В: *Археологически открития и разкопки през 2014 г.* София, 2015, с. 502–505.

Чолаков 2010: И. Чолаков. *Римски и ранновизантийски метални инструменти от територията на България.* НОУС.

Чолаков, Славчев 2015: И. Чолаков, В. Славчев. *Археологически проучвания на обект номер - 2 (км 7+250 – 7+290) по трасето на междусистемна газова връзка България - Сърбия, с. Мировяне, Столична община.* – В: *Археологически открития и разкопки през 2014 г.* София, 2015, с. 517–520.

Чолаков, Райчева 2021: И. Чолаков, М. Райчева. *Археологическо проучване на обект „Късноантичен стопански комплекс" в землището на с. Мироване, Столична община.* – В: *Археологически открития и разкопки през 2020 г.* София, 2021, с. 843–847.

Chavarria, Lewit 2004: A. Chavarria, T. Lewit *Archaeological research on the late antique countryside: A bibliographic essay.*

Curtis 2001: R. Curtis. *Ancient food technology.* Brill, 2001.

Hening 1987: J. Henning. *Südosteuropa zwichen Antike und Mitelalter: archäologische Beiträge zur Landwirtschaft des 1. Jahrtausends u. Z.* Berlin, 1987.

Јованова 2008: *Л.* Јованова . *Scupi – Colonia Flavia Scupinorum. Skopije*, 2008.

Lavan 2012: L. Lavan. *Polis to Emporion? Retail and regulation in the Late Antique City.* In: *Trade and Markets in Byzantium* ed. by Cécile Morrisson. Dumbarton Oaks Byzantine Symposia and Colloquia.

Pavlovski, Blaževska 2017/2018: G. Pavlovski, S. Blaževska. *Archaeological Evidence for*

Earthquakes at Stobi, In: *Monumenta 2/3,* MASA, Skopje 2017/2018, 49–82.

Seetah 2002: K. Seetah. *A multidisciplinary approach to Romano-British cattle butchery.* In: Integrating Zooarchaeology. M. Maltby (ed.), Oxford, 109–116.

Seetah 2004: K. Seetah. *Meat in History – The Butchery trade in the Romano-British period.* In: *Food and History 2*, 19–33.

S U M M A R Y

THE LATE ANTIQUE COMPLEX IN OBELIA (SOFIA) - A NEW LOOK AT THE RESEARCHES FROM THE 1960S

Anani Antonov

The *villa rustica* in Obelya (Sofia) is one of the eight similar sites in the immediate vicinity of the provincial capital of *Dacia Mediterranea* in the Late Antiquity – Serdica. The complex is located 7 km west of the fortified area of the city. It has been excavated during three archaeological campaigns: in 1961, 1962, and 1964. In the archaeological literature the complex is counted among the fully explored ones in the vicinity of Serdica. Through the years, the interpretations of the chronology and the economic development of the site became a benchmark of all the *villae rusticae* in the proximity of present-day Sofia. In 1981 the results of the excavations have been published in a relatively short article.

Several aspects of the villa in Obelya piqued my interest. That's why I decided to get acquainted personally with the documentation and some of the metal finds stored in Sofia Museum.

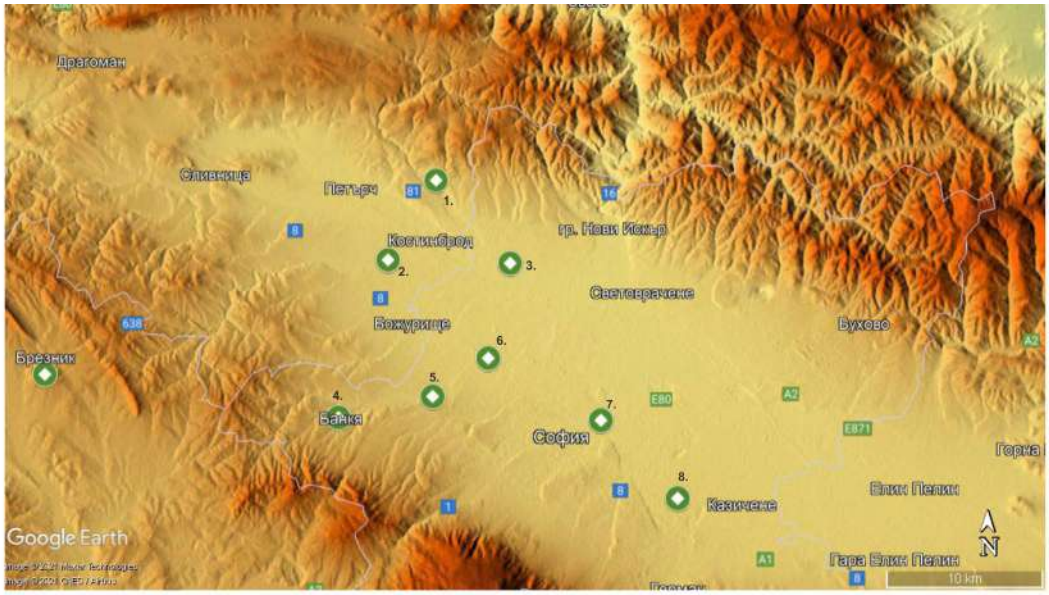
The analysis showed some new possibilities for the end of the life in this place, traditionally associated with the Huns invasions in the middle of the 5th century AD. Also, some finds, and archaeological situations suggest the economic specialization of the complex. The obtained information allows us to assume that in its last period the site functioned as a slaughterhouse *(laniena)* and/or meat market *(macellum).*

Ключови: *Късна античност, римска вила, Обеля, София, Сердика, Средиземна Дакия.*
Key words: *Late Antiquity, roman villa, Obelya, Sofia, Serdica, Dacia Mediterranea.*

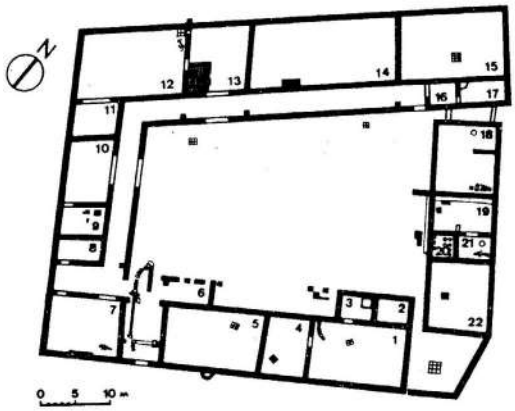
A B T O P

д-р Анани Антонов
Национален археологически институт с музей при Българска академия на науките
anani_antonov@abv.bg

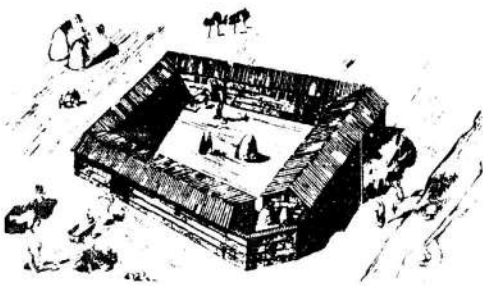
Anani Antonov, PhD
National Archaeological Institute with Museum Bulgarian Academy of Sciences
anani_antonov@abv.b

1.

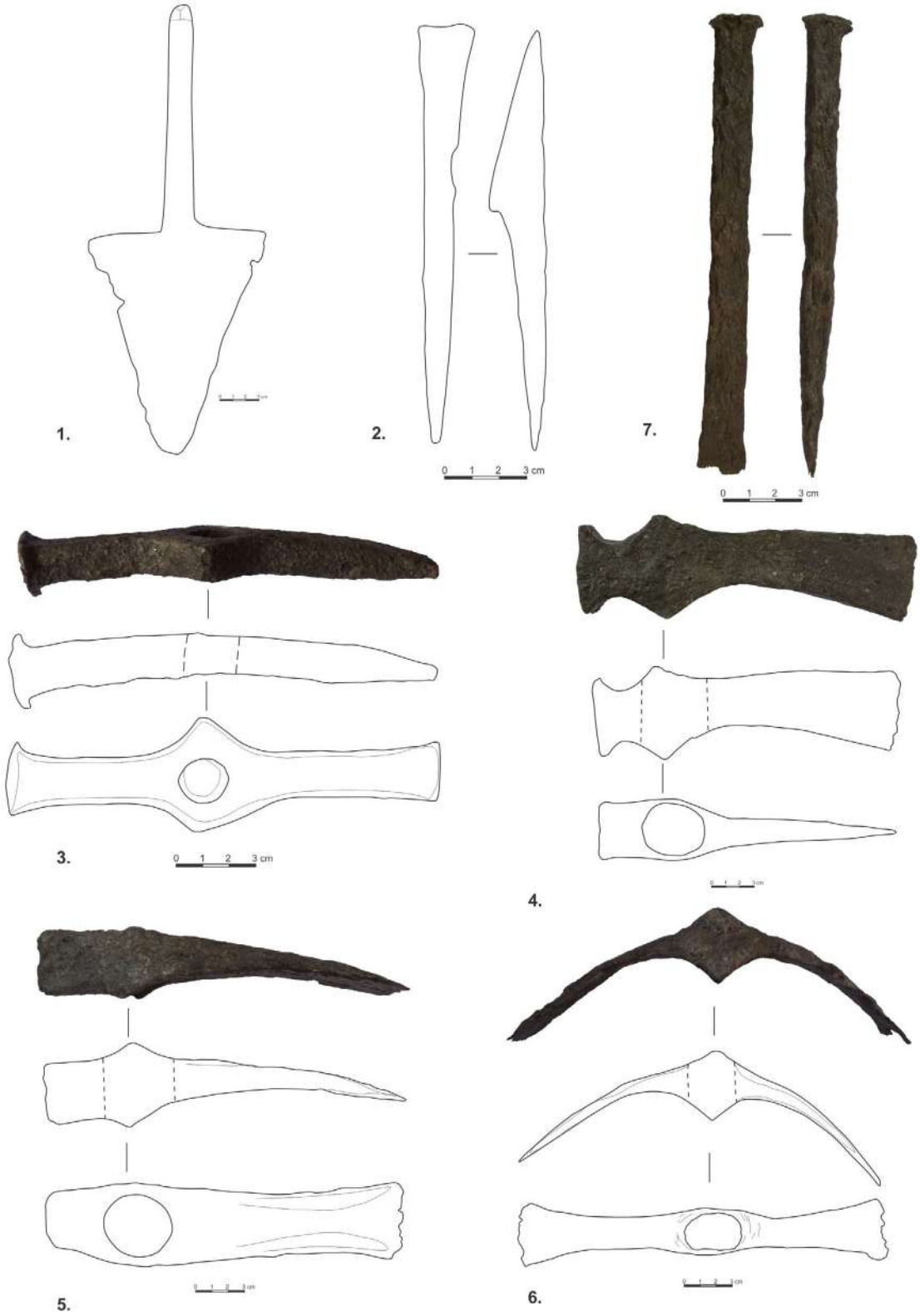

2.

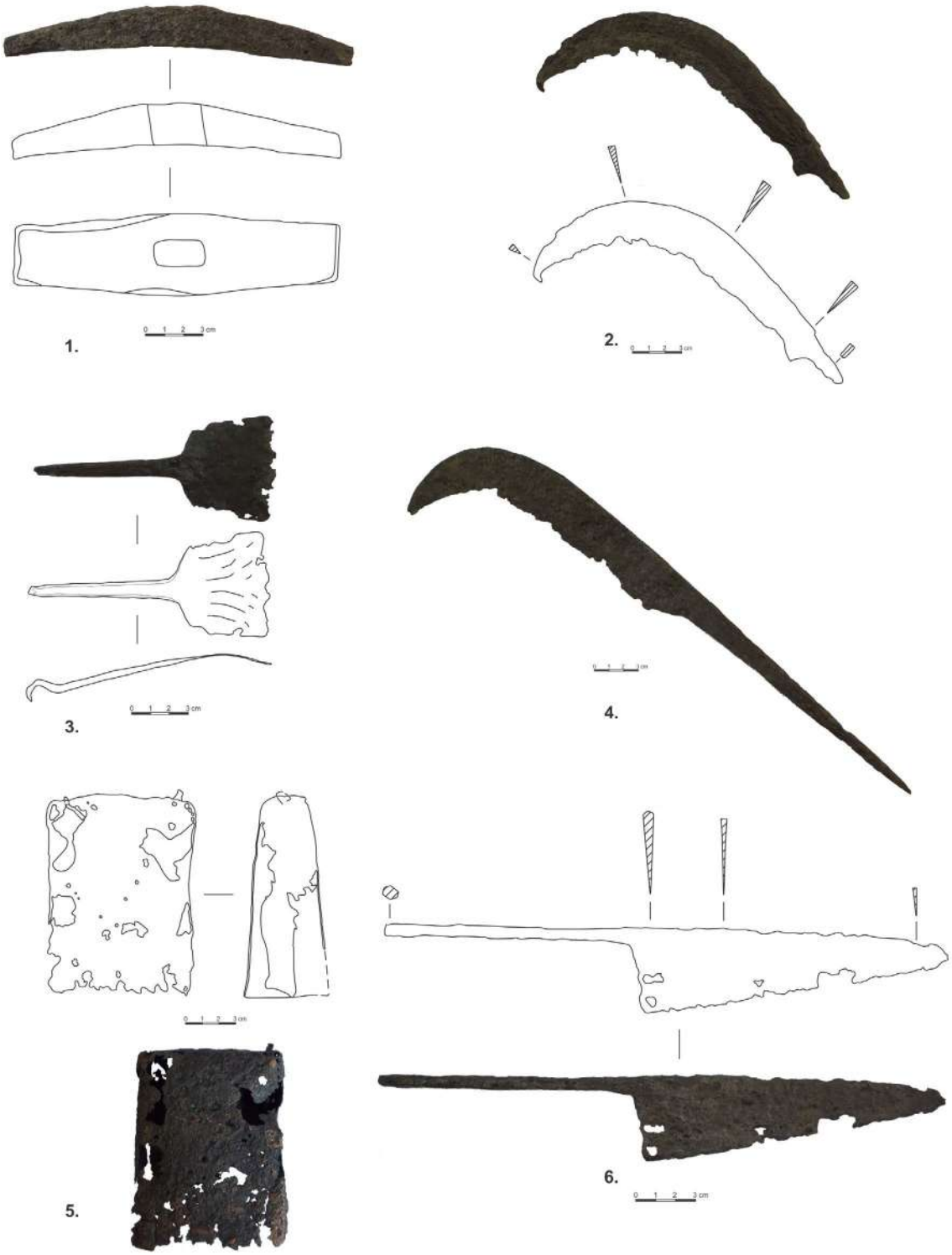

3.

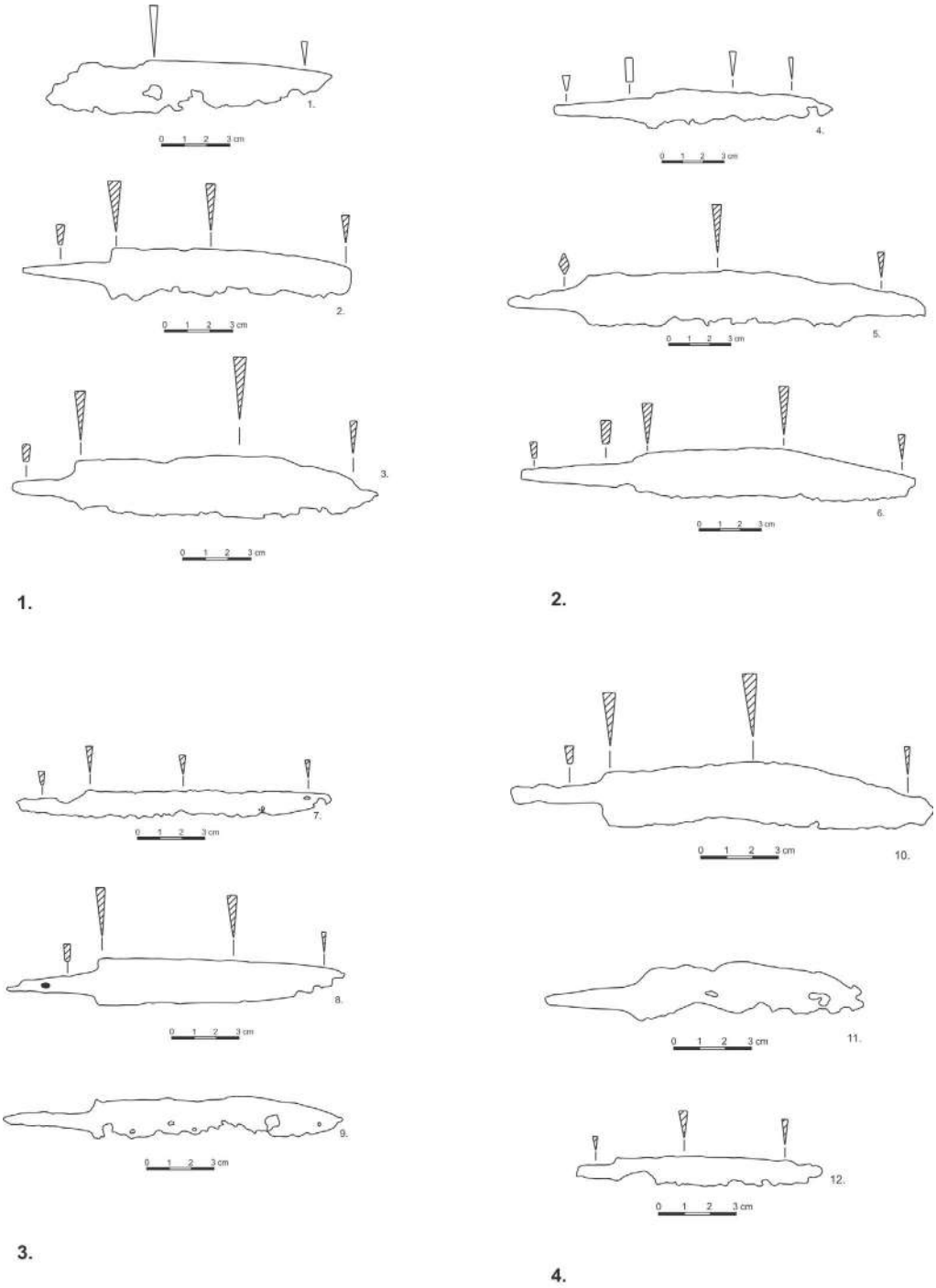
Таб. 1. 1.*Обекти от типа на „римските вили“ от територията на софийското поле – 1. Драговищица, 2. Костинброд, 3. Мировяне, 4. гр. Банкя (кв. Вердикал), 5. гр. София (кв. Филиповци), 6. гр. София (кв. Обеля), 7. гр. София (кв. Хаджи Димитър), 8. гр. София (кв. Бусманци).*
2. *Архитектурен план на комплексът в кв. Обеля (Станчева 1981: 54, Обр. 2).*
3. *Архитектурна реконструкция на комплекса в кв. Обеля (Станчева 1981: 54, обр. 11)*

Таб. 2. *Оръдия на труда от обекта в кв. Обеля (изготвил А. Антонов)*

Таб. 3. *Оръдия на труда от обекта в кв. Обеля (изготвил А. Антонов)*

Таб. 4. *Ножове, произхождащи от комплекса в кв. Обеля (изготвил А. Антонов)*

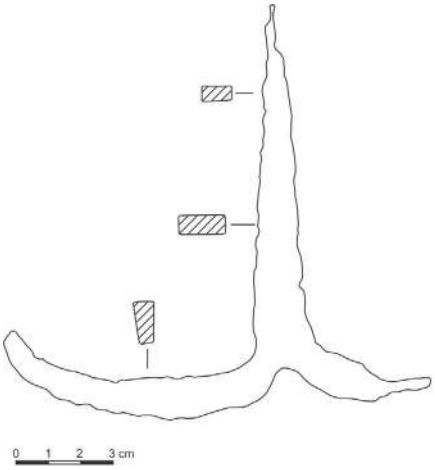

1.

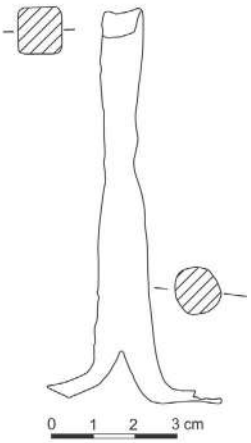

2.

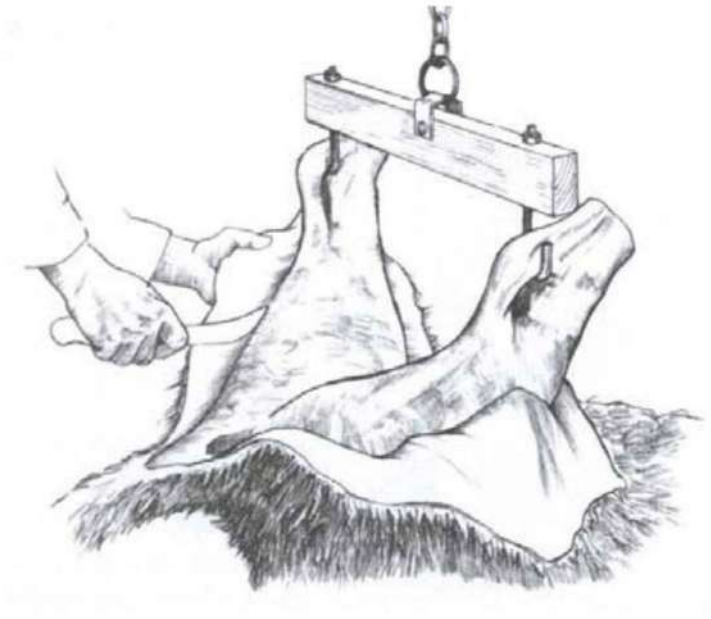
Таб. 5. *Епиграфски паметници, изобразяващи сцени от всекидневието в пазари за месо.* ***1****. Епиграфски паметник от Остия, представящ работата в кланица (Seetah 2004: Fig.2).* ***2.*** *Епиграфски паметник от Рим, представящ работата в кланица (Seetah 2004: Fig.1)*

1.

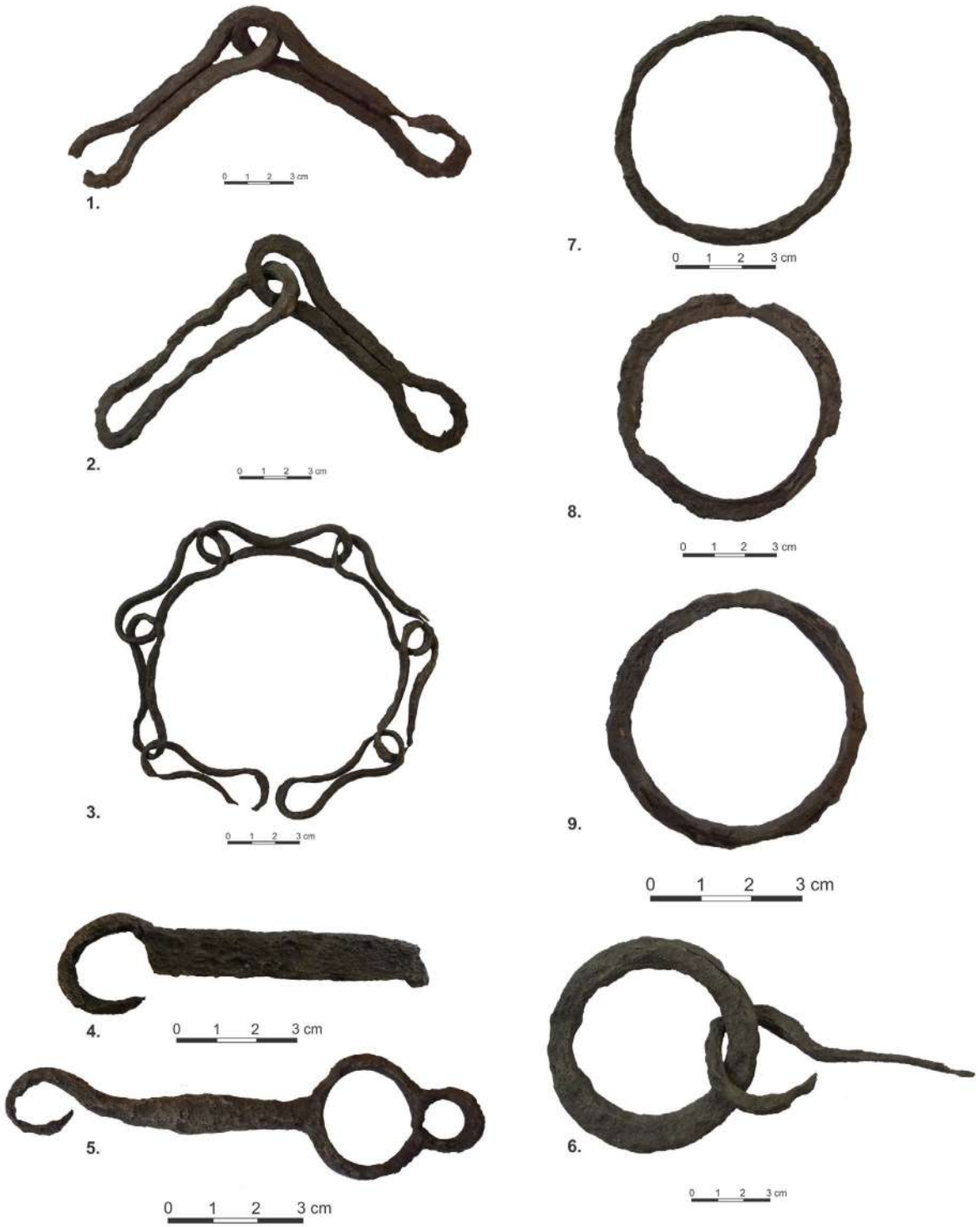

2.

3.

Таб. 6. *Средства за окачане и възможната им използване в процеса по транжиране.* ***3****. Ролята на куките за окачане в процеса на дране на едри преживни животни (Seetah 2002: Fig. 13.1)*

Таб. 7. *Метални находки, произлизащи от комплекса в кв. Обеля (изготвил А. Антонов)*

Таб. 8. *Крепежни елементи, произлизащи от комплекса в кв. Обеля (изготвил А. Антонов)*

Таб. 9. *Метални находки, произлизащи от комплекса в кв. Обеля (изготвил А. Антонов)*

Електронен бюлетин
Регионален исторически музей – София
E-Bulletin
Regional History Museum – Sofia

Бр. 06/2024
Vol. 06/2024

АРХЕОМЕТАЛУРГИЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ НА НАХОДКИ ОТ БРОНЗОВАТА ЕПОХА ОТ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ОБЕКТ КРАЙ СЕЛО ЧУКОВЕЗЕР

Силвия Иванова, Деян Лесигярски

Археометалургичното изследване обхваща находки, открити при спасително археологическо проучване на обект край село Чуковезер, община Драгоман, област София. Металните изделия са общо шестнадесет – три гривни, две декоративни игли, една игла за шиене, едно шило, осем ножа и един меч (Обр. 1). Гривните (Музей за история на София фонд „Археология“ (по-нататък МИС А) 8376, МИС А 8377 и МИС А 8378), както и пет от ножовете (МИС А 8379, МИС А 8380, Основен фонд на археологическия обект край с. Чуковезер (по-нататък ОФ) 36/IV, ОФ 116/IV, МИС А 7953) са открити сред инвентара на гробове от некропола от II хил. пр. Хр. (Тонева 2015: 140; Бориславов, Иванова 2016: 184). Фрагментът от острие на двуостър меч (ОФ 19/IV) е без археологически контекст, но въз основа на паралели от територията на България би могъл да бъде датиран в XIII-XI в. пр. Хр. (Панайотов, Вълчева 2000: 473–474; Panayotov 1980: 182, 184–185). Всички останали находки са открити при проучването на селището от късната бронзова епоха (Бориславов и др. под печат). Това са иглата за коса със завита горна част (ОФ 896), фрагментът от декоративна игла с диагонално перфорирана глава (ОФ 833), иглата за шиене с ухо (ОФ 773), шилото (ОФ 745) и три от ножовете (ОФ 191, ОФ 635, ОФ 777).

С помощта на рентгенофлуоресцентна спектрометрия е извършен недеструктивен анализ на елементния състав на металните находки в Центъра по археометрия с лаборатория по консервация и реставрация към Софийски университет „Св. Климент Охридски“. Измерванията са проведени на рентгенофлуоресцентен спектрометър Mistral M1 на Bruker, осигурен с финансовата подкрепа на Центъра за върхови постижения „НаследствоБГ“. За да бъде изследван вида на сплавта, от която са изработени артефактите, от повърхността им е премахнат корозионен слой на площ от 3 мм^2, върху която са заснети спектрите на метала. Измерено е съдържанието на 13 химични елемента, сред които мед (Cu), калай (Sn), арсен (As), олово (Pb), желязо (Fe), никел (Ni), сребро (Ag) и антимон (Sb). Концентрацията на елементите цинк (Zn), злато (Au), манган (Mn), кобалт (Co) и хром (Cr) в металните изделия не е установена, тъй като се оказва под границите

на определяне на приложения метод. За количественото определяне на съдържанието на посочените 13 химични елемента в находките е използвана калибровъчна програма, разработена чрез измерване на сертифицирани референтни материали с бронзова и месингова матрица.

Кристалната структура на металите е определяща за техните механични и физични свойства. Металите могат да съществуват в няколко кристални форми в зависимост от условията на кристализация, охлаждане и обработка. Съществуването на няколко алотропни модификации, всяка с различни свойства, дава възможност чрез подходяща обработка да бъдат получавани материали с известни качества (Кулев 2012: 410).

Елементите Cu, Sn, Zn, Pb, As и други, които изграждат различните видове сплави на медна основа, са с металургично значение. Медта е основният изграждащ компонент на бронза, заедно с арсена, калая и оловото в различните исторически периоди. Тези три основни елемента (макрокомпоненти) са били умишлено прибавяни към медта, за да се получи желаната медна сплав, като резултат от специалното селектиране на руди, в чиито състави присъстват. Определяните в археологическите медни сплави примесни елементи с ниски концентрации (микрокомпоненти), се приемат за следствие от постъпилите заедно с основните компоненти примеси от рудите.

Изследваните артефакти, с едно изключение, са изработени от сплав на мед и калай с вариации в съдържанието на двата основни елемента (Обр. 2). Съдържанието на мед е между 74,9 и 96 %, а на калай – между 1,1 и 22,2 %. Концентрациите на останалите елементи се изменят в следните граници: As 0,3-1,8 %; Pb 0,0-3,2 %; Fe 0,0-1,4 %; Ni 0,2-0,7 %; Ag 0,0-0,9 %; Sb 0,0-0,5 %. Само една от подложените на анализ находки – игла за коса със завита горна част (ОФ 896), е отлята от сплав на мед и арсен, а концентрацията на калая е под границата на определяне на приложения метод. Концентрацията на медта в иглата е 98,4 %, а на арсена 1,0 %. От всички други анализирани елементи е определено съдържанието на 0,6 % олово и 0,1 % сребро.

Сред седемте метални находки, открити в селището при Чуковезер, четири са изработени от калаен бронз със съдържание на мед между 84,7 и 93,7 % и на калай между 5,1 и 13,2 %. Количествата арсен са между 0,3 и 0,7 %, на олово – до 0,6 %, на желязо – около 0,1 %, на никел – между 0,3 и 0,7 %, на сребро – до 0,1 % и на антимон – между 0,1 и 0,5 %. Един от ножовете от селището (ОФ 777) е отлят от сплав на мед и калай, към която е добавен арсен (1,6 %), като в нея концентрацията на калай (1,1 %) е по-ниска от посочените стойности. При друг нож (ОФ 635) концентрация на калай е с по-висока стойност (16,5 %), а съдържанието на арсен (1,1 %) е в количество, което може да бъде прието за съзнателно добавено към сплавта. При тази находка концентрацията на желязо (1,4 %) е по-висока в сравнение с останалите. Един от изследваните накити, иглата за коса (ОФ 896), е изработена от арсенов бронз.

Артефактите, произхождащи от некропола от II хил. пр. Хр., са изработени от калаен бронз със съдържание на мед между 80,1 и 90,7 % и на калай между 3,2 и 14 %. Съдържанието на калай в един от ножовете (ОФ 116/IV) е по-високо – 22,2 % и съответно на мед по-ниско – 74,9 %. Към сплавта от мед и калай при друг нож (МИС А 8379) е добавено олово – 3,2 %, с което са подобрени свойствата на метала при отливане. В състава на още два ножа (МИС А 8380 и А7953)

количеството олово е съответно 2,1 и 2,7 %, което се доближава до стойностите, при които може да се приеме, че елементът е съзнателно добавен в сплавта. При останалите находки оловото е между 0,5 и 0,9 %. Количеството арсен във всички премети от некропола е между 0,8 и 1,8 %, като при пет от тях може да се приеме, че този метал е целенасочено включен в сплавта (МИС А 8379, МИС А 8380, А7953, МИС А 8377, МИС А 8378), за да се придаде по-голяма здравина на отливката и в същото време по светъл цвят (по-близък до златистия оттенък). Количеството на желязото е до 0,6 %, на никела – между 0,2 и 0,6 %, на среброто – между 0,3 и 0,9 %, а на антимона – до 0,4 %, което показва, че тези елементи са попаднали в приготвената сплав случайно, като онечиствания от използваната руда (медна, калаена или оловна).

Съществуването на зависимост между съдържанието на елементите мед и калай, мед и арсен, арсен и калай, а също олово и калай може да се илюстрира чрез построяване на двумерни диаграми, съпоставящи концентрациите на тези елементи при отделните находки (Обр. 3 – 6). Наличието на линейна корелация между изследваните елементи или групирания на находките може да даде сведения за общ произход на рудните източници или за прилики/разлики в технологията на изработване на сплавта.

Разпределението на определените концентрации на арсена и оловото при находките от селището и некропола е в относително тесни граници, за разлика от това при калая (Обр. 3.1. – 6.1.). Като изключение се откроява находка от некропола (МИС А 8379), която е отлята от калаен бронз с добавка на олово. От друга страна, в селището е открит единственият предмет от арсенов бронз (ОФ 896). Забелязва се все пак тенденция за по-високи концентрации на арсена и оловото при находките от некропола, сравнени с тези от селището (Обр. 2.3.). Тя се определя най-вече от по-голямото количество на тези елементи, установени в сплавите, от които са изработени ножовете (Обр. 4.2., 6.2.). По-голямото количество на оловото понижава температурата на топене на сплавта и улеснява отливането, докато арсенът придава повече твърдост и здравина на готовото изделие.

По отношение на връзката между концентрациите на основните елементи в бронзовата сплав – медта и калая – не се наблюдава изявено отделяне на находките от некропола и селището (Обр. 3.1.). При подобни близки стойности на концентрациите на вложените елементи може да се предположи, че находките от гробовете не са изработени специално, за да бъдат поставени в тях като инвентар. Това до голяма степен се обяснява с продължителния и сложен процес на производство на едно метално изделие. Поставяните в гробовете бронзови гривни и ножове вероятно са били лични вещи на погребаните, които са ги придружили и след смъртта.

Съпоставяйки анализираните метални изделия, разделени по категории находки, могат да бъдат доловени някои съществени разлики в химическия състав по отношение най-вече на количествените стойности на калая (Обр. 3.2., 5.2, 6.2.).

Ножовете са най-многобройната изследвана категория, което до известна степен обяснява най-голямата нееднородност, която се наблюдава в елементния им състав. Сред тях са находките, изработени от тройни сплави, които са сплави с три основни компонента (Cu-Sn-Pb и Cu-Sn-As). Всички ножове са от калаен бронз, но съдържанието на калая варира между 1,1 и 22,2 %, като при един от тях (МИС А 8379) към сплавта е добавено и олово (3,2 %). При два други ножа

(МИС А 8380 и А7953) концентрацията на оловото е над 2 %. Съдържанието на арсен в ножовете е между 0,5 и 1,8 %, като при пет от тях се приема за съзнателно добавен елемент в сплавта (МИС А 8379, МИС А 8380, А7953, ОФ 635, ОФ 777). Концентрацията на никел е от 0,2 до 0,7 %, на сребро – до 0,9 % и на антимон – до 0,5 %. Съдържанието на желязо е около 0,1 %, но в един от образците е по-високо – 1,4 %. Присъствието на желязо повишава твърдостта и здравината на отливката (Merkl 2011: 67), но в разглеждания случай (ОФ 635) едва ли този резултат е търсен от древните металурзи. Най-вероятно желязото е попаднало случайно в артефакта, но неговото количество говори за значително по-високата температура, която е била достигната при извличането на медта от рудите ѝ.

Произхождащите от некропола гривни са от калаен бронз със съдържание на мед между 85,5 и 89,8 % и на калай – между 7,7 и 11,4 %. Съдържанието на арсен в накитите е от 0,8 до 1 %, като се приема, че при два от тях арсенът е съзнателно добавен в сплавта. Количеството олово е от 0,5 до 0,9 %, желязо – до 0,6 %, никел – от 0,3 до 0,4 %, сребро – от 0,3 до 0,5 % и антимон – до 0,2 %. Две от анализираните игли (ОФ 773, ОФ 833) са от калаен бронз със съдържание на мед съответно 84,7 и 88,4 %, на калай – 13,2 и 10,9 %, на арсен – 0,3 и 0,7 %, на олово – 0 и 0,3 %, на желязо – 0,1 %, на никел – от 0,3 и 0,5 %, на сребро – 0 и 0,1 % и на антимон – 0,1 и 0,4 %. Иглата за коса (ОФ 896) е отлята от арсенов бронз с 98,4 % мед и 1 % арсен, като освен тях в сплавта е регистрирано присъствието само на елементите олово (0,6 %) и сребро (0,1 %). Единственото изследвано шило е от сплав на мед (93,7 %) и калай (5,1 %), със съдържание на арсен 0,5 %, на олово – 0,3 %, на желязо – под 0,1 %, на никел – 0,3 % и на антимон – 0,1 %. Металът, от който е изработен двуостриият меч също е калаен бронз със съдържание на мед 87,2 %, на калай – 11 %, на арсен – 0,5 %, на олово – 0,4 %, на желязо – 0,1 %, на никел – 0,4 %, на сребро – 0,1 % и на антимон – 0,4 %.

Обработката на аналитичните резултати дава възможност да бъдат направени следните обобщения и изводи. Седем от всички находки от калаен бронз (ОФ 635, ОФ 777, МИС А 8379, МИС А 8380, А 7953, МИС А 8377, МИС А 8378) са изработени от сплав, към която вероятно умишлено е добавена руда с по-високо съдържание на арсен, с количество на този метал в готовата сплав от 0,95 до 1,83 %. В останалите находки количеството на арсена е между 0,3 и 0,8 %, което попада в очакваните граници за примеси на арсена към калаения бронз. Находките, изработени от тройната сплав Cu-Sn-As са пет ножа и две гривни. При два от ножовете (ОФ 777, МИС А 7953) може да се предположи, че арсенът е добавен, за да повиши допълнително твърдостта на метала, тъй като съдържанието на калай при тях е ниско. Наред с това би могло да се допусне, че повишеното съдържание на арсена се дължи на рециклирането на изделия от арсенов бронз, които са използвани при производството на калаен бронз. Сведения за рециклиране на метални находки в древността се съдържат в редица публикации (Gale 1997; Knapp 2000: 42–47). Практиката на събиране на метални изделия, подготвяни за претопяване, е известна от Централна Европа и Източното Средиземноморие още от средата на II хил. пр. Хр. (Catling 1964; Menke 1978/79). Може да се предположи, че включените в настоящото изследване фрагмент от меч (ОФ 19/IV) и деформиран нож (ОФ 36/IV) са били приготвени за претопяване на метала.

Досегашните археометрични изследвания свидетелстват, че съдържанието на калай в повечето от изследваните археологически находки от бронз е между

2 и 10 %, но не е изключение калаят да достига до 20 %. При високо съдържание на калай в сплавта цветът на метала изсветлява (Кулев 2012: 446–448). От технологична гледна точка, съдържание на калай около 10 % понижава температурата на топене на сплавта, която е с 200°C по-ниска от температурата на топене на чистата мед (1083°C). Същевременно твърдостта на отлятата сплав при коване на студено значително се повишава. Когато съдържанието на калай е около 5 % пластичността на сплавта намалява, но нараства твърдостта на крайния продукт. При концентрация на калая приблизително 20 % здравината на сплавта се понижава и изделието става чупливо.

През бронзовата епоха майсторите металурзи започват да добавят олово към бронза, с което подобряват свойствата му при отливане. Тъй като оловото не се смесва с бронза, медните сплави изкристализират при достигане на тяхната температура на топене, а оловото изкристализира, когато температурата на изстиване достигне около 300 °C. Присъствието на олово прави метала неподходящ за коване след отливане на изделието. Същевременно обаче оловото (от 3 до 5 %) в бронзовите находки повишава течливостта на стопилката, чрез което се подобрява качеството на отливките и възможността за отразяване на фини детайли. Тези отливки обаче не могат след това да се дообработват чрез коване. В този смисъл присъствието на олово оказва негативен ефект върху медта и бронза (Merkl 2011: 68). Тройната сплав мед-калай-олово е използвана за отливането на един нож от некропола при Чуковезер (МИС А 8379), при който концентрацията на оловото е определена на 3,2 %. При две от пробите (МИС А 8380, А 7953) съдържанието на олово е около и над 2 %. Въпреки високите измерени стойности на елемента, присъствието му в сплавта най-вероятно е резултат от онечиствания в медните руди и може да се предположи, че оловото не е специално добавено към бронза.

Данните, с които разполагаме от металографския анализ на различни категории находки от бронзовата епоха в България (Ivanova et al. 2015: 287–293) дават възможност да бъдат определени приложените начини на обработка на медта и нейните сплави. Изучавайки микроструктурата на артефактите е установено, че изследваните находки са изработени чрез отливане. Някои от тях са били подложени на допълнителна обработка, за да бъдат доведени до определена форма и/или да се въздейства върху твърдостта на изделията. Това е извършвано посредством цикъл или цикли от редуващи се процеси на коване и отгряване, което води до желания баланс между твърдост, якост и пластичност на крайното изделие. Приготвяните сплави и прилаганите техники на металообработка са доказателство, че древните металурзи са познавали добре механичните свойства на металите и влиянието им върху качествата на готовите продукти.

Резултатите от анализа на находките от Чуковезер не противоречат на досегашните археометалургични проучвания на артефакти от мед и нейните сплави от бронзовата епоха в България (Иванова 2013; Черных 1978). Потвърждават се изводите от предходни изследвания за това, че доминираща сплав през късната бронзова епоха е калаеният бронз, но по това време са изработвани и изделия от арсенов бронз. Новите данни подкрепят наличните сведения, че през бронзовата епоха в България се появяват тройни сплави на основата на медта – сплав на мед, калай и арсен, както и на мед, калай и олово. Вариациите в концентрациите на изследваните химични елементи са резултат от използването на различни

рудни находища, но са повлияни и от приложените методи на обработка на артефактите.

Реализирането на бъдещи археометалургични проучвания на находки от бронзовата епоха, произхождащи от сигурен археологически контекст, би дало възможност за прецизиране на технологичните прийоми през отделните фази на епохата, прилагани в различните части на страната. Нарастването на аналитичните данни за елементния състав на археологическите находки от своя страна би спомогнало търсенето на зависимост между химическия им състав и принадлежността им към дадена археологическа категория с определени качества.

Изказваме благодарност на проект Инфрамат за възможността да бъде осъществено настоящото съвместно изследване между Регионален исторически музей – София и Центъра по археометрия с лаборатория по консервация и реставрация (ЦАЛКР) към СУ „Св. Климент Охридски“. Благодарим на д-р Бориславов Бориславов (НАИМ – БАН) за неговото съгласие и подкрепа артефактите да бъдат подложени на анализ.

Б И Б Л И О Г Р А Ф И Я

Бориславов, Иванова 2016: Б. Бориславов, С. Иванова. *Спасителни археологически проучвания на обект № 11Б (етап I) по трасето на „Междусистемна газова връзка България – Сърбия (КМ 58+270 – КМ 48+370), с. Чуковезер, общ. Драгоман.* – В: *Археологически открития и разкопки през 2015 г.* София, 2016, с. 184–187.

Бориславов и др. под печат: Б. Бориславов, С. Иванова, П. Василева, Г. Грозданова. *Спасително археологическо проучване на обект от бронзовата, ранножелязната, римската епохи, късната античност и ранното средновековие в землището на с. Чуковезер, община Драгоман.* – В: *Археологически открития и разкопки през 2021 г.*

Иванова 2013: С. Иванова. *Химически състав и типология на археологически находки от мед и медни сплави през бронзовата епоха по днешните български земи. Автореферат.* София, 2013.

Кулев 2012: И. Кулев. *Археометрия.* София, 2012.

Панайотов, Вълчева 2000: И. Панайотов, Д. Вълчева. *Археологическите култури от късната бронзова епоха в българските земи и разпространението на рапирите, мечовете и двойните брадви.* - В: *Втори есенни четения Професор "Иван Гълъбов".* Велико Търново, 2000, с. 469–478.

Тонева 2015: М. Тонева. *Обект № 11 от Междусистемната газова връзка България – Сърбия (КМ 48+200 – КМ 48+700), с. Чуковезер, общ. Драгоман, Софийска област.* – В: *Археологически открития и разкопки през 2014 г.* София, 2015, с. 140–141.

Черных 1978: Е. Черных. *Горное дело и металлургия в древнейшей Болгарии*. София, 1978.

Catling 1964: H. Catling. *Cypriot bronzework in the Mycenaean world.* Oxford, 1964.

Gale 1997: N. Gale. *The isotopic composition of tin in some ancient metals and the recycling problem in metal provenancing.* – In: *Archaeometry*, 39, 1, 1997, 71–82.

Ivanova et al. 2015: S. Ivanova, V. Rangelova, D. Lesigyarski, I. Kuleff. *Observations on the technology of Bronze Age copper and copper alloy finds from Bulgaria.* In: *Archaeometallurgy in Europe III. Proceedings of the 3rd International Conference Deutsches Bergbau-Museum (Bochum, June 29 – July 1, 2011).* Ed. by A. Hauptman, D. Modarressi-Tehrani *[=Der Anschnitt.* B. 26.]. Bochum, 2015, 287*–293*.

Knapp 2000: A. Knapp. *Archaeology, science-based archaeology and the Mediterranean Bronze Age metals trade.* – In: *European Journal of Archaeology*, 3, 1, 2000, 31–56.

Menke 1978/79: M. Menke. *Studien zu den frühbronzezeitlichen Metalldepots Bayerns.* In: *Jahresbericht der Bauerischen Bodendenkmalpflege*, 19/20, 1978/79.

Merkl 2011: M. Merkl. *Bell Beaker Copper Use in Central Europe: A Distinctive Tradition?* In: *BAR International Series 2267*, 2011.

Panayotov 1980: I. Panayotov. *Bronze Rapiers, Swords and Double Axes from Bulgaria. Thracia.* T. 5, 1980, 173–198.

S U M M A R Y

ARCHAEOMETALLURGICAL RESEARCH OF BRONZE AGE FINDS FROM THE ARCHAEOLOGICAL SITE NEAR CHUKOVEZER

Silviya Ivanova, Deyan Lesigyarski

The archaeometallurgical research covers copper alloy artefacts found in the Bronze Age settlement and necropolis near the village of Chukovezer. The archaeological material under investigation belongs to the following categories – bracelets, pins, needles, awls, knives and swords. The compositional analysis of 13 chemical elements (Cu, Sn, As, Pb, Fe, Ni, Ag, Sb, Zn, Au, Mn, Co, Cr) has been performed using X-Ray Fluorescence. The results evidence that most of the metal artefacts are made of tin bronze, except of a pin cast of arsenical copper. Five knives and two bracelets are made of the ternary alloy Cu-Sn-As. Another ternary alloy – Cu-Sn-Pb is prepared for the production of a knife from the necropolis. The comparative study of the correlations between the main elements in the finds from the Bronze Age village and those from the necropolis reveals that there is no definite separation between the two groups. Further examination of the concentrations of the main elements in the different categories of artefacts shows variations primarily in the quantitative values of tin.

Ключови думи: *Археометалургия, бронзова епоха, находки от медни сплави, елементен състав*

Key words: *Archaeometallurgy, Bronze Age, copper alloy finds, elemental composition*

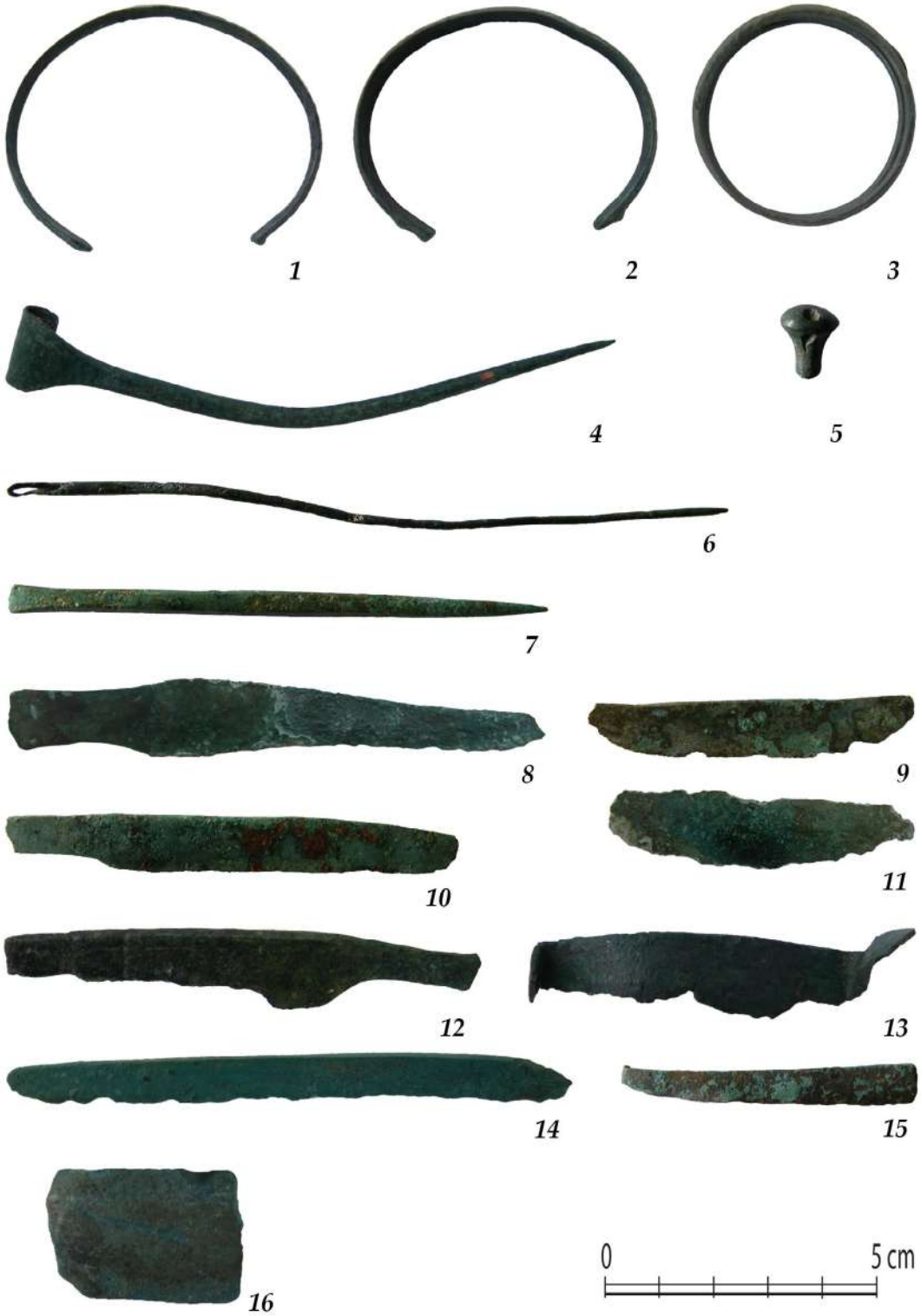
A B T O P

Д-р Силвия Иванова
Регионален исторически музей – София
silvivanova@abv.bg

Д-р Деян Лесигярски
Национален институт по геофизика, геодезия и география при Българска академия на науките
dlesigyarski@geophys.bas.bg

Silviya Ivanova, PhD
Regional History Museum – Sofia
silvivanova@abv.bg

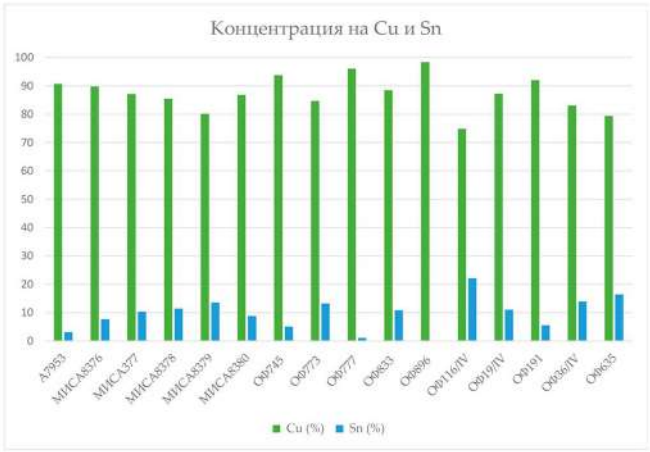
Deyan Lesigyarski, PhD
National Institute of Geophysic, Geodesy and Geography Bulgarian Academy of Sciences
dlesigyarski@geophys.bas.bg

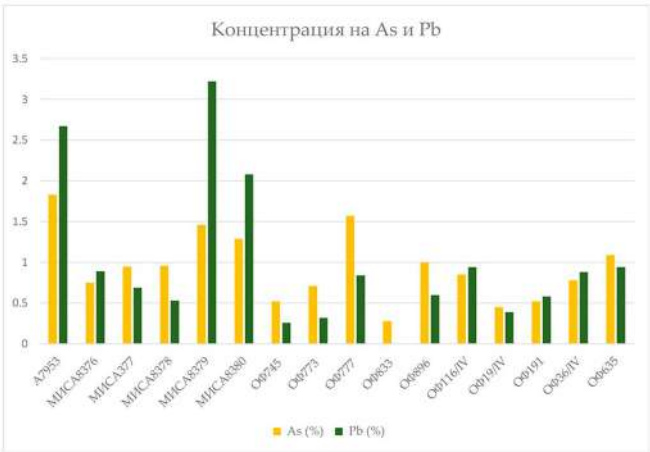
Обр. 1. *Метални находки от бронзовата епоха от некропола и селището край село Чуковезер:* ***1.*** *Гривна (МИС А 8376);* ***2.*** *Гривна (МИС А 8377);* ***3.*** *Гривна (МИС А 8378);* ***4.*** *Игла за коса (ОФ 896);* ***5.*** *Декоративна игла (ОФ 833);* ***6.*** *Игла с ухо (ОФ 773);* ***7.*** *Шило (ОФ 745);* ***8.*** *Нож (МИС А 8379);* ***9.*** *Нож (ОФ 116/IV);* ***10.*** *Нож (ОФ 191);* ***11.*** *Нож (МИС А 8380);* ***12.*** *Нож (ОФ 635);* ***13.*** *Нож (ОФ 36/IV);* ***14.*** *Нож (А 7953);* ***15.*** *Нож (ОФ 777);* ***16.*** *Меч (ОФ 19/IV) (Снимки: С. Иванова)*

Инв. №	Артефакт	Cu (%)	Sn (%)	As (%)	Pb (%)	Fe (%)	Ni (%)	Ag (%)	Sb (%)
МИС А 8376	*Гривна*	89,82	7,72	0,75	0,89	<LOD	0,30	0,52	<LOD
МИС А 8377	*Гривна*	87,07	10,36	0,95	0,69	<LOD	0,27	0,53	<LOD
МИС А 8378	*Гривна*	85,47	11,40	0,96	0,53	0,64	0,40	0,26	0,19
ОФ 833	*Декоративна игла*	88,42	10,9	0,28	<LOD	0,07	0,26	<LOD	0,07
ОФ 896	*Игла за коса*	98,35	<LOD	1	0,6	<LOD	<LOD	0,06	<LOD
ОФ 773	*Игла с ухо*	84,67	13,24	0,71	0,32	0,1	0,54	0,05	0,37
ОФ 745	*Шило*	93,71	5,07	0,52	0,26	0,04	0,29	<LOD	0,11
МИС А 8379	*Нож*	80,14	13,58	1,46	3,22	0,08	0,35	0,94	<LOD
МИС А 8380	*Нож*	86,83	8,84	1,29	2,08	<LOD	0,48	0,38	<LOD
А7953	*Нож*	90,72	3,18	1,83	2,67	<LOD	0,55	0,93	<LOD
ОФ191	*Нож*	92,05	5,52	0,52	0,58	0,10	0,68	0,05	0,45
ОФ635	*Нож*	79,40	16,50	1,09	0,94	1,44	0,26	<LOD	0,37
ОФ 777	*Нож*	96,03	1,1	1,57	0,84	0,04	0,42	<LOD	<LOD
ОФ36/IV	*Нож*	83,09	13,97	0,78	0,88	0,09	0,21	0,34	0,44
ОФ116/IV	*Нож*	74,85	22,16	0,85	0,94	0,08	0,25	0,32	0,44
ОФ19/IV	*Меч*	87,23	11,02	0,45	0,39	0,07	0,38	0,05	0,40

1

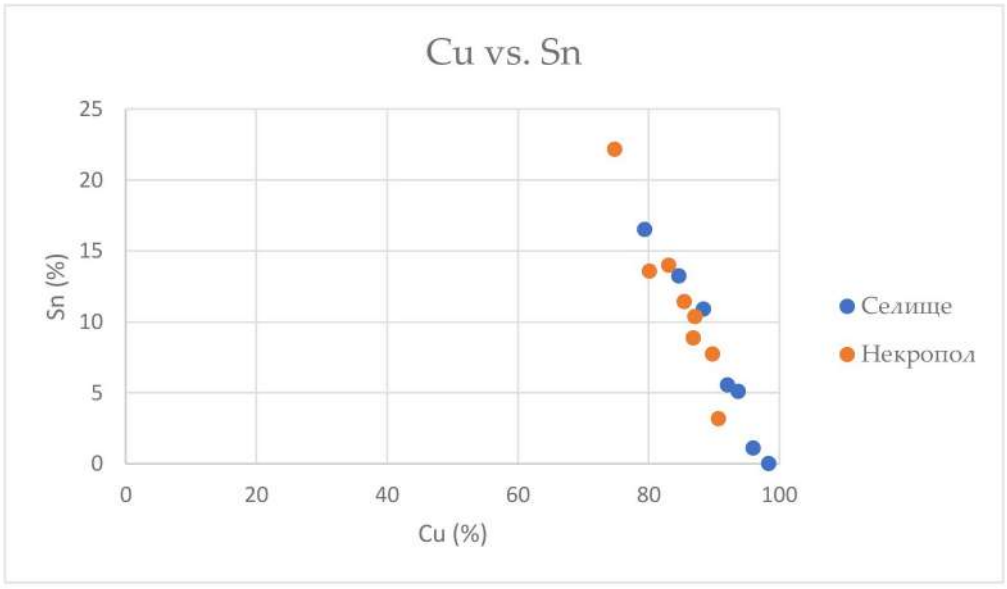

2

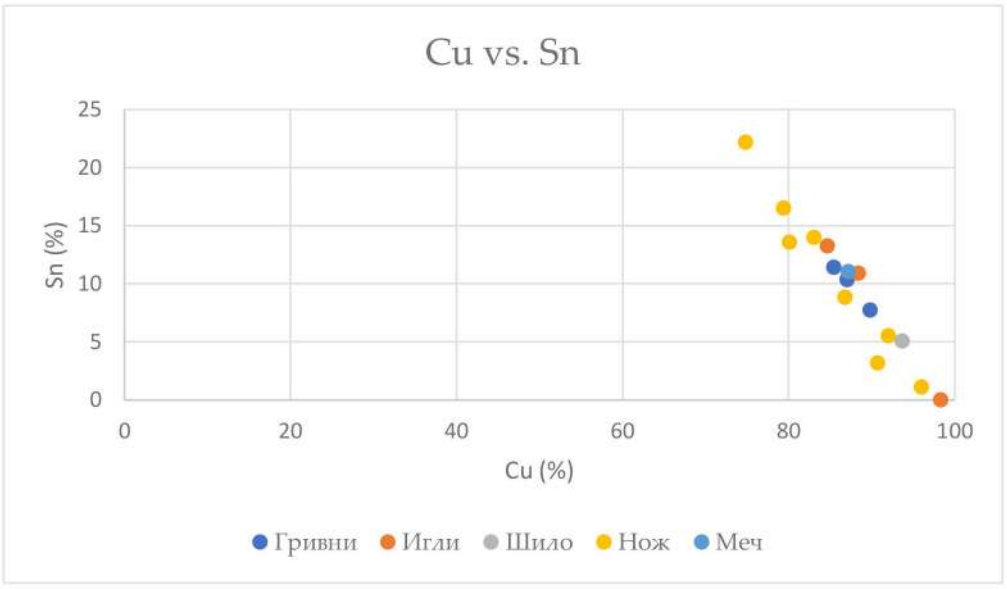

3

Обр. 2. *Елементен състав на металните находки:*
1. *Концентрация (%) на мед (Cu), калай (Sn), арсен (As), олово (Pb), желязо (Fe), никел Ni), сребро (Ag) и антимон (Sb); <LOD – концентрация по-ниска от границата на количествено определяне на метода;* ***2.*** *Съпоставка на концентрациите на мед (Cu) и калай (Sn);* ***3.*** *Съпоставка на концентрациите на арсен (As) и олово (Pb) (Изготвил: С. Иванова, Д. Лесигярски, А. Драгиев)*

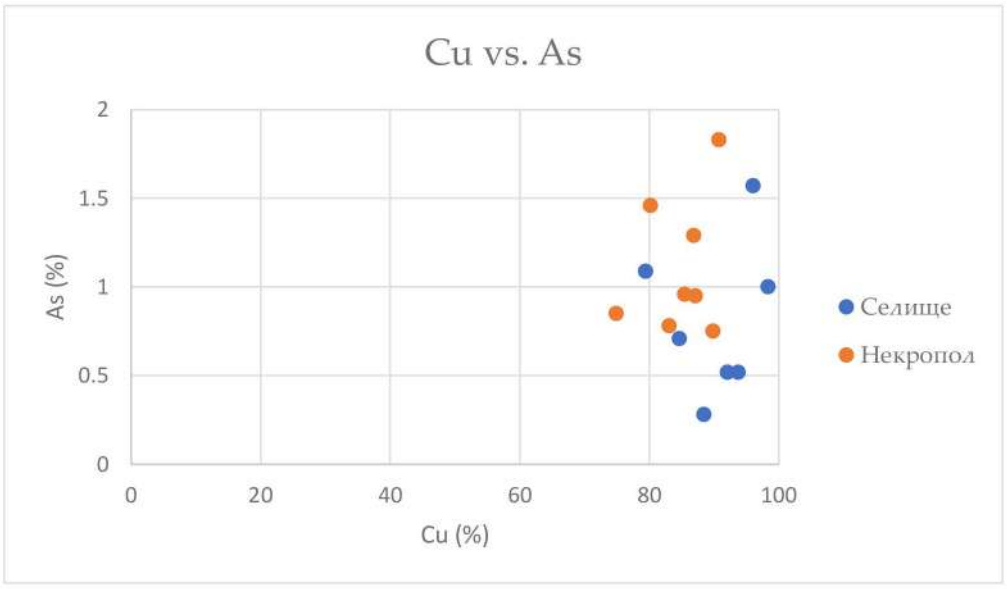

1

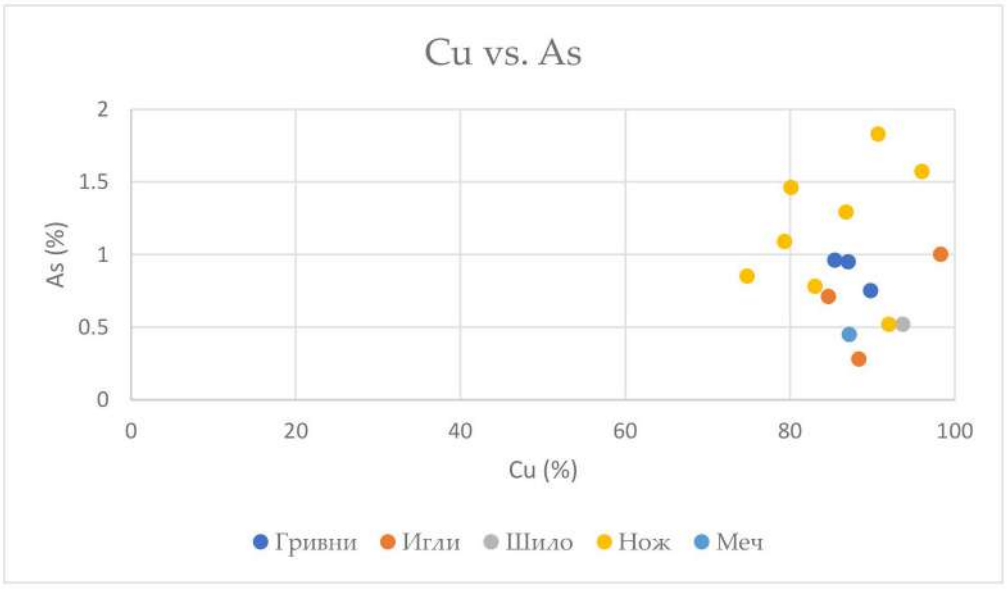

2

Обр. 3. *Двумерна диаграма на концентрациите на мед (Cu) и калай (Sn) в:*
1. *Находки от некропола и селището;* ***2.*** *Категории находки*
(Изготвил: С. Иванова, Д. Лесигярски, А. Драгиев)

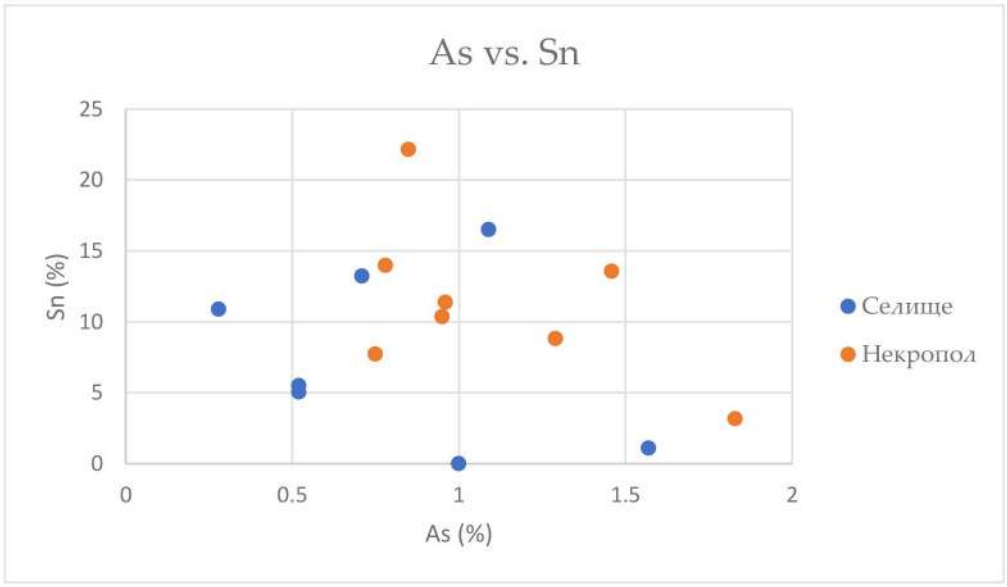

1

2

Обр. 4. *Двумерна диаграма на концентрациите на мед (Cu) и арсен (As) в:*
1. *Находки от некропола и селището;* ***2.*** *Категории находки*
(Изготвил: С. Иванова, Д. Лесигярски, А. Драгиев)

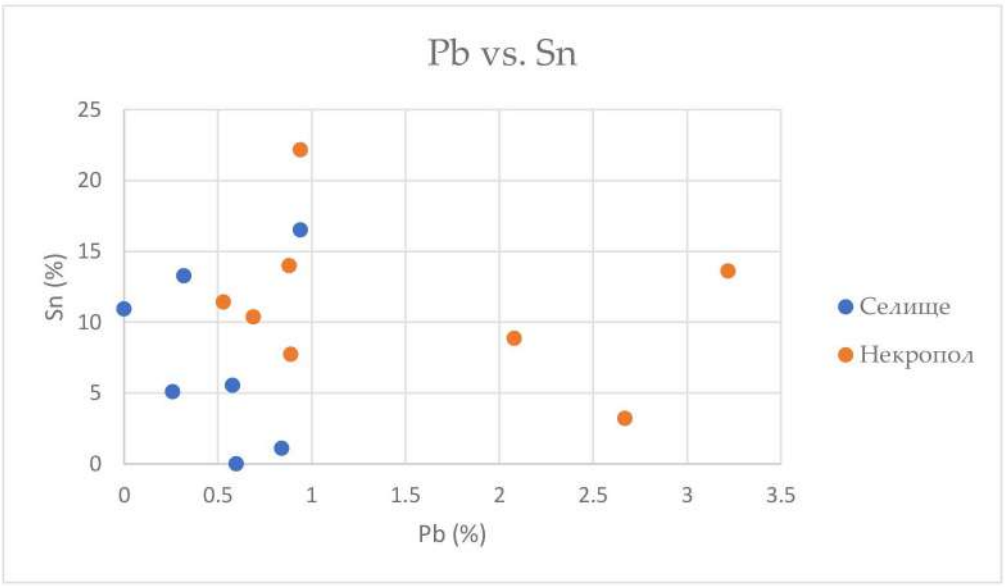

1

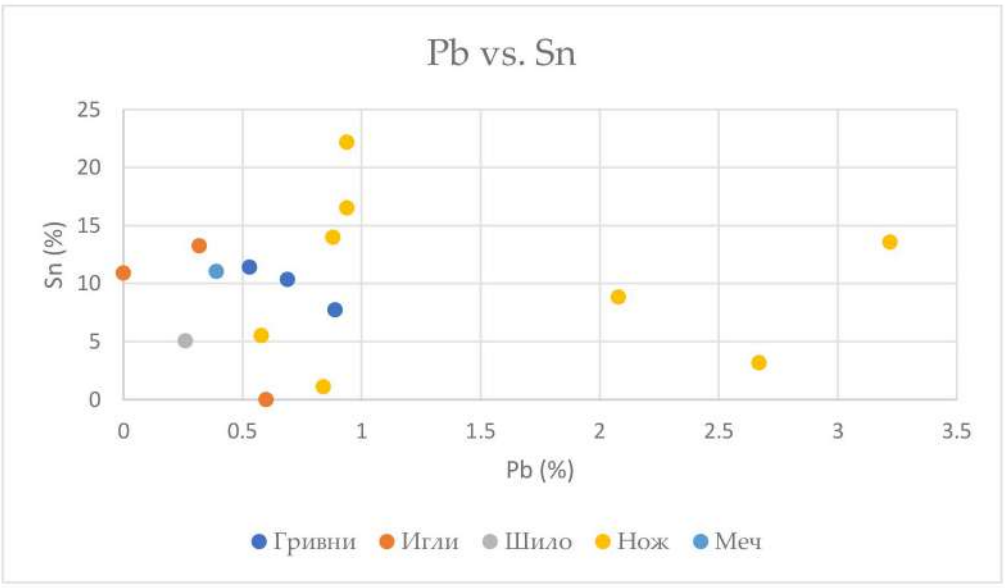

2

Обр. 5. *Двумерна диаграма на концентрациите на арсен (As) и калай (Sn) в:*
1. *Находки от некропола и селището;* ***2.*** *Категории находки*
(Изготвил: С. Иванова, Д. Лесигярски, А. Драгиев)

1

2

Обр. 6. *Двумерна диаграма на концентрациите на олово (Pb) и калай (Sn) в:*
1. *Находки от некропола и селището;* ***2.*** *Категории находки*
(Изготвил: С. Иванова, Д. Лесигярски, А. Драгиев)

Електронен бюлетин
Регионален исторически музей – София
E-Bulletin
Regional History Museum – Sofia

Бр. 06/2024
Vol. 06/2024

РЕДОВНИ ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ НА ТЕРИТОРИЯТА НА СТОЛИЧНА ОБЩИНА (2022 И 2023 Г.)

Александър Станев, Методи Златков

Настоящата публикация представя резултатите от третата и четвърта година на експедиции по проекта на Регионален исторически музей – София за актуализиране и обновяване на Автоматизираната информационна система „Археологическа карта на България“ за област София – град[1]. Финансирането им е осигурено от Министерство на културата по програмата за провеждане на теренни археологически проучвания и теренна консервация и собствено съфинансиране.

При полевата работа отново бе приложен принципът на тотално обхождане, като се работеше с два екипа. Натрупаните данни се обработиха в предварително създадената ArcGIS база данни и в Google My Maps.

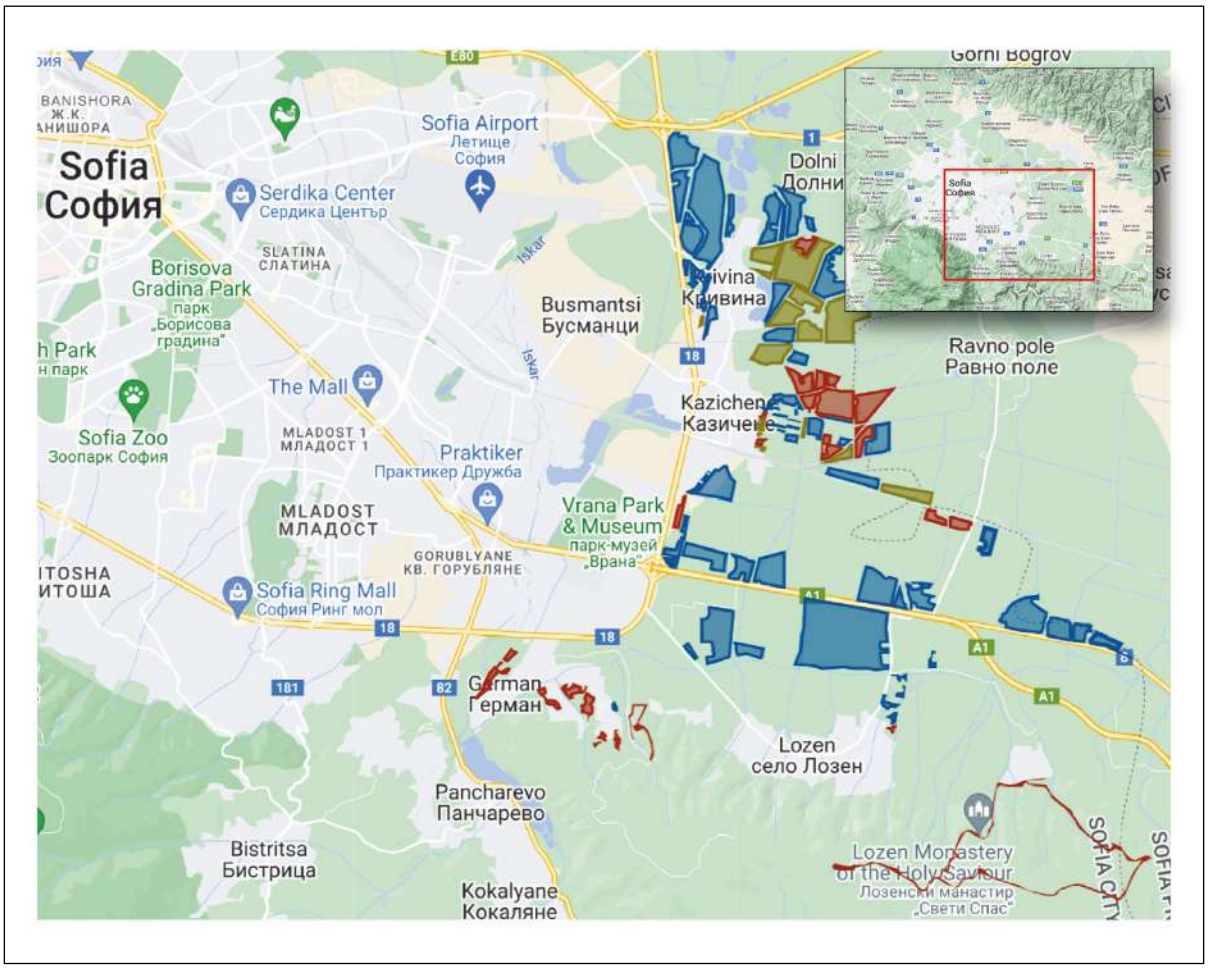
За всички регистрирани обекти е изготвена документация – писмена, картографска и фотографска. Събраните материали се съхраняват в РИМ – София.

Теренни издирвания през 2022 г.

Третата експедиция се проведе с прекъсвания между 13.10.2022 г. и 08.12. 2022 г[2]. Работи се в землищата на с. Лозен, Герман, Казичене и Кривина. Основ-

[1] За резултатите от първите години от теренните издирвания на територията на Столична община виж: Станев, Златков 2021; Станев, Златков 2022; Попова 2021; Попова, Дафова 2022; Станев, Златков 2023 и цитираната там литература; Гетовска 2024 (виж настоящото издание).

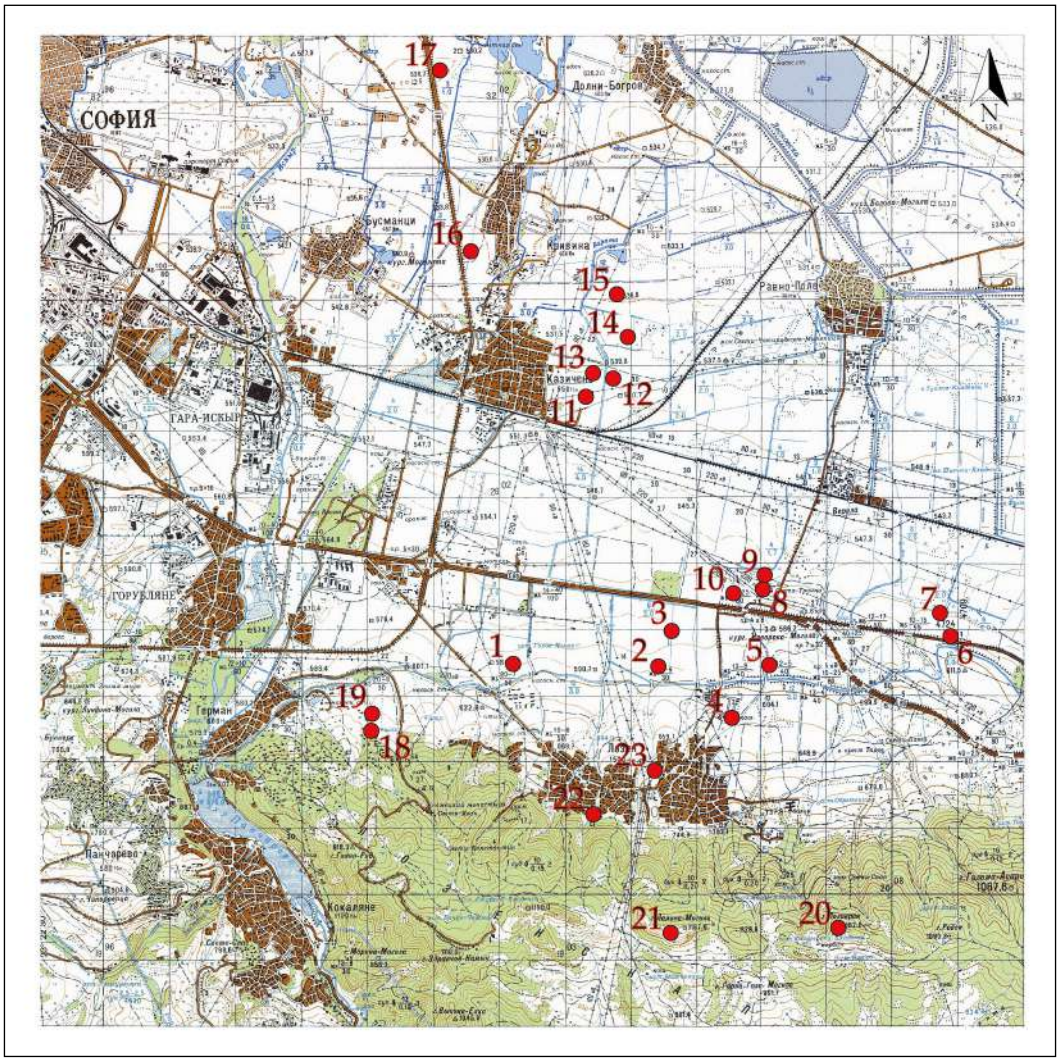
[2] Научен ръководител на проучването е д-р Александър Станев (РИМ – София), заместник ръководител – д-р Методи Златков (НАИМ – БАН), в екипа участваха за различен период от време: д-р Даниел Иванов, Елена Николова, Люба Дафова, Валентин Витанов, Йордана Николова, Ангелос Гугудис (РИМ – София); Ваньо Панчев (ИЕМПАМ – БАН); гл. ас. д-р Светослав Йорданов, гл. ас. д-р Калоян Праматаров, Вероника Генчева (НАИМ – БАН); Цветина Гетовска, Ивет Кирилова, Елена Поповянска, Иванна Христова, Радостина Йорданова, Елеонора Аврамова (СУ „Св. Кл. Охридски“); Антоанета Андонова и Димитрина Жекова. Научни консултанти на експедицията са доц. д-р Венета Ханджийска-Янкулова (РИМ – София), гл. ас. д-р Надежда Тодорова (СУ „Св. Кл. Охридски“) и д-р Ваня Петрова (НАИМ – БАН).

Обр. 1. *Покритата територия през 2022 г. Легенда: 1. със синьо са маркирани териториите, които са с видимост 80 – 100%; 2. с жълто – тези с 60 – 80% видимост; 3. с червено – тези с 0 – 20 и 20 – 40% видимост (Google My Maps с допълнения от авторите).*

ният процент от подложените на изследване площи са обработваема земеделска земя. Тя е два вида: ожънати с добра видимост на терена и ожънати, без последваща обработка на почвата с по-слаба видимост. Освен това се покриха и окосени ливади. В процентно отношение видимостта на обходената територия беше в 10,56% от 0 до 40%, в 19,44% от 40 до 60% и в 70% от 60 до 100%. В рамките на издирването се покри обща територия от 15,92 кв. км (Обр. 1). Извън тази площ се посетиха целенасочено няколко обекта в Лозен планина, за които имахме предварителни данни от литературата (Велков 1951; Янакиев 2015, 543).

В АИС „АКБ" са въведени 23 нови археологически обекта, а за други два информацията е обновена (Обр. 2). От тях 19 са напълно новооткрити, а останалите 4 са известни в научната литература и от други източници.

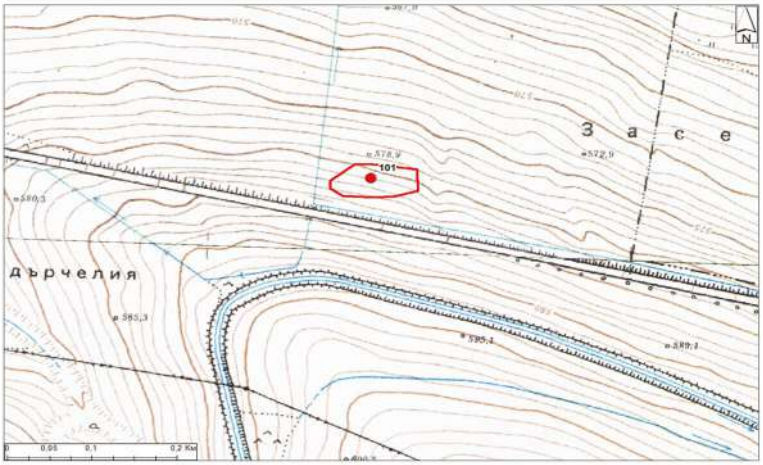

Обр. 2. *Регистрираните през 2022 г. обекти върху карта в мащаб 1: 50 000. Легенда:* ***1.*** *„Лозен, Мала круша“;* ***2.*** *„Лозен, Варовита 1“;* ***3.*** *„Лозен, Варовита 2“;* ***4.*** *„Лозен, Блазна“;* ***5.*** *„Лозен, Градището 2“;* ***6.*** *„Лозен, Засеченик 1“;* ***7.*** *„Лозен, Засеченик 2“;* ***8.*** *„Лозен, Гробища“;* ***9.*** *„Лозен, Крива река 1“;* ***10.*** *„Лозен, Крива река 2“;* ***11.*** *„Казичене, Валого 1“;* ***12.*** *„Казичене, Мачкова ливада“;* ***13.*** *„Казичене, Валого 2“;* ***14.*** *„Казичене, могила в м. Прелози“;* ***15.*** *„Казичене, могила в м. Валога и Балевица“;* ***16.*** *„Кривина, могила в м. Хаджийца“;* ***17.*** *„Кривина, могила в м. Белчова воденица/Османската могила“;* ***18.*** *„Герман, Габеро“;* ***19.*** *„Герман, Керемидница 2“;* ***20.*** *„Лозен, връх Половрак, Лозен планина“;* ***21.*** *„Лозен, връх Лалина могила, Лозен планина“;* ***22.*** *„Лозен, старото гробище на с. Горни Лозен“;* ***23.*** *„Лозен, църквата „Св. Георги“.*

Основните характеристики на обектите са:

I. Обект № 201/2022 г., „Лозен, Мала круша“ (в АИС „АКБ“ № 10009080)

1. ***Местоположение:*** 2,03 км СЗ (азимут 331˚) от църквата „Св. Атанасий Велики“ в с. Лозен (Обр. 3). Координати: E 23.46411, N 42.61854, надморска височина 585 – 600 м, на полегата тераса с лек наклон на северозапад (Обр. 4). Терените са частна собственост, територията е земеделска (един от позелените имоти е с № 44063.6207.885). Административно попада в землището на Столична община, район Панчарево, с. Лозен, м. Мала круша.

Обр. 3. *Обект № 201/2022 г., „Лозен, Мала круша“, нанесен върху карта в мащаб 1: 5 000*

Обр. 4. *Обект № 201/2022 г., „Лозен, Мала круша“, състояние на терена по време на издирването.*
Обр. 5. *Обект № 201/2022 г., „Лозен, Мала круша“, масовият материал регистриран на терена.*

2. ***История на проучването.*** Новорегистриран обект през 2022 г. от екип, ръководен от А. Станев, РИМ – София.

3. ***Движими и недвижими археологически паметници.***

3.1. ***Движими паметници.*** Не са регистрирани.

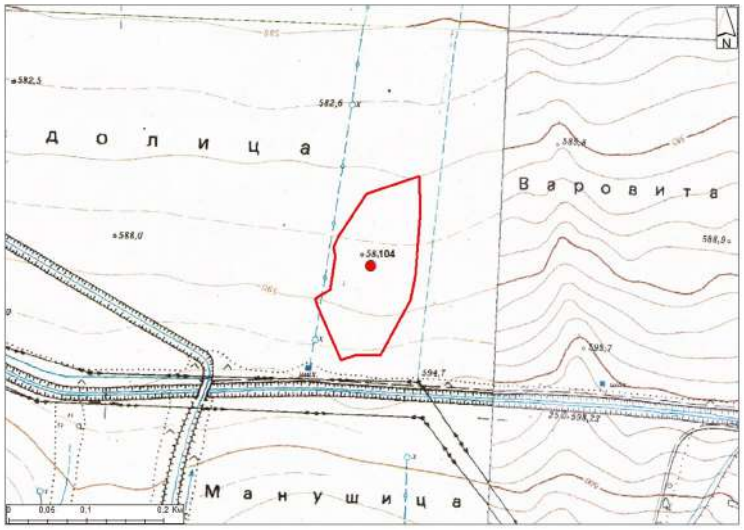
3.2. ***Недвижими паметници.*** Не са регистрирани.

3.3. ***Масов материал.*** Открита е слаба концентрация на битова и строителна керамика (Обр. 5). Битовата керамика е на колело. Доминират тънкостенните отворени и затворени съдове от пречистено тесто и с примеси от едър пясък. Следи от кафяв лак на няколко фрагмента (Табло: 1, 1 – 5).

4. ***Площ.*** Ок. 20,9 дка.

5. ***Вид и хронология.*** Селище от III – V в.

6. ***Състояние и перспективи.*** Теренът се намира в обработваема нива. Няма иманярски набези. Наблизо до обекта има индустриални складове, като е възможно те да се разраснат в посока обекта.

Обр. 6. *Обект № 104/2022 г., „Лозен, Варовита 1“, нанесен върху карта в мащаб 1: 5 000.*

Обр. 7. *Обект № 104/2022 г., „Лозен, Варовита 1“, състояние на терена по време на издирването.*
Обр. 8. *Обект № 104/2022 г., „Лозен, Варовита 1“, масовият материал регистриран на терена.*

II. Обект № 104/2022 г., „Лозен, Варовита 1“ (в АИС „АКБ“ № 10009081)

1. ***Местоположение***: 2,03 км СИ (37°) от храм „Св. Атанасий Велики“, с. Лозен (Обр. 6). Координати: E 23.49099, N 42.61747, надморска височина 585 – 600 м, на полегата тераса с лек наклон на север, непосредствено на север от напоителния канал (Обр. 7). Терените са частна собственост, територията е земеделска (един от позелените имоти е с № 44063.6208.302). Административно попада в землището на Столична община, район Панчарево, с. Лозен, м. Варовита.

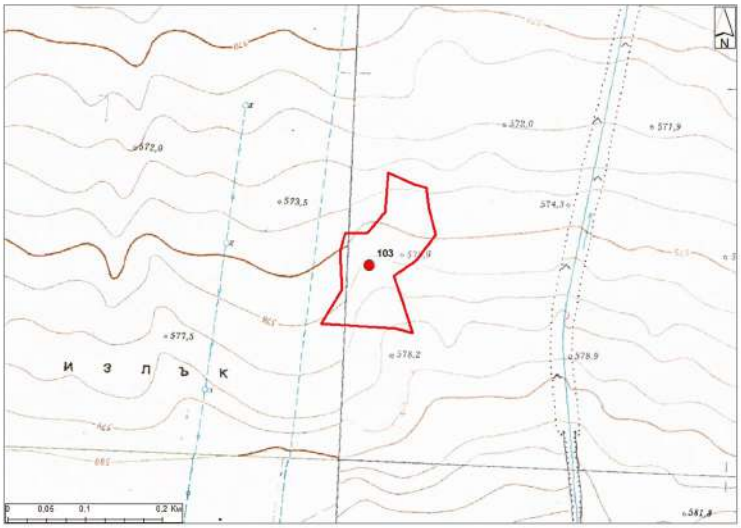
2. ***История на проучването***. Новорегистриран обект през 2022 г. от екип, ръководен от А. Станев, РИМ – София.

3. ***Движими и недвижими археологически паметници***.

3.1. ***Движими паметници***. Открити се половин биконичен керамичен прешлен за вретено (Инв. № 01/2022 г.) (Табло: 27, 1).

3.2. ***Недвижими паметници***. Не са регистрирани.

3.3. ***Масов материал***. Слаба концентрация на битова керамика, в която силно доминират фрагментите на ръка с висока концентрация на примеси в тестото (Обр. 8). Концентрация на малки мазилки. Единични, нехарактерни фрагменти от тънкостенни съдове с антични характеристики (Табло: 1, 6; 2, 1 – 6).

Обр. 9. *Обект 103/2022 г., „Лозен, Варовита 2“, нанесен върху карта в мащаб 1: 5 000.*

Обр. 10. *Обект № 103/2022 г., „Лозен, Варовита 2“, състояние на терена по време на издирването.*
Обр. 11. *Обект № 103/2022 г., „Лозен, Варовита 2“, масовият материал регистриран на терена.*

4. ***Площ***. Ок. 20,8 дка.

5. ***Вид и хронология***. Многослойно селище от РБЕ, КБЕ/РЖЕ и III – V в.

6. ***Състояние и перспективи***. Теренът се намира в обработваема нива. Няма иманярски набези.

III. Обект № 103/2022 г., „Лозен, Варовита 2“ (в АИС „АКБ“ № 10009082)

1. ***Местоположение***: 2,63 км СИ (33˚) от храм „Св. Атанасий Велики“, с. Лозен (Обр. 9). Координати: E 23.49335, N 42.62253, надморска височина 570 – 585 м, на полегата тераса с лек наклон на север (Обр. 10). Терените са частна собственост, територията е земеделска (един от позелените имоти е с № 44063.6209.354). Административно попада в землището на Столична община, район Панчарево, с. Лозен, м. Варовита.

2. ***История на проучването***. Новорегистриран обект през 2022 г. от екип, ръководен от А. Станев, РИМ – София.

3. ***Движими и недвижими археологически паметници***.

3.1. ***Движими паметници***. Не са регистрирани.

3.2. ***Недвижими паметници***. Не са регистрирани.

3.3. ***Масов материал***. Висока концентрация на битова керамика с антич-

ни характеристики (Обр. 11). Тънкостенни и дебелостенни отворени и затворени съдове (преобладават затворените дебелостенни). Единичен фрагмент със следи от кафяв лак. (Табло: 3, 1 – 11).

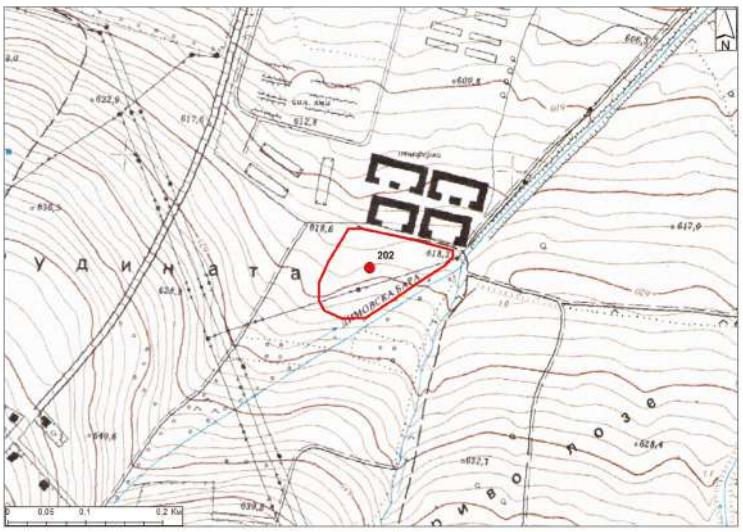
4. *Площ*. Ок. 15,5 дка.

5. *Вид и хронология*. Селище от III – V в.

6. *Състояние и перспективи*. Теренът се намира в обработваема нива. Няма иманярски набези.

IV. Обект № 202/2022 г., „Лозен, Блазна“ (в АИС „АКБ“ № 10009083)

1. *Местоположение*: 2,30 км СИ (70°) от храм „Св. Атанасий Велики“, с. Лозен (Обр. 12). Координати: E 23.503, N 42.61004, надморска височина 620 – 630 м, на полегата тераса с лек наклон на север – северозапад (Обр. 13). Терените са частна собственост, територията е земеделска (един от позелените имоти е с № 44063.6216.74). Административно попада в землището на Столична община, район Панчарево, с. Лозен, м. Блазна.

Обр. 12. *Обект № 202/2022 г., „Лозен, Блазна“, нанесен върху карта в мащаб 1: 5 000.*

Обр. 13. *Обект № 202/2022 г., „Лозен, Блазна“, състояние на терена по време на издирването.*
Обр. 14. *Обект № 202/2022 г., „Лозен, Блазна“, масовият материал регистриран на терена.*

2. ***История на проучването***. Новорегистриран обект през 2022 г. от екип, ръководен от А. Станев, РИМ – София.

3. ***Движими и недвижими археологически паметници***.

3.1. ***Движими паметници***. Не са регистрирани.

3.2. ***Недвижими паметници***. Не са регистрирани.

3.3. ***Масов материал***. Регистрирана е висока концентрация на битова и строителна керамика (Обр. 14). Разграничават се фрагменти от няколко хронологически периода (Табло: 4, 1 – 7; 5, 1 – 2). На места има висока концентрация на камъни, които не са обвързани с концентрацията на археологически материал. Камъните са еднотипни – средни и дребни по размер. Вероятно са свързани с геоложки процеси. Открити са и два фрагмента от желязна шлака, както и три мазилки – един, от който по-голям фрагмент със следи от рогозка.

4. ***Площ***. Ок. 12,7 дка.

5. ***Вид и хронология***. Многослойно селище от Късния неолит, РЖЕ, III – V в., Ранното средновековие (IX – XI в.)[3]. Фрагментите от Възраждането са свидетелство за интензивна обработка на терена през този период.

6. ***Състояние и перспективи***. Теренът се намира в обработваема нива и в люцерна. Няма иманярски набези. Намира се в непосредствена близост до последните къщи на с. Лозен, което го поставя в риск от близко застрояване.

V. Обект № 113/2022 г., „Лозен, Градището 2“ (в АИС „АКБ“ № 10009084)

1. ***Местоположение***: 3,31 км СИ (60°) от храм „Св. Атанасий Велики“, с. Лозен (Обр. 15). Координати: E 23.51142, N 42.61725, надморска височина 590 – 600 м, на полегата тераса с лек наклон на север (Обр. 16). Терените са частна собственост, територията е земеделска (един от позелените имоти е с № 44063.6210.425). Административно попада в землището на Столична община, район Панчарево, с. Лозен, м. Градище.

2. ***История на проучването***. Новорегистриран обект през 2022 г. от екип, ръководен от А. Станев, РИМ – София.

3. ***Движими и недвижими археологически паметници***.

3.1. ***Движими паметници***. Не са регистрирани.

3.2. ***Недвижими паметници***. Установи се наличието на поне две концентрации от едри фрагменти строителна керамика (основно тухли, по-рядко керемиди и много водопроводни тръби със следи от хоросанова спойка) и едри и дребни ломени камъни, в които и концентрацията на битова керамика е най-голяма. Вероятно това са останки от постройки (Обр. 17).

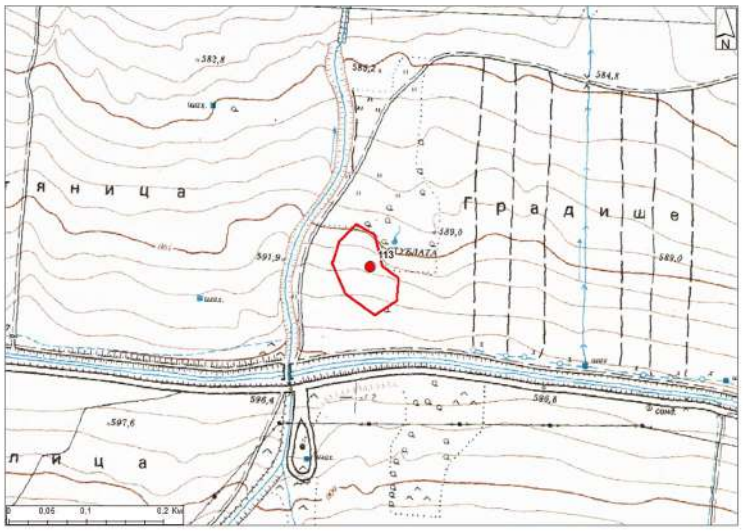
3.3. ***Масов материал***. Висока концентрация на битова керамика с антични характеристики (Обр. 18). Тънкостенни и дебелостенни отворени и затворени съдове. Следи от червен и кафяв лак върху няколко фрагмента. (Табло: 5, 3 – 5).

4. ***Площ***. Ок. 5,25 дка.

5. ***Вид и хронология***. Селище от III – V в.

6. ***Състояние и перспективи***. Теренът се намира в обработваема нива. Няма иманярски набези.

[3] Всички материали от този и други обекти, проучени през 2022 и 2023 г, които се отнасят към времето на праисторията са представени в отделна публикация в настоящия брой на поредицата. Виж. статията на Цв. Гетовска.

Обр. 15. *Обект № 113/2022 г., „Лозен, Градището 2“, нанесен върху карта в мащаб 1: 5 000.*

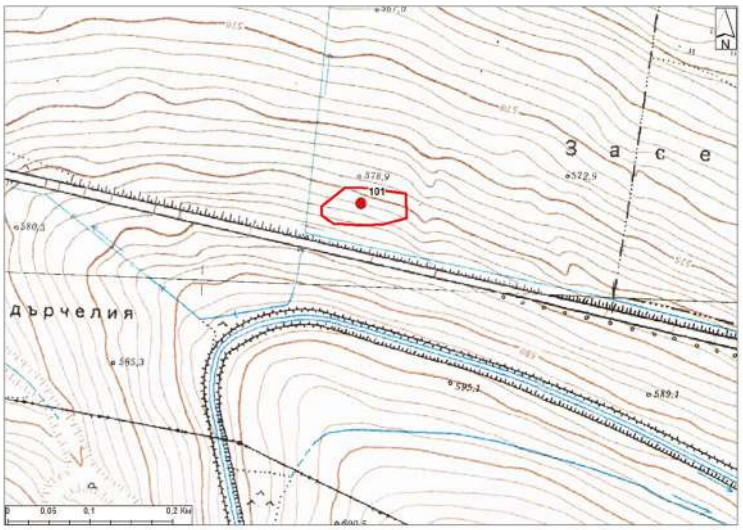

Обр. 16. *Обр. 16. Обект № 113/2022 г., „Лозен, Градището 2“, състояние на терена по време на издирването.* ***Обр. 17.*** *Обект № 113/2022 г., „Лозен, Градището 2“, концентрация от едри фрагменти строителна керамика и едри и дребни ломени камъни.*

Обр. 18. *Обект № 113/2022 г., „Лозен, Градището 2“, масовият материал регистриран на терена.*

Обр. 19 . *Обект № 101/2022 г., „Лозен, Засеченик 1“, нанесен върху карта в мащаб 1: 5 000.*

Обр. 20. *Обект № 101/2022 г., „Лозен, Засеченик 1“, състояние на терена по време на издирването.*
Обр. 21. *Обект № 101/2022 г., „Лозен, Засеченик 1“, масовият материал регистриран на терена.*

VI. Обект № 101/2022 г., „Лозен, Засеченик 1“ (в АИС „АКБ“ № 10009085)

1. ***Местоположение***: 5,95 км СИ (70˚) от храм „Св. Атанасий Велики“, с. Лозен (Обр. 19). Координати: E 23.54407, N 42.62111, надморска височина 580 – 590 м, на полегата тераса с лек наклон на север – североизток (Обр. 20). Терените са частна собственост, територията е земеделска (един от позелените имоти е с № 44063.6206.490). Административно попада в землището на Столична община, район Панчарево, с. Лозен, м. Засеченик.

2. ***История на проучването***. Новорегистриран обект през 2022 г. от екип, ръководен от А. Станев, РИМ – София.

3. ***Движими и недвижими археологически паметници***.

3.1. Движими паметници. Не са регистрирани.

3.2. Недвижими паметници. Не са регистрирани.

3.3. Масов материал. Открита е висока концентрация на битова и строителна керамика (Обр. 21). Има единични фрагменти от БЕ и КЖЕ, и висока концентрация на битова и строителна керамика от Късна античност (III – V в.).

При последната се наблюдава разнообразие от тънкостенни и дебелостенни отворени и затворени форми, от фрагменти със следи от лак и боя и от фрагменти от масивни съдове – хранилища (Табло: 5, 6; 6, 1 – 10; 7, 1 – 7; 8, 1 – 11).

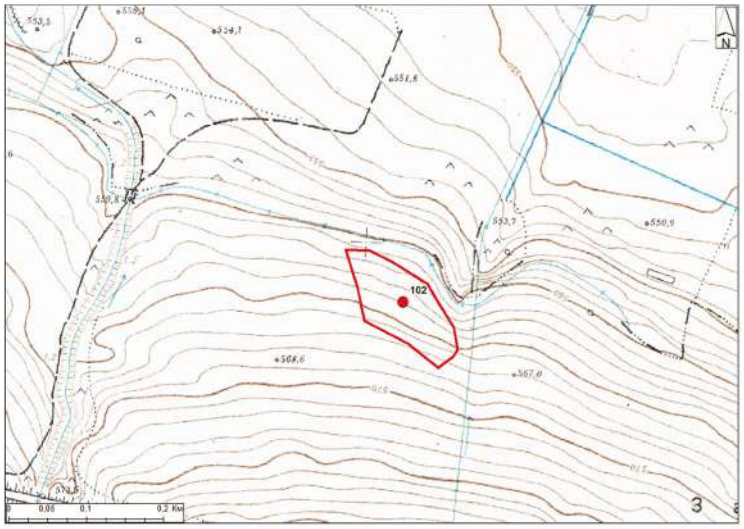
4. *Площ*. Ок. 3,9 дка.

5. *Вид и хронология*. Многослойно селище от БЕ, КЖЕ и III – V в.

6. *Състояние и перспективи*. Теренът се намира в обработваема нива. Няма иманярски набези.

VII. Обект № 102/2022 г., „Лозен, Засеченик 2“ (в АИС „АКБ“ № 10009086)

1. *Местоположение*: 5,93 км СИ (67°) от храм „Св. Атанасий Велики“, с. Лозен (Обр. 22). Координати: E 23.54239, N 42.62403, надморска височина 565 – 575 м, на полегата тераса с лек наклон на север (Обр. 23). Терените са частна собственост, територията е земеделска (един от позелените имоти е с № 44063.6206.428). Административно попада в землището на Столична община, район Панчарево, с. Лозен, м. Засеченик.

Обр. 22. *Обект № 102/2022 г., „Лозен, Засеченик 2“, нанесен върху карта в мащаб 1: 5 000.*

Обр. 23. *Обект № 102/2022 г., „Лозен, Засеченик 2“, състояние на терена по време на издирването.*
Обр. 24. *Обект № 102/2022 г., „Лозен, Засеченик 2“, масовият материал регистриран на терена.*

2. ***История на проучването***. Новорегистриран обект през 2022 г. от екип, ръководен от А. Станев, РИМ – София.

3. ***Движими и недвижими археологически паметници***.

3.1. ***Движими паметници***. Не са регистрирани.

3.2. ***Недвижими паметници***. Не са регистрирани.

3.3. ***Масов материал***. Открита е слаба концентрация на битова керамика на ръка от Халколита (?), РБЕ, РЖЕ и КЖЕ, и висока концентрация на битова и строителна керамика от Късна античност (III – V в.) (Обр. 24) (Табло: 9, 1 – 8; 10, 1 – 6; 11, 1 – 7).

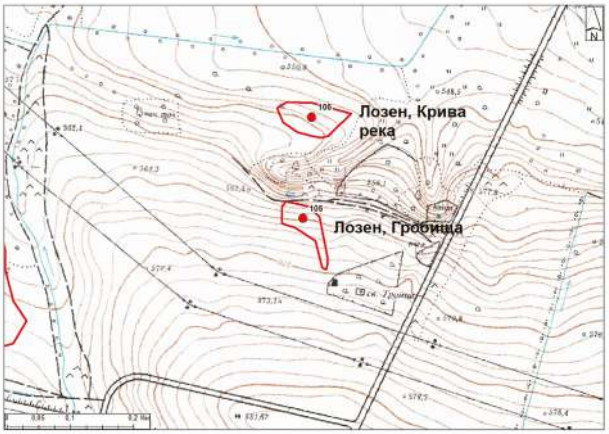
4. ***Площ***. Ок. 11,3 дка.

5. ***Вид и хронология***. Многослойно селище от Халколита (?), РБЕ, РЖЕ, КЖЕ и III – V в.

6. ***Състояние и перспективи***. Теренът се намира в обработваема нива. Няма иманярски набези.

VIII. Обект № 105/2022 г., „Лозен, Гробища“ (в АИС „АКБ“ № 10009087)

1. ***Местоположение***: 4,05 км СИ (45°) от храм „Св. Атанасий Велики“, с. Лозен (Обр. 25). Координати: E 23.51053, N 42.62866, надморска височина 565 – 575 м, на полегата тераса с наклон на север (Обр. 26). Терените са частна собственост, територията е земеделска (един от позелените имоти е с № 44063.6204.468). Административно попада в землището на Столична община, район Панчарево, с. Лозен, м. Гробища.

Обр. 25. *Обекти №№ 105/2022 г., „Лозен, Гробища“ и 106/2022 г., „Лозен, Крива река 1“, нанесени върху карта в мащаб 1: 5 000.* ***Обр. 26.*** *Обект № 105/2022 г., „Лозен, Гробища“, състояние на терена по време на издирването.*

2. ***История на проучването***. Новорегистриран обект през 2022 г. от екип, ръководен от А. Станев, РИМ – София.

3. ***Движими и недвижими археологически паметници***.

3.1. ***Движими паметници***. Не са регистрирани.

3.2. ***Недвижими паметници***. Не са регистрирани.

3.3. ***Масов материал***. Открита е малко количество керамика на ръка от КБЕ / РЖЕ и КЖЕ, и висока концентрация на битова и строителна керамика от Късна античност (III – V в.), както и единични фрагменти от Средновековието (XII – XIV в.) и Възраждането (Обр. 27) (Табло: 12, 1 – 7; 13, 1 – 10).

4. ***Площ***. Ок. 3,06 дка.

5. ***Вид и хронология***. Многослойно селище от КБЕ / РЖЕ, КЖЕ и III – V в. Вероятно през Средновековието (XII – XIV в.) и Възраждането е имало засилено използване на терена за земеделски нужди.

6. ***Състояние и перспективи***. Теренът се намира в обработваема нива. Има иманярски набези. По време на детайлното обхождане на терена с цел определяне на границите на обекта се появи иманяр с металдетектор. Също така между манастира и обработваемата площ се разполага необработваем терен, в който има масивен изкоп, извършен с механизация (Обр. 28). В изкопа се засичат фрагменти от битова и строителна керамика.

Обр. 27. *Обект № 105/2022 г., „Лозен, Гробища“, масовият материал регистриран на терена.*
Обр. 28. *Обект № 105/2022 г., „Лозен, Гробища“, изкоп, извършен с механизация на територията на обекта.*

IX. Обект № 106/2022 г., „Лозен, Крива река 1“ (в АИС „АКБ“ № 10009088)

1. ***Местоположение***: 4,15 км СИ (43°) от храм „Св. Атанасий Велики“, с. Лозен (Обр. 25). Координати: E 23.51062, N 42.6301, надморска височина 560 – 570 м, на полегата тераса с наклон на север (Обр. 29). Терените са частна собственост, територията е земеделска (един от позелените имоти е с № 44063.6204.476). Административно попада в землището на Столична община, район Панчарево, с. Лозен, м. Крива река.

2. ***История на проучването***. Новорегистриран обект през 2022 г. от екип, ръководен от А. Станев, РИМ – София.

3. ***Движими и недвижими археологически паметници***.

3.1. ***Движими паметници***. Не са регистрирани.

3.2. ***Недвижими паметници***. Не са регистрирани.

3.3. ***Масов материал***. Открита е концентрация на строителна керамика (основно керемиди и по-малко тухли) и малко битова от III – V в. (липсват характерни фрагменти), както и на фрагменти от по-ранна битова керамика на ръка (неолит) (Обр. 30).

4. ***Площ***. Ок. 4,27 дка.

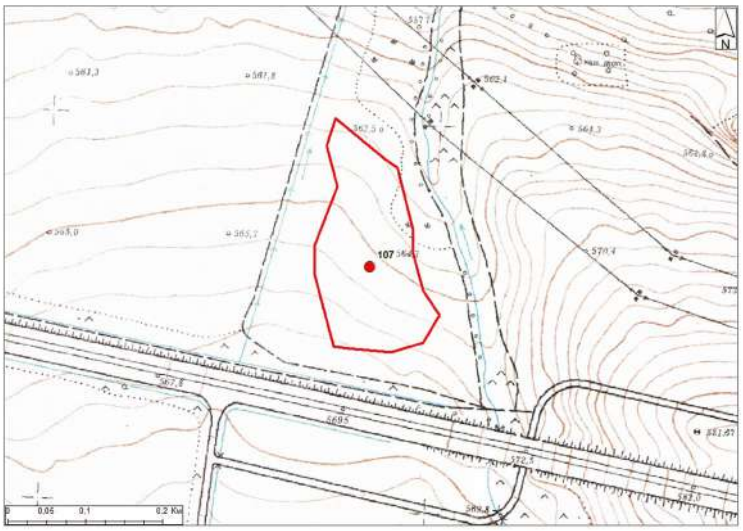
5. ***Вид и хронология***. Селище от III – V в.

6. ***Състояние и перспективи***. Теренът се намира в обработваема нива. Няма иманярски набези.

Обр. 29. *Обект № 106/2022 г., „Лозен, Крива река 1“, състояние на терена по време на издирването.*
Обр. 30. *Обект № 106/2022 г., „Лозен, Крива река 1“, масовият материал регистриран на терена.*

Обр. 31. *Обект № 107/2022 г., „Лозен, Крива река 2“, нанесен върху карта в мащаб 1: 5 000.*

Обр. 32. *Обект № 107/2022 г., „Лозен, Крива река 2“, състояние на терена по време на издирването.*
Обр. 33. *Обект № 107/2022 г., „Лозен, Крива река 2“, масовият материал регистриран на терена.*

X. Обект № 107/2022 г., „Лозен, Крива река 2“ (в АИС „АКБ“ № 10009089)

1. ***Местоположение***: 3,60 км СИ (40°) от храм „Св. Атанасий Велики“, с. Лозен (Обр. 31). Координати: E 23.50418, N 42.62757, надморска височина 565 – 570 м, на полегата тераса с лек наклон на север – североизток (Обр. 32). Терените са частна собственост, територията е земеделска (един от позелените имоти е с № 44063.6203.524). Административно попада в землището на Столична община, район Панчарево, с. Лозен, м. Крива река.

2. ***История на проучването***. Новорегистриран обект през 2022 г. от екип, ръководен от А. Станев, РИМ – София.

3. ***Движими и недвижими археологически паметници***.

3.1. ***Движими паметници***. Регистрирани са два фрагмента от хромели (Инв. № 4/2022 г.; Табло: 27, 2).

3.2. ***Недвижими паметници***. На поне три места се наблюдават множество разпилени камъни с различни размери. При едно от струпванията, камъните са смесени с парчета от тухли и керемиди, които предполага наличието на останки сграда.

3.3. ***Масов материал***. Открита е висока концентрация на строителна и битова керамика от III – V в. (Обр. 33) (Табло: 14, 1 – 9; 15, 1 – 7).

4. ***Площ***. Ок. 30,8 дка.

5. ***Вид и хронология***. Селище от III – V в.

6. ***Състояние и перспективи***. Теренът се намира в обработваема нива. Няма иманярски набези.

XI. Обект № 203/2022 г., „Казичене, Валого 1“ (в АИС „АКБ“ № 10009090)

1. ***Местоположение***: 1,55 км ЮИ (133°) от храм „Св. Николай Мирликийски“, с. Казичене (Обр. 34). Координати: E 23.47966, N 42.65493, надморска височина 540 – 545 м. Обектът заема равна тераса, без видими наклони (целият терен наоколо е равнинен) (Обр. 35). Терените са частна собственост, територията е земеделска (един от позелените имоти е с № 35239.6106.2446). Административно попада в землището на Столична община, район Панчарево, с. Казичене, м. Валого.

2. ***История на проучването***. Новорегистриран обект през 2022 г. от екип, ръководен от А. Станев, РИМ – София.

3. ***Движими и недвижими археологически паметници***.

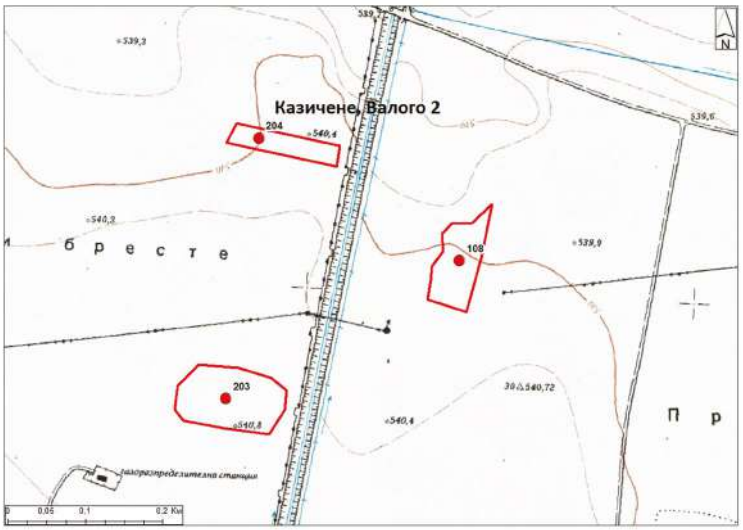
3.1. ***Движими паметници***. Не са регистрирани.

3.2. ***Недвижими паметници***. Не са регистрирани.

3.3. ***Масов материал***. Забелязва се висока концентрация на антична строителна керамика (Обр. 36). Преобладават керемидите. Техните фрагментите са със среден размер, дебелината им варира между 2,5 см – 2,8 см – 3 см. По-големите фрагменти са със запазена дължина 10 см и ширина 7 см, по-малките се отнасят съответно между 7 и 4 см, а най-дребните са с размери 5 на 2 см. Тестото е с висока концентрация на слюда и дребни бели камъчета, с органични опоснители. Фрагментите са добре изпечени. Тухлите са със запазена максимална дебелина 4,8 см. Тестото е добре омесено. По състав наподобява това на гореизброените керемиди. Битовата керамика е концентрирана в източната част, а тази на строителната се развива в западна посока (Табло: 16, 1 – 3).

4. ***Площ***. Ок. 9,83 дка.

5. ***Вид и хронология***. Селище от III – V в. и отделни фрагменти от Възраждането, които са свидетелство за активно обработване на тази земя по това време.

Обр. 34. *Обекти №№ 203/2022 г., „Казичене, Валого 1“, 108/2022 г., „Казичене, Мачкова ливада“ и 204/2022 г., „Казичене, Валого 2“, нанесени върху карта в мащаб 1: 5 000.*

Обр. 35. *Обект № 203/2022 г., „Казичене, Валого 1“, състояние на терена по време на издирването.*
Обр. 36. *Обект № 203/2022 г., „Казичене, Валого 1“, масовият материал регистриран на терена.*

6. ***Състояние и перспективи***. Теренът се намира в обработваема нива. Няма иманярски набези.

XII. Обект № 108/2022 г., „Казичене, Мачкова ливада“
(в АИС „АКБ“ № 10009091)

1. ***Местоположение***: 11,68 км ЮИ (120°) от храм „Св. Николай Мирликийски“, с. Казичене (Обр. 34). Координати: E 23.48324, N 42.65664, надморска височина 538 – 543 м. Обектът заема равна тераса, без видими наклони (целият терен наоколо е равнинен) (Обр. 37). Терените са частна собственост, територията е земеделска (един от позелените имоти е с № 35239.6105.52). Административно попада в землището на Столична община, район Панчарево, с. Казичене, м. Мачкова ливада.

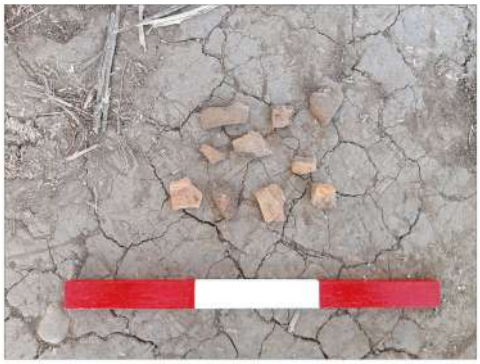
2. ***История на проучването***. Новорегистриран обект през 2022 г. от екип, ръководен от А. Станев, РИМ – София.

3. ***Движими и недвижими археологически паметници***.

3.1. ***Движими паметници***. Не са регистрирани.

3.2. ***Недвижими паметници***. Не са регистрирани.

Обр. 37. *Обект № 108/2022 г., „Казичене, Мачкова ливада“, състояние на терена по време на издирването.* ***Обр. 38.*** *Обект № 108/2022 г., „Казичене, Мачкова ливада“, масовият материал регистриран на терена.*

Обр. 39. *Обект № 204/2022 г., „Казичене, Валого 2“, състояние на терена по време на издирването.*
Обр. 40. *Обект № 204/2022 г., „Казичене, Валого 2“, масовият материал регистриран на терена.*

3.3. ***Масов материал***. Открита е слаба концентрация на битова и строителна керамика от III – V в. (Обр. 38) (Табло: 16, 4 – 11).

4. ***Площ***. Ок. 7,13 дка.

5. ***Вид и хронология***. Селище от III – V в.

6. ***Състояние и перспективи***. Теренът се намира в обработваема нива. Няма иманярски набези.

XIII. Обект № 204/2022 г., „Казичене, Валого 2“ (в АИС „АКБ“ № 10009092)

1. ***Местоположение***: 1,37 км ЮИ (121°) от храм „Св. Николай Мирликийски“, с. Казичене (Обр. 34). Координати: E 23.48001, N 42.65796, надморска височина 538 – 543 м. Обектът заема равна тераса, без видими наклони (целият терен наоколо е равнинен) (Обр. 39). Терените са частна собственост, територията е земеделска (един от позелените имоти е с № 35239.6106.2457). Административно попада в землището на Столична община, район Панчарево, с. Казичене, м. Валого.

2. ***История на проучването***. Новорегистриран обект през 2022 г. от екип, ръководен от А. Станев, РИМ – София.

3. ***Движими и недвижими археологически паметници***.

3.1. ***Движими паметници***. Не са регистрирани.

3.2. ***Недвижими паметници***. Не са регистрирани.

3.3. ***Масов материал***. Забелязва се висока концентрация на антична

строителна керамика (Обр. 40). Преобладават фрагментите от керемиди със средни размери и дебелина на стената 2,5 см. Един от фрагментите има надлъжни жлебове с ширина 1 см. Тестото е добре омесено с ниска концентрация на кварц и органика. Има и отделни фрагменти от тухли с подобно тесто и изработка (Табло: 17, 1 – 12).

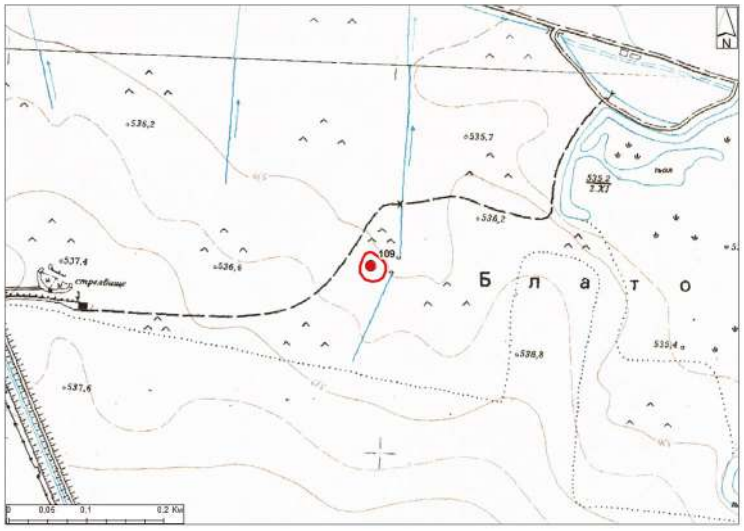
4. *Площ*. Повече от 3,77 дка. Установени са границите на обекта само в източна и западна посока. Той продължава на север и на юг, в терени с много ниска археологическа видимост.

5. *Вид и хронология*. Селище от III – V в.

6. *Състояние и перспективи*. Терен се намира в обработваема нива. Няма иманярски набези.

XIV. Обект № 109/2022 г., „Казичене, Прелози“ (в АИС „АКБ“ № 10009093)

1. *Местоположение*: 1,72 км ЮИ (95°) от храм „Св. Николай Мирликийски“, с. Казичене (Обр. 41). Координати: E 23.48669, N 42.66292, надморска височина 535 – 540 м. Обектът заема равна тераса, без видими наклони (целият терен наоколо е равнинен). Теренът е общинска частна собственост, територията е земеделска (поземлен имот № 35239.6104.406). Административно попада в землището на Столична община, район Панчарево, с. Казичене, м. Прелози.

Обр. 41. *Обект № 109/2022 г., „Казичене, Прелози“, нанесен върху карта в мащаб 1: 5 000.*

Обр. 42. *Обект № 109/2022 г., „Казичене, Прелози“, състояние на могилата по време на издирването.*
Обр. 43. *Обект № 109/2022 г., „Казичене, Прелози“, иманярски интервенции.*

2. ***История на проучването***. Новорегистриран обект през 2022 г. от екип, ръководен от А. Станев, РИМ – София.

3. ***Движими и недвижими археологически паметници***.

3.1. ***Движими паметници***. Не са регистрирани.

3.2. ***Недвижими паметници***. Могилен насип с диаметър 33 х 35 м и височина – 1,5 м (Обр. 42).

3.3. ***Масов материал***. Не е регистриран.

4. ***Площ***. Ок. 1 дка.

5. ***Вид и хронология***. Надгробна могила, вероятно е част от римски могилен некропол от I – IV в[4].

6. ***Състояние и перспективи***. Теренът се намира в пасище. По югоизточна четвърт личат множество стари и два съвременни иманярски изкопа (Обр. 43). В изхвърлената пръст не се откриват културни материали.

XV. Обект № 112/2022 г., „Казичене, могила в м. Валога и Балевица“ (в АИС „АКБ“ № 10009094)

1. ***Местоположение***: 1,62 км СИ (73°) от храм „Св. Николай Мирликийски“, с. Казичене (Обр. 44). Координати: E 23.48472, N 42.66879, надморска височина 535 – 536,62 м (върху могилата има триангулачна точка). Обектът се намира на равна тераса, без видими наклони (целият терен наоколо е равнинен). Теренът е общинска частна собственост, територията е земеделска (поземлен имот № 35239.6104.389). Административно попада в землището на Столична община, район Панчарево, с. Казичене, м. Валога и Балевица.

2. ***История на проучването***. Новорегистриран обект през 2022 г. от екип, ръководен от А. Станев, РИМ – София.

3. ***Движими и недвижими археологически паметници***.

3.1. ***Движими паметници***. Не са регистрирани.

3.2. ***Недвижими паметници***. Могилен насип с диаметър 35 – 37 м, височина – 1,6 – 1,8 м (Обр. 45).

3.3. ***Масов материал***. Не е регистриран.

4. ***Площ***. Ок. 1,1 дка.

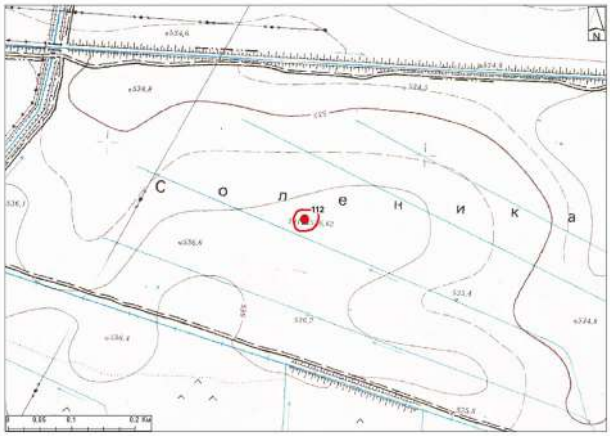
5. ***Вид и хронология***. Надгробна могила, вероятно част от римски могилен некропол от I – IV в.

6. ***Състояние и перспективи***. Теренът се намира в пасище. Не са регистрирани видими следи от иманярски интервенции.

XVI. Обект № 110/2022 г., „Кривина, могила в м. Хаджийница“ (в АИС „АКБ“ № 10009095)

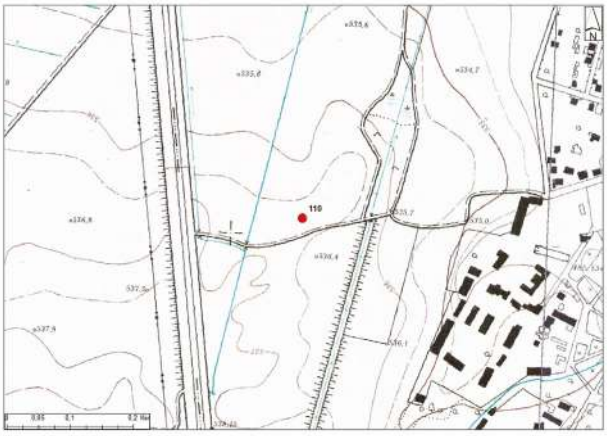
1. ***Местоположение***: 0,56 км СЗ (278°) от храм „Св. Спас“, с. Кривина (Обр. 46). Координати: E 23.45784, N 42.674 53, надморска височина 536 – 538 м. Обектът се намира на равна тераса, без видими наклони (целият терен наоколо е равнинен). Теренът е частна собственост, територията е земеделска (поземлен имот № 39791.6016.134). Административно попада в землището на Столична община, район Панчарево, с. Кривина, м. Хаджийница.

[4] През 2010 г. на надгробна могила, принадлежаща към същия некропол, е проведено спасително археологическо проучване с научен ръководител Момчил Кузманов и зам. ръководител Диана Гергова. Резултатите от проучването отнасят изграждането на съоръжението в III – IV век (Кузманов и др. 2011, 225-227).

Обр. 44. *Обект № 112/2022 г., „Казичене, могила в м. Валога и Балевица“, нанесен върху карта в мащаб 1: 5 000.* ***Обр. 45.*** *Обект № 112/2022 г., „Казичене, могила в м. Валога и Балевица“, състояние на могилата по време на издирването.*

Обр. 46. *Обект № 110/2022 г., „Кривина, могила в м. Хаджийница“, нанесен върху карта в мащаб 1: 5 000.* ***Обр. 47****. Обект № 110/2022 г., „Кривина, могила в м. Хаджийница“, състояние на могилата по време на издирването.*

2. ***История на проучването***. Новорегистриран обект през 2022 г. от екип, ръководен от А. Станев, РИМ – София.

3. ***Движими и недвижими археологически паметници***.

3.1. ***Движими паметници***. Не са регистрирани.

3.2. ***Недвижими паметници***. Могилен насип с диаметър 12 – 13 м и височина – 2 м (Обр. 47).

3.3. ***Масов материал***. Не е регистриран.

4. ***Площ***. Ок. 1 дка.

5. ***Вид и хронология***. Надгробна могила, вероятно част от римски могилен некропол от I – IV в.

6. ***Състояние и перспективи***. Теренът се намира в пасище. Не са регистрирани видими следи от иманярски интервенции. В източната четвърт има хлътване с около 1,00 м, което е с неясен произход.

XVII. Обект № 111/2022 г., „Кривина, могила в м. Белчова воденица / Османската могила“ (в АИС „АКБ“ № 10009096)

1. ***Местоположение***: 3,05 км СЗ (342˚) от храм „Св. Спас“, с. Кривина (Обр. 48). Координати: E 23.45784, N 42.67453, надморска височина 530 – 535,8 м (обозначена е на топографската карта 1:5000). Обектът се намира на равна тераса, без видими наклони (целият терен наоколо е равнинен). Масивна могила, която попада в синор между два обработвани масива. Теренът е държавна публична собственост, вид територия земеделска, НТП За археологически паметник на културата (поземлен имот № 68134.6001.191). Административно попада в землището на Столична община, район Панчарево, с. Кривина, м. Белчова воденица.

2. ***История на проучването***. Могилата е маркирана като „Паметник на културата“ с четирите бетонни надписи на НИПК (Обр. 49). За нуждите на АИС АКБ е регистриран като обект през 2022 г. от екип, ръководен от А. Станев, РИМ – София.

3. ***Движими и недвижими археологически паметници***.

3.1. ***Движими паметници***. Не са регистрирани.

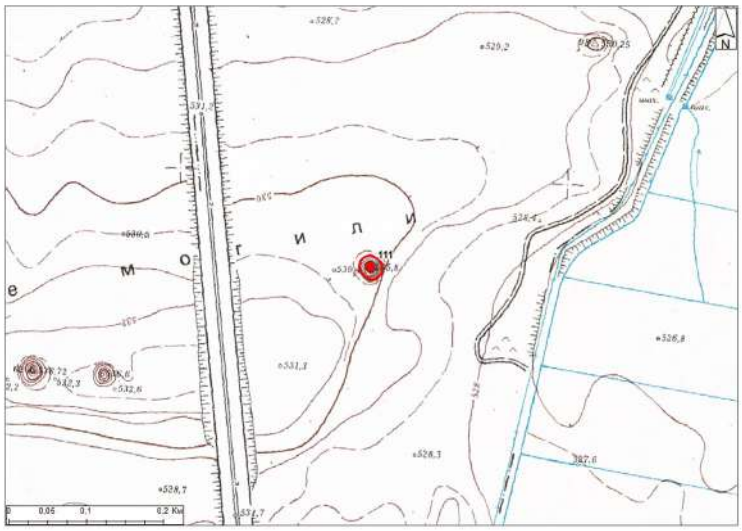
3.2. ***Недвижими паметници***. Могилен насип с диаметър 26 х 27 м, височина: 5,8 м (Обр. 50).

3.3. ***Масов материал***. Не е регистриран.

4. ***Площ***. Ок. 1 дка.

5. ***Вид и хронология***. Надгробна могила, вероятно част от римски могилен некропол от I – IV в. Тази могила е част от могилен некропол.

6. ***Състояние и перспективи***. Теренът се намира в пасище. От югоизточна посока, близо до върха на могилата има единичен масивен иманярски изкоп (Обр. 51).

Обр. 48. *Обект № 111/2022 г., „Кривина, могила в м. Белчова воденица / Османската могила“, нанесен върху карта в мащаб 1: 5 000.* ***Обр. 49.*** *Обект № 111/2022 г., „Кривина, могила в м. Белчова воденица / Османската могила“, бетонна плоча на НИПК.*

Обр. 50. *Обект № 111/2022 г., „Кривина, могила в м. Белчова воденица / Османската могила“, състояние на могилата по време на издирването.* ***Обр. 51.*** *Обект № 111/2022 г., „Кривина, могила в м. Белчова воденица / Османската могила“, иманярски интервенции.*

XVIII. Обект № 114/2022 г., „Герман, Габеро“ (в АИС „АКБ“ № 10009097)

1. ***Местоположение***: 2,39 км СИ (91˚) от храм „Св. Николай Мирликийски Чудотворец“, с. Герман (Обр. 52). Координати: E 23.43875, N 42.60976, надморска височина 665 – 680 м. Обектът заема склон с малък наклон на североизток (Обр. 53). Теренът е частна собственост, територията е земеделска (един от позелените имоти е с № 14831.6548.5). Административно попада в землището на Столична община, район Панчарево, с. Герман, местностите Габеро, Ливадето и Керемидица.

2. ***История на проучването***. Новорегистриран обект през 2022 г. от екип, ръководен от А. Станев, РИМ – София.

3. ***Движими и недвижими археологически паметници***.

3.1. ***Движими паметници***. Не са регистрирани.

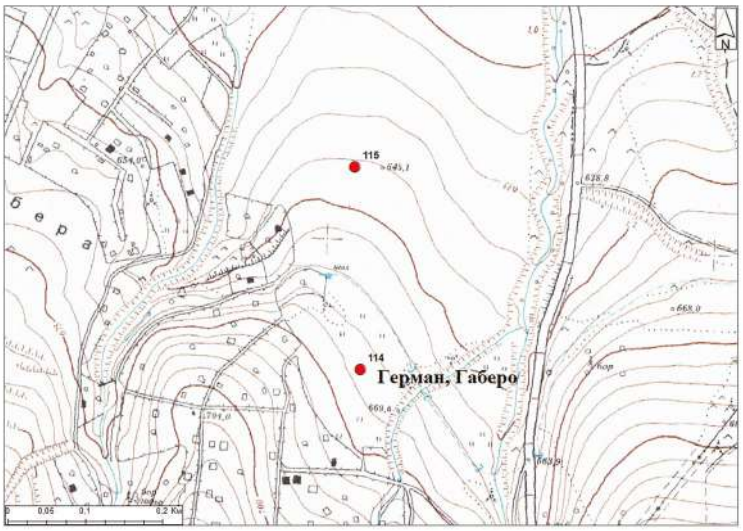
3.2. ***Недвижими паметници***. Не са регистрирани.

3.3. ***Масов материал***. Открита е силна концентрация на битова керамика, основно на ръка от Късен неолит / Ранен халколит и по-слаба на битова и строителна керамика с късноантични характеристики (III – V в.), отделни фрагменти от Ранното средновековие (IX – XI в.) и Възраждането (Обр. 54) (Табло: 18, 1 – 2).

4. ***Площ***. Ок. 8,38 дка.

5. ***Вид и хронология***. Селище от Късен неолит / Ранен халколит, III – V в. и Ранното средновековие (IX – XI в.). През Възраждането теренът е бил интензивно обработван.

6. ***Състояние и перспективи***. Теренът се намира в обработваема нива. Няма иманярски набези.

Обр. 52. *Обекти №№ 114/2022 г., „Герман, Габеро“ и 115/2022 г., „Герман, Керемидица 2“, нанесени върху карта в мащаб 1: 5 000*

Обр. 53. *Обект 114/2022 г., „Герман, Габеро, състояние на терена по време на издирването.*
Обр. 54. *Обект № 114/2022 г., „Герман, Габеро, масовият материал регистриран на терена.*

XIX. Обект № 115/т2022 г., „Герман, Керемидица 2“
(в АИС „АКБ“ № 10009098)

1. ***Местоположение***: 2,23 км СИ (85°) от храм „Св. Николай Мирликийски Чудотворец“, с. Герман (Обр. 52). Координати: E 23.43854, N 42.6121, надморска височина 640 – 660 м. Обектът се намира на склон с наклон на север (Обр. 55). Теренът е частна собственост, територията е земеделска (един от позелените имоти е с № 14831.6546.3). Административно попада в землището на Столична община, район Панчарево, с. Герман, местностите Керемидица.

2. ***История на проучването***. Новорегистриран обект през 2022 г. от екип, ръководен от А. Станев, РИМ – София.

3. ***Движими и недвижими археологически паметници***.

3.1. ***Движими паметници***. Не са регистрирани.

3.2. ***Недвижими паметници***. Не са регистрирани.

3.3. ***Масов материал***. Открита е слаба концентрация на битова керамика на ръка от Късен неолит / Ранен халколит, РБЕ, Бронзова епоха / Ранно желязна епоха и висока концентрация на строителна керамика и битова на

Обр. 55. *Обект № 115/2022 г., „Герман, Керемидица 2“, нанесен върху карта в мащаб 1: 5 000.*
Обр. 56. *Обект № 115/2022 г., „Герман, Керемидица 2“, състояние на терена по време на издирването.*

колело от Късна античност (III – V в.) и единични фрагменти от Възраждането (Обр. 56). Разпространението на културни материали се проследява в най-малко 2 големи концентрирани петна и широка зона около тях с по-ниска интензивност на керамика (Табло: 18, 3 – 4; 19, 1 – 8).

4. ***Площ***. Ок. 27,5 дка.

5. ***Вид и хронология***. Селище от Късен неолит / Ранен халколит, РБЕ, Бронзова епоха / Ранно желязна епоха и III – V в. През Възраждането теренът е бил интензивно обработван.

6. ***Състояние и перспективи***. Теренът се намира в обработваема нива. Няма иманярски набези.

XX. Обект № 205/2022 г., „Лозен, връх Половрак“ (в АИС „АКБ“ № 10009099)

1. ***Местоположение***: 4,45 км ЮИ (121°) от храм „Св. Атанасий Велики“, с. Лозен (Обр. 57). Координати: E 23.5223, N 42.5821, надморска височина 1150 – 1181,7 м. Обектът се намира на южните склонове на връх Половрак (Обр. 58 – 59). Теренът е държавна частна собственост, вид територия горска, НТП друг вид дървопроизводителна гора (поземленият имот е с № 44063.6235.3737). Административно попада в землището на Столична община, район Панчарево, с. Лозен, а географски: в Лозен планина, вр. Половрак.

2. ***История на проучването***. Обектът е споменат в литература, като „наситен с керамични останки“ (Велков 1951). През 2022 г. е посетен от екип, ръководен от А. Станев, РИМ – София.

3. ***Движими и недвижими археологически паметници***.

3.1. ***Движими паметници***. Не са регистрирани.

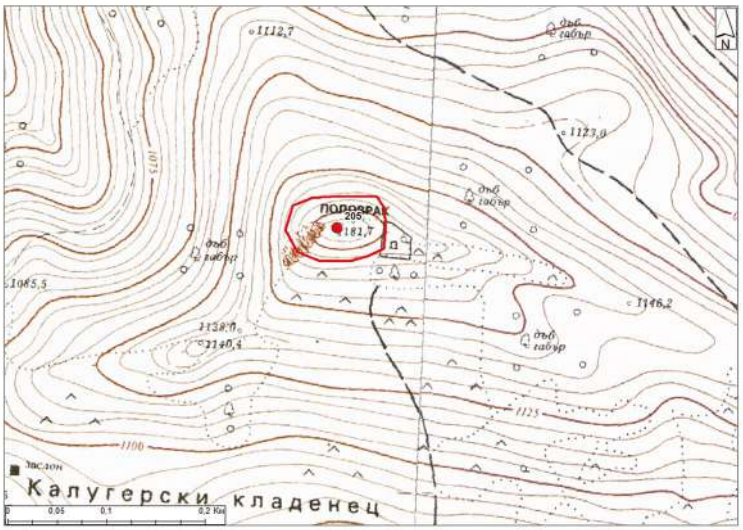
3.2. ***Недвижими паметници***. Не са регистрирани.

3.3. ***Масов материал***. Открита е слаба концентрация на битова керамика от Бронзовата епоха / РЖЕ, от II – IV в. При регистрирането на обекта са откривани материали и от III – II в. пр. Хр. (Велков 1951).

4. ***Площ***. Ок. 10,5 дка.

5. ***Вид и хронология***. Най-вероятно, както предполага Иван Велков, този обект трябва да се интерпретира като светилище, което е използвано през Бронзовата епоха / РЖЕ, II – IV в., а според по-рано откривани материали и от III – II в. пр. Хр.

6. ***Състояние и перспективи***. Теренът се намира в планината, не е залесен. Няма иманярски набези, но е заплашен от силни ерозионни процеси.

Обр. 57. *Обект № 205/2022 г., „Герман, Габеро“, нанесен върху карта в мащаб 1: 5 000.*

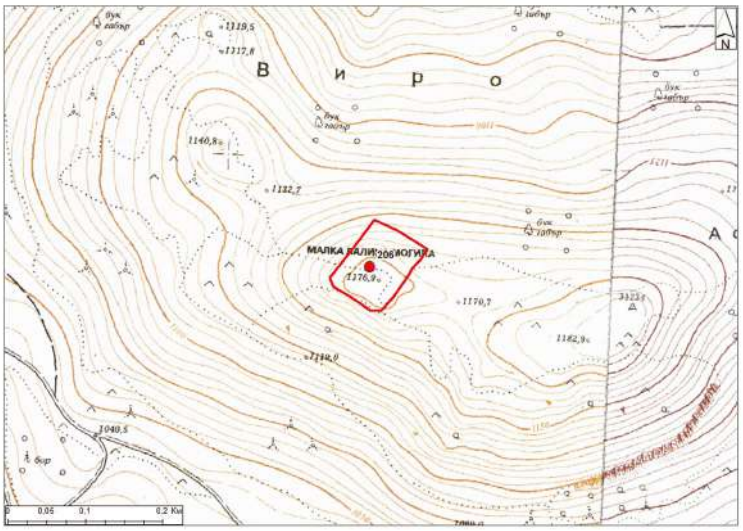
Обр. 58 – 59. *Обект № 205/2022 г., „Герман, Габеро“, състояние на терена по време на издирването.*

XXI. Обект № 206/2022 г., „Лозен, връх Лалина могила“ (в АИС „АКБ“ № 10009100)

1. ***Местоположение***: 2,47 км ЮИ (154°) от храм „Св. Атанасий Велики“, с. Лозен (Обр. 60). Координати: E 23.48916, N 42.583, надморска височина 1150 – 1176,9 м. Обектът се намира на заравнения връх Малка Лалина могила и неговите северни склонове (Обр. 61). Теренът е държавна частна собственост, вид територия горска (в два поземлени имота с №№ 44063.6237.505 и 44063.6237.583). Административно попада в землището на Столична община, район Панчарево, с. Лозен, а географски: в Лозен планина, вр. Малка Лалина могила.

2. ***История на проучването***. Обектът е крепост, описана накратко в литература (Велков 1951). Спомената е в книгата за село Лозен, отпечатана 2015 г. (Янакиев 2015, 543), спомената е и в популярни сайтове[5], но с неточна информация за местоположението. През 2022 г. е посетен от екип, ръководен от А. Станев, РИМ – София.

[5] https://www.bulgariancastles.com/s-lozen-krepost-na-vr-malka-lanina-mogila/

Обр. 60. *Обект № 206/2022 г., „Лозен, връх Лалина могила“, нанесен върху карта в мащаб 1: 5 000.*

Обр. 61. *Обект № 206/2022 г., „Лозен, връх Лалина могила“, състояние на терена по време на издирването.* ***Обр. 62.*** *Обект № 206/2022 г., „Лозен, връх Лалина могила“, каменни разсипи.*

3. ***Движими и недвижими археологически паметници***.

3.1. ***Движими паметници***. Не са регистрирани.

3.2. ***Недвижими паметници***. Обектът представлява четвъртита крепост с приблизително трапецовидна форма. Северната стена е дълга около 54 м, а южната – 60 м. Височината на трапеца (С – Ю) е около 52 м. Трудно може да се определи ширината на стената, тъй като тя се вижда само като вал от пръст и камъни, покрит с листа (Обр. 62). Със сигурност е бил минимум 1 м. Повърхността на вътрешността на обекта е равна, заета е от пасище и гора. Обектът е естествено защитен от запад и от юг, от достъпни, но стръмни склонове. Участъци от западната и от източната стена на крепостта се виждат там, където са пресечени от туристическа пътека с ос И – З. Координатите на двата пункта, където се вижда стената са: N 42.582898, E 23.488759 (от запад) и N 42.582631, E 23.489405 (от изток). При западната стена се виждат три средно големи камъни, които са подредени един до друг. За съжаление, тези участъци не позволяват да се разбере характера на изграждането ѝ. На изток от крепостта терена е равен и съвсем леко се издига към вр. Голяма Лалина могила (1182,9 м)

Вътре в крепостта се очертава едно правоъгълно пространство, което се отличава, подобно на крепостните стени, като вал от пръст и камъни. Приблизителните му размери са 14 (СЗ – ЮИ) x 9 (СИ – ЮЗ) м. Според И. Велков това е „централна постройка, вероятно с кръгла форма“ (Велков 1951). Според наблюденията от 2022 г. формата му е правоъгълна.

На север, където в момента е гора, има сравнително полегат склон. Интересно е, че именно на този северен склон има иманярски изкопи (координати: N 42.582987, E 23.489904 и N 42.583253, E 23.489440), които позволяват да се предположи, че тук може да има синхронни на крепостта сгради.

3.3. ***Масов материал***. През 2022 г. не е открит никакъв керамичен материал на терен. Такъв е откриван по-рано (Велков 1951), а и в иманярски изкопи.

4. ***Площ***. Крепостта има площ от ок. 3,23 дка, вътрешната сграда – 0,12 дка. Целият обект със заграденото охранително пространство извън стените и евентуалните сгради на северни склон обхващат 10,7 дка.

5. ***Вид и хронология***. Крепостта най-вероятно е свързана с охраната на пътя от София за Самоков, тъй като от нея наистина има видимост, към целия път и е на неудобно да живеене място. Според Иван Велков е „тракийка“ от III – II в. пр. Хр. Екипът, посетил я през 2022 г. не може да даде по-точна датировка, тъй като не е открил никакъв подемен материал. Може само да се предположи, че е от римския период (II – IV в.).

6. ***Състояние и перспективи***. Теренът се намира в планината, половината е залесен, а другата половина – не. Няма нови иманярски набези, но се виждат доста стари изкопи.

XXII. Обект № 207/2022 г., „Лозен, старото гробище до църквата „Св. Николай Мирликийски Чудотворец“ (в АИС „АКБ“ № 10009101)

1. ***Местоположение***: 0,56 км ЮИ (162°) от храм „Св. Атанасий Велики“, с. Лозен (Обр. 63). Координати: E 23.47818, N 42.59787, надморска височина 750 – 770 м. Обектът се намира в подножието на стръмните склонове на Лозен планина. Теренът е общинска публична собственост, територията е урбанизирана, НТП Гробищен парк (поземленият имот е с № 44063.6225.1482). Административно попада в землището на Столична община, район Панчарево, с. Лозен.

2. ***История на проучването***. Новорегистриран обект през 2022 г. от екип, ръководен от А. Станев, РИМ – София.

3. ***Движими и недвижими археологически паметници***.

3.1. ***Движими паметници***. На обекта има десетки каменни кръстове от XVIII – началото на XX в. (Обр. 64 – 68).

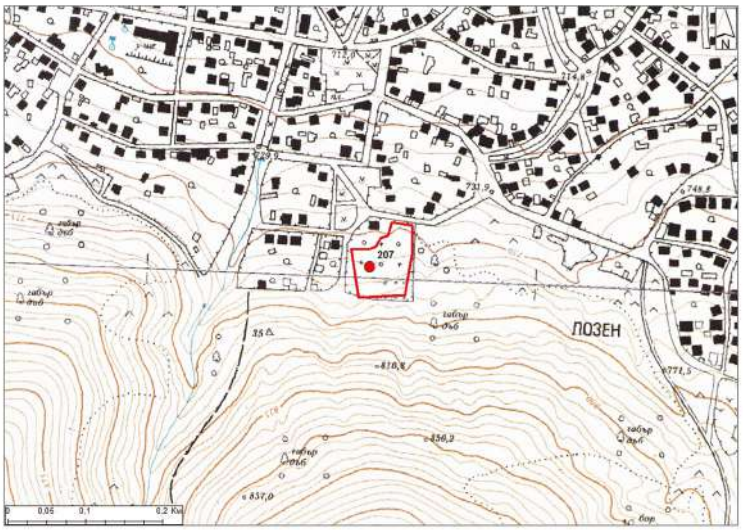
3.2. ***Недвижими паметници***. Не са регистрирани.

3.3. ***Масов материал***. Не е регистриран.

4. ***Площ***. Ок. 4,5 дка.

5. ***Вид и хронология***. Некропол от Възраждането (XVIII – XIX в.), а най-вероятно и от Късното средновековие.

6. ***Състояние и перспективи***. Теренът е зает от действащо и днес гробище. Новите погребения са върху старите.

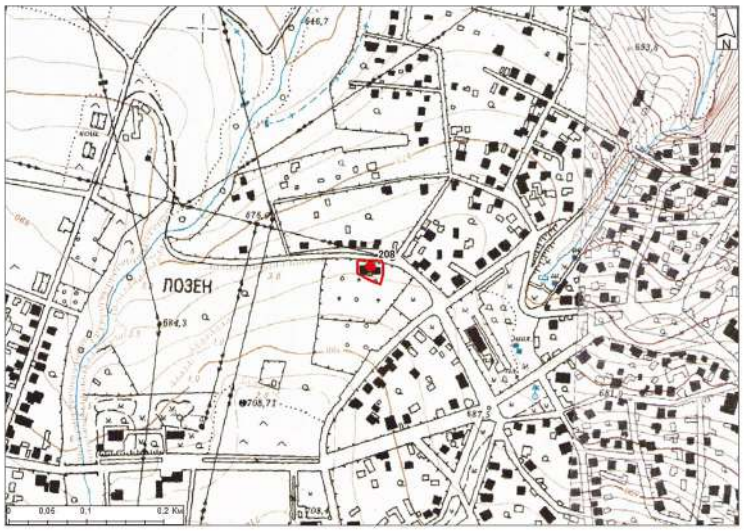

Обр. 63. *Обект № 207/2022 г., „Лозен, старото гробище до църквата „Св. Николай Мирликийски Чудотворец““, нанесен върху карта в мащаб 1: 5 000.*

Обр. 64 – 68. *Обект № 207/2022 г., „Лозен, старото гробище до църквата „Св. Николай Мирликийски Чудотворец““, каменни кръстове.*

Обр. 69. *Обект № 208/2022 г., „Лозен, църквата „Св. Георги““, нанесен върху карта в мащаб 1: 5 000.*

Обр. 70 – 71. *Обект № 208/2022 г., „Лозен, църквата „Св. Георги““, състояние на църквата по време на издирването.*

XXIII. Обект № 208/2022 г., „Лозен, църквата „Св. Георги“ (в АИС „АКБ“ № 10009102)

1. ***Местоположение***: 1,13 км СИ (82˚) от храм „Св. Атанасий Велики“, с. Лозен (Обр. 69). Координати: E 23.4897, N 42.60406, надморска височина 670 – 690 м. Обектът се намира на склон с наклон на север (Обр. 70). Теренът е: вид собств. частна религиозни организации, функц. предн. Култова (поземленият имот е с № 44063.6226.802.1). Теренът наоколо е общинска публична собственост, територията е урбанизирана, НТП Гробищен парк (поземленият имот е с № 44063.6226.802). Административно попада в землището на Столична община, район Панчарево, с. Лозен, ул. „Светлина“.

2. ***История на проучването***. В периода 1999 – 2002 г. е извършвана реставрация на стенописите от XIX в. от студенти от катедра „Реставрация“ в НХА. През 2002 г. Иван Ванев и Александър Вътов разкриват по-ранния живописен слой. Той е реставриран през 2003 г. под ръководството на Стефан Тъпанов. В олтара на обекта е копано, но без присъствието на археолози. За нуждите на АИС АКБ, обектът е посетен през 2022 г. от екип, ръководен от А. Станев, РИМ – София (Обр. 71).

3. ***Движими и недвижими археологически паметници***.

3.1. ***Движими паметници.*** Не са регистрирани.

3.2. ***Недвижими паметници***. В своя първоначален облик (от началото на XVII в.) църквата е била най-вероятно еднокорабна с полуцилиндричен свод. Подът на църквата от XVII в. е на дълбочина 1,9 м от съвременното ниво на терена. Вътрешните размери на днешната постройка са: наос: дължина (без апсиадата) – 12,5 м, ширина – 5,10 м; апсидата: ширина – 3 м, дълбочина 1,6 м. Градежът е от ломени камъни, споени с хоросан. Вероятно наосът на новата църква е удължен с включването на стария притвор.

3.3. ***Масов материал***. Не е регистриран.

4. ***Площ***. Ок. 1 дка.

5. ***Вид и хронология***. Селищна църква на с. Долни Лозен, която съществува, според разкритите стенописи, от 1615/1616 г. (Ванев 2012). Най-вероятно около нея се е развивал и късно средновековния некропол на село Долни Лозен. Скоро след своето построяване през XVII в. църквата е била разрушена. Възстановена е през 1873 г., повторно е изписана през 1874 г. от Никола Образописов.

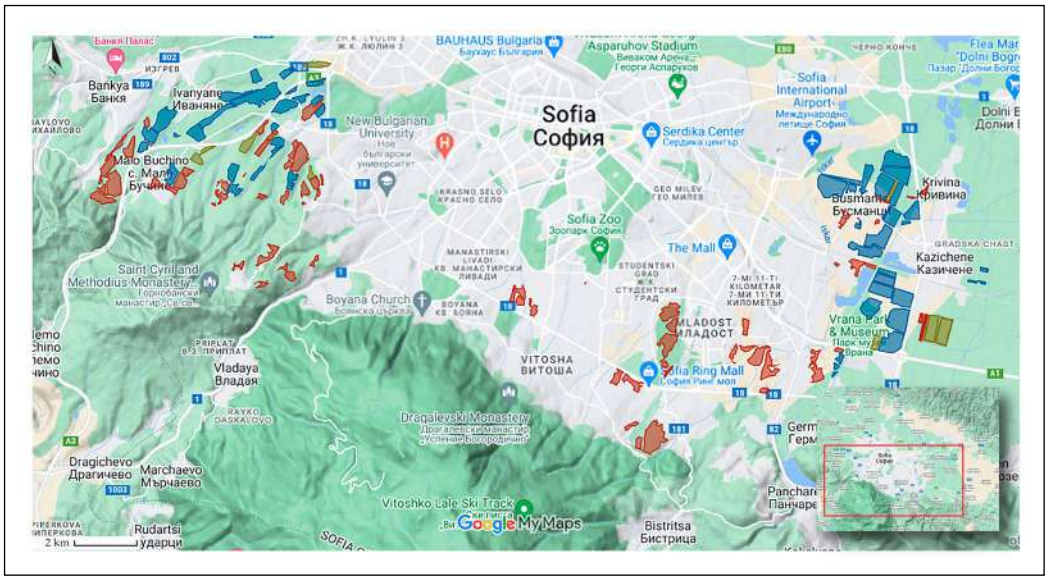
6. ***Състояние и перспективи***. Църквата е действаща. Стенописите в нея са реставрирани и са в добро състояние.

Видовото разнообразие на обектите включва 15 селища (седем са многослойни), едно светилище, един некропол, четири надгробни могили, една крепост и една църква. Като хронология обектите са: Късен неолит –1; Късен неолит /Ранен халколит – 2; Халколит (?); РБЕ – 3; БЕ – 1; БЕ/РЖЕ – 3; РЖЕ – 2; КЖЕ – 3; III – V в. сл. Хр. – 15; Ранното средновековие (IX – XI в.) – 2; Зряло средновековие (XII – XIV в.) – 4; Късно средновековие (от XVII в.) – 1; Възраждане – 6; неопределени – 5.

Теренни издирвания през 2023 г.

Четвъртата експедиция по проекта на Регионален исторически музей – София за актуализиране и обновяване на АИС АКБ за област София – град Между се осъществи с прекъсвания между 12.10.2023 г. и 24.11.2023 г[6]. През настоящата кампания беше предвидено издирванията да се проведат на територията на столични райони Панчарево и Искър. Поради изчерпването на обработваемите земеделски площи, които са с добра археологическа видимост по време на работа, експедицията продължи в западна посока, в границите на столични райони Младост, Студентски, Лозенец, Триадица, Витоша, Овча купел, Красна поляна, Банкя и Люлин.

[6] Научен ръководител на проучването е д-р Александър Станев (РИМ – София), заместник ръководител – гл. ас. д-р Методи Златков (НАИМ – БАН), в екипа участваха за различен период от време: д-р Даниел Иванов, Люба Дафова, Валентин Витанов, Йордана Николова, д-р Силвия Иванова (РИМ – София); гл. ас. д-р Светослав Йорданов, Велина Будакова (НАИМ – БАН); Цветина Гетовска, Ивет Кирилова, Мартин Панджаров, Даря Тончева, Тихомир Ненков (СУ „Св. Кл. Охридски“); Димитрина Жекова, Николай Захариев, Диана Горбанова и Александър Нешев. Научни консултанти на експедицията са доц. д-р Венета Ханджийска-Янкулова (РИМ – София), гл. ас. д-р Надежда Тодорова (СУ „Св. Кл. Охридски“) и д-р Ваня Петрова (НАИМ – БАН).

Обр. 72. *Покритата територия през 2023 г. Легенда: 1. със синьо са маркирани териториите, които са с видимост 80 – 100%; 2. с жълто – тези с 60 – 80% видимост; 3. с червено – тези с 0 – 20 и 20 – 40% видимост (Google My Maps с допълнения от авторите).*

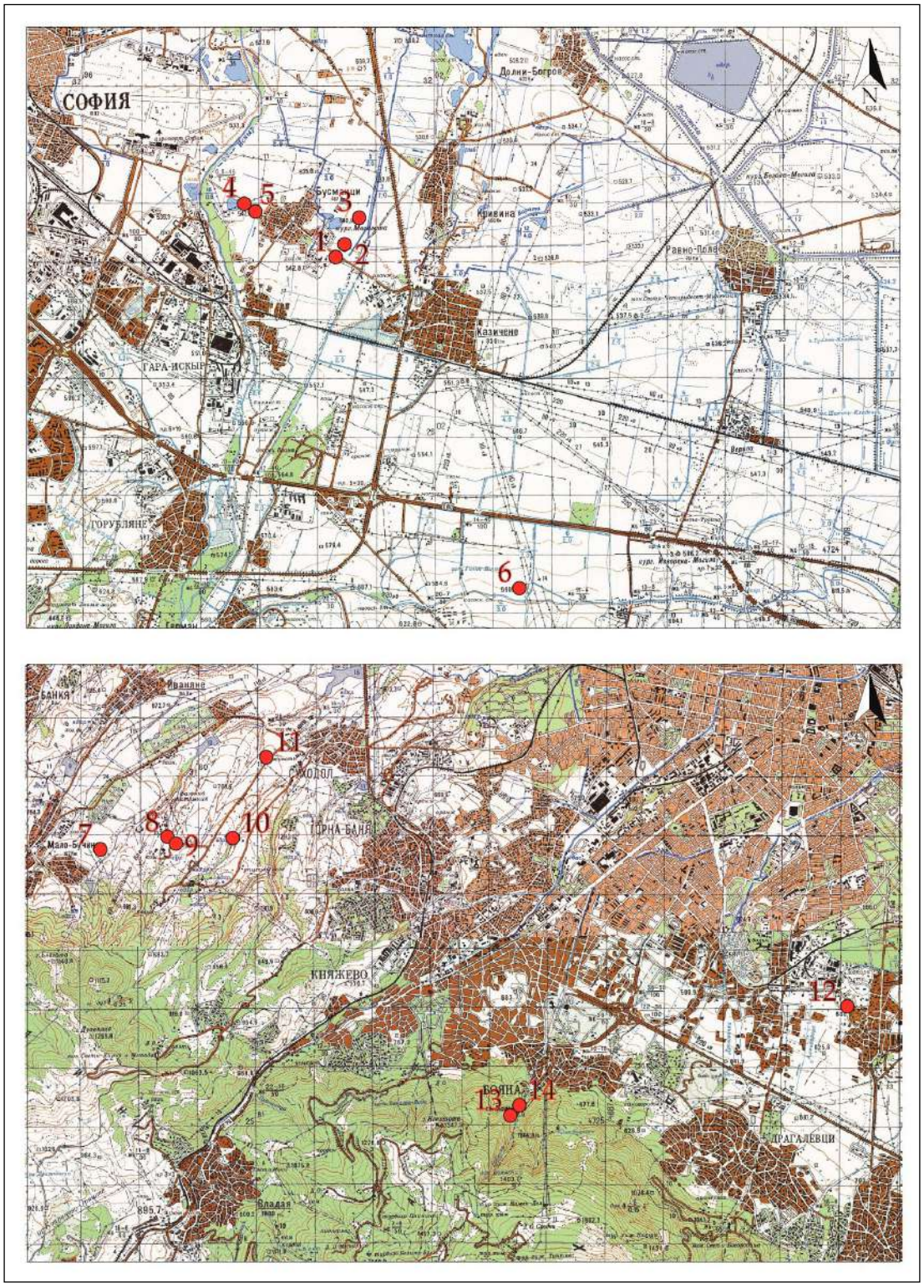
Издирваха се основно два типа терени. Първият са земеделски площи, които в момента са с добра видимост. Пропускаха се терени, където в момента не беше прибрана земеделската продукция или не бе изорано, тъй като се очаква през някои от следващите сезони видимостта им да е по-добра. Вторият тип терени бяха ливади, които не се очаква в близка перспектива да станат обработваеми земеделски земи, а по-скоро да се урбанизират. Същите се проучиха, тъй като едва ли ще има по-добър момент от настоящия. В процентно отношение видимостта на обходената територия беше в 37,45 % от 0 до 40%, в 7,42 % от 40 до 60 % и в 54,85 % от 60 до 100 %. В рамките на издирването се покри обща територия от 17,34 кв. км (Обр. 72). Извън тази площ се посетиха целенасочено три обекта, два в Бояна и един в кв. Витоша, за които имахме предварителни сведения.

В АИС „АКБ“ са въведени 14 нови археологически обекта. Размерът им варира от 0,2 до 39 дка (Обр. 73). От тях 6 са напълно новооткрити, а останалите 8 са известни в научната литература и от други източници.

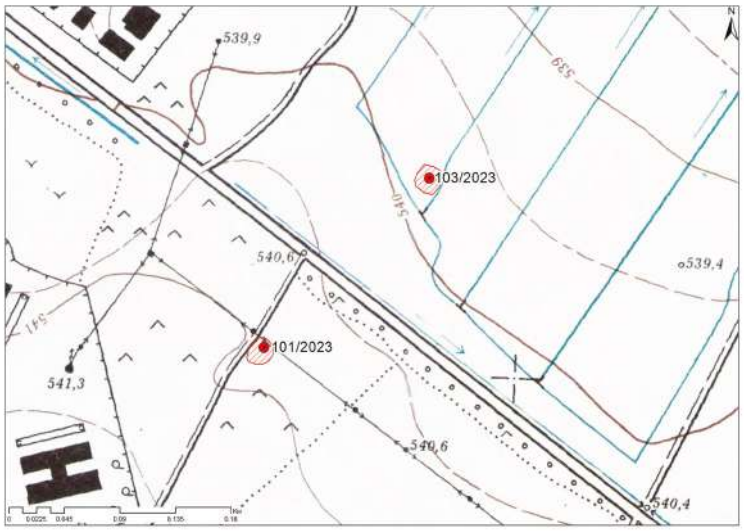
Основните характеристики на обектите са:

XXIV. Обект № 101/2023 г., Бусманци, Средно ливаде 1“
(в АИС „АКБ“ № 10009835)

1. ***Местоположение***: 95 км ЮИ (азимут 132°) от църквата „Успение Богородично“ в с. Бусманци (Обр. 74). Координати: E 23.44176, N 42.66992, надморска височина 540 – 542 м, на полегата тераса с лек наклон на север. Административно попада в землището на област София (столица), община Столична, район Искър, с. Бусманци, м. Средно ливаде. Отделен ѝ е специален поземлен имот с № 07106.1422.191, за който е записано, „вид собств. Държавна частна, вид територия Земеделска, категория 5, НТП За археологически паметник на културата, площ 2813 кв. м“. Формата на парцела е кръгла. За съжаление той не попада точно върху могилата, а странично от нея. Тя реално попада в частни имоти със земеделско предназначение с КИ №№ 07106.1422.1, 07106.1421.279, 07106.1421.17, 07106.1421.18.

Обр. 73. *Регистрираните през 2023 г. обекти върху карта в мащаб 1: 50 000. Легенда:* ***1****. „Бусманци, могила 1 в м. Средно ливаде“;* ***2.*** *„Бусманци, могила 2 в м. Средно ливаде“;* ***3.*** *„Бусманци, могила 2 в м. Средно ливаде“;* ***4.*** *„Бусманци, могила в м. Родината;* ***5.*** *„Бусманци, оброк в м. Беговица“;* ***6.*** *„Лозен, селище в м. Прогон“;* ***7.*** *„Мало Бучино, селище в м. Конярника;* ***8.*** *„Суходол, отделна сграда в м. Куртов валог“;* ***9.*** *„Суходол, селище в м. Куртов валог“;* ***10.*** *„Суходол, селище в м. Секулица“;* ***11.*** *„Суходол, депозит в м. Дреновец“;* ***12.*** *„Кв. Витоша, могила на ул. „Димитър Яблански“ № 15“;* ***13.*** *„Бояна, крепостта в м. Преслопта“;* ***14.*** *„Бояна, крепостта Батил“.*

Обр. 74. *Обекти №№ 101/2023 г., Бусманци, Средно ливаде 1“ и 103/2023 г., Бусманци, Средно ливаде 3“, нанесени върху карта в мащаб 1: 5 000.*

Обр. 75. *Обект № 101/2023 г., Бусманци, Средно ливаде 1“, състояние на могилата по време на издирването.* ***Обр. 76.*** *Обект № 101/2023 г., Бусманци, Средно ливаде 1“, иманярски интервенции.*

2. ***История на проучването***. Обектът е добре известен. За група надгробни могили до с. Бусманци се споменава още преди 1944 г. (Петков 1936, 412). На могилата има циментов надпис оставен от НИПК преди 1989 г., който гласи: „Тракийска надгробна могила: паметник на културата. Забранява се разораването, разкопаването и залесяването на могилата.“ Маркиран е на топографските карти (1: 50 000), вижда се на сателитните фотографии. За нуждите на АКБ е регистриран по време на кампанията от 2023 г. от екип, ръководен от А. Станев, РИМ – София.

3. ***Движими и недвижими археологически паметници***.

3.1. ***Движими паметници***. Не са регистрирани.

3.2. ***Недвижими паметници***. Могилата има диаметър 19 – 23 м и височина ок. 4 м (Обр. 75).

3.3. ***Масов материал***. Не е регистриран.

4. ***Площ***. Самата могила е с площ 400 кв. м, но с охраняемата площ е 2,8 дка.

5. ***Вид и хронология***. Надгробна могила, част от могилен некропол. Няма възможност за по-точно датиране, но най-вероятно е от II – IV век.

6. ***Състояние и перспективи***. Теренът се намира на границата на обработваема нива. Частично е нарушена при оранта на земята. Има стар иманярски изкоп (Обр. 76).

Обр. 77. *Обект № 102/2023 г., Бусманци, Средно ливаде 2“, нанесен върху карта в мащаб 1: 5 000.*

Обр. 78. *Обект № 102/2023 г., Бусманци, Средно ливаде 2“, състояние на могилата по време на издирването.* ***Обр. 79.*** *Обект № 102/2023 г., Бусманци, Средно ливаде 2“, иманярски интервенции.*

XXV. Обект № 102/2023 г., „Бусманци, Средно ливаде 2“ (в АИС „АКБ“ № 10009836)

1. ***Местоположение***: 1,12 км И (азимут 91˚) от църквата „Успение Богородично“ в с. Бусманци (Обр. 77). Координати: E 23.44673, N 42.67541, надморска височина 537 – 541,01 м. Върху могилата има триангулачна точка с № 1661. Разположена е на полегата тераса с лек наклон на североизток. Административно попада в землището на област София (столица), община Столична, район Искър, с. Бусманци, м. Средно ливаде. В кадастъра ѝ е отделен специален поземлен имот с № 07106.1413.198, вид собств. Държавна частна, вид територия Земеделска, категория 5, НТП, За археологически паметник на културата, с площ от 2813 кв. м.

2. ***История на проучването***. Обектът е добре известен. За група надгробни могили до с. Бусманци се споменава още преди 1944 г. (Петков 1936, 412). На могилата има циментов надпис оставен от НИПК преди 1989 г., който гласи: „Тракийска надгробна могила: паметник на културата. Забранява се разораването, разкопаването и залесяването на могилата.“ Маркиран е на топографските карти (1: 50 000 и 1: 5000), вижда се на сателитните фотографии. За нуждите на АКБ е регистриран по време на кампанията от 2023 г. от екип, ръководен от А. Станев, РИМ – София.

3. ***Движими и недвижими археологически паметници***.

3.1. ***Движими паметници***. Не са регистрирани.

3.2. ***Недвижими паметници***. Могилата има размери 27 х 29 м и височина ок. 3 м (Обр. 78).

3.3. ***Масов материал***. Не е регистриран.

4. ***Площ***. Самата могила е с площ 600 кв. м, но с охраняемата площ е 2,8 дка.

5. ***Вид и хронология***. Надгробна могила, част от могилен некропол. Няма възможност за по-точно датиране, но най-вероятно е от II – IV век.

6. ***Състояние и перспективи***. Теренът се намира в обработваема нива. Периферията ѝ частично е нарушена при оранта на земята. Има следи от стари иманярски изкопи (Обр. 79).

XXVI. Обект № 103/2023, „Бусманци, Средно ливаде 3“ (в АИС „АКБ“ № 10009837)

1. ***Местоположение***: 0,97 км ЮИ (азимут 120°) от църквата „Успение Богородично“ в с. Бусманци (Обр. 74). Координати: E 23.44333, N 42.67121, надморска височина 539 – 541 м. Разположена е на полегата тераса с лек наклон на североизток. Административно попада в землището на област София (столица), община Столична, с. Бусманци, район Искър, м. Средно ливаде. В кадастъра ѝ е отделен специален поземлен имот с № 07106.1415.197, вид собств. Държавна частна, вид територия Земеделска, категория 5, НТП, За археологически паметник на културата, с площ от 2813 кв. м.

2. ***История на проучването***. Обектът е добре известен. За група надгробни могили до с. Бусманци се споменава още преди 1944 г. (Петков 1936, 412). На могилата има циментов надпис оставен от НИПК преди 1989 г., който гласи: „Тракийска надгробна могила: паметник на културата. Забранява се разораването, разкопаването и залесяването на могилата.“ Маркиран е на топографските карти (1: 50 000), вижда се на сателитните фотографии. За нуждите на АКБ е регистриран по време на кампанията от 2023 г. от екип, ръководен от А. Станев, РИМ – София.

3. ***Движими и недвижими археологически паметници***.

3.1. ***Движими паметници***. Не са регистрирани.

3.2. ***Недвижими паметници***. Могилата има диаметър от ок. 22 х 27 м и височина ок. 2 м (Обр. 80).

3.3. ***Масов материал***. Не е регистриран.

Обр. 80. *Обект № 103/2023 г., Бусманци, Средно ливаде 3“, състояние на могилата по време на издирването.* ***Обр. 81.*** *Обект № 103/2023 г., Бусманци, Средно ливаде 3“, иманярски интервенции.*

4. ***Площ***. Самата могила е с площ 400 кв. м, но с охраняемата площ е 2,8 дка.

5. ***Вид и хронология***. Надгробна могила, част от могилен некропол. Няма възможност за по-точно датиране, но най-вероятно е от II – IV век.

6. ***Състояние и перспективи***. Теренът се намира в обработваема нива. Периферията ѝ частично е нарушена при оранта на земята. Има следи от стари иманярски изкопи (Обр. 81).

XXVII. Обект № 104/2023, „Бусманци, Родината“
(в АИС „АКБ“ № 10009838)

1. ***Местоположение***: 0,90 км СЗ (азимут 287°) от църквата „Успение Богородично“ в с. Бусманци (Обр. 82). Координати: E 23.42261, N 42.67807, надморска височина 540 – 542,08 м. Върху могилата има триангулачна точка № 145. Разположена е на полегата тераса с лек наклон на северозапад. Административно попада в землището на област София (столица), община Столична, с. Бусманци, район Искър, м. Родината. В кадастъра ѝ е отделен специален поземлен имот с № 07106.1405.190, вид собств. Държавна частна, вид територия Земеделска, категория 5, НТП, За археологически паметник на културата, с площ от 2813 кв. м.

2. ***История на проучването***. Обектът е добре известен. На него има циментов надпис оставен от НИПК преди 1989 г., който гласи: „Тракийска надгробна могила: паметник на културата. Забранява се разораването, разкопаването и залесяването на могилата.“ Обектът не е маркиран на картите, вижда се на сателитните фотографии. Регистриран е по време на кампанията от 2023 г. от екип, ръководен от А. Станев, РИМ – София.

3. ***Движими и недвижими археологически паметници***.

3.1. ***Движими паметници***. Не са регистрирани.

3.2. ***Недвижими паметници***.

3.3. ***Масов материал***. Не е регистриран.

4. ***Площ***. Могилата има неопределим диаметър от ок. 27 х 24 м и запазена височина ок. 2 м (Обр. 83).

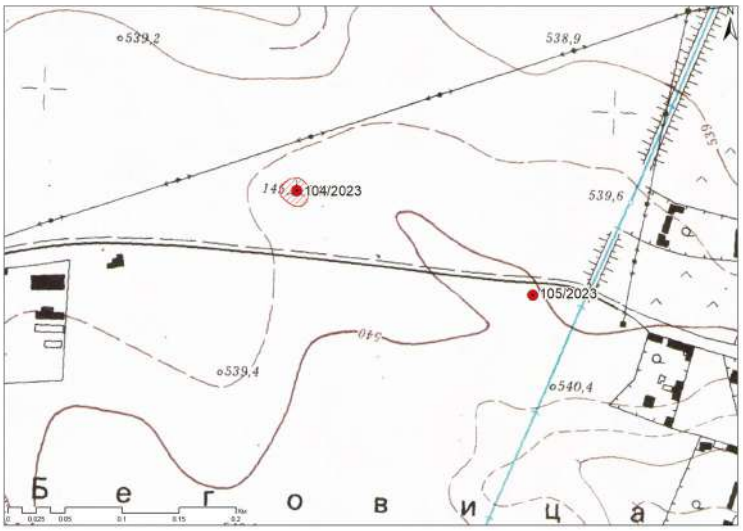
5. ***Вид и хронология***. Надгробна могила, част от могилен некропол. Няма възможност за по-точно датиране, но най-вероятно е от II – IV век.

6. ***Състояние и перспективи***. Теренът се намира в обработваема нива. Могилата е почти напълно унищожена. Разкриха се масивни иманярски интервенции, включително огромен изкоп през средата, който е извършен с механизация (Обр. 84).

XXVIII. Обект № 105/2023, „Бусманци, Беговица“
(в АИС „АКБ“ № 10009839)

1. ***Местоположение***: 0,68 км СЗ (азимут 286°) от църквата „Успение Богородично“ в с. Бусманци (Обр. 82). Координати: E 23.42518, N 42.67732, надморска височина 540 – 541 м. Разположен е на равен терен. Административно попада в землището на област София (столица), община Столична, район Искър, с. Бусманци, м. Беговица. Попада в специално обособен за него поземлен имот с № 07106.1404.374, вид собств. Общинска частна, вид територия Земеделска, категория 4, НТП Друг вид поземлен имот без определено стопанско предназначение, площ 194 кв. м.

2. ***История на проучването***. Обектът е добре известен на месното население. Регистриран е по време на кампанията от 2023 г. от екип, ръководен от А. Станев, РИМ – София.

Обр. 82. *Обекти № 104/2023, „Бусманци, Родината“ и 105/2023, „Бусманци, Беговица“, нанесени върху карта в мащаб 1: 5 000.*

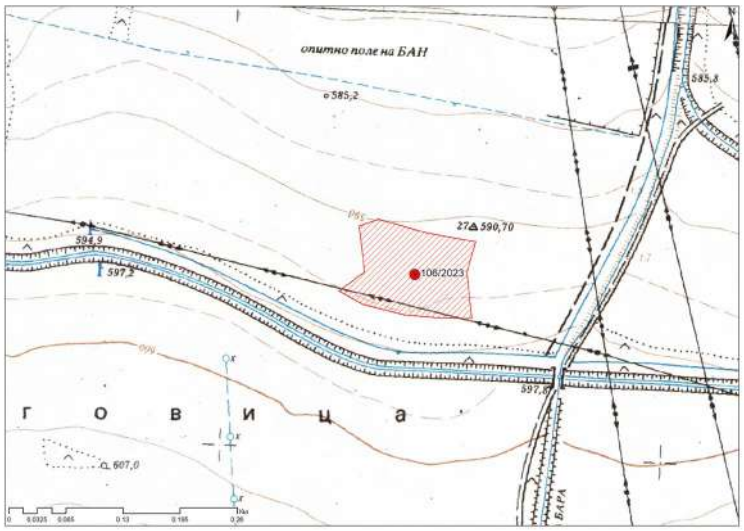

Обр. 83. *Обект № 104/2023, „Бусманци, Родината“, състояние на могилата по време на издирването.*
Обр. 84. *Обект № 104/2023, „Бусманци, Родината“, иманярски интервенции.*

Обр. 85 – 86. *Обект № 105/2023, „Бусманци, Беговица“, състояние на оброка по време на издирването.*

Обр. 87. *Обект № 106/2023, „Лозен, Прогон“, нанесен върху карта в мащаб 1: 5 000.*

Обр. 88. *Обект № 106/2023, „Лозен, Прогон“, състояние на терена по време на издирването.*
Обр. 89. *Обект № 106/2023, „Лозен, Прогон“, масовият материал регистриран на терена.*

3. ***Движими и недвижими археологически паметници***.

3.1. ***Движими паметници***. Не са регистрирани.

3.2. ***Недвижими паметници***. Има запазен кръст от XIX в. Площадката около него е зациментирана (Обр. 85 – 86).

3.3. ***Масов материал***. Не е регистриран.

4. ***Площ***. 200 кв. м.

5. ***Вид и хронология***. Оброк, посветен на Свети Илия. Въпреки, че основата на оброка е бетонирана, запазени са два масивни каменни кръста. Те свидетелстват, че оброка съществуващ от XIX в., а може би и от по-рано.

6. ***Състояние и перспективи***. Запазен и подържан.

XXIX. Обект № 106/2023, „Лозен, Прогон“ (в АИС „АКБ“ № 10009840)

1. ***Местоположение***: 1,66 км СИ (азимут 4°) от църквата „Св. Атанасий Велики“ в с. Лозен (Обр. 87). Координати: E 23.47731, N 42.61758, надморска височина 590 – 595 м. Разположен е на равна тераса, леко наклонена на север (Обр. 88).

Административно попада в землището на област София (столица), община Столична, район Панчарево, с. Лозен, м. Прогон. Попада в поземлени имоти с КИ №№ 44063.6208.404; 44063.6208.405; 44063.6208.406, вид собств. Частна, вид територия Земеделска, категория 5, НТП Нива.

2. ***История на проучването***. Новорегистриран обект през 2023 г. от екип, ръководен от А. Станев, РИМ – София.

3. ***Движими и недвижими археологически паметници***.

3.1. ***Движими паметници***. Не са регистрирани.

3.2. ***Недвижими паметници***. Не са регистрирани.

3.3. ***Масов материал***. Открита е слаба концентрация от равномерно разпръснати фрагменти от битова керамика (доминантно на ръка), фрагменти от строителна керамика (керемиди) и мазилки (Обр. 89) (Табло: 20, 1 – 6).

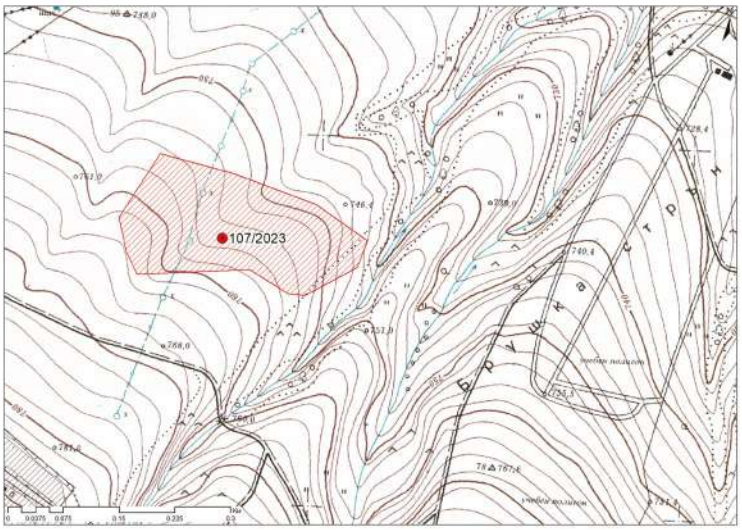
4. ***Площ***. 12 дка.

5. ***Вид и хронология***. Селище от три епохи: Халколит, Бронзова или Желязна епоха, и III – V в.

6. ***Състояние и перспективи***. Обектът се намира в обработваема нива, няма видими иманярски изкопи. Застрашен е от евентуална дълбока оран.

XXX. Обект № 107/2023, „Мало Бучино, Конярника“
(в АИС „АКБ“ № 10009841)

1. ***Местоположение***: 1,65 км СИ (азимут 67°) от църквата „Възнесени Господно“ в с. Мало Бучино (Обр. 90). Координати: E 23.17427, N 42.68173, надморска височина 744 – 764 м. Разположен е склон с наклон на запад (Обр. 91). Административно попада в землището на област София (столица), община Столична, район Овча купел, с. Мало Бучино, местностите Прогона и Конярника. Попада в поземлени имоти с КИ №№ 46721.3877.60; 46721.3877.61; 46721.3877.92; 46721.3877.93; 46721.3877.94; 46721.3877.95, вид собств. собств. частна, вид територия земеделска, категория 6, НТП нива (Обр. 92).

Обр. 90. *Обект № 107/2023, „Мало Бучино, Конярника“, нанесен върху карта в мащаб 1: 5 000.*

Обр. 91. *Обект № 107/2023, „Мало Бучино, Конярника“, състояние на терена по време на издирването.* ***Обр. 92.*** *Обект № 107/2023, „Мало Бучино, Конярника“, масовият материал регистриран на терена.*

2. ***История на проучването***. Новорегистриран обект през 2023 г. от екип, ръководен от А. Станев, РИМ – София.

3. ***Движими и недвижими археологически паметници***.

3.1. ***Движими паметници***. Не са регистрирани.

3.2. ***Недвижими паметници***. Не са регистрирани.

3.3. ***Масов материал***. Открита е строителна (керемиди) и битова керамика от III – V в (Табло: 20, 7 – 9).

4. ***Площ***. 39 дка.

5. ***Вид и хронология***. Селище от III – V в.

6. ***Състояние и перспективи***. Обектът се намира в окосена ливада. Археологическият материал се регистрира в къртичините. Не са засвидетелствани иманярски набези.

XXXI. Обект № 201/2023, „Суходол, Куртов валог 1“
(в АИС „АКБ“ № 10009842)

1. ***Местоположение***: 3,18 км ЮЗ (азимут 239˚) от църквата „Св. Георги“ в кв. Суходол, София (Обр. 93). Координати: E 23.18941, N 42.68205, надморска височина 715 – 720 м. Разположен е склон с наклон на запад (Обр. 94). Административно попада в землището на област София (столица), община Столична, гр. София, район Овча купел, м. Куртов валог. Попада в поземлен имот с КИ №№ 68134.3984.284, вид собств. собств. частна, вид територия земеделска, категория 6, НТП ливада.

2. ***История на проучването***. Новорегистриран обект през 2023 г. от екип, ръководен от А. Станев, РИМ – София.

3. ***Движими и недвижими археологически паметници***.

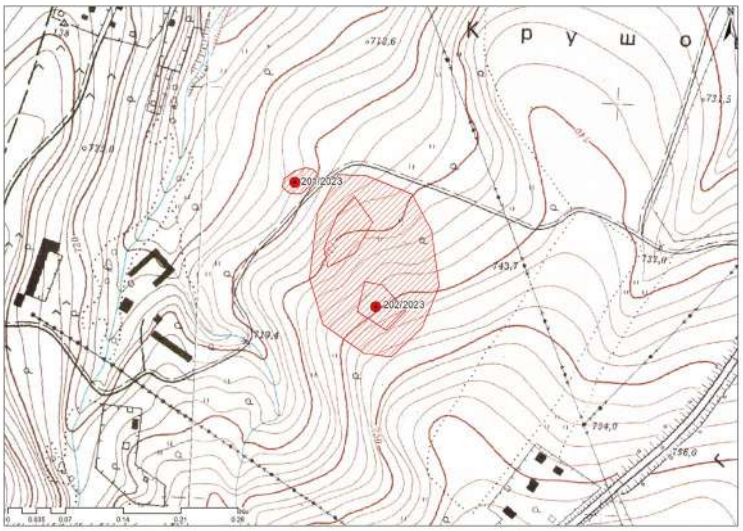
3.1. ***Движими паметници***. Не са регистрирани.

3.2. ***Недвижими паметници***. Не са регистрирани.

3.3. ***Масов материал***. Открита е слаба концентрация от битова керамика от III – V в. (15 фрагмента) и мазилка (1 фрагмент) (Обр. 95). Сред тях с четири (4) устия. (Табло: 20, 10 – 12).

4. ***Площ***. Приблизителната площ на обекта е 800 кв. м, ок. 40 х 20 м.

5. ***Вид и хронология***. Единична постройка от III – V в.

Обр. 93. *Обекти №№ 201/2023, „Суходол, Куртов валог 1“ и 202/2023, „Суходол, Куртов валог 2“, нанесени върху карта в мащаб 1: 5 000.*

Обр. 94. *Обект № 201/2023, „Суходол, Куртов валог 1“, състояние на терена по време на издирването.*
Обр. 95. *Обект № 201/2023, „Суходол, Куртов валог 1“, масовият материал регистриран на терена.*

Обр. 96. *Обект № 202/2023, „Суходол, Куртов валог 2“, състояние на терена по време на издирването.*
Обр. 97. *Обект № 202/2023, „Суходол, Куртов валог 2“, масовият материал регистриран на терена.*

6. *Състояние и перспективи*. Обектът се намира в окосена ливада. Възможно е тези фрагменти да са попаднали вторично на това място, заедно със съвременни боклуци. В района има и множество съвременни деструкции (плоски съвременни керемиди), които най-вероятно са свлечени от съвременни черен път, който се намира в съседство.

XXXII. Обект № 202/2023, „Суходол, Куртов валог 2“
(в АИС „АКБ“ № 10009843)

1. *Местоположение*: 3,17 км ЮЗ (азимут 236˚) от църквата „Св. Георги“ в кв. Суходол (Обр. 93). Координати: E 23.1907, N 42.68073, надморска височина 722 – 748 м. Разположен е склон с наклон на запад (Обр. 96). Административно попада в землището на област София (столица), община Столична, гр. София, район Овча купел, м. Куртов валог. На картата с мащаб 1:5000 местността е написана като Трайков чифлик. Попада в поземлени имоти с КИ №№ 68134.3995.1, 68134.3995.318 и 68134.3995.319, вид собств. частна, вид територия земеделска, категория 7, НТП – първият е ливада, а другите два са ниви.

2. *История на проучването*. Новорегистриран обект през 2023 г. от екип, ръководен от А. Станев, РИМ – София.

3. *Движими и недвижими археологически паметници*.

3.1. *Движими паметници*. Не са регистрирани.

3.2. *Недвижими паметници*. Не са регистрирани.

3.3. *Масов материал*. Открити са две концентрации от битова керамика. Едната се намира в западния край, където се откриват фрагменти от битова керамика от III – V в. (12 фрагмента) (Обр. 97). Във втората концентрация се откриват фрагменти от битова керамика, правена на ръка, която вероятно е от Бронзовата или Желязната епоха (?) (10 фрагмента) (Табло: 21, 1).

4. *Площ*. Приблизителната площ на обекта е 26,5 дка. Първата концентрация е с площ от около 3 дка, а втората – ок. 2 дка.

5. *Вид и хронология*. Селище с два периода на обитаване. Първият е от Бронзовата или Желязната епоха, а вторият е от III – V в.

6. *Състояние и перспективи*. Обектът се намира в окосена ливада с видимост 0 – 20 %. На отделни места има кърпичини, именно в тях се откри керамичният материал. Няма иманярски набези.

XXXIII. Обект № 203/2023, „Суходол, Секулица“
(в АИС „АКБ“ № 10009844)

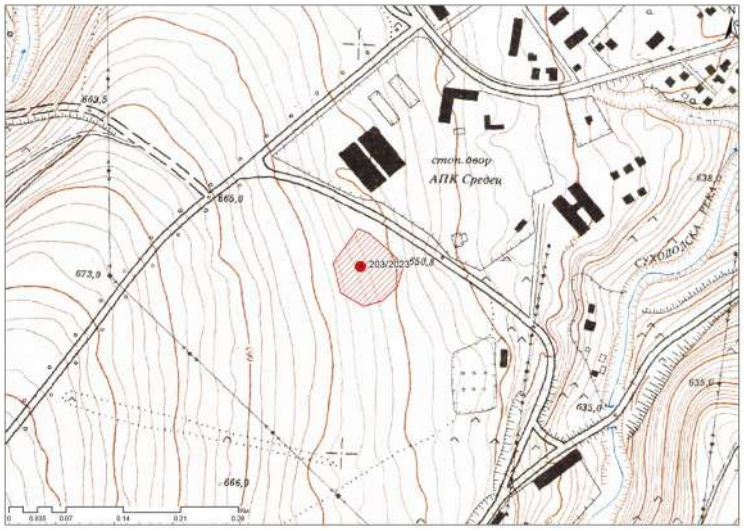
1. *Местоположение*: 0,88 км ЮЗ (азимут 252˚) от църквата „Св. Георги“ в кв. Суходол (Обр. 98). Координати: E 23.21258, N 42.69416, надморска височина 653 – 660 м. Разположен е на много полегат склон на Люлин планина, южно от стария стопански двор на АПК Средец и СЗ от гробищата на Суходол (Обр. 99). Административно попада в землището на област София (столица), община Столична, гр. София, район Овча купел, м. Секулица. Попада в поземлени имоти с КИ №№ 68134.3956.4, 68134.3956.5, 68134.3956.6, 68134.3956.21, 68134.3956.22, 68134.3956.23 и 68134.3956.24, вид собств. частна, вид територия земеделска, категория 4, НТП ниви.

2. *История на проучването*.

3. *Движими и недвижими археологически паметници*.

3.1. *Движими паметници*. Не са регистрирани.

3.2. *Недвижими паметници*. Не са регистрирани.

Обр. 98. *Обект № 203/2023, „Суходол, Секулица“, нанесен върху карта в мащаб 1: 5 000.*

Обр. 99. *Обект № 203/2023, „Суходол, Секулица“, състояние на терена по време на издирването.*
Обр. 100. *Обект № 203/2023, „Суходол, Секулица“, масовият материал регистриран на терена.*

3.3. ***Масов материал***. Равномерно по цялата площ на обекта се открива равномерна концентрации от строителна (части от керемиди) и битова керамика (Обр. 100) (Табло: 21, 2 – 6).

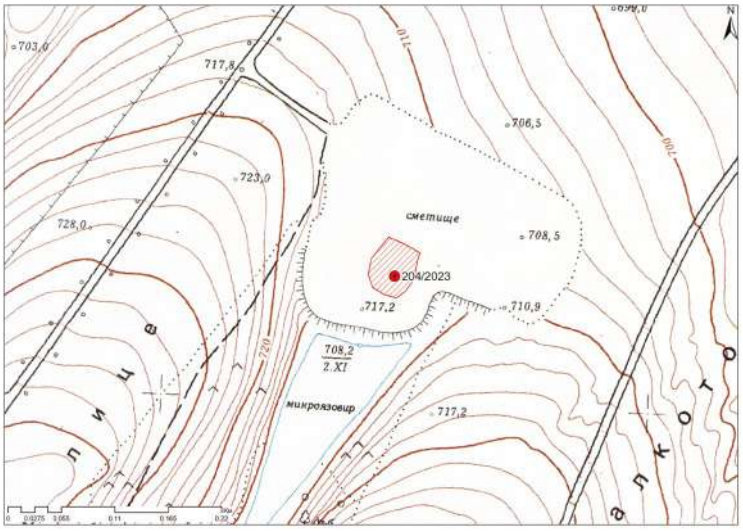
4. ***Площ***. 5,3 дка.

5. ***Вид и хронология***. Селище от III – V в. Срещат се и единични фрагменти от Възраждането, но те са малко и свидетелстват за активна обработка на терена.

6. ***Състояние и перспективи***. Обектът е регистриран в разорана нива с видимост 80 – 100 %. Няма иманярски изкопи.

XXXIV. Обект № 204/2023, „Суходол, Дреновец“
(в АИС „АКБ“ № 10009845)

1. ***Местоположение***: 2,11 км ЮЗ (азимут 229˚) от църквата „Св. Георги“ в кв. Суходол, координати: E 23.20311, N 42.68425 (Обр. 101). В момента е на надморска височина 700 – 705 м. Разположен е на много полегат склон на Люлин планина, който обаче е бил променен във втората половина на XX в (Обр. 102). Административно попада в землището на област София (столица), община Столична, гр. София, район Овча купел, м. Дреновец. Попада в поземлен имот с КИ №№ 68134.3980.2, вид собств. държавна частна, вид територия земеделска, категория 6, НТП Нива.

Обр. 101. *Обект № 204/2023, „Суходол, Дреновец“, нанесен върху карта в мащаб 1: 5 000.*

Обр. 102. *Обект № 204/2023, „Суходол, Дреновец“, състояние на терена по време на издирването.*
Обр. 103. *Обект № 204/2023, „Суходол, Дреновец“, масовият материал регистриран на терена.*

2. ***История на проучването***. Новорегистриран обект през 2023 г. от екип, ръководен от А. Станев, РИМ – София.

3. ***Движими и недвижими археологически паметници***.

3.1. ***Движими паметници***. Не са регистрирани.

3.2. ***Недвижими паметници***. Не са регистрирани.

3.3. ***Масов материал***. Равномерно по цялата площ на обекта се открива равномерна концентрации от строителна (основно керемиди, но и няколко фрагменти от тухли) и битова керамика (Обр. 103) (Табло: 21, 7 – 8).

4. ***Площ***. 2,3 дка.

5. ***Вид и хронология***. Депозит с материали от III – V в. Срещат се и единични фрагменти от Възраждането.

6. ***Състояние и перспективи***. Обектът е регистриран в разорана нива с видимост 80 – 100 %. Няма иманярски изкопи.

Местен човек ни каза, че целият терен на обекта е бил зает от дере, което сега е запълнено. Справката с картата в мащаб 1:50 000 показа, че наистина такова дере е съществувало. Обект 204/2023 г. стои точно върху старото дере. В картата с мащаб 1:5000 дори се вижда, че на мястото под обект 204/2023 г. дерето е било със сравнително по-стръмни брегове и е имало сметище, горното му ниво е било до

кота 708,5 м. Това означава, че материалът от обект 204/2023 е преотложен депозит. Въпреки това обектът е регистриран, тъй като може да има и по-ценен движим археологически материал, който може да се събере.

XXXV. Обект № 205/2023, „кв. Витоша, ул. „Димитър Яблански“ № 15“ (в АИС „АКБ“ № 10009846)

1. ***Местоположение***: 3,11 км СИ (азимут 30˚) от църквата „Св. Атанасий Велики“ в кв. Драгалевци (Обр. 104). Координати: E 23.32871, N 42.65412, надморска височина 604,3 – 608,63 м. Разположена е на тераса с наклон на североизток. Административно попада в землището на област София (столица), община Столична, гр. София, район Лозенец, ул. „Димитър Яблански“ № 15 (това е южно от Зоологическата градина на гр. София). Според кадастралната карта попада в два поземлени имота с КИ №№ 68134.905.552 и 68134.905.1135. За първия няма данни за собствеността, а вторият е частен. И двата са в урбанизирана територия. Първият не е все още застроен, а вторият е застроен с висока кооперация (адресът ѝ е ул. „Димитър Яблански“ № 15) (Обр. 105).

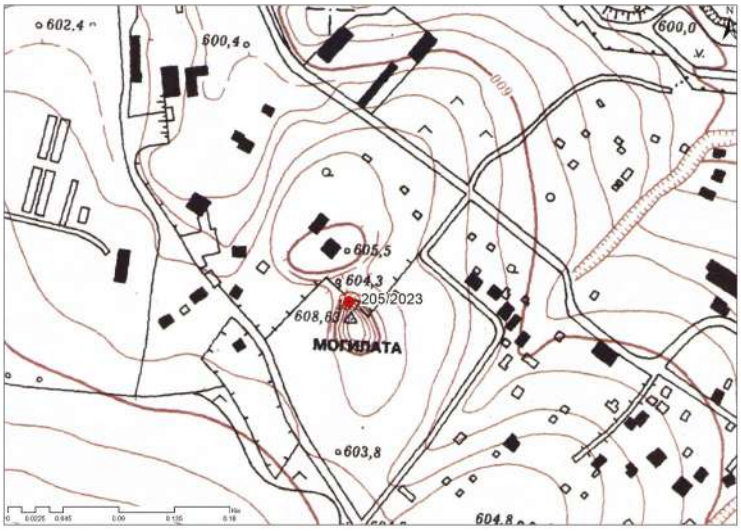
2. ***История на проучването***. Обектът е се намира на добре оформена височина, която е отбелязана на топографските карти (1:50 000 и тази от 1933 г.). За нуждите на АКБ е регистриран по време на кампанията от 2023 г. от екип, ръководен от А. Станев, РИМ – София. Предварителни данни за обекта имахме от археолога Ю. Мешеков.

3. ***Движими и недвижими археологически паметници***.

3.1. ***Движими паметници***. Не са регистрирани.

3.2. ***Недвижими паметници***. Могилата има размери от ок. 42 х 37 м. Първоначалната ѝ височина е била 4,6 м (видно от карта с мащаб 1:5000), в момента е ок. 4 м (Обр. 106).

3.3. ***Масов материал***. Не е регистриран.

Обр. 104. *Обект № 205/2023, „кв. Витоша, ул. „Димитър Яблански“ № 15“, нанесен върху карта в мащаб 1: 5 000.*

Обр. 105 – 106. *Обект № 205/2023, „кв. Витоша, ул. „Димитър Ябландски“ № 15“, състояние на могилата по време на издирването.*

4. ***Площ***. Самата могила е с площ 400 кв. м.

5. ***Вид и хронология***. Надгробна могила с неуточнена хронология. Възможно е да става дума за естествено геоложко възвишение, но може и да е поне частично натрупана от човека.

6. ***Състояние и перспективи***. Теренът се намира в урбанизирана територия. Половината от обекта е унищожен при строежа на съществуващата кооперация. Оградата му го прерязва по средата. Незастроената част е обрасла, но по повърхността ѝ си личат различни вкопавания, като поне едно от тях е направено с тежка техника, която е оформила място за паркиране.

XXXVI. Обект № 206/2023, „Бояна, Преслопта“ (в АИС „АКБ“ № 10009847)

1. ***Местоположение***: 0,98 км ЮЗ (азимут 227°) от църквата „Св. Никола и св. Пантелеймон“ в кв. Бояна, координати: E 23.25758, N 42.63858 (Обр. 107). Надморската ѝ височина е 1050 – 1066 м. Разположен е на ясно обособено възвишение на витошкия хребет западно от Боянска река (Обр. 108). Заобиколена е от стръмни, на места и отвесни склонове. Административно попада в землището на област София (столица), община Столична, гр. София, район Витоша, м. Кирова ливада. Попада в поземлен имот с КИ №№ 68134.2095.47, вид собств. държавна публична, вид територия защитена, НТП широколистна гора, част е от природен парк „Витоша“.

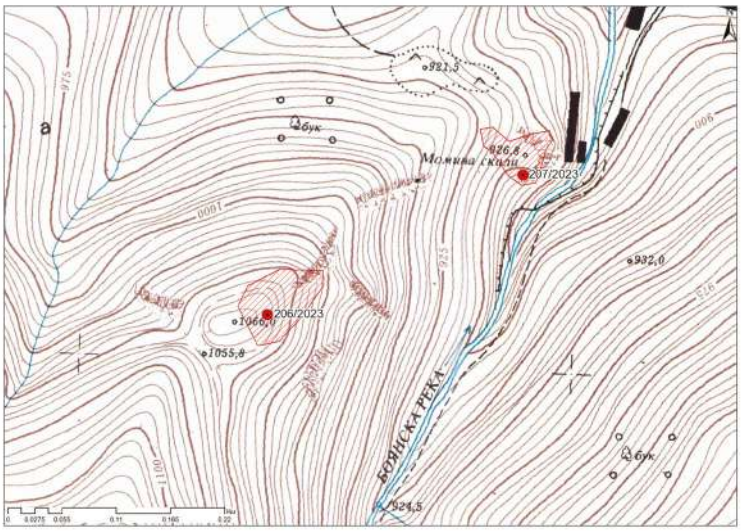
2. ***История на проучването***. Обектът е добре известен (Златков 2011 с цит. по-ранна лит.). Маркиран е в Wikimapia и на сайта „Български крепости“[7]. Обявена е за недвижима културна ценност под названието „Градище, известно под името Тухлите“ във вестник „Известия“, бр. 73 от 1955 г. За нуждите на „АКБ“ е регистриран по време на кампанията от 2023 г. от екип, ръководен от А. Станев, РИМ – София.

3. ***Движими и недвижими археологически паметници***.

3.1. ***Движими паметници***. Открита е част от желязно ножче, тапа от стена на съд и каменен брус (Инв. № 3 – 4/2023 г.; Табло: 27, 3 – 4).

3.2. ***Недвижими паметници***. Крепостта в м. Преслопта има овална форма. От най-достъпната страна – от юг, си личат останки от кула. От нея излизали защитни зидове, които са обграждали отвред горната тераса на платото

[7] https://www.bulgariancastles.com/kv-boyana-krepost-batil/

Обр. 107. *Обекти №№ 206/2023, „Бояна, Преслопта“ и 207/2023, „Бояна, Момина скала“, нанесени върху карта в мащаб 1: 5 000.*

Обр. 108. *Обекти №№ 206/2023, „Бояна, Преслопта“ и 207/2023, „Бояна, Момина скала“, местоположение на двете крепости (въздушна снимка).* ***Обр. 109.*** *Обекти № 206/2023, „Бояна, Преслопта“, изглед към най-горната тераса на крепостта.*

Обр. 110. *Обекти № 207/2023, „Бояна, Момина скала“, поглед към крепостната стена със съвременните иманярски интервенции.*

и завършвали над стръмно издадените на север скали, от където се открива чудесна гледка към цялото Софийско поле. Зидовете са градени основно с ломени камъни, а на места с тухли и бял хоросан.

3.3. ***Масов материал***. Открита е строителна керамика (тухли и керемиди), битова керамика и парчета шлака. В иманярски изкопи е открито голямо количество битова керамика, която се дели на три групи: 1) червено-кафява, която силно доминира; 2) сиво-черна и 3) с оловно покритие (зелена глазура). Водеща форма са гърнета с различен размер (повторяемост на гърне с издаден навън ръб (за капак) и двойна лентеста дръжка. Следват други затворени форми – хранилища, вероятно кани и капаци. (Табла: 22, 1 – 7; 23, 1 – 5; 24, 1 – 7; 25, 1 – 7).

4. ***Площ***. Крепостта заема ок. 2 дка. Целият обект, заедно с охранителната зона е ок. 4,3 дка.

5. ***Вид и хронология***. Крепост от V – VI в. Срещат се и единични фрагменти керамика от КЖЕ, но не е сигурно дали те не са случайни или има някакъв такъв период.

6. ***Състояние и перспективи***. Обектът се намира в широколистна гора. При посещение през 2009 г. видимостта беше 0 – 20 %. Имаше само отделни иманярски изкопи с размери до 2 х 2 м. При посещението през 2023 г. се видяха множество пресни иманярски изкопи с голяма дълбочина, около които имаше и голямо количество керамика (Обр. 110).

XXXVII. Обект № 207/2023, „Бояна, Момина скала“
(в АИС „АКБ“ № 10009848)

1. ***Местоположение***: 0,71 км ЮЗ (азимут 222°) от църквата „Св. Никола и св. Пантелеймон“ в кв. Бояна, координати: E 23.26066, N 42.63995 (Обр. 107). Надморската ѝ височина е 913 – 931 м. Заема скалисто възвишение, което от изток и юг завършва с отвесни скали (Обр. 108). От север има стръмен склон, върху който частично се е разположила крепостта. След това следва още по-стръмни и отвесни склонове. Единственият достъп до крепостта е от запад, където тясно седло я свързва с останалата част на склона на Витоша, разположен западно от Боянска река. Административно попада в землището на област София (столица), община Столична, гр. София, район Витоша. Според кадастъра тя е в имот, за който няма данни, но всъщност този имот е поделени 44510 – кв. Бояна на военновъздушните сили.

2. ***История на проучването***. Обектът е добре известен (Златков 2011 с цит. по-ранна лит.). Често е бъркан с крепостта в м. Преслопта. Обявена е за недвижима културна ценност, под названието „останки от крепост“ във вестник „Известия“, бр. 73 от 1955 г. За нуждите на „АКБ“ е регистриран по време на кампанията от 2023 г. от екип, ръководен от А. Станев, РИМ – София.

3. ***Движими и недвижими археологически паметници***.

3.1. ***Движими паметници***. Не са регистрирани.

3.2. ***Недвижими паметници***. Крепостта Батил има форма на неправилен триъгълник. От най-достъпната страна – от запад, си личат останки от кула, които са от скален отвес до скален отвес. На най-южната и най-висока част от крепостта се намира заравнена скална площадка, която има терасовидни изсичания в източния ѝ край (този над реката) (Обр. 110). От нея на север има стръмен, терасиран склон, на които се развиват на няколко нива сгради. Зидовете са градени основно с ломени камъни и тухли, споени с розов хоросан.

3.3. ***Масов материал***. Открита е строителна (тухли, керемиди и тръби) и битова керамика. В иманярски изкопи е открита и битова керамика. Доминират стени от затворени тънкостенни форми, част от които са украсени по външната повърхност с разнообразни врязани орнаменти. (Табло: 26, 1 – 6).

4. ***Площ***. Заедно с охранителната зона е ок. 2,5 дка.

5. ***Вид и хронология***. Крепост от V – VI в. според градежите. Откритата битова керамика е изцяло от X – началото на XII в.

6. ***Състояние и перспективи***. Обектът се намира в охранявано поделение с ограничен достъп. Специалисти археолози не са го посещавали от преди Втората световна война. При посещение през 2023 г. се констатира наличието на няколко иманярски изкопа, които са правени от войници (в един от изкопите имаше копче с петолъчка) преди 1990 г.

В**идовото** разнообразие на обектите включва пет (5) надгробни могили, четири (4) селища (две са многослойни), една (1) сграда, един (1) оброк, един (1) депозит и две (2) крепости. Като **хронология** обектите са: Халколит – 1; Бронзова или Желязна епоха – 2; III – V в. сл. Хр. – 6; V – VI в. сл. Хр. – 1; Ранното средновековие (IX – XI в.) – 1; Възраждане – 1; неопределени – 5.

Като резултат от четирите проведени експедиции в границите на незастроената територия на Столична община в АИС „АКБ“ са въведени общо 75 обекта. Покрит е значителен процент от територията източно, югоизточно и южно от София и започна издирването в площите югозападно и западно от града.

Голяма част от въведените в автоматизираната система обекти са новооткрити, което е съществен принос по отношение запълването на празнините в информацията за развитието на живота в тази част на софийското поле.

К А Т А Л О Г

ТАБЛ. 1.

Обект: № 201/2022 г. (Лозен, Мала круша); Местоположение: с. Лозен, район Панчарево, Столична община; Местност: Мала круша

Битова керамика на колело (III – V век)

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: сив; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: червен; Тесто: пречистено;

Вид: без покритие; Форма: купа; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: сива; Лом: кафяв-сив; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: с покритие; Форма: купа; Част от съда: устие; Външна повърхност: розова; Вътрешна повърхност: розова, следи от кафяв лак; Лом: розов; Тесто: пречистено;

Вид: с покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: розова; Вътрешна повърхност: розова, следи от кафяв лак; Лом: розов; Тесто: пречистено.

Обект: № 104/2022 г. (Лозен, Варовита 1); Местоположение: с. Лозен, район Панчарево, Столична община; Местност: Варовита

Битова керамика на ръка (БЕ, КБЕ, РЖЕ)

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: дъно; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: червена; Лом: кафяв-сив-червен; Тесто: примеси от едър пясък и дребни камъчета.

ТАБЛ. 2.

Обект: № 104/2022 г. (Лозен, Варовита 1); Местоположение: с. Лозен, район Панчарево, Столична община; Местност: Варовита

Битова керамика на ръка (БЕ, КБЕ, РЖЕ)

Вид: без покритие; Форма: кана / стомна; Част от съда: дъно; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: червена; Лом: кафяв-сив-червен; Тесто: примеси от едър пясък и дребни камъчета;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: стена с дръжка; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: червена; Лом: кафяв-сив-червен; Тесто: примеси от едър пясък и дребни камъчета;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: стена; Външна повърхност: кафява, с пластична украса; Вътрешна повърхност: червена; Лом: кафяв-сив-червен; Тесто: примеси от едър пясък и дребни камъчета;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: дъно; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв; Тесто: примеси от едър пясък и дребни камъчета;

Вид: без покритие; Форма: затворен съд; Част от съда: дръжка / букел?; Външна повърхност: кафява; Лом: черен; Тесто: примеси от едър пясък и дребни камъчета;

Вид: без покритие; Форма: затворен съд; Част от съда: краче; Външна повърхност: кафява; Лом: сив; Тесто: примеси от едър пясък и дребни камъчета.

ТАБЛ. 3.

Обект: № 103/2022 г. (Лозен, Варовита 2); Местоположение: с. Лозен, район Панчарево, Столична община; Местност: Варовита

Битова керамика на колело (III – V век)

Вид: без покритие; Форма: съд за съхранение; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: червен-сив-кафяв; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: червен; Тесто: примеси от слюда;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: сива; Лом: червен-сив; Тесто: пречистено;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв-сив-кафяв; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: червен; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: червен-сив-червен; Тесто: пречистено;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: червен; Тесто: примеси от едър пясък и слюда;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: червен-сив-червен; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: червен-сив-червен; Тесто: пречистено;

Вид: с покритие; Форма: затворен съд; Част от съда: стена; Външна повърхност: червена, със следи от червен лак и украса от щампован мотив от концентрични кръгове; Вътрешна повърхност: червена; Лом: червен-сив-червен; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: с покритие; Форма: купа; Част от съда: устие; Външна повърхност: розова, със следи от кафяв лак; Вътрешна повърхност: розова, със следи от кафяв лак; Лом: розов; Тесто: пречистено.

ТАБЛ. 4.

Обект: № 202/2022 г. (Лозен, Блазна); Местоположение: с. Лозен, район Панчарево, Столична община; Местност: Блазна

Битова керамика на ръка (РЖЕ)

Вид: без покритие; Форма: купа; Част от съда: устие; Външна повърхност: сива; Вътрешна повърхност: сива; Лом: сив; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: стена; Външна повърхност: кафява, украсена с релефна лента с ямички; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: стена с дръжка; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв; Тесто: примеси от едър пясък;

Битова керамика на колело (III – V век)

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: черна/сива; Вътрешна повърхност: черна/сива; Лом: сив; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: купа; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: червен; Тесто: пречистено;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: дъно; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: червена; Лом: червен; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: затворен; Част от съда: стена; Външна повърхност: кафява, украсена с хоризонтални врязани линии (гребенчата украса?); Вътрешна повърхност: кафява; Лом: сив; Тесто: примеси от слюда.

ТАБЛ. 5.

Обект: № 202/2022 г. (Лозен, Блазна); Местоположение: с. Лозен, район Панчарево, Столична община; Местност: Блазна

Битова керамика на колело (X – XI век)

Вид: без покритие; Форма: затворен съд (гърне?); Част от съда: стена; Външна повърхност: кафява, украсена с комбинация от врязани прави и вълнообразни линии; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: затворен съд (гърне?); Част от съда: стена; Външна повърхност: кафява, украсена с врязани хоризонтални линии; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв-черен; Тесто: примеси от едър пясък.

Обект: № 113/2022 г. (Лозен, Градището 2); Местоположение: с. Лозен, район Панчарево, Столична община; Местност: Градище

Битова керамика на колело (III – V век)

Вид: без покритие; Форма: купа; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: кана; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв; Тесто: примеси от слюда;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: дъно; Външна повърхност: черна; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв; Тесто: примеси от едър пясък и слюда.

Обект: № Обект 101/2022 г. (Лозен, Засеченик 1); Местоположение: с. Лозен, район Панчарево, Столична община; Местност: Засеченик

Битова керамика на ръка (БЕ)

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: дръжка; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: черен; Тесто: примеси от едър пясък и дребни камъчета.

ТАБЛ. 6.

Обект: № Обект 101/2022 г. (Лозен, Засеченик 1); Местоположение: с. Лозен, район Панчарево, Столична община; Местност: Засеченик

Битова керамика на ръка (КБЕ/РЖЕ)

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: стена; Външна повърхност: кафява, украсена с релефна лента; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: черен; Тесто: примеси от едър пясък.

Битова керамика на ръка (КЖЕ)

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: стена; Външна повърхност: сива, украсена с врязана украса; Вътрешна повърхност: сива; Лом: сив; Тесто: примеси от едър пясък и дребни камъчета;

Вид: с покритие; Форма: затворен съд; Част от съда: стена; Външна повърхност: сива, следи от сив лак; Вътрешна повърхност: сива; Лом: сив; Тесто: пречистено.

Битова керамика на колело (III – V век)

Вид: без покритие; Форма: съд за съхранение; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: сив; Тесто: примеси от слюда;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв; Тесто: примеси от слюда;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; *Л*ом: червен-сив-червен; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; *Л*ом: сив; Тесто: примеси от слюда;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; *Л*ом: червен; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; *Л*ом: червен; Тесто: примеси от слюда;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: дъно; Външна повърхност: черна; Вътрешна повърхност: кафява; *Л*ом: черен; Тесто: примеси от едър пясък.

ТАБ*Л*. 7.

Обект: № Обект 101/2022 г. (*Л*озен, Засеченик 1); Местоположение: с. *Л*озен, район Панчарево, Столична община; Местност: Засеченик

Битова керамика на колело (III – V век)

Вид: без покритие; Форма: съд за съхранение; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; *Л*ом: сив; Тесто: примеси от слюда, едър пясък и дребни камъчета;

Вид: с покритие; Форма: купа?; Част от съда: устие с дръжка; Външна повърхност: кафява, следи от кафяв лак; Вътрешна повърхност: кафява, следи от кафяв лак; *Л*ом: кафяв; Тесто: пречистено;

Вид: без покритие; Форма: купа; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; *Л*ом: сив; Тесто: примеси от слюда;

Вид: без покритие; Форма: купа; Част от съда: устие с дръжка; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; *Л*ом: каяв; Тесто: примеси от слюда;

Вид: с покритие; Форма: купа; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява, следи от кафяв лак; Вътрешна повърхност: червена; *Л*ом: червен; Тесто: пречистено;

Вид: с покритие; Форма: купа; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява, следи от кафяв лак; *Л*ом: червен; Тесто: пречистено;

Вид: без покритие; Форма: купа; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява, следи от кафяв лак; Вътрешна повърхност: червена; *Л*ом: сив; Тесто: примеси от едър пясък.

ТАБ*Л*. 8.

Обект: № Обект 101/2022 г. (*Л*озен, Засеченик 1); Местоположение: с. *Л*озен, район Панчарево, Столична община; Местност: Засеченик

Битова керамика на колело (III – V век)

Вид: без покритие; Форма: кана / стомна; Част от съда: дъно; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; *Л*ом: червен; Тесто: пречистено;

Вид: без покритие; Форма: кана / стомна; Част от съда: дъно; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: червена; *Л*ом: червен; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: кана / стомна; Част от съда: дъно; Външна повърхност: сива; Вътрешна повърхност: сива; *Л*ом: сив; Тесто: примеси от слюда;

Вид: с покритие; Форма: кана / стомна; Част от съда: дъно; Външна повърхност: червена, следи от червен лак; Вътрешна повърхност: червена; *Л*ом: червен; Тесто: пречистено;

Вид: без покритие; Форма: кана / стомна; Част от съда: дъно; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; *Л*ом: червен; Тесто: пречистено;

Вид: без покритие; Форма: кана / стомна; Част от съда: дъно; Външна повърхност:

кафява; Вътрешна повърхност: червена; Лом: червен; Тесто: примеси от слюда;

Вид: без покритие; Форма: кана / стомна; Част от съда: дъно; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: червена; Лом: сив; Тесто: пречистено;

Вид: с покритие; Форма: чаша; Част от съда: дъно; Външна повърхност: червена, следи от червен лак; Вътрешна повърхност: червена, следи от червен лак; Лом: червен; Тесто: пречистено;

Вид: без покритие; Форма: гърне?; Част от съда: стена; Външна повърхност: червена, комбинирани хоризонтални и вълнообразни врязани линии; Вътрешна повърхност: червена; Лом: червен-сив; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: гърне?; Част от съда: стена; Външна повърхност: червена, украсена с комбинирани хоризонтални и вълнообразни врязани линии; Вътрешна повърхност: червена; Лом: червен-сив; Тесто: примеси от слюда;

Вид: без покритие; Форма: гърне?; Част от съда: стена; Външна повърхност: сива, украсена с хоризонтални врязани линии; Вътрешна повърхност: червена; Лом: сив; Тесто: примеси от едър пясък.

ТАБЛ. 9.

Обект: № Обект 102/2022 г. (Лозен, Засеченик 2); Местоположение: с. Лозен, район Панчарево, Столична община; Местност: Засеченик

Битова керамика на ръка (РБЕ)

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: стена с дръжка; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: сива; Лом: кафяв-сив; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: затворен съд (гърне?); Част от съда: стена; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв; Тесто: примеси от едър пясък;

Битова керамика на ръка (РЖЕ)

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: стена, преход към устие; Външна повърхност: сива; Вътрешна повърхност: сива; Лом: сив; Тесто: примеси от едър пясък и дребни камъчета;

Вид: без покритие; Форма: затворен съд; Част от съда: стена; Външна повърхност: кафява, украсена с щампован орнамент; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: сив; Тесто: примеси от едър пясък и дребни камъчета;

Вид: с покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: сива, следи от сив лак; Вътрешна повърхност: сива; Лом: сив; Тесто: пречистено;

Вид: с покритие; Форма: кана; Част от съда: устие; Външна повърхност: сива; Вътрешна повърхност: черна; Лом: черен; Тесто: пречистено

ТАБЛ. 10.

Обект: № Обект 102/2022 г. (Лозен, Засеченик 2); Местоположение: с. Лозен, район Панчарево, Столична община; Местност: Засеченик

Битова керамика на колело (III – V век)

Вид: без покритие; Форма: съд за съхранение; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв; Тесто: примеси от едър пясък и дребни камъчета;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: червен; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: червен; Тесто: пречистено;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв-черен; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: бежова; Вътрешна повърхност: бежова; Лом: бежов; Тесто: примеси от едър пясък.

ТАБЛ. 11.

Обект: № Обект 102/2022 г. (Лозен, Засеченик 2); Местоположение: с. Лозен, район Панчарево, Столична община; Местност: Засеченик

Битова керамика на колело (III – V век)

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: сива / черна; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: сив-кафяв; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: червен-сив-червен; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: купа; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: сив; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: дъно; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: сив; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: стомна / кана; Част от съда: дъно; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: стомна; Част от съда: дръжка; Външна повърхност: червена; Лом: сив; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: дъно; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв; Тесто: примеси от едър пясък и дребни камъчета.

ТАБЛ. 12.

Обект: № Обект 105/2022 г., (Лозен, Гробища); Местоположение: с. Лозен, район Панчарево, Столична община; Местност: Гробища

Битова керамика на ръка (КБЕ)

Вид: без покритие; Форма: гърне / съд за съхранение?; Част от съда: устие; Външна повърхност: сива / кафява; Вътрешна повърхност: сива; Лом: сив; Тесто: примеси от едър пясък;

Битова керамика на ръка (БЕ / РЖЕ)

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: стена; Външна повърхност: черна, с пластична украса; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: сив; Тесто: примеси от едър пясък и дребни камъчета;

Битова керамика на ръка (РЖЕ)

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява, украсена с хоризонтални врязани линии; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: купа; Част от съда: устие; Външна повърхност: бежова; Вътрешна повърхност: бежова; Лом: бежов; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: стена с дръжка; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв; Тесто: примеси от едър пясък и дребни камъчета;

Битова керамика на ръка (КЖЕ)

Вид: без покритие; Форма: купа?; Част от съда: дъно; Външна повърхност: сива; Вътрешна повърхност: сива; Лом: сив; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: с покритие; Форма: затворен съд; Част от съда: стена; Външна повърхност: сива, със следи от сив лак; Вътрешна повърхност: сива; Лом: сив; Тесто: пречистано.

ТАБЛ. 13.

Обект: № Обект 105/2022 г., (Лозен, Гробища); Местоположение: с. Лозен, район Панчарево, Столична община; Местност: Гробища

Битова керамика на колело (III – V век)

Вид: без покритие; Форма: съд за съхранение?; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: червена; Лом: сив; Тесто: примеси от слюда;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: кафяв; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: сив; Тесто: примеси от слюда;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: червен; Тесто: примеси от слюда;

Вид: без покритие; Форма: кана; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: кана / стомна; Част от съда: дъно; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: кана / стомна; Част от съда: дъно; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: сив; Тесто: примеси от слюда;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: стена; Външна повърхност: кафява, украсена с комбинация то врязани прави и вълнообразни линии; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв; Тесто: пречистено;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: стена; Външна повърхност: кафява, украсена с врязани прави линии; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв; Тесто: пречистено.

ТАБЛ. 14.

Обект: № Обект 107/2022 г., (Лозен, Крива река 2); Местоположение: с. Лозен, район Панчарево, Столична община; Местност: Крива река

Битова керамика на колело (III – V век)

Вид: без покритие; Форма: съд за съхранение?; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: сив; Тесто: примеси от слюда;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: бежова; Вътрешна повърхност: бежова; Лом: бежова; Тесто: пречистено;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: сив; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: червен; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: сив; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: купа; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява;

Вътрешна повърхност: кафява; *Л*ом: кафяв; Тесто: пречистено;

Вид: с покритие; Форма: купа; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена, следи от червен *л*ак; Вътрешна повърхност: червена, следи от червен *л*ак; *Л*ом: червен; Тесто: пречистено;

Вид: без покритие; Форма: купа; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; *Л*ом: червен; Тесто: примеси от слюда.

ТАБ*Л*. 15.

Обект: № Обект 107/2022 г., (*Л*озен, Крива река 2); Местоположение: с. *Л*озен, район Панчарево, Столична община; Местност: Крива река

Битова керамика на колело (III – V век)

Вид: без покритие; Форма: паница; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; *Л*ом: червен; Тесто: примеси от слюда;

Вид: без покритие; Форма: купа?; Част от съда: дъно; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; *Л*ом: сив; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: кана / стомна; Част от съда: дъно; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; *Л*ом: сив; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: с покритие; Форма: кана / стомна; Част от съда: дъно; Външна повърхност: червена, следи от червен *л*ак; Вътрешна повърхност: червена; *Л*ом: червен; Тесто: пречистено;

Вид: без покритие; Форма: кана / стомна; Част от съда: дъно; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; *Л*ом: червен; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: с покритие; Форма: затворен съд; Част от съда: стена; Външна повърхност: червена, следи от червен *л*ак и украса от щампован флорален мотив; Вътрешна повърхност: червена; *Л*ом: червен; Тесто: пречистено.

Строителна керамика (III – V век)

Форма: тухла; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; *Л*ом: червен; Тесто: примеси от едър пясък и дребни камъчета.

ТАБ*Л*. 16.

Обект: № Обект 203/2022 г., (Казичене, Валого 1); Местоположение: с. Казичене, район Панчарево, Столична община; Местност: Валого

Битова керамика на колело (III – V век)

Вид: без покритие; Форма: кана; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; *Л*ом: червен; Тесто: примеси от слюда;

Вид: без покритие; Форма: паница; Част от съда: дъно; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; *Л*ом: червен; Тесто: пречистено;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: дръжка; Външна повърхност: червена; *Л*ом: сив; Тесто: пречистено.

ТАБ*Л*. 16.

Обект: № Обект 108/2022 г., (Казичене, Мачкова *л*ивада); Местоположение: с. Казичене, район Панчарево, Столична община; Местност: Мачкова *л*ивада

Битова керамика на колело (III – V век)

Вид: без покритие; Форма: съд за съхранение; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; *Л*ом: кафяв-сив-кафяв; Тесто: примеси от едър пясък и слюда;

Вид: с покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена,

следи от червен лак; Вътрешна повърхност: червена; Лом: червен-сив-червен; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: купа; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: сив; Тесто: пречистено;

Вид: без покритие; Форма: купа; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв-червен-кафяв; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: купа; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: червен; Тесто: примеси от слюда;

Вид: с покритие; Форма: купичка; Част от съда: устие; Външна повърхност: розова, следи от червен лак; Вътрешна повърхност: червена; Лом: розов-сив-червен; Тесто: примеси от слюда;

Вид: без покритие; Форма: кана / стомна; Част от съда: дъно; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: червен; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: кана; Част от съда: дъно; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: червен-сив-червен; Тесто: примеси от едър пясък

ТАБЛ. 17.

Обект: № 204/2022 г., (Казичене, Валого 2); Местоположение: с. Казичене, район Панчарево, Столична община; Местност: Валого

Битова керамика на колело (III – V век)

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: червен; Тесто: пречистено;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: червен; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: сив; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: кана; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: червен; Тесто: пречистено;

Вид: без покритие; Форма: кана; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: сив; Тесто: пречистено;

Вид: без покритие; Форма: купичка; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: червен; Тесто: пречистено;

Вид: без покритие; Форма: кана / стомна; Част от съда: дъно; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: червен; Тесто: пречистено;

Вид: без покритие; Форма: кана / стомна; Част от съда: дъно; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: червен; Тесто: пречистено;

Вид: без покритие; Форма: кана / стомна; Част от съда: дъно; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: сив; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: с покритие; Форма: купа; Част от съда: дъно; Външна повърхност: сива, следи от сив лак; Вътрешна повърхност: сива, следи от сив лак; Лом: сив; Тесто: пречистено; Забележка: Фабричен брак;

Вид: с покритие; Форма: купа; Част от съда: дъно; Външна повърхност: червена, следи от червен лак; Вътрешна повърхност: червена, следи от червен лак; Лом: червен; Тесто: примеси от едър пясък.

ТАБЛ. 18.

Обект: № 115/2022 г., (Герман, Габеро); Местоположение: с. Герман, район Панчарево, Столична община; Местност: Габеро

Антична строителна керамика (III – V век)

Форма: тухла; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: червен-сив; Тесто: примеси от едър пясък и дребни камъчета; Забележка: Фабричен брак;

Форма: тухла; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: червен-сив; Тесто: примеси от едър пясък и дребни камъчета; Забележка: Фабричен брак;

Форма: тухла; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: червен; Тесто: примеси от едър пясък и дребни камъчета;

Форма: керемида; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: червен; Тесто: примеси от едър пясък и дребни камъчета.

ТАБЛ. 19.

Обект: № 115/2022 г., (Герман, Керемидица 2); Местоположение: с. Герман, район Панчарево, Столична община; Местност: Керемидица

Битова керамика на колело (III – V век)

Вид: без покритие; Форма: съд за съхранение; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: червен-кафяв-червен; Тесто: примеси от едър пясък и дребни камъчета;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: сив; Тесто: пречистено;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: червен; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: дъно; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: дъно; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв-черен; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: купа; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: червен; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: с покритие; Форма: купа; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена, следи от червен лак; Вътрешна повърхност: червена; Лом: червен; Тесто: пречистено;

Вид: без покритие; Форма: кана; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: сив; Тесто: примеси от едър пясък.

ТАБЛ. 20.

Обект: № 106/2023, (Лозен, Прогон); Местоположение: с. Лозен, район Панчарево, Столична община; Местност: Прогон

Битова керамика на ръка (БЕ / ЖЕ)

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв-сив-кафяв; Тесто: примеси от едър пясък и слюда;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: дъно; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв-черен; Тесто: примеси от едър пясък и дребни камъчета;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: стена; Външна повърхност: кафява, пластична шнуровидна украса; Вътрешна повърхност: сива; Лом: кафяв-сив; Тесто: примеси от едър пясък и дребни камъчета

Битова керамика на колело (III – V век)

Вид: без покритие; Форма: купа; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: кана / стомна; Част от съда: дъно; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв-сив-кафяв; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: дъно; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: липсва; Лом: кафяв; Тесто: примеси от слюда.

Обект: № 107/2023, (Мало Бучино, Конярника); Местоположение: с. Мало Бучино, Столична община; Местност: Конярника

Битова керамика на колело (III – V век)

Вид: без покритие; Форма: купа; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: червен; Тесто: пречистено;

Вид: без покритие; Форма: паница; Част от съда: дъно; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: кафяв; Тесто: пречистено;

Вид: без покритие; Форма: купа; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв; Тесто: пречистено.

Обект: № Обект 201/2023, (Суходол, Куртов валог 1); Местоположение: с. Суходол, Столична община; Местност: Куртов валог

Битова керамика на колело (III – V век)

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: кафяв; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: сив; Тесто: примеси от слюда;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: червена; Тесто: примеси от слюда.

ТАБЛ. 21.

Обект: № Обект 202/2023, (Суходол, Куртов валог 2); Местоположение: с. Суходол, Столична община; Местност: Куртов валог

Битова керамика на колело (III – V век)

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: червен; Тесто: примеси от едър пясък и дребни камъчета.

Обект: № Обект 203/2023, (Суходол, Секулица); Местоположение: с. Суходол, Столична община; Местност: Секулица

Битова керамика на колело (III – V век)

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: червен; Тесто: примеси от едър пясък и слюда;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: сив; Тесто: примеси от едър пясък и дребни камъчета;

Вид: без покритие; Форма: кана; Част от съда: устие; Външна повърхност: бежов; Вътрешна повърхност: бежов; Лом: кафяв; Тесто: примеси от слюда;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: сива / черна / кафява; Вътрешна повърхност: черна; Лом: черен; Тесто: примеси от слюда и едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: дръжка; Външна повърхност:

кафява; Лом: червен; Тесто: примеси от слюда и едър пясък

Обект: № Обект 204/2023, „Суходол, Дреновец); Местоположение: с. Суходол, Столична община; Местност: Дреновец

Битова керамика на колело (III – V век)

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена, украсена с хоризонтални прави врязани линии; Вътрешна повърхност: червена; Лом: червен; Тесто: примеси от едър пясък;

Битова керамика на колело (XVIII – XIX век)

Вид: без покритие; Форма: кана / стомна; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: черен; Тесто: примеси от едър пясък;

ТАБЛ. 22.

Обект: № Обект 206/2023, (Бояна, Преслопта); Местоположение: кв. Бояна, Столична община; Местност: Преслопта

Битова керамика на колело (КЖЕ)

Вид: с покритие; Форма: купа; Част от съда: устие с дръжка; Външна повърхност: сива, следи от сив лак; Вътрешна повърхност: сива, следи от сив лак; Лом: сив; Тесто: пречистено;

Битова керамика на колело (V – VI век)

Вид: без покритие; Форма: хранилище; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: с покритие; Форма: хранилище; Част от съда: устие; Външна повърхност: оловна глазура; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв; Тесто: примеси от едър пясък и слюда;

Вид: с покритие; Форма: хранилище; Част от съда: устие; Външна повърхност: оловна глазура; Вътрешна повърхност: оловна глазура; Лом: сив; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: червен-сив червен; Тесто: примеси от слюда;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: червена; Лом: червен; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: черен; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: черен; Тесто: примеси от слюда;

ТАБЛ. 23.

Обект: № Обект 206/2023, (Бояна, Преслопта); Местоположение: кв. Бояна, Столична община; Местност: Преслопта

Битова керамика на колело (V – VI век)

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв; Тесто: примеси от слюда;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв-черен-кафяв; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие с дръжка; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие с дръжка; Външна повърхност: сива; Вътрешна повърхност: сива; Лом: сив; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: черен; Тесто: примеси от слюда.

ТАБЛ. 24.

Обект: № Обект 206/2023, (Бояна, Преслопта); Местоположение: кв. Бояна, Столична община; Местност: Преслопта

Битова керамика на колело (V – VI век)

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: черен; Тесто: примеси от слюда;

Вид: с покритие; Форма: гърне; Част от съда: стена; Външна повърхност: оловна глазура, украсена с прави хоризонтални врязани линии; Вътрешна повърхност: бежова; Лом: сив; Тесто: примеси от слюда; Забележки: външната повърхност е горяла;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: дъно; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: дъно; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: с покритие; Форма: гърне; Част от съда: дъно; Външна повърхност: оловна глазура; Вътрешна повърхност: сива; Лом: сив; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: дъно; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: черен; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: капак; Част от съда: устие; Външна повърхност: сива; Вътрешна повърхност: сива; Лом: сив; Тесто: примеси от едър пясък и слюда.

ТАБЛ. 25.

Обект: № Обект 206/2023, (Бояна, Преслопта); Местоположение: кв. Бояна, Столична община; Местност: Преслопта

Битова керамика на колело (V – VI век)

Вид: без покритие; Форма: капак; Част от съда: устие; Външна повърхност: сива; Вътрешна повърхност: сива; Лом: сив; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: капак; Част от съда: устие; Външна повърхност: сива; Вътрешна повърхност: сива; Лом: сив; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: капак; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв-черен-кафяв; Тесто: примеси от слюда;

Вид: без покритие; Форма: капак; Част от съда: стена; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв-черен-кафяв; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: кана; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: сив; Тесто: примеси от едър пясък и слюда;

Вид: без покритие; Форма: кана; Част от съда: устие; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: сив; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: затворен съд (стомна?); Част от съда: стена; Външна повърхност: червена, украсена с хоризонтални прави врязани линии; Вътрешна повърхност: червена; Лом: сив; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: затворен съд (стомна?); Част от съда: стена; Външна

повърхност: кафява, украсена с хоризонтални прави врязани линии; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв-черен-кафяв; Тесто: примеси от едър пясък.

ТАБЛ. 26.

Обект: № Обект 207/2023, (Бояна, Момина скала); Местоположение: кв. Бояна, Столична община; Местност: Момина скала

Битова керамика на колело (X – XII век)

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: устие; Външна повърхност: сива; Вътрешна повърхност: сива; Лом: сив; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: гърне; Част от съда: дъно; Външна повърхност: кафява; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв; Тесто: примеси от слюда;

Вид: без покритие; Форма: купа; Част от съда: дъно; Външна повърхност: червена; Вътрешна повърхност: бежова; Лом: червен-сив-бежов; Тесто: примеси от едър пясък;

Вид: без покритие; Форма: затворена форма, тънкостенен съд; Част от съда: стена; Външна повърхност: червена, украса от комбинации от прави и вълнообразни врязани линии; Вътрешна повърхност: сива; Лом: червен-сив; Тесто: примеси от едър пясък и слюда;

Вид: без покритие; Форма: затворена форма, тънкостенен съд; Част от съда: стена; Външна повърхност: бежова, украсена с хоризонтални прави врязани линии; Вътрешна повърхност: бежова; Лом: кафяв; Тесто: примеси от едър пясък и дребни камъчета;

Вид: без покритие; Форма: затворена форма, дебелостенен съд; Част от съда: стена; Външна повърхност: кафява, украсена с хоризонтални прави врязани линии; Вътрешна повърхност: кафява; Лом: кафяв; Тесто: примеси от едър пясък и дребни камъчета.

ТАБЛ. 27.

Инвентарни номера

Прешлен за вретено, с биконична форма, изработен от глина (обект 104/2022 г., „Лозен, Варовита 1“);

Фрагмент от каменен хромел (обект 107/2022 г., „Лозен, Крива река 2“);

Брус, изработен от камък. Близка до трапец форма, тъмно сив цвят (обект 206/2023, „Бояна, Преслопта“);

Керамична тапа, изработена от фрагмент строителна керамика (обект 206/2023, „Бояна, Преслопта“).

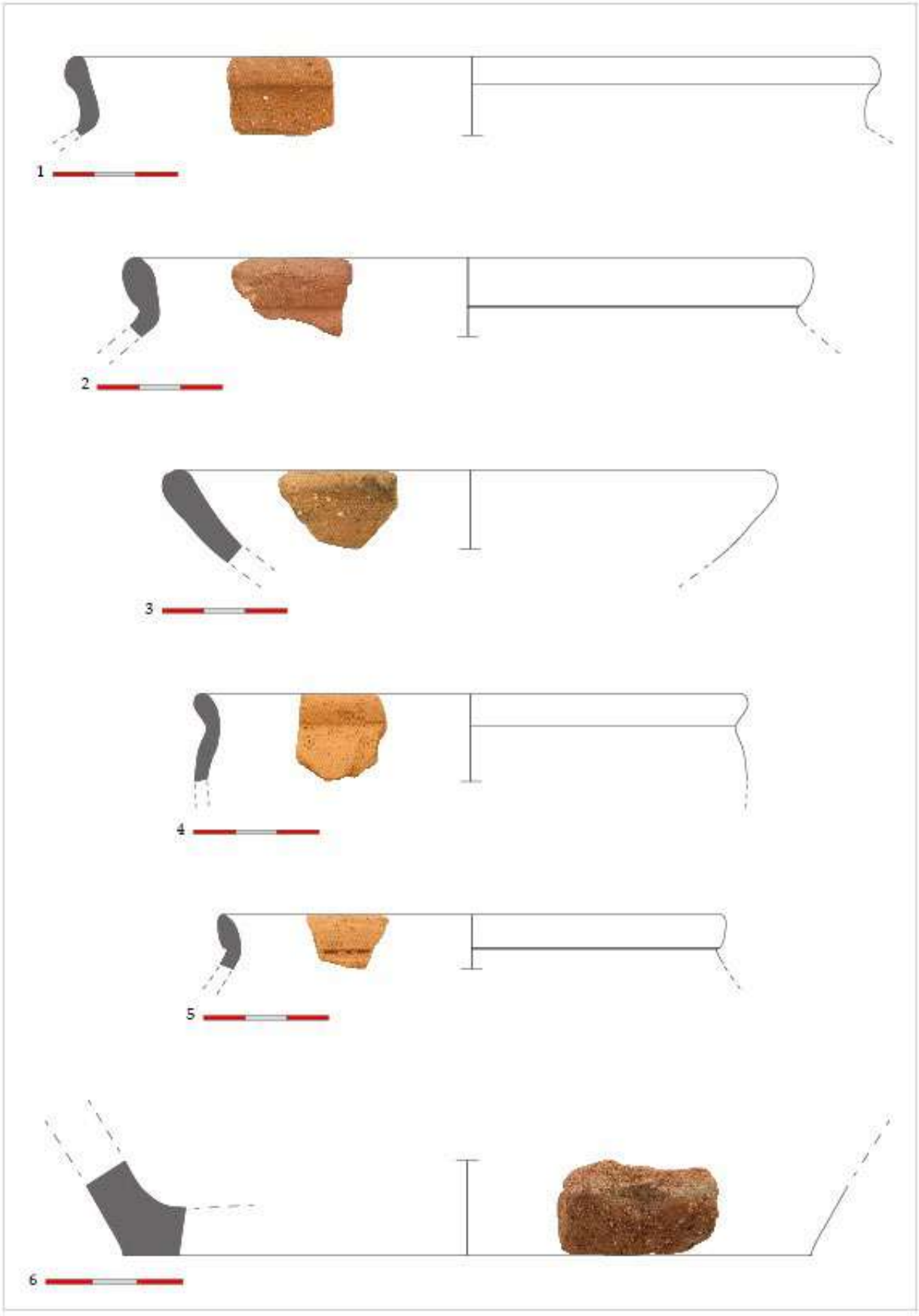

Табл. 1.

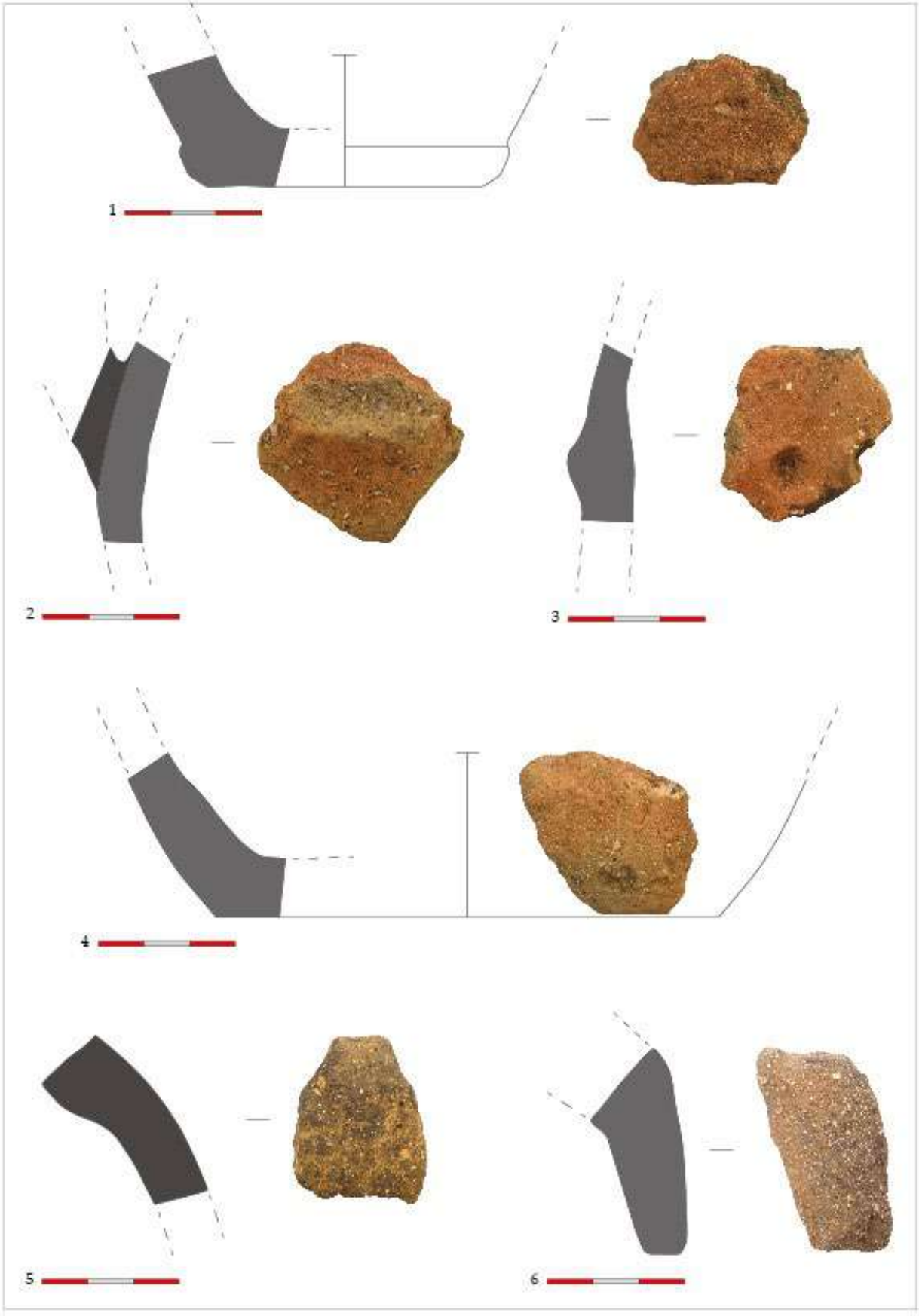

Табл. 2.

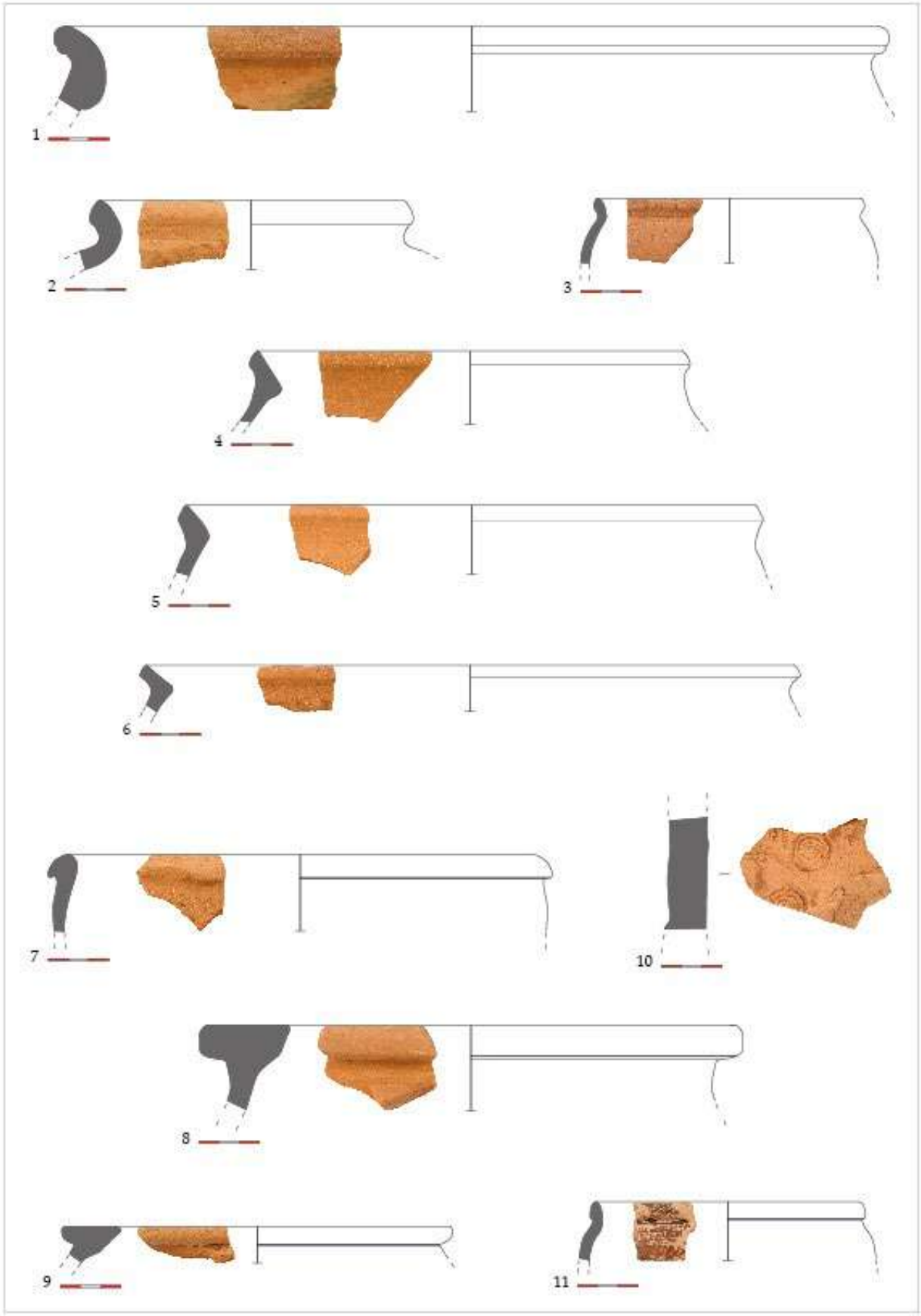

Табл. 3.

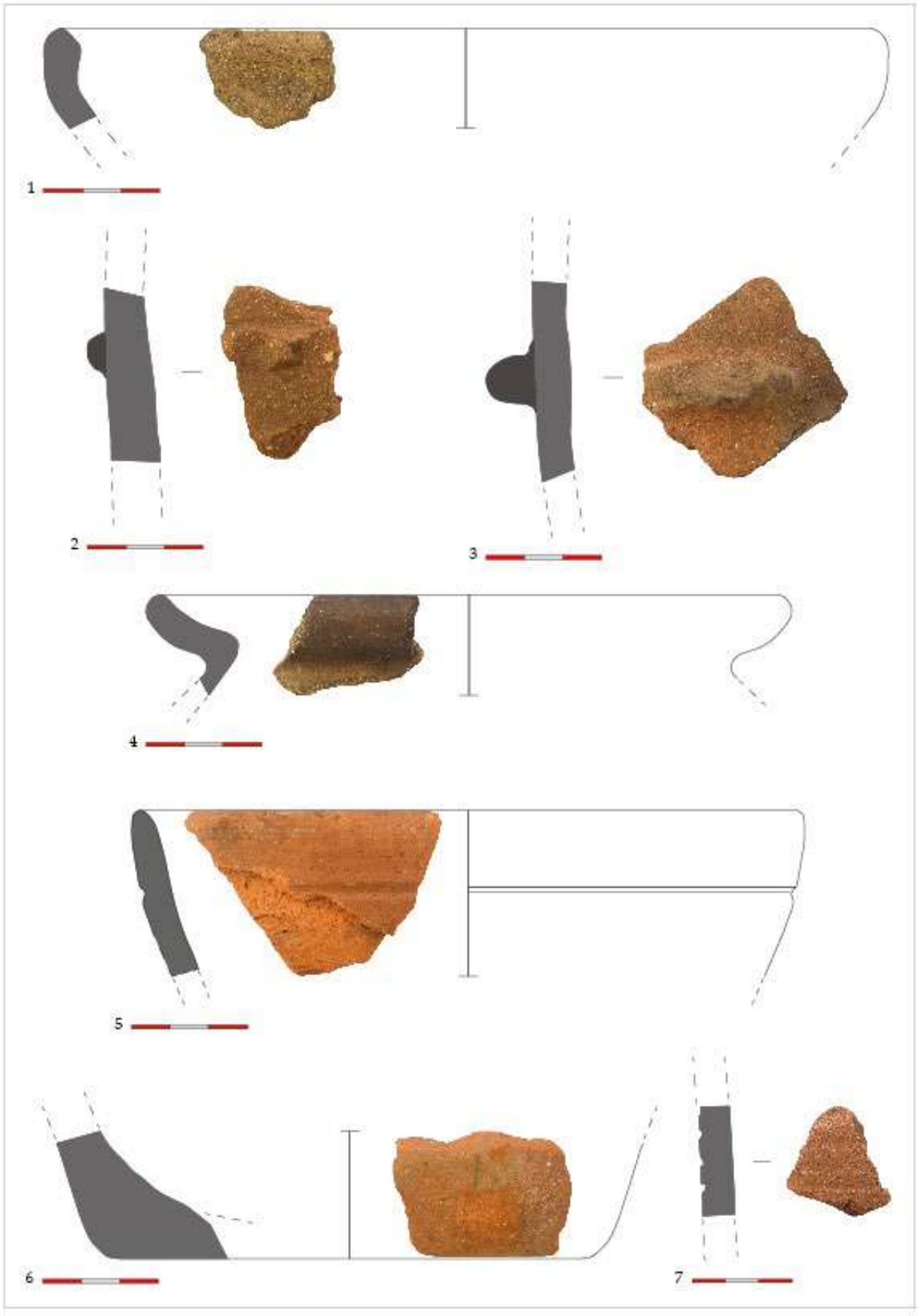

Табл. 4.

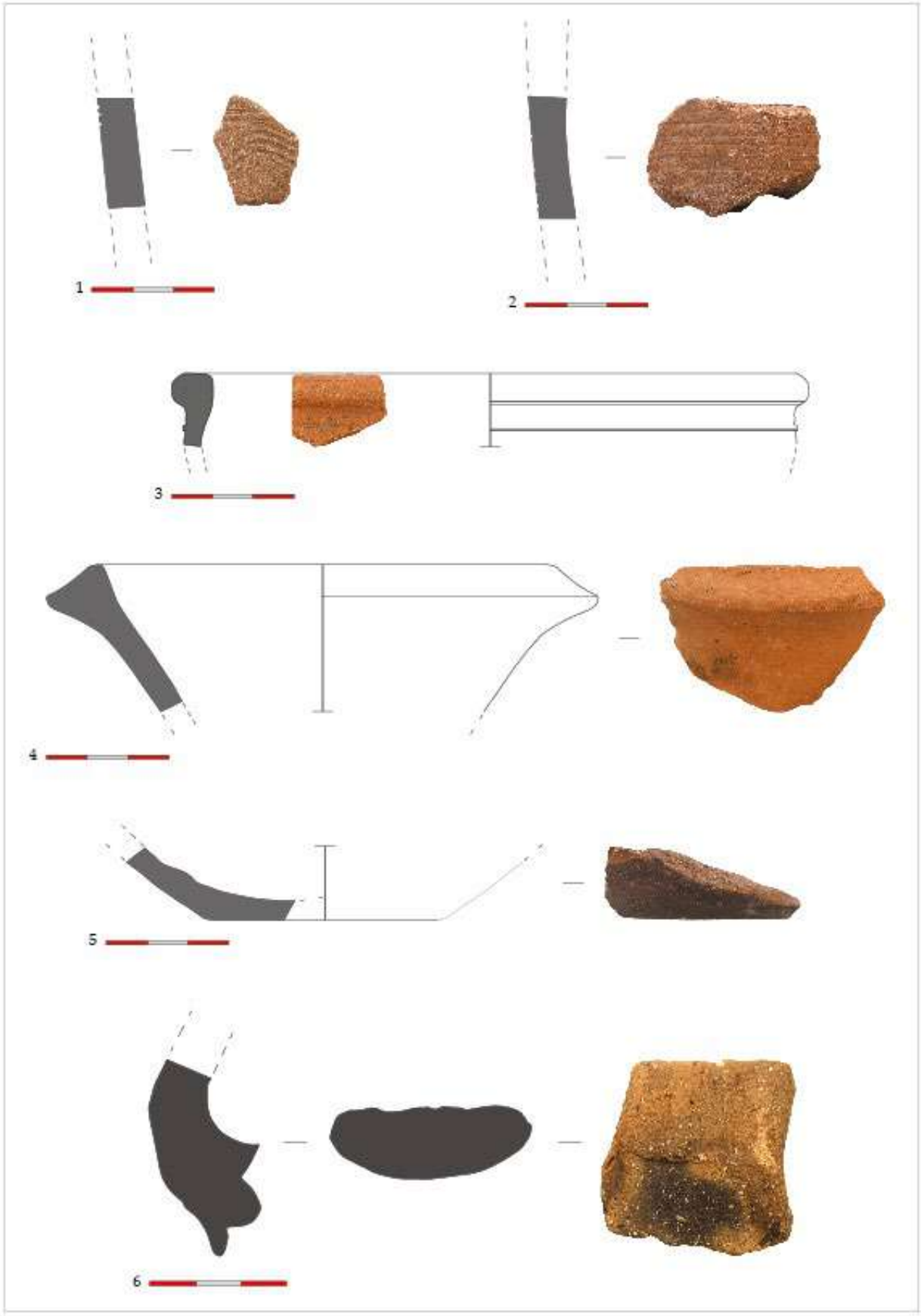

Табл. 5.

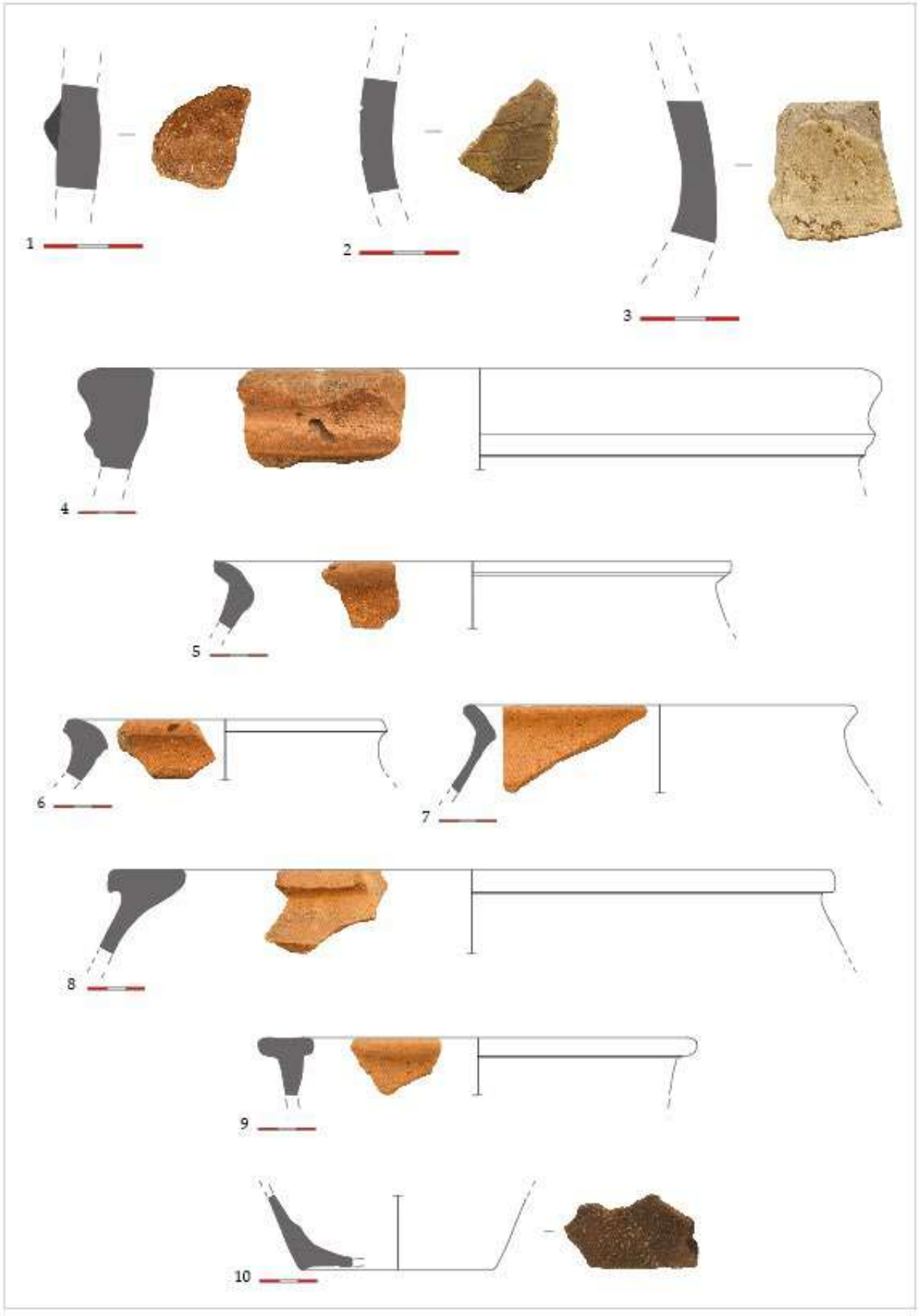

Табл. 6.

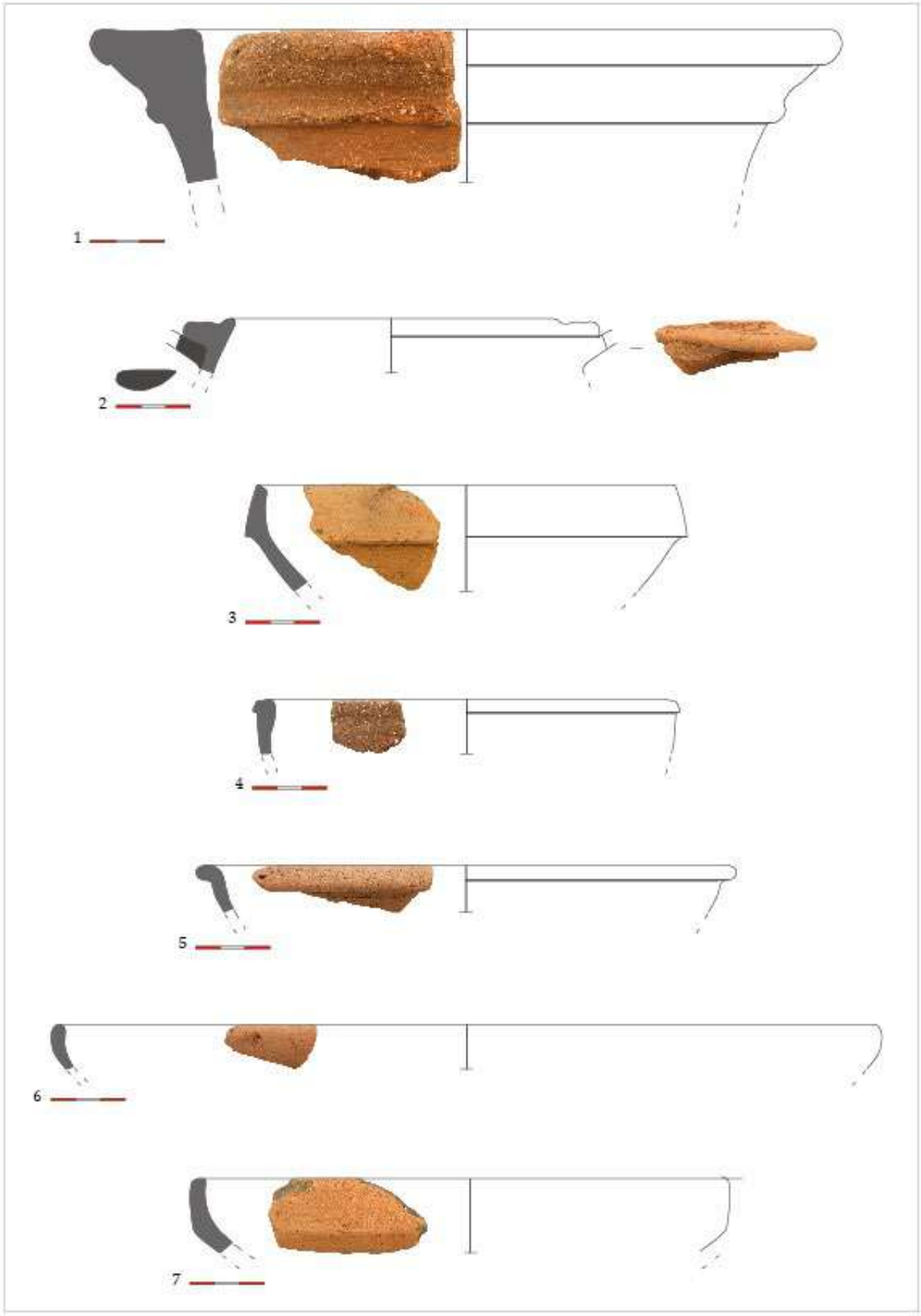

Табл. 7.

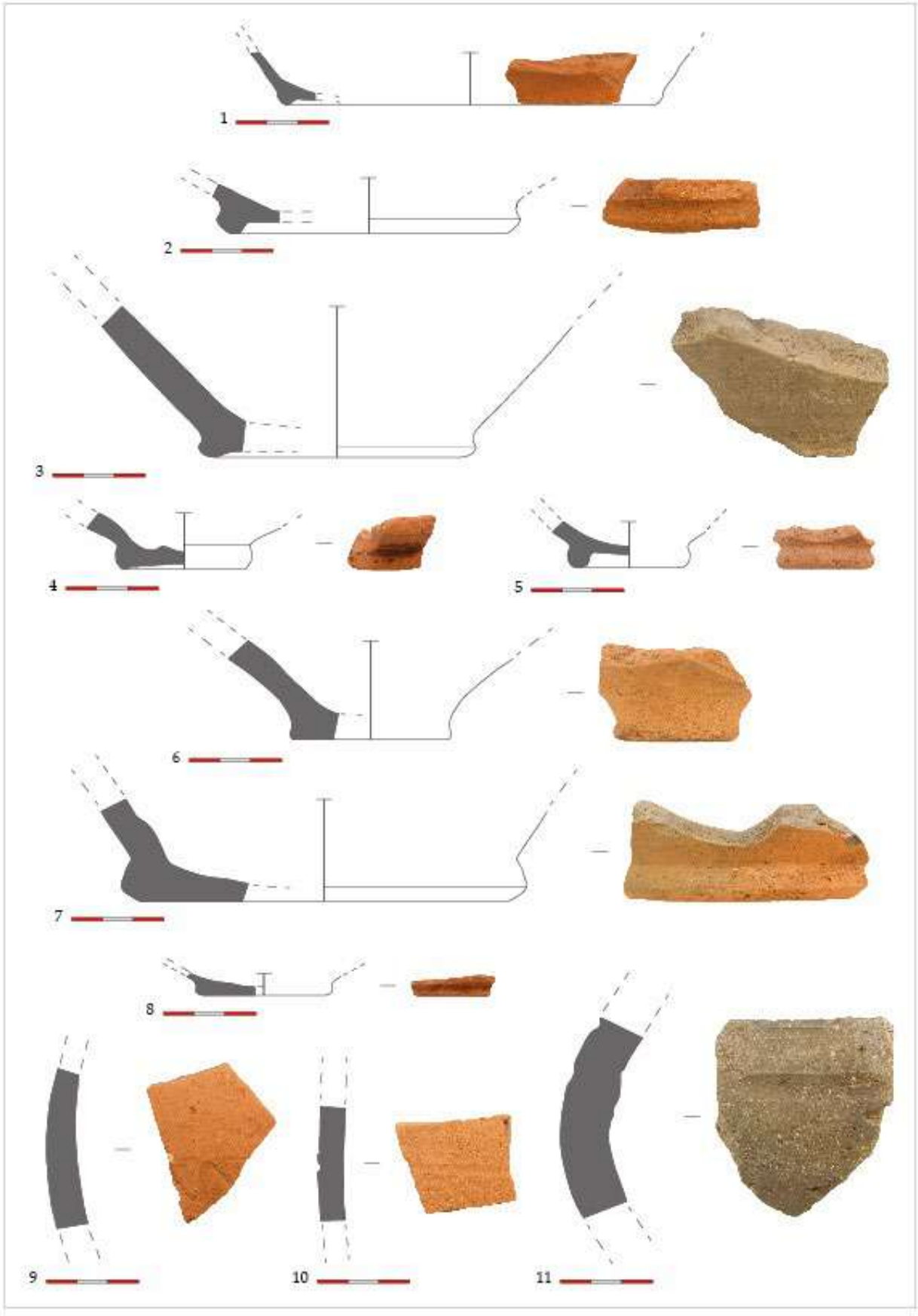

Табл. 8.

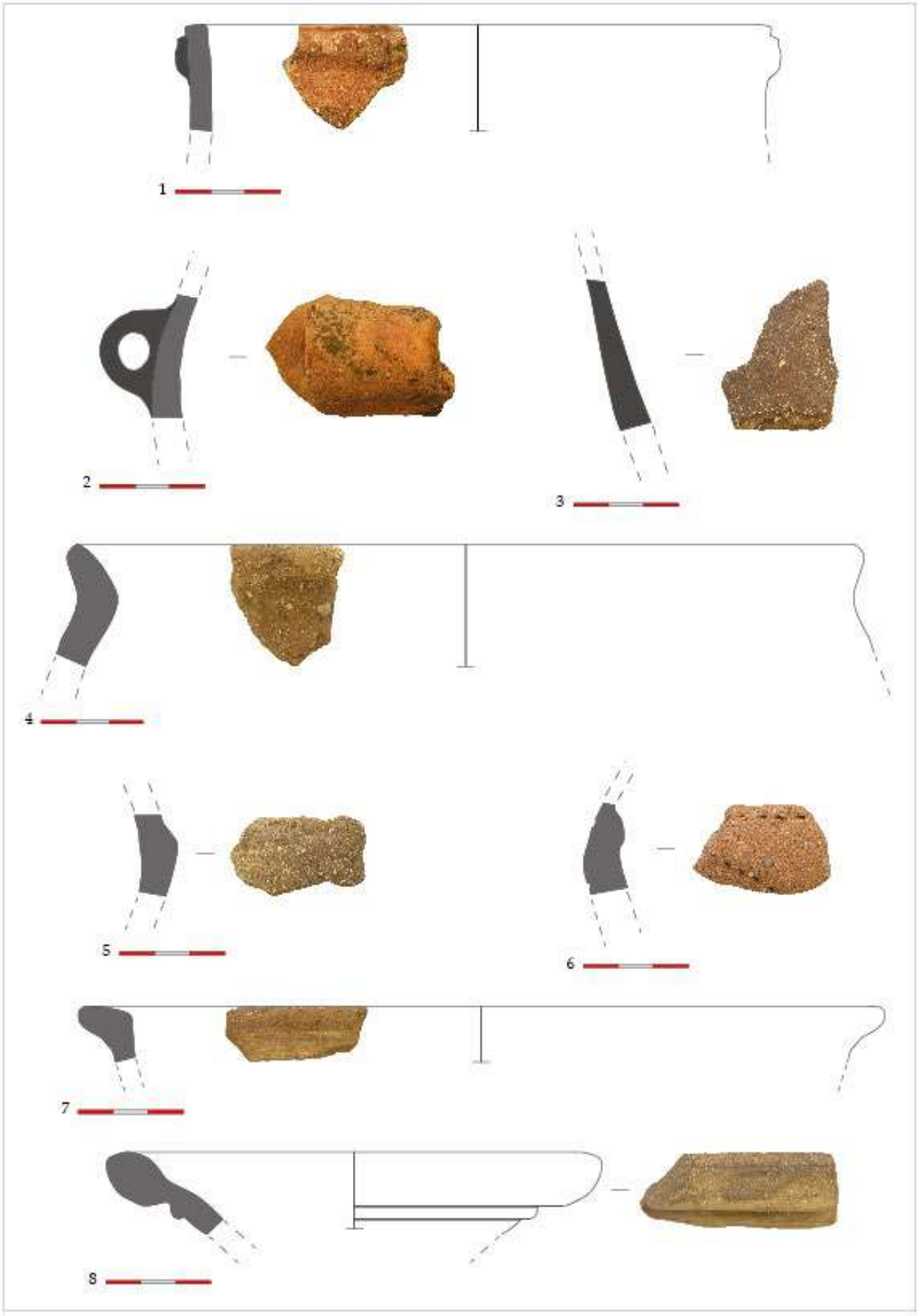

Табл. 9.

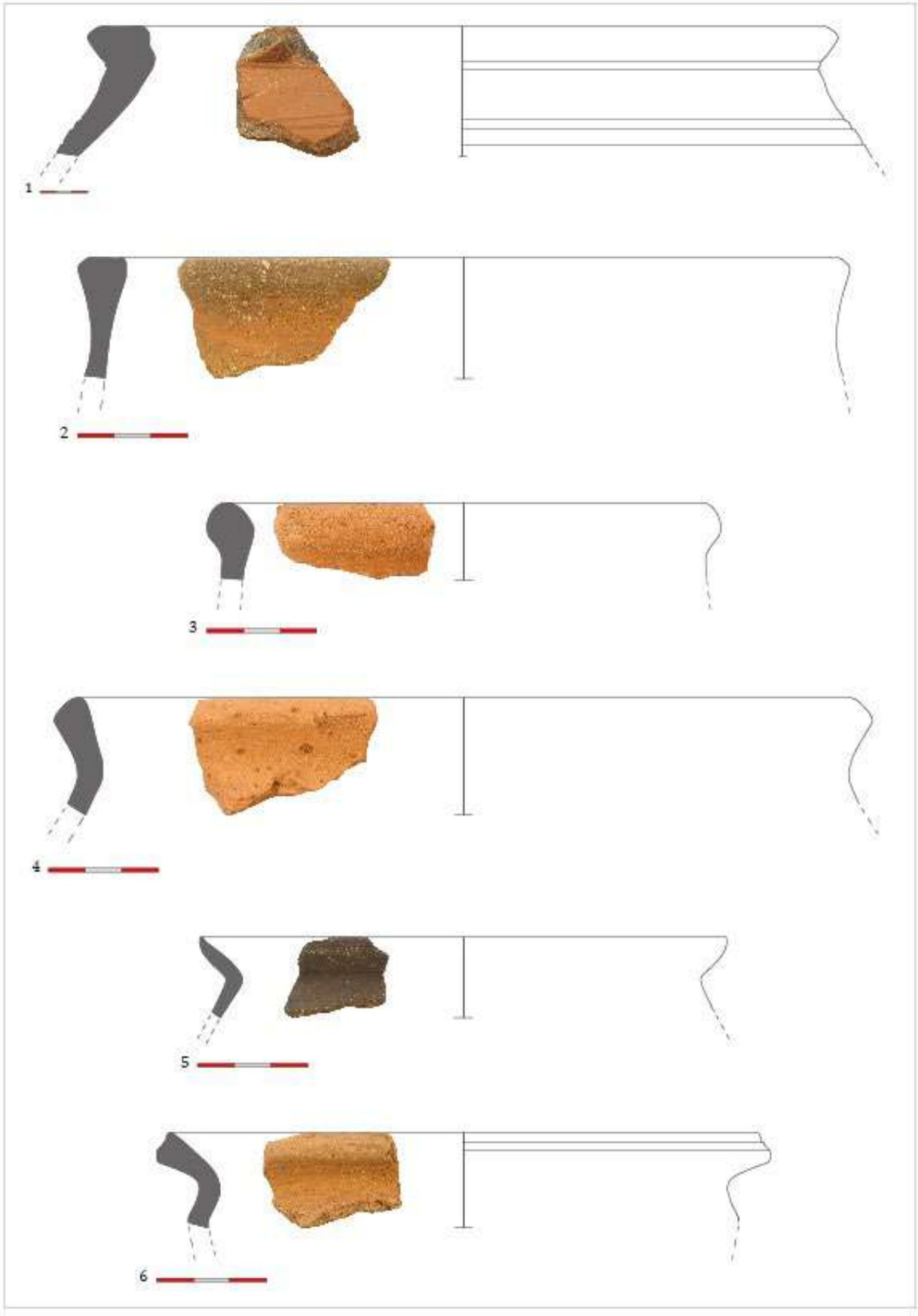

Табл. 10.

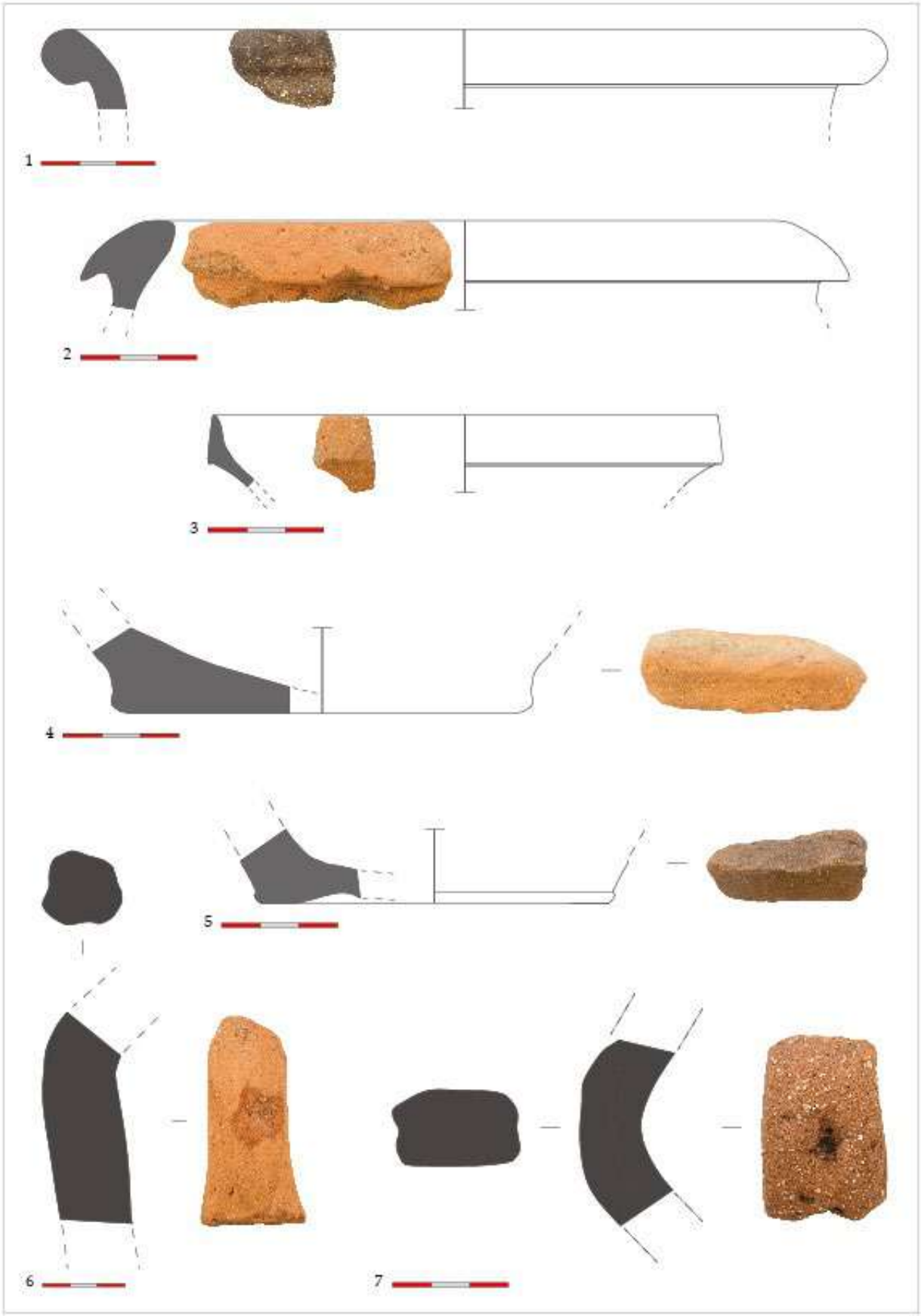

Табл. 11.

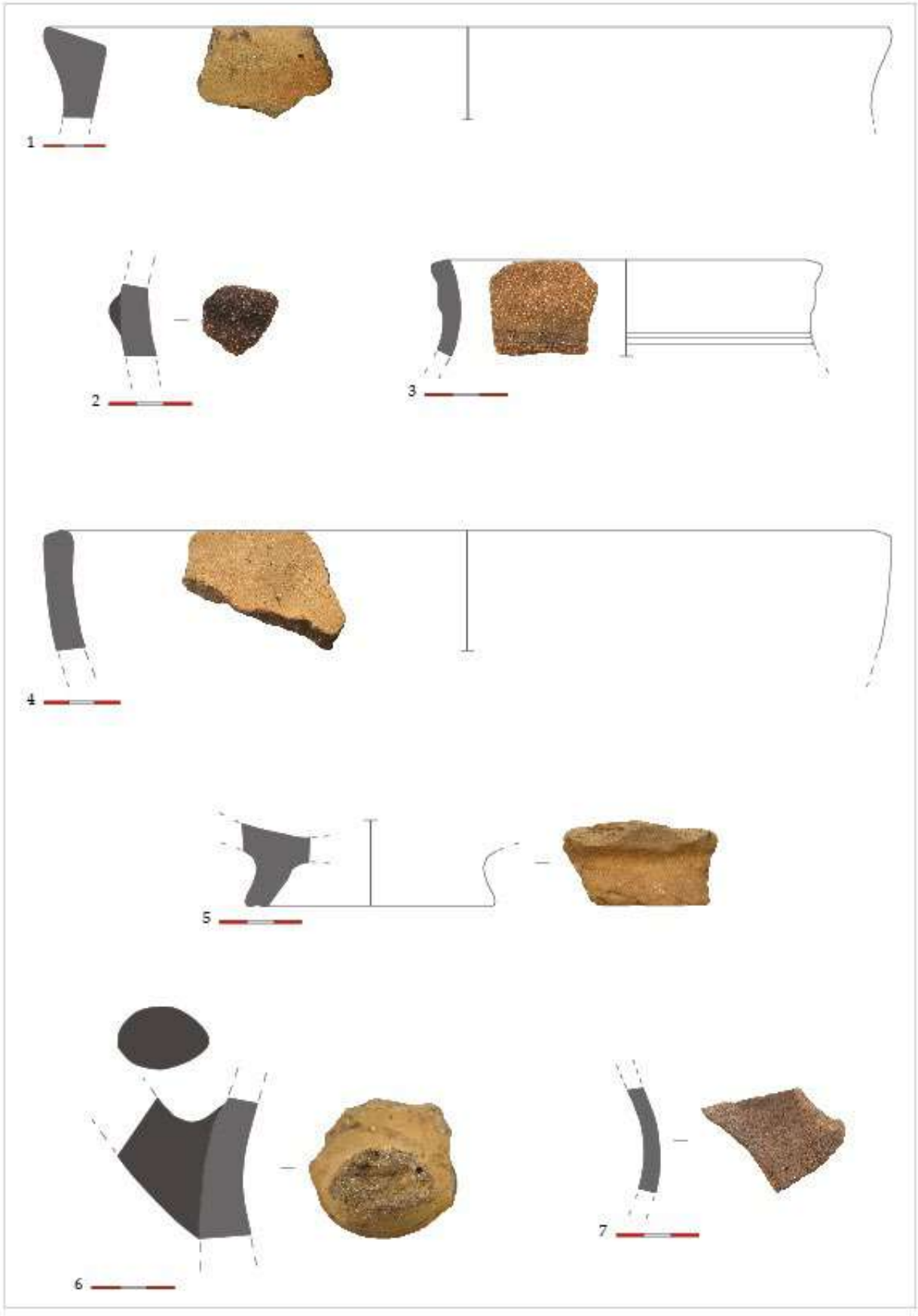

Табл. 12.

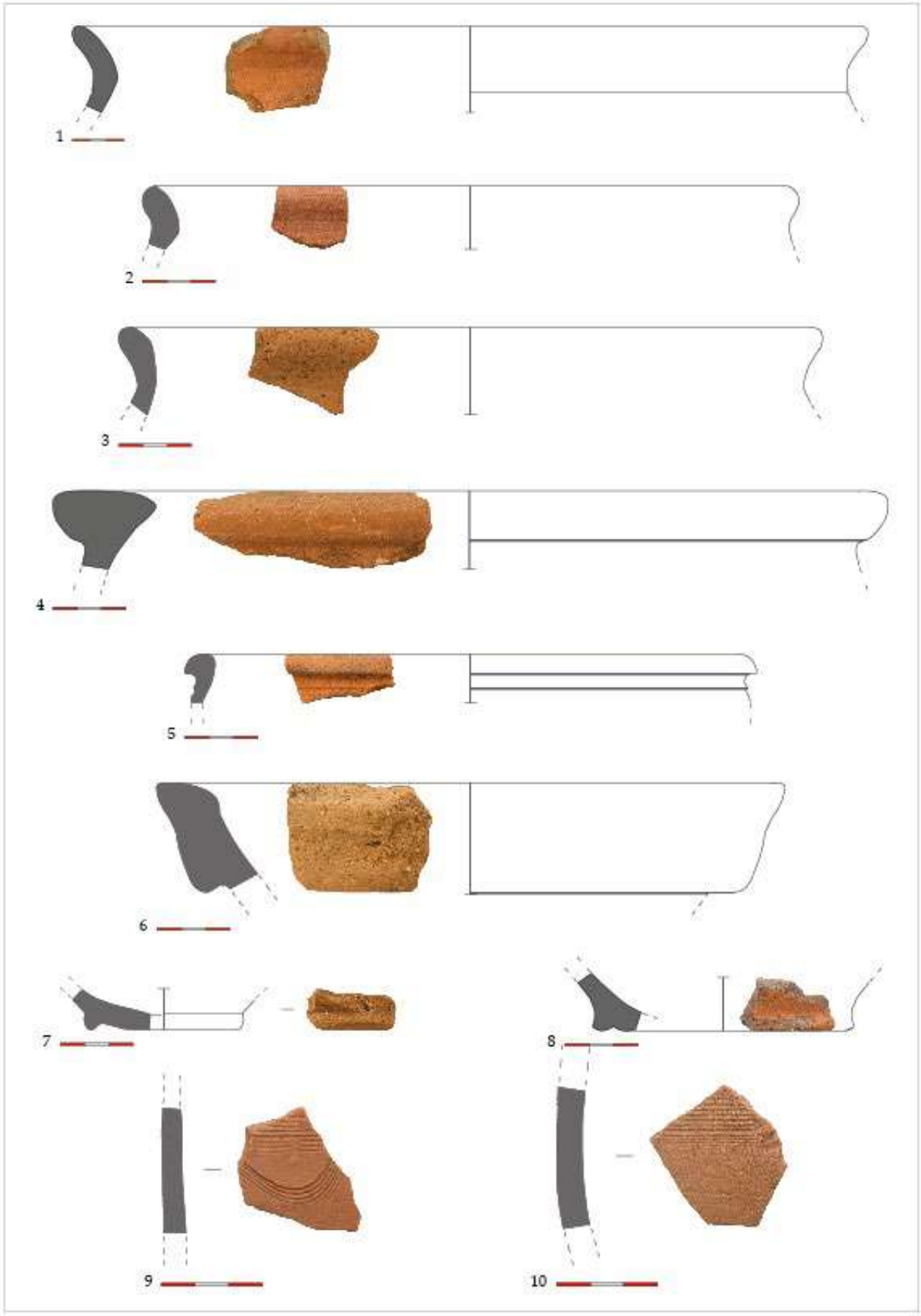

Табл. 13.

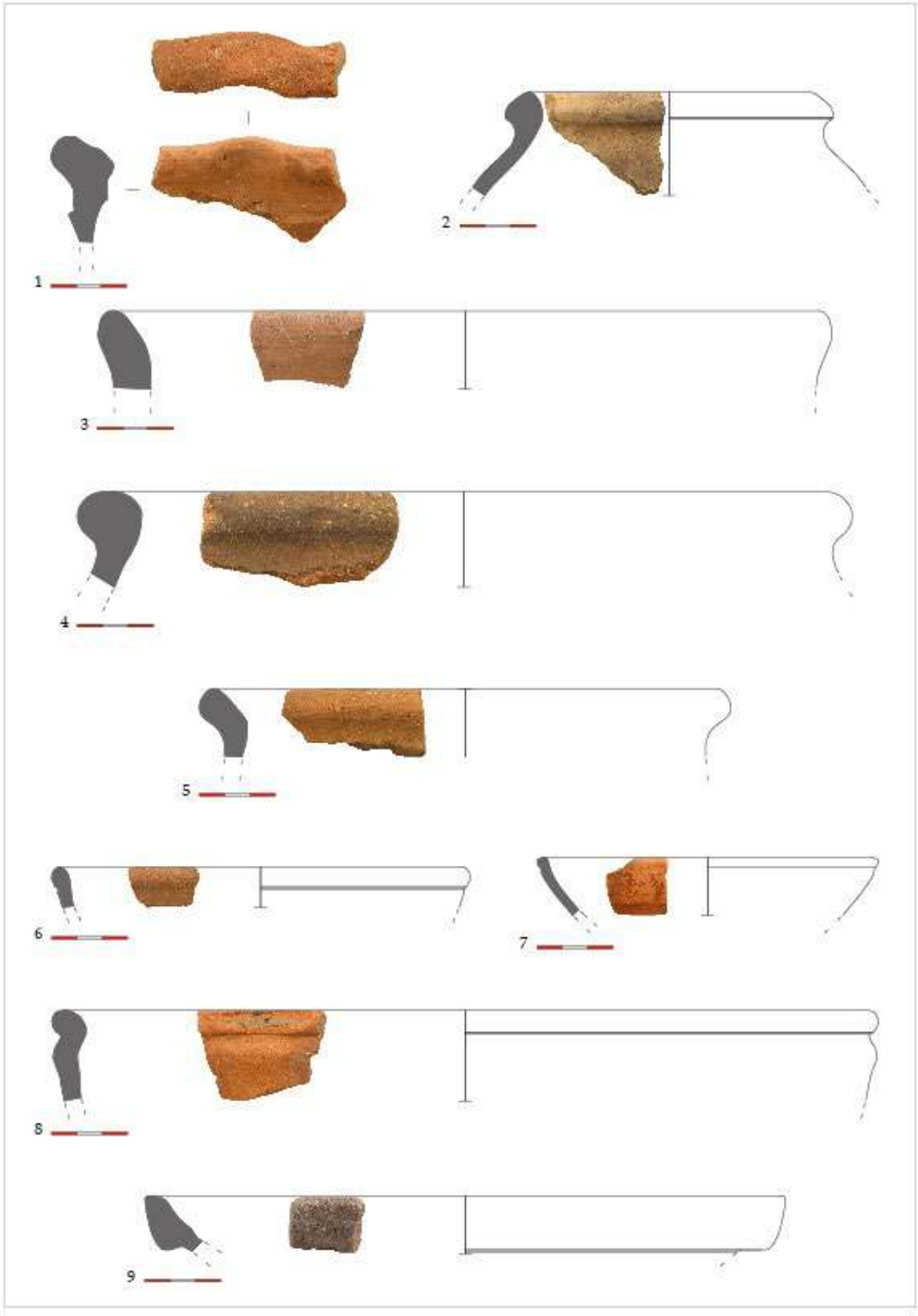

Табл. 14.

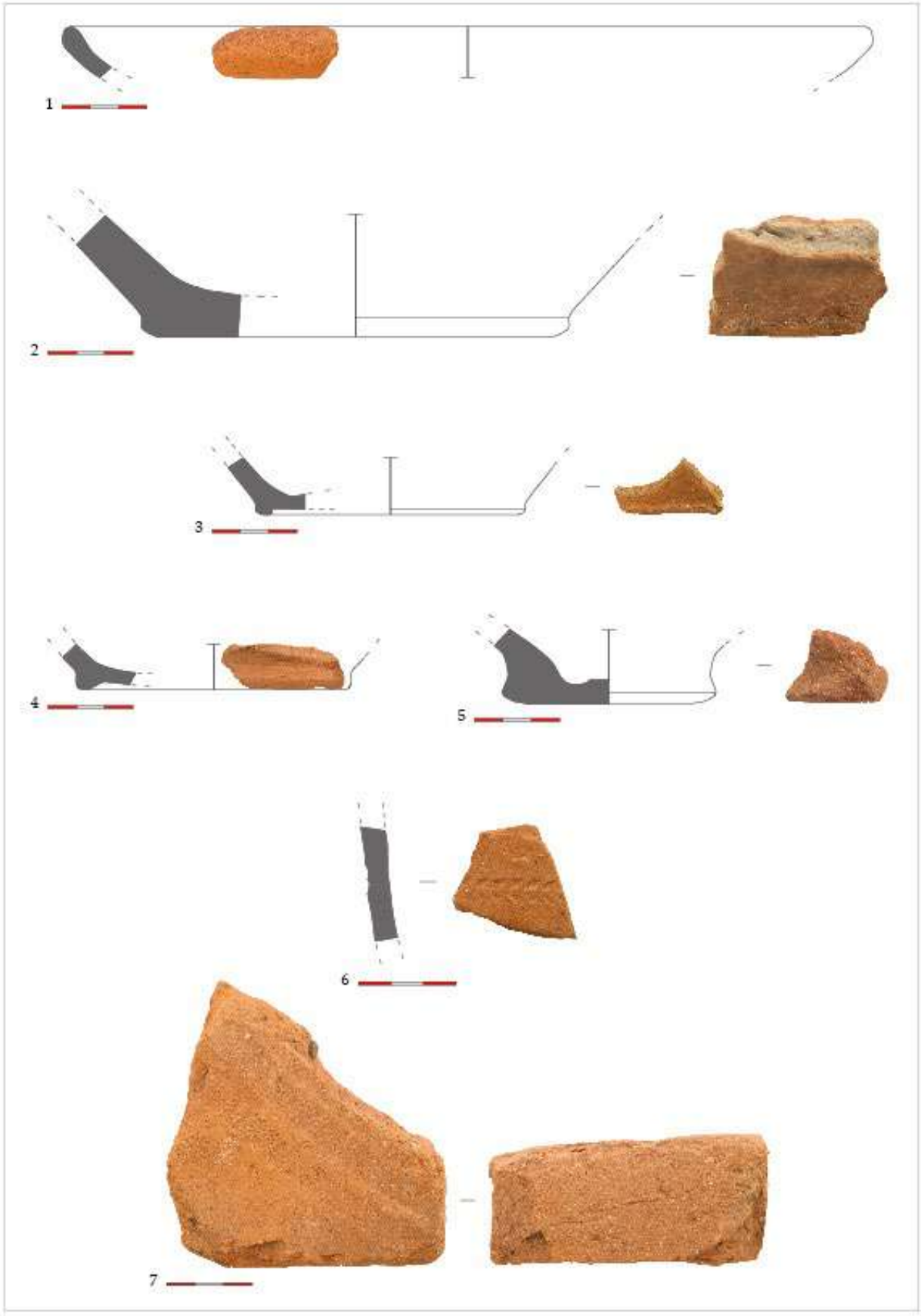

Табл. 15.

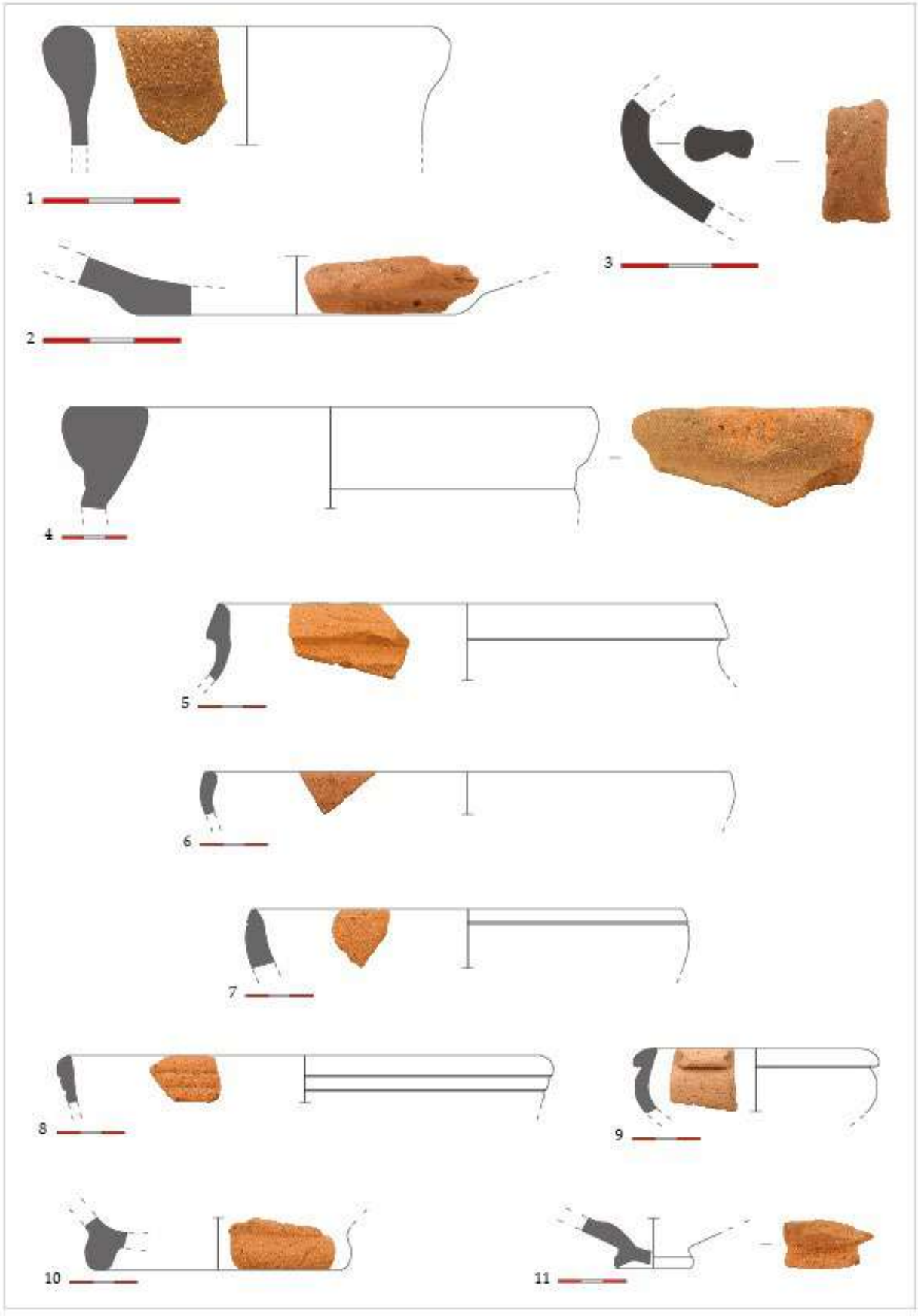

Табл. 16.

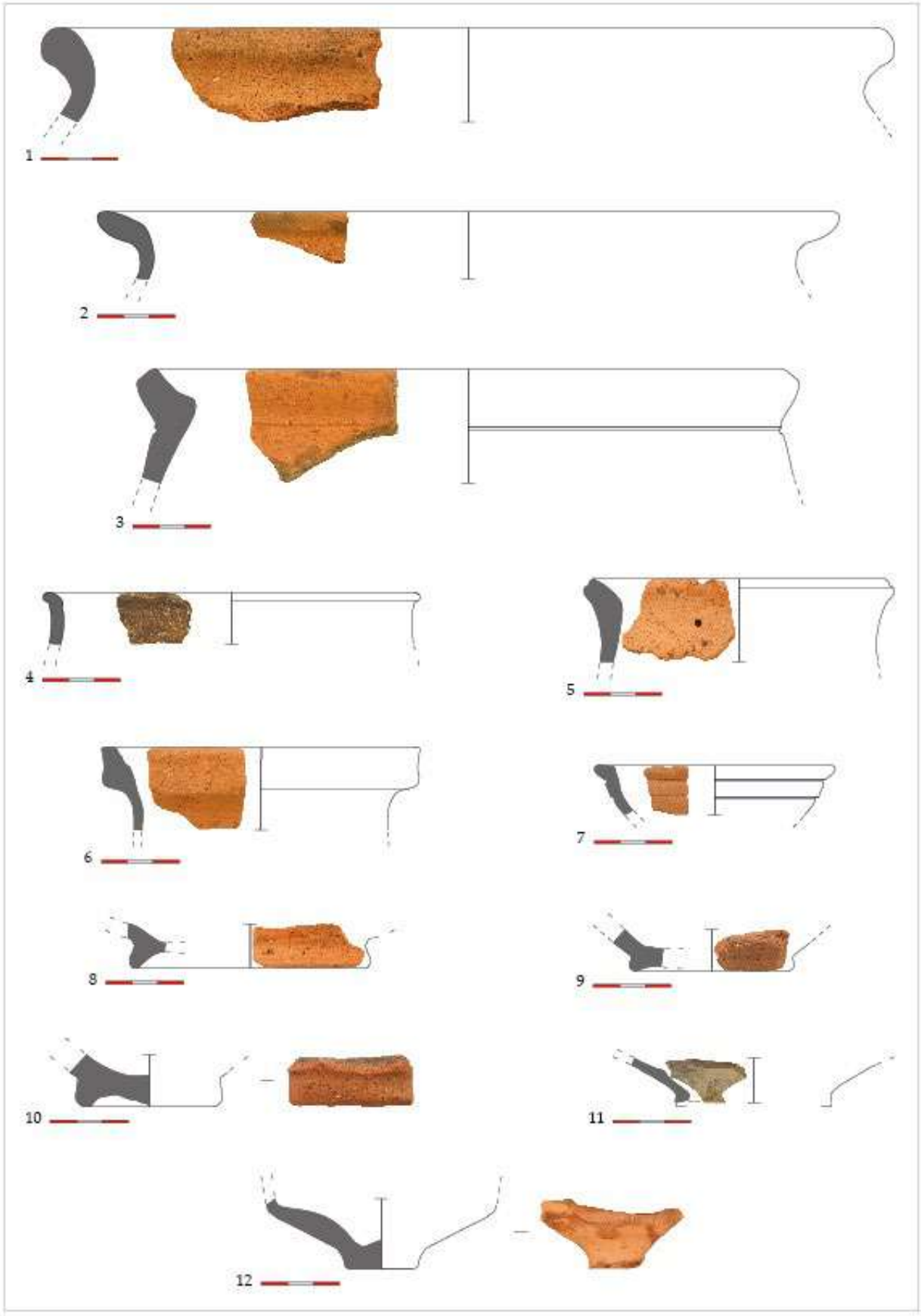

Табл. 17.

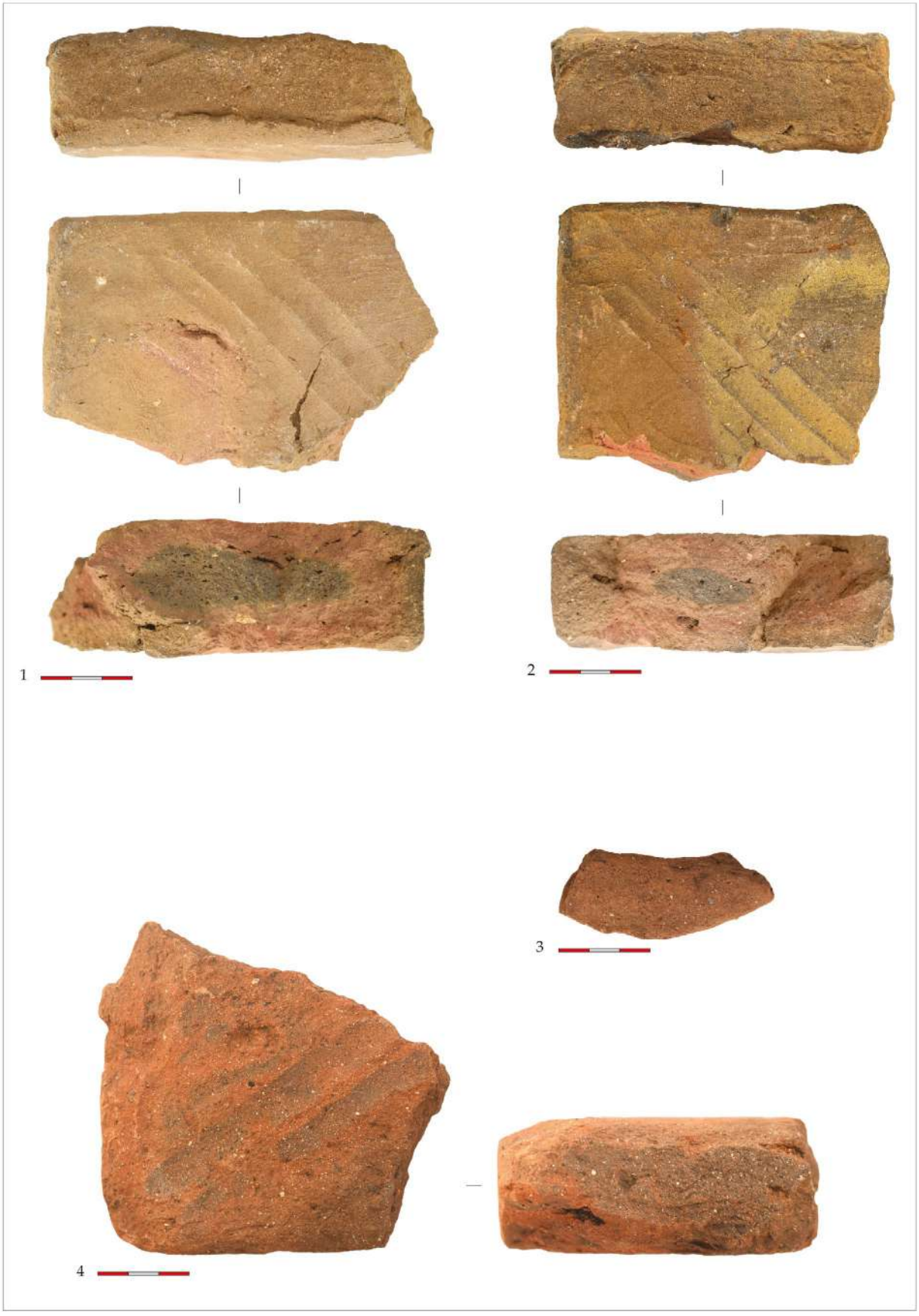

Табл. 18.

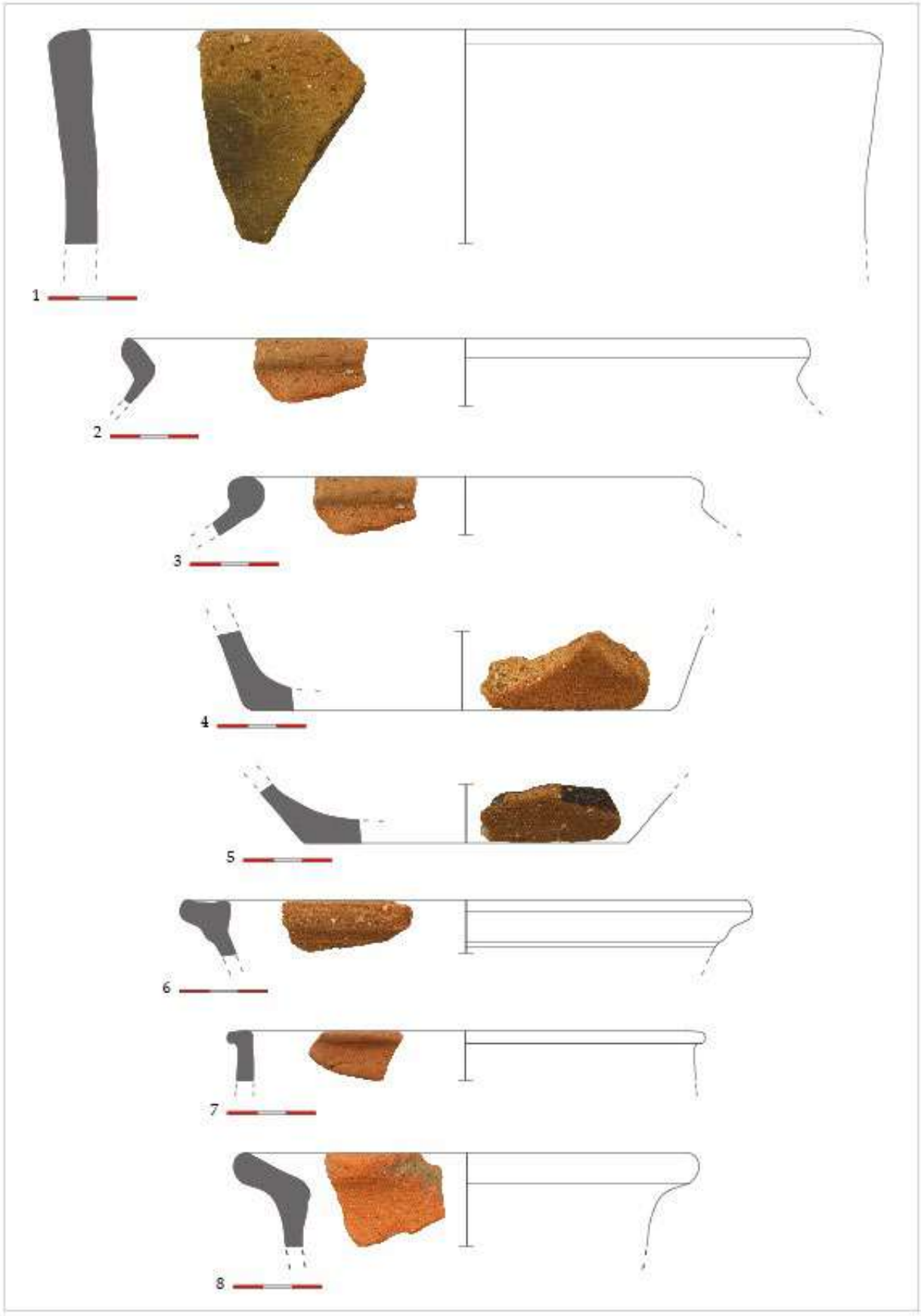

Табл. 19.

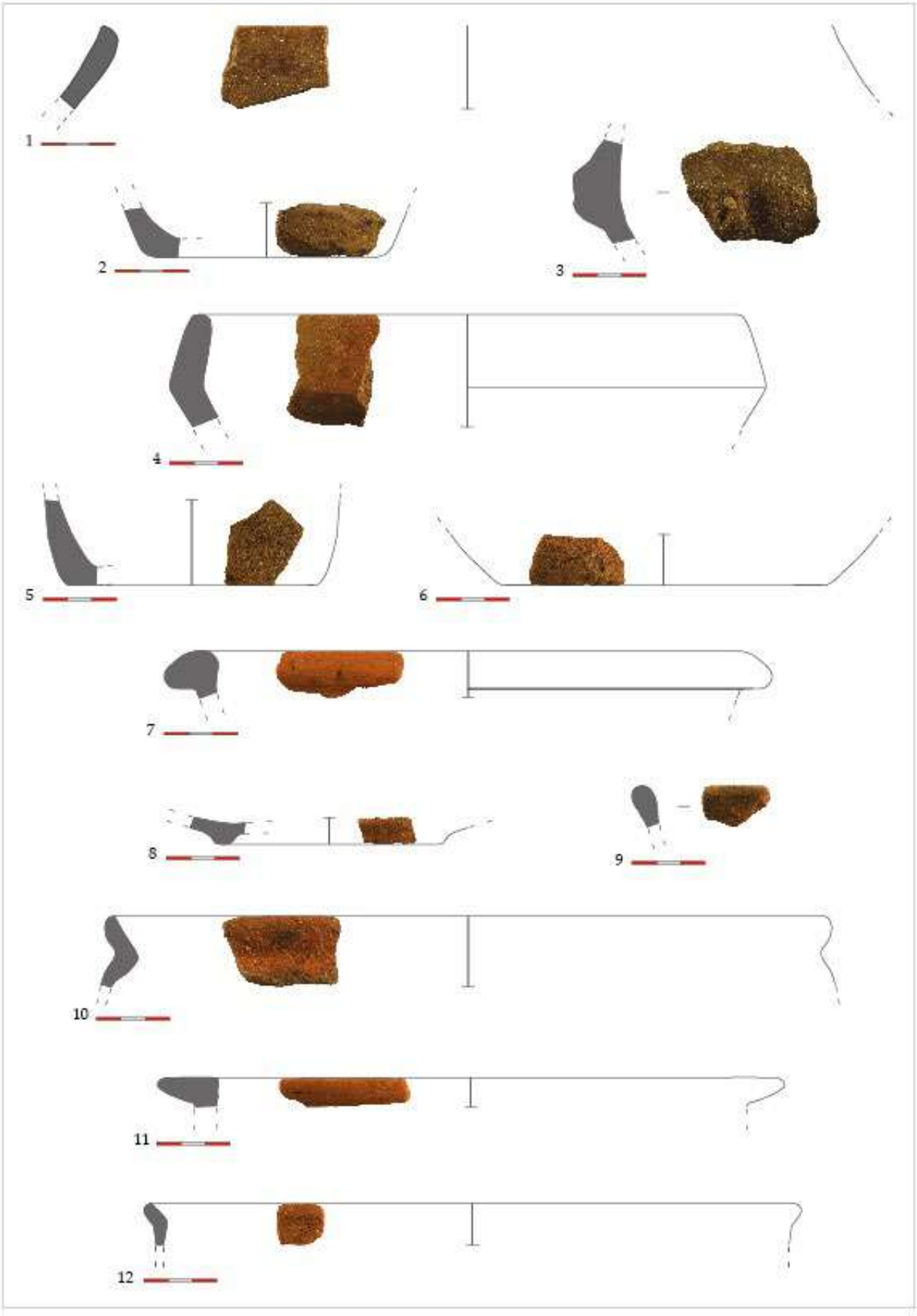

Табл. 20.

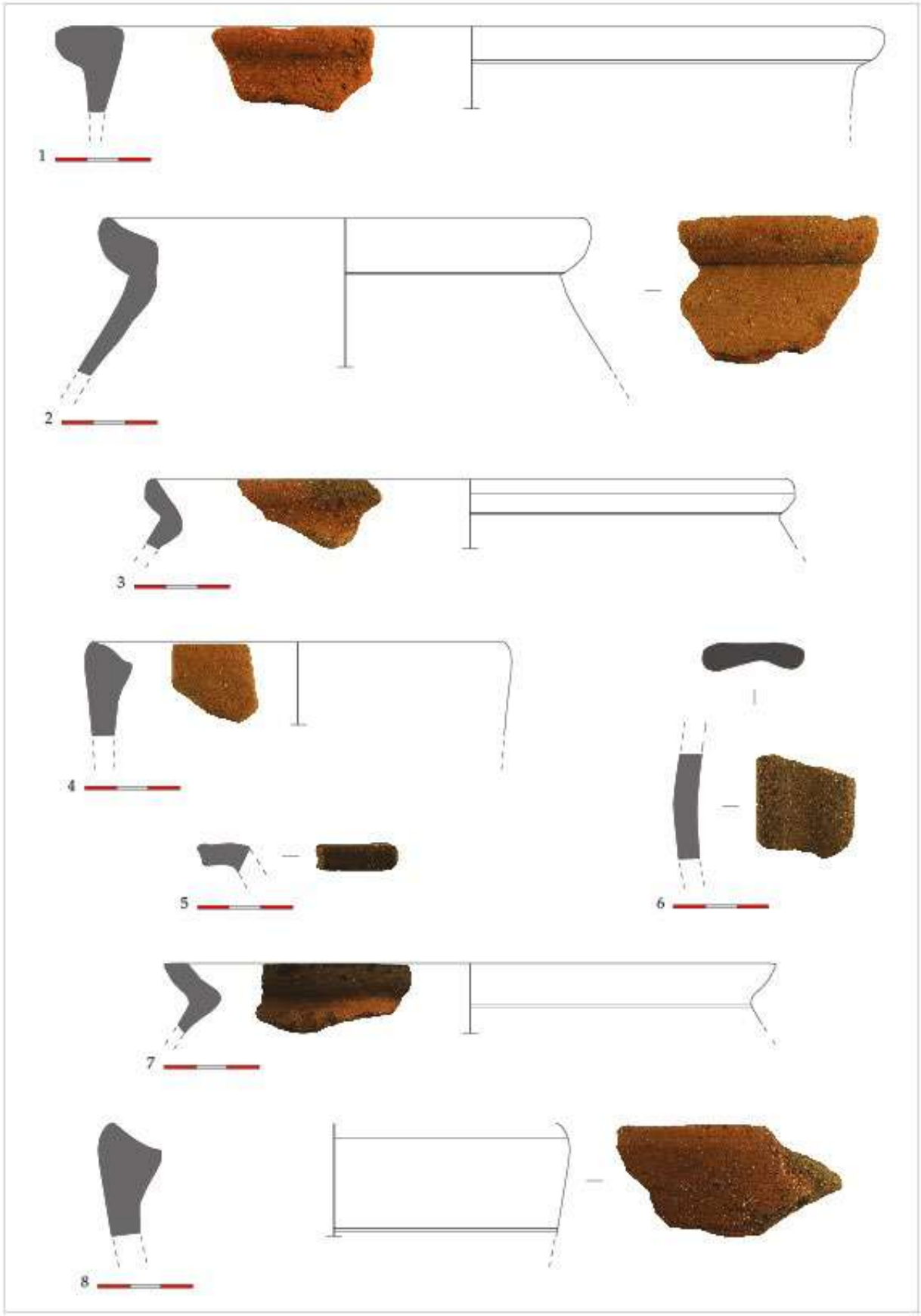

Табл. 21.

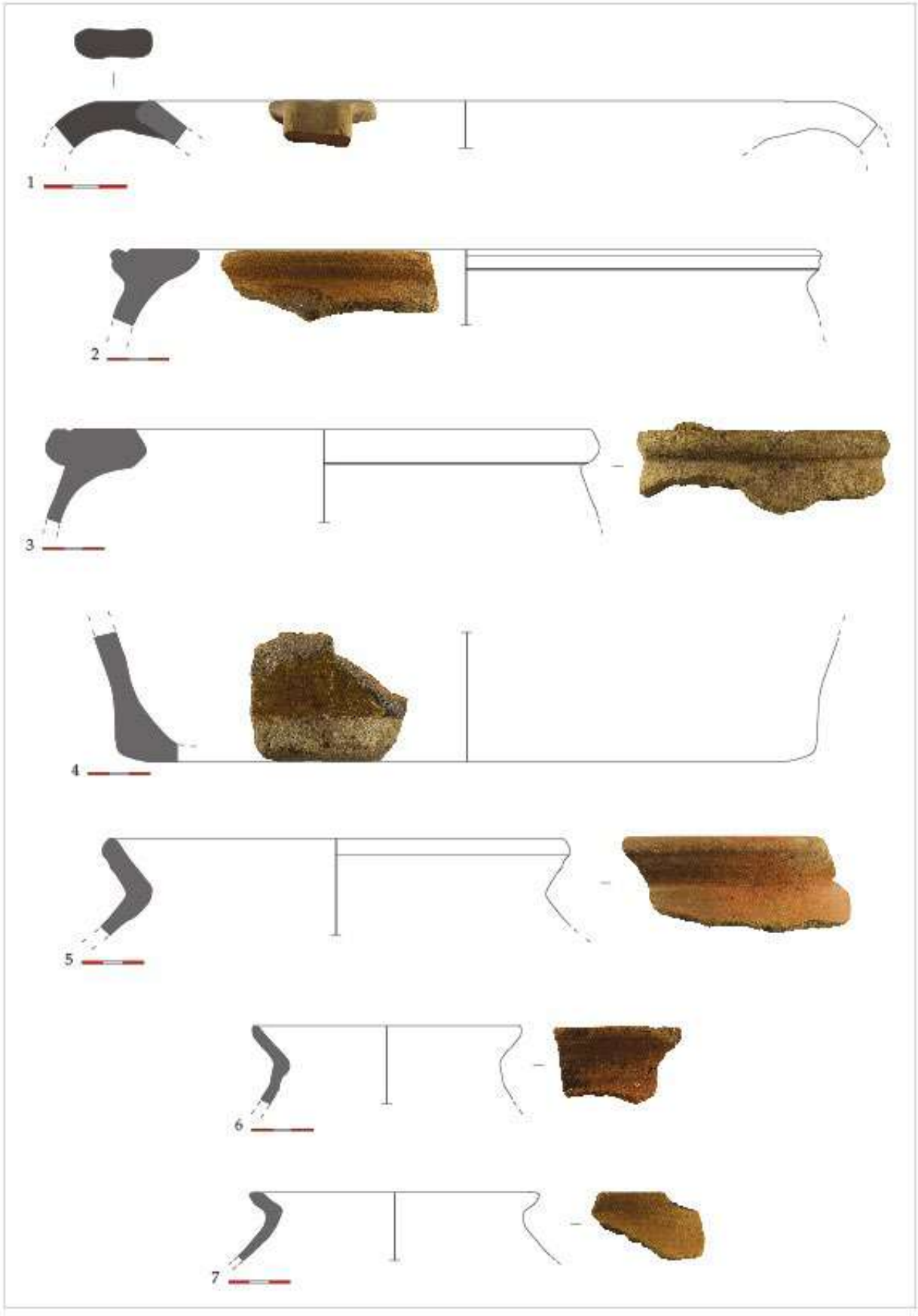

Табл. 22.

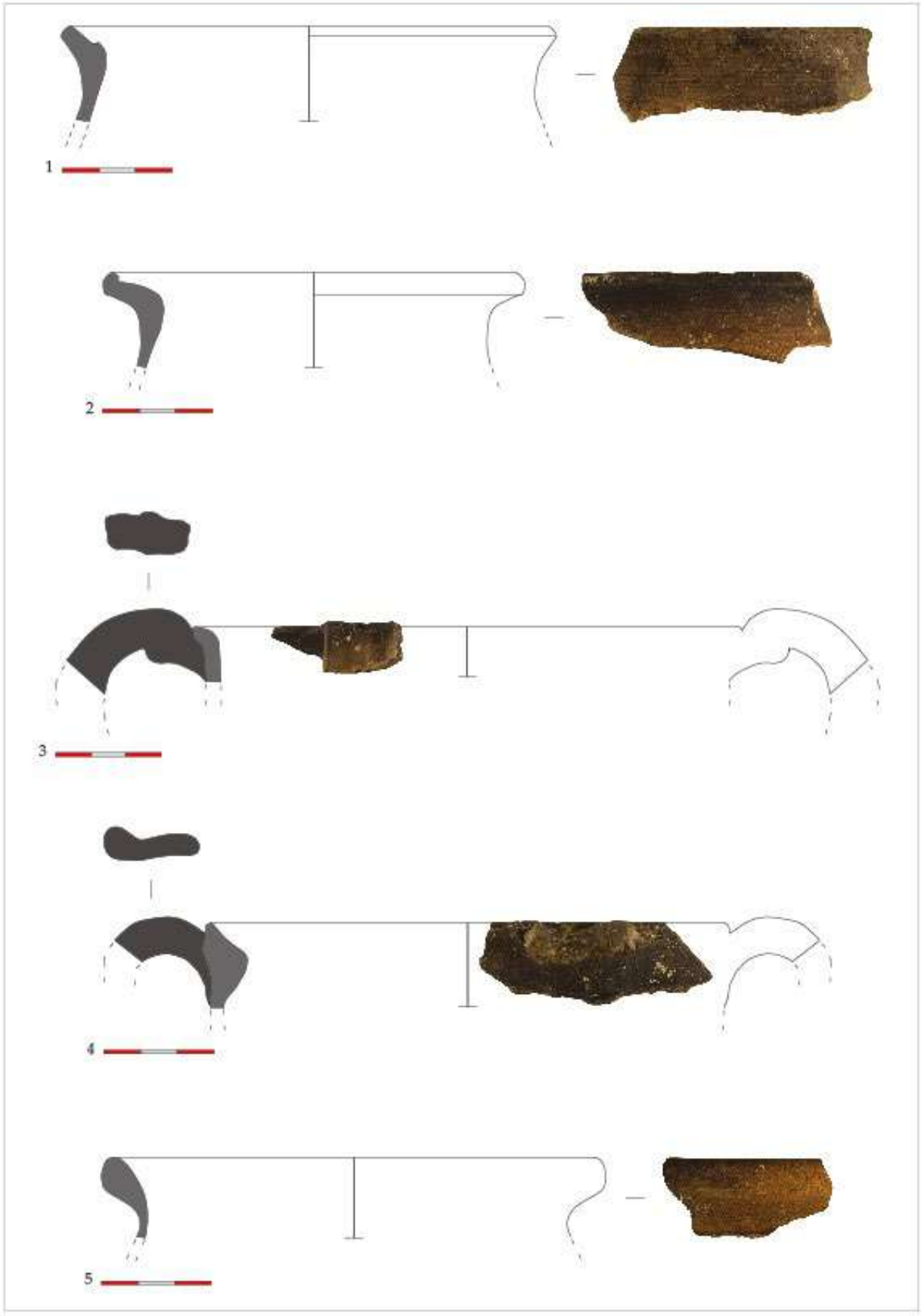

Табл. 23.

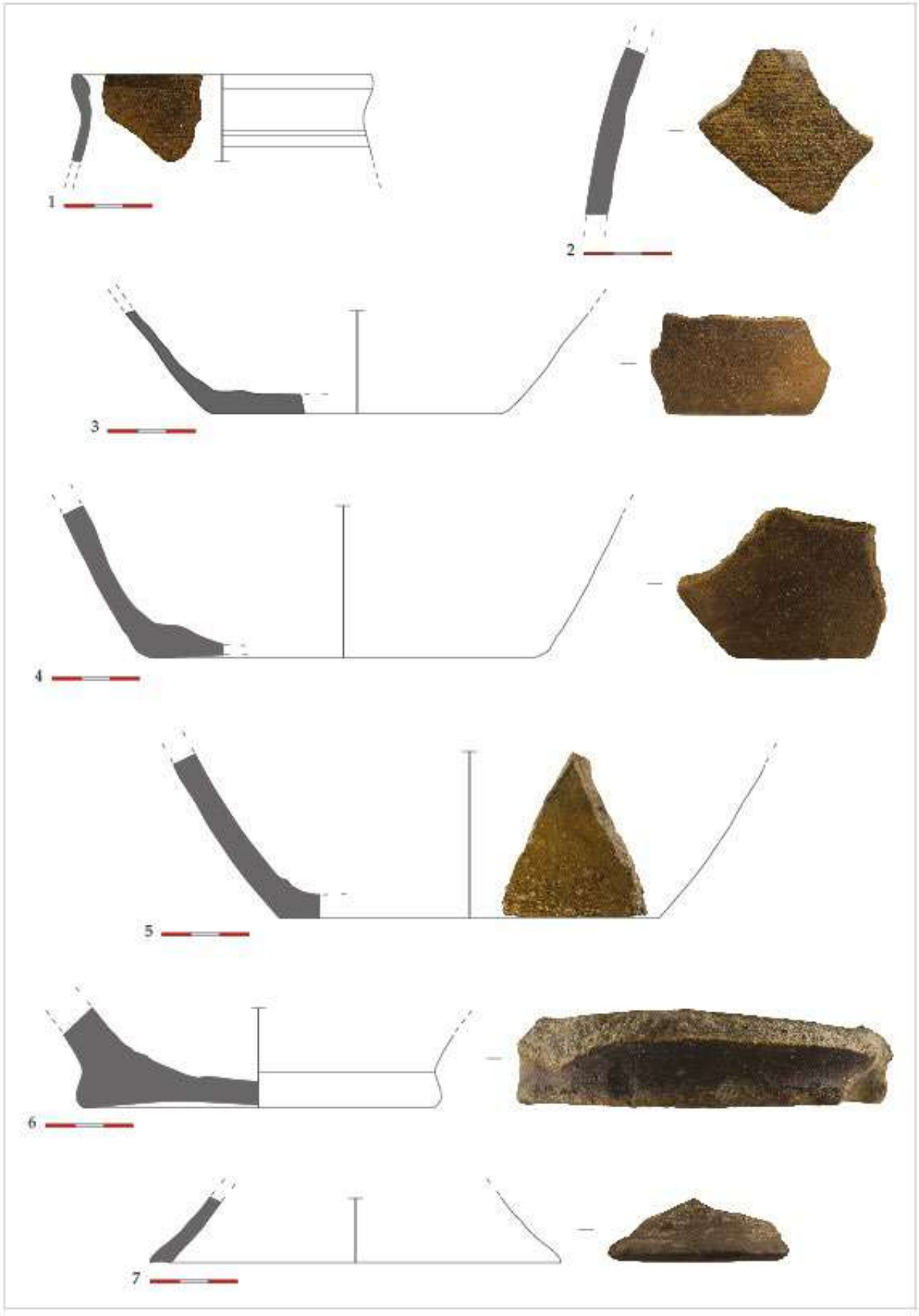

Табл. 24.

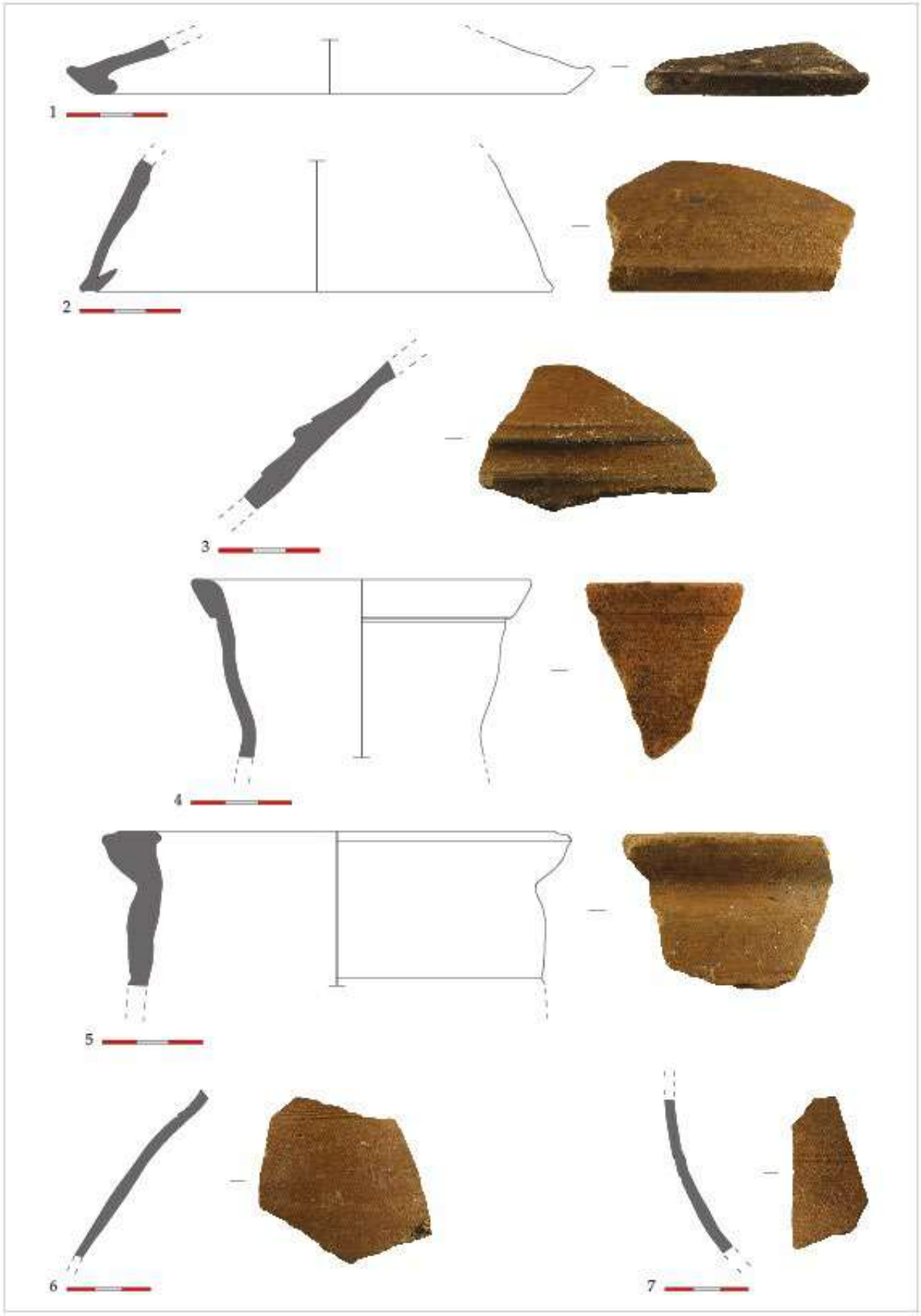

Табл. 25.

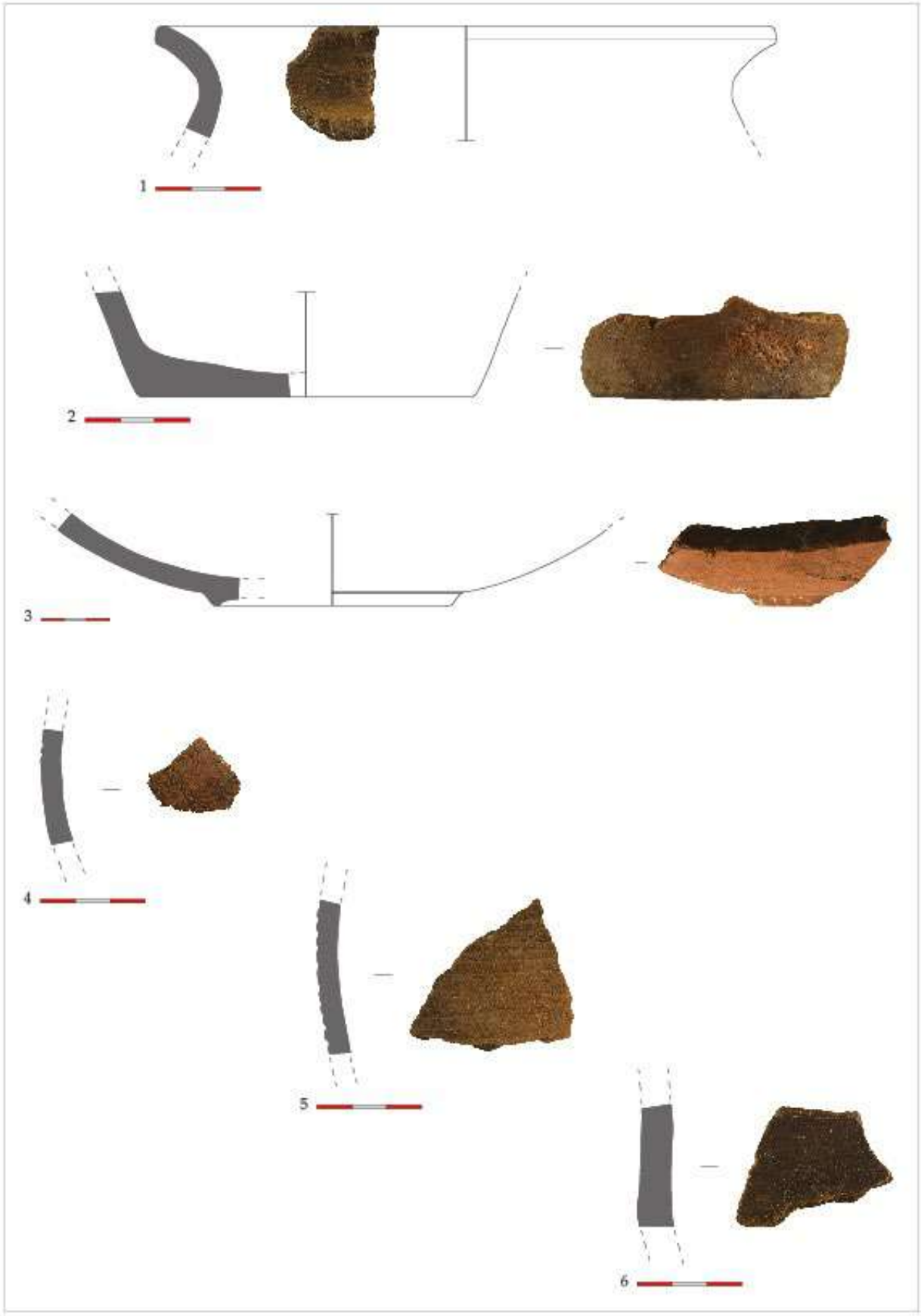

Табл. 26.

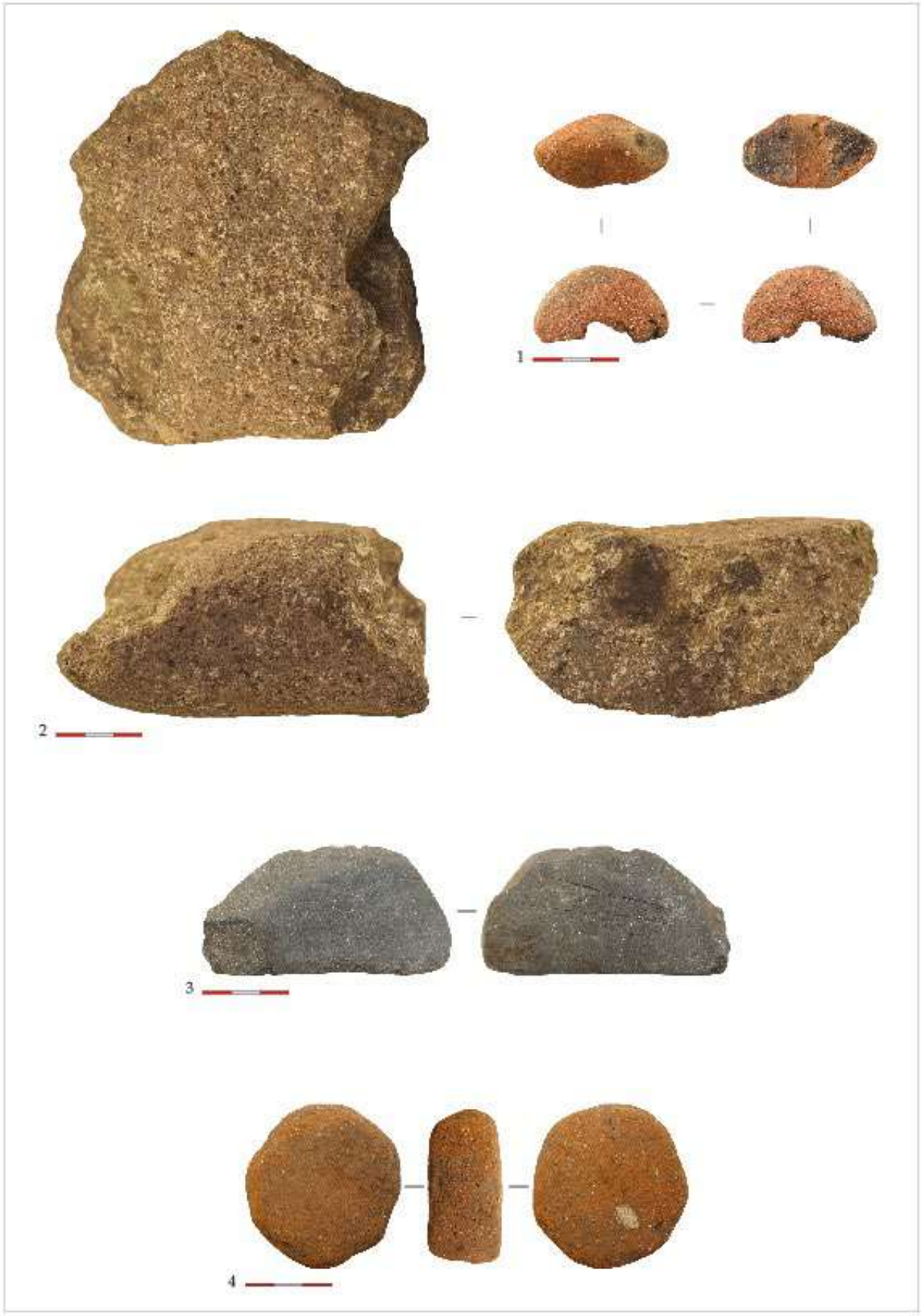

Табл. 27.

Б И Б Л И О Г Р А Ф И Я

Ванев 2012: И. Ванев. *„Св. Георги", Долни Лозен.* – Б. Пенкова, Ц. Кунева (ред.). *Корпус на стенописите от XVII век в България.* София, 2012, с. 44–45.

Велков 1951: И. Велков. *Лозенската планина като археологически обект.* – В: *Изгрев*, бр. 1965, 08.02.1951.

Гетовска 2024: Цветина Гетовска. *Праисторически материали от теренни издирвания в район Панчарево, Столична община през 2022 г.* – В: *Електронен бюлетин на РИМ–София*, 6, 2024.

Златков 2011: Методи Златков. *Бояна през Средновековието – състояние и проблеми на проучването.* – В: Б. Пенкова (ред.) *Боянската църква между Изтока и Запада в изкуството на християнска Европа.* София, 2011, с. 56–68.

Кузманов и др. 2011: Момчил Кузманов, Диана Гергова, Николай Дерменджиев, Васил Мутафов, Асен Радев, Антония Елазарова, Илиян Катевски. *Могила №1 в землището на Враждебна, София. Спасително археологическо проучване 2010-–2011 г.* – В: *Археологически открития и разкопки през 2010 г. София*, 2011, с. 225–227.

Петков 1936: Неделчо Петков. *Предисторическо изследване на Софийското поле и близките му околности.* – В: *Годишник на Народния музей*, 6, 1936, 403-423. //на с. 421 споменава 8 могили СИ от Бусманци, към Орханийското шосе.

Попова 2021: М. Попова. *Къснохалколитна керамика от Германското кале, с. Герман, Софийско.* – В: *Електронен бюлетин на РИМ–София*, 4, 2021, с.3–11.

Попова, Дафова 2022: М. Попова, Л. Дафова. *Праисторически материал от местността Чунговица, с. Лозен, Столична община*. – В: *Електронен бюлетин на РИМ–София*, 5, 2022, 9–16.

Станев, Златков 2021: А. Станев, М. Златков. *Системни теренни археологически издирвания на територията на Столична община през 2020 г. (Герман и Лозен).* – В: *Електронен бюлетин на РИМ–София*, 4, 2021, 47–77.

Станев, Златков 2022: А. Станев, М. Златков. *Теренни издирвания в землищата на селата Лозен и Казичене, район Панчарево, Столична община.* – В: *Електронен бюлетин на РИМ–София*, 5, 2022, с. 43–111.

Станев, Златков 2023: А. Станев, М. Златков. *Теренни издирвания в район Панчарево, Столична община през 2022 г.* – В: *Археологически открития и разкопки през 2022 г. София*, 2023.

Янакиев 2015: Н. Янакиев. *Лозен (второ допълнено издание).* София, 2015.

S U M M A R Y

FIELD SURVEYS IN SOFIA MUNICIPALITY IN 2022 AND 2023

Alexander Stanev, Metodi Zlatkov

2022

Between October 13th and December 8th 2021, the third field expedition under the project of the Regional History Museum – Sofia for updating and renewal of the Automated Information System – "Archaeological Map of Bulgaria" in the Sofia City Province were conducted. The working area is in the lands of the villages of Lozen, German, Kazichene and Krivina.

During field work, the principle of intensive search was again applied, working in two teams. The main percentage of the surveyed areas are agricultural land, respectively: harvested, without any subsequent tillage, with poor visibility and harvested with good visibility of the terrain. The areas at the base of the mountain are meadows with poor visibility, and some landmasses that are not cultivated have high vegetation with zero visibility (Fig. 1). As part of the search, an area of 15.92 sq. km was covered. Outside of this area we purposefully visited several sites in Lozen Mountain.

Collected scientific results from field survey was integrated in ArcGIS data base and Google My Maps. In AIS AMB was inserted 23 new archaeological sites. From them 19 are newly discovered and the remaining 4 are known in the scientific literature.

The types of sites include 1 fortress, 15 settlements (seven are multi-layered), 1 sanctuary, 1 necropolis, 4 burial mounds and 1 church (Fig. 2). Chronologically, the sites are: Chronologically, the sites are: Late Neolithic –1; Late Neolithic / Early Chalcolithic – 2; Chalcolithic (?); Early Bronze Age – 3; Bronze Age – 1; Bronze Age / Early Iron Age – 3; Early Iron Age – 2; Late Iron Age – 3; Late Antiquity (3th – 5th Centuries) – 15; Early Middle Ages (9th – 11th Centuries) – 2; High Middle Ages (12th – 14th Centuries) – 4; Late Middle Ages (from the 17th Century) – 1; Revival (18th – 19th Centuries) – 6; Undefined – 5.

2023

Between October 12th and November 24th 2021, the forth field expedition under the project of the Regional History Museum – Sofia for updating and renewal of the Automated Information System – "Archaeological Map of Bulgaria" in the Sofia City Province were conducted. The working area is in the lands of the Mladost, Studentski, Lozenets, Triaditsa, Vitosha, Ovcha kupel, Bankya and Lyulin districts.

During field work, the principle of intensive search was again applied, working in two teams. Two types of terrain were excavated. The first is agricultural land, which currently has good visibility. The second type of terrain was meadows, where it is not expected to become arable agricultural land in the near future (Fig. 1). As part of the search, an area of 17.34 sq. km was covered. Outside of this area we purposefully visited three sites in Vitosha Mountain and Vitosha district.

Collected scientific results from field survey was integrated in ArcGIS data base and Google My Maps. In AIS AMB was inserted 14 new archaeological sites. From them 6 are newly discovered and the remaining 8 are known in the scientific literature.

The types of sites include 2 fortress, 4 settlements (two are multi-layered), 1 sanctuary, 1 single building, 5 burial mounds and 1 deposit (Fig. 2). Chronologically, the sites are: Chronologically, the sites are: Chalcolithic – 2; Bronze Age / Early Iron Age – 2; 3th – 5th Centuries – 6; 5th – 6th Centuries – 1; 11th – 12th Centuries – 1; Revival (18th – 19th Centuries) – 1; Undefined – 5 (Fig. 3).

A contribution to the survey is the observation of the two fortresses above the Boyana district. In site 206/2023 "Boyana, fortress in location "Preslopta" the newly discovered pottery allows a new date to be given – 5th – 6th century. Site 207/2023 "Boyana, fortress in location "Batil" dates back to 10th –11th century and can be connected to historical data – Botko's military actions in 1041.

Ключови думи: *Софийското поле, халколит, ранножелязна епоха, римски период, Късна античност, крепост, село, могила, теренни издирвания*

Key words: *Sofia valley, Chalcolithic period, Early Iron Age, Roman period, Late Antiquity, fortress, vicus, tumulus, archaeological survey*

А В Т О Р

Д-р Александър Станев
Регионален исторически музей – София
alexander.stanev@sofiahistorymuseum.com

Д-р Методи Златков
Национален археологически институт с музей при Българска академия на науките
metodi_man@abv.bg

Alexander Stanev, PhD
Regional History Museum – Sofia
alexander.stanev@sofiahistorymuseum.com

Metodi Zlatkov, PhD
National Archaeological Institute with Museum Bulgarian Academy of Sciences
metodi_man@abv.bg

ИСТОРИЯ
HISTORY

Електронен бюлетин
Регионален исторически музей – София
E-Bulletin
Regional History Museum – Sofia

Бр. 06/2024
Vol. 06/2024

ТУРИСТИЧЕСКИ ОРГАНИЗАЦИИ В СОФИЯ ЧАСТ 1: ОТ НАЧАЛОТО НА ОРГАНИЗИРАНИЯ ТУРИЗЪМ В БЪЛГАРИЯ ДО 50-ТЕ ГОДИНИ НА XX В.

Марио Филипов

*„Предвиждам в душата си, че когато се направят железници в турско, членовете на Алпийския клуб и множество туристи ще се запътят за Витоша. Ще възникне и тук хотел като на Риги-Кулм. Темпе под високия Олимп е романтичен, Воден в Македония е очарователен, но де на света може да види човек толкова очарователни картини от един само леснодостъпен връх?“, Ами Буе (*Boue 1840: 6, 11*)*

След Освобождението на България през 1878 г., все повече български и чужди пътешественици посещават българските планини. За това допринасят безопасността и далеч по-благоприятните условия за пътуване, социално-икономическото развитие на българското общество, както и зараждането на новия интелектуален елит. Това явление е част от нарастващата тенденция от XIX в. за популяризация на планинския туризъм на Стария континент. Още преди Освобождението европейски пътешественици, дипломати и учени преоткриват чара на планинските склонове из българските земи, в това число и извисяващата се над София планина Витоша. Първото научно планинарско изкачване на витошкия Черни връх е извършено от австрийския геолог Ами Буе през 1836 г., описано подробно в неговите пътеписи из Балканите (Boue 1840). По-късно, през 1869 г. австрийският учен геолог проф. Хохщетер изкачва Витоша и изрича думите: „София и Витоша са така неразделни, както Неапол и Везувий, Cape Town и Table Mountain“ (Делирадев 1926: 5).

Предсказанията на Ами Буе за бъдещето на туризма ще бъдат превърнати в реалност. Не само защото е избрана за столица и съсредоточава елита на нацията, но и заради природните си дадености, София се превръща в люлка на туризма в България. В непосредствена близост до столицата са планините Витоша, Люлин, Мала планина, Вискяр, Лозенска планина и Плана, а Софийското поле граничи със склоновете на Стара планина.

Налице са определени тенденции, свързани с консолидирането на българското туристическо движение, които възникват в етапа на развитие на българ-

ското градско общество и те ще бъдат засегнати в настоящата публикация. Първостепенен фактор се явяват желанието, постоянството и отдадеността, проявена в дейностите на членовете на отделните туристически организации, като особена роля имат софийските туристически дружества, които, представени в контекста на общите национални тенденции, ще са обект на по-нататъшното изложение.

На първо място трябва да се отдели внимание на историческия контекст на тяхното зараждане и развитие. Подобно на други модни влияния, така и планинският туризъм се въвежда и разпространява от социалния елит и чужденците в България (Инчовски 2013: 210). Стъпките на организирания туризъм в България започват с организиране на малки, приятелски групи за излети, колективни разходки и пикници до околните села Княжево, Бояна, Драгалевци, Симеоново, Кокаляне. Вероятно немалко софиянци се разхождат периодично и до Черни връх. Писателят и общественик Алеко Константинов е сред най-изявените радетели за популяризация на туристическото движение и не минава дълго време, преди да събере група съмишленици. На организиран от него излет до Черни връх от 11 до 14. VII. 1889 г. с маршрут Германския манастир, Панчарево, крепостта Урвич, Кокалянския манастир, с. Железница, Черни връх, с. Владая и Княжево, у писателя се заражда идеята за създаване на „Урвич клуб", една по-скоро приятелска група без писмени правила или критерии за прием на нови членове. В историческата наука тя е възприемана за първообраз на по-късните туристически организации (Елдъров 2020: 56). Съмишлениците организират ежегодни пролетни излети до крепостта Кокалянски Урвич до смъртта на Константинов през 1897 г. (Живков 1984: 17). Тази приятелска група от ентусиасти все още не носи характеристиките на туристическо дружество. В нея се влиза само по специална препоръка — по подобие на западноевропейските клубове, които са затворени асоциации на хора от една класа, с еднакво обществено положение, от една професия и занаят и др. Запален любител и ценител на българската природа, Алеко изключително активно популяризира българския туризъм чрез своята писателска дейност. Демократ по душа, той настоява туристическата дейност постепенно да стане достъпна до по-широк кръг хора, независимо от техния социален и икономически статут (Живков 1984: 17-18).

Кулминация на дейността на „Урвич" клуб е публикуването на известната „Покана" към всички столични любители на природата във вестник „Знаме" от 22 август 1895 г. за масово изкачване на витошкия Черни връх на 27 август. Тази идея се заражда точно при завръщането в София от един дълъг преход през Черни Връх към Рила (Алеко 1945: 2-4)[1]. Алеко Константинов съумява да мотивира 300 души, мъже и жени, да изкачат рано сутрин в последната неделя на месеца 2290-метровия връх, което е впечатляващо във време без съвременни лифтове, автобуси и велосипеди, без туристически маркировки и пътеки. Всеки потегля по тъмно, кой с каквото облекло, обувки и екипировка използва във всекидневието си. Запазен е списъкът на 260 записали се по време на това изкачванем като се уточнява, че „*Освен горните лица, има още поне 50 души, които не са могли да се запишат, но са успели да пристигнат навреме на Черни връх*". По традиция българската планинарска литература приема това събитие като началото на организираното

[1] В паметния лист за Алеко Константинов, посветен на туристическото движение е приведен и пълния текст на поканата.

туристическо движение и планинарството в България. През 1964 г. този ден е обявен от Българския туристически съюз (БТС) за патронен празник, който и днес се чества всяка последна неделя на август с масово изкачване на Черни връх (Елдъров 2020: 52). Народният писател Иван Вазов, както отбелязва Светлозар Елдъров, всъщност притежава не по-малка роля, със своето творчество и активна туристическа дейност, за популяризацията на туризма в България и особено примамливостта на планината Витоша. Той присъства активно в туристическото движение и е избран по време на събранието при изкачването на Черни връх за първи председател на планирания от Алеко Константинов "клуб на българските туристи" (Елдъров 2020: 56 – 58). Трагичната кончина на Алеко Константинов през 1897 г. спира наченатия порив за пристъпване към обособяване на българска туристическа организация. Настъпва известен застой в организацията на туризма в България, но алековите съмишленици поддържат идеята за популяризация на движението.

Така по време на събора за Илинден в село Княжево, на 20 юли 1899 г. арх. Георги Козаров, инженерите Димитър Вълчанов и Анастас Маринов, Васил Топалов — химик, Недялко Немски и Янко Малинов — аптекари, Георги Сяров — конструктор, решават да свикат събор за основаване на първото туристическо дружество „Алеко" през 1899 г. (Български Турист 1929, 5: 68–69; 82–83; Козаров 1939: 20; Живков 1984: 26; Елдъров 2020: 60). Част от тях влизат и в редиците на ръководството.

Новата организация бързо набира популярност и впоследствие дава основите на **Българско туристическо дружество – задруга** през 1900 г., а негов пръв председател е д-р Христо Пиперов. По-голямата част от членовете на тази организация принадлежат към българската интелигенция – инженери, юристи, лекари, фармацевти и чиновници, хора които в този период могат да отделят от свободното си от работни задължения време за това здравословно хоби. До известна степен първоначалното туристическо движение притежава елитарен характер, въпреки подбудите на неговия патрон (Събкова-Беновска 2006: 72; Инчовски 2013:). Този социален профил на членовете, а и пълната липса на жени и на по-късен етап може да се види в регистрите на организацията (Инчовски 2013: 212). Уставът на новата организация, приет през 1899 г., е съставен по австрийски образец и още във II гл. поставя следните цели, които малко или много служат за модел на по-късно основаните организации: „*а) да изходи по-хубавите местности из отечеството ни, да ги изучи по точности във всяко отношение и да улесни тяхното посещение; б) да запознава любопитните по-отблизо с тях и ги поощри към пътуване; в) да развива сближение и солидарност между членовете си; г) с време издаване общ пътеводител на България от фонда на членските вноски или подаръци*". Обособяват се правата и задълженията на членовете на дружеството и условията за приемане в него, наблюдава се и стремеж да се избягва обсъждането на политически въпроси по време на туристическите събрания. Задължават се членовете на дружеството да носят по време на екскурзии или при тържествени случаи униформа (носия), удобна и практична за излети, понеже дотогава по-често се използват похабени и овехтели дрехи, които придават любопитен вид на туристите (Инчовски 2013: 216–217). Приема се и графична емблема (значка). Правилата за дружествените събрания, деловодството и други административни

формалности също са установени (Живков 1984: 167–170)[2]. На следващата година уставът е ревизиран и разширен. Изцяло е изменен организационният модел с учредяването на Българско туристическо дружество (БТД), в ролята му на национална организация. Дружествата в столицата и другите градове стават клонове на основното дружество. Правилникът на това дружество се превръща в пример за организацията на по-късните туристически дружества в Столицата и в страната. Софийският клон ще запази името си „Алеко Константинов" и ще получи централен статут. Настоятелството му е и настоятелство на БТД и се избира на специален събор (Елдъров 2020: 61–62). То е и най-многобройно като членски състав. От 85 души членове през 1899 г., през лятото на 1900 г. те вече са 150, като се приемат, поне номинално туристи и от двата пола. Груповите излети се организират на туристически „дружини" с главатар, който задължително носи атрибутите униформа и сигнален рог (тръба). През 1909 г. ръководството на БТС разработва кратка система от звукови сигнали (8 на брой), с които да става управлението на планинарската дружина по време на излети, възприемат се и популярни туристически маршове. Не се пропуска и обмяната на опит и контакт с международните туристически организации в Европа, а списание Български турист издава рубрика, за преглед на публикациите в чуждестранния туристически и планинарски печат, като често статии от тези издания са препечатвани и превеждани. Организират се и множество беседи и семинари, като част от продължителната културна дейност (Елдъров 2020: 65–68; История на БТС).

Туризмът поражда все по-голям интерес сред гражданите, а тенденцията е това да са най-вече членове на средното към висшето съсловие. Тръгването на софийските трамваи улеснява свързването на Витоша със столицата. Особено популярна за туристите, качващи се към планината е Княжевската трамвайна линия (София 1928: 297–298; Мирчев 1979: 246). Започват да се развиват пешеходният и ски туризъм. Организират се все повече масови излети. Особено модни са т.нар. „теферич" – неделни разходки в покрайнините на града, често придружени с хранене, сред младите, а и в семейните среди на столичани (Инчовски 2013: 214). Фразата на Алеко Константинов – Щастливеца, „*Опознай родината, за да я обикнеш*" се превръща в девиз на българските туристи и мото на бъдещите туристически организации (Живков 1984: 23). Наред с организирането на планинарски и туристически мероприятия, БТД се заема активно с културна дейност и разпространяване на книжнина, свързана с туризма. От март 1902 г. започва да излиза ежегодно илюстрованото списание „Български турист", а негов първи редактор е проф. Александър Теодоров – Балан. То остава официален орган на организацията до 1943 г.

През 1910 г. учениците, вдъхновени от опита на по-възрастните също проявяват интерес към създаване на туристически групи в отделните училища из страната. През 1908 г. бъдещия инженер Хелмут Брокс, заедно с неговите връстници от гр. Русе, Константин Мазнев, Васил Кулев, Арман Адолф Пришак и Борис Корабов създават ученическото туристическо-геоложко дружество „Геолог" и се заемат да организират опознавателни излети из околността (Брокс 1965: 1–7). Организацията става първооснова на бъдещия Юношески туристически съюз

[2] Приложение 7 съдържа пълния устав на Първото туристическо дружество „Алеко Константинов".

(ЮТС, основан на 25 март 1913 г.). Понеже възрастовият критерий за членство в БТД е 21 години, към новата младежка организация се присъединят стотици запалени по туризма ученици, особено от столицата, а в много български селища възникват секции (Петров 2022: 263–264). Първите катерачески упражнения в страната са подети от членовете на тези дружества, с което е положена и основата на алпинизма в България. ЮТС издава от 1913 г. собствен печатен орган, „Млад турист". Неоднократно БТД се опитва да наложи авторитета си над желаещите повече самостоятелност членове на ЮТС и дори предлага официално сливане на двете организации, макар и с обещанието за автономия на младежките сдружения. Като цяло двете организации се стремят да съществуват съвместно и да си сътрудничат през годините (Петров 2022: 266–267).

Туристическото движение забавя значително своите темпове по време на тежките военни години между 1913 и 1918 г. Множество членове на туристическите дружества заминават на фронта, като немалка част от тях не се завръщат. В следващото десетилетие ентусиасти създават множество нови туристически дружества в големите градове, като често това става на доброволни начала и при липса на държавно и общинско финансиране. БТД възстановява издаването на своя печатен орган „Български турист" в София, в следвоенните години, с което продължава да засилва агитацията за развитие на туризма и да запознава своите читатели както с родния дружествен живот, така и със световните събития и тенденции в сферата на туризма и планинарството. За софиянци се превръща в традиция практиката да излизат при всеки празничен ден в планината. Особено популярно е сред по-образованите слоеве от обществото. Този епизод е удачно описан по спомени от Петър Мирчев, според когото „*сближението им с Витоша стана бързо, даже внезапно. Веднъж „открита" от малцина, тя бързо влезе в празничната отмора на хиляди и хиляди. Появи се любов към планинарството. Тя бе силно заразителна и за кратко време се превърна в близка и трайна привързаност на хилядите нови и нови туристи. В началото ходеха предимно гимназистите, малко по-късно по-големите младежи, а след тях възрастните и дори доста възрастните граждани… Кратките празнични разходки до близките околности бяха заменени с целодневни скитосвания из планината. На по-малки или по-големи групи, в началото само с „признати водачи", които са „били вече на Витоша", софиянци се катереха по кози пътеки и сипеи, прескачаха клекове, провираха се през „дупки"… Любовта на софиянци към планинарството оказа влияние върху развитието на излетничеството в цялата страна. Примерът бе заразителен*"(Мирчев 1979: 324–325).

Дружественият туристически живот не минава и без редица конфликти. През 1921 г. председател на организацията става Павел Делирадев, известен с предишната си революционна дейност в редиците на македонското движение. Новото ръководство позволява към БТД да се образуват отделни групи, свързани с приятелски връзки или общи интереси. В столицата започват да се образуват самостоятелни организационни групи, отхвърлящи понякога елитарния характер на организираното движение. Това са групите „Ръжен хляб" на Никола Чилингиров, „Клек" начело Ганчо Игнатиев (1922), „Св. Иван Кукузел – Песнопевец" (1924), „Кукуряк" (1924), начело с художника Александър Божинов, „Прилепите" и „Фонфоните" (1923), като целта им е да поддържат и обогатяват дейността на дружеството (Живков 1984: 66). Поради редица разминавания в интересите, няколко туристически организации се отделят от БТД „Алеко Константинов". През 1922 г. се създава групата „Нимфея", прерастнала в ТД „Рила". Следват

дружество „Пирин“ (1924 г.) и Кадемлийте (1926). Трите организации се сливат през 1931 г. в Туристическо дружество „Планинец“, което става клон на БТС. Фактор за това разцепление е и обстоятелството, че „Алеко Константинов“, нито другото официално ТД „Витоша“ могат да обхванат между 30 и 50 000 туристи, излизащи в планината в неделен ден и трудно тогавашните организации могат да обхванат толкова голям за времето си членски състав (50 години дружество „Планинец“ 1973: 39–43). Изключените членове от „Витоша“ организират през 1926 г. дружество „Еделвайс“, дружество, което успява със собствени средства да изгради хижа на Витоша (Еделвайсче 1931: 4)[3]. Изключените алековци от групата „Фонфони“ организират ТД „Фонфон“. По подобен начин се създава и софийското туристическо дружество „Мургаш“ (Живков 1984: 104).

Редица членове от отцепилите се и новосформирани организации, заедно с други свои съмишленици от страната организират Българска туристическа федерация (БТФ) през 1926 г., като своеобразна конкурентна структура с по-демократични критерии за приемане на членове. Във федерацията влизат на равни начала, както част от гореизброените дружества, така и създадените от отцепилите членове се от ЮТС организации „Родни Балкани“ и „Черноморски турист“. Нейния първи конгрес се състои на 26 март 1928 г., под председателството на д-р Рачо Рачев, член на софийския „Фонфон“, като издава и собствен печатен орган „Природа и туризъм“ (50 години дружество „Планинец“ 1973: 30–35). През 20-те години се основават арменски и еврейски туристически дружества.

Както в София, така и в цяла България туристическите дружества продължават да се изявяват като движеща сила на развитието и популяризацията на туризма. Наред с учредяването на нови клонове, се развиват цял набор от допълнителни туристически дейности: в това число влизат залесяване и опазване на околната среда, трасиране и маркиране на туристически пътеки, хижестроителство с доброволен труд и строителни материали и частично с финансова помощ от членовете на БТС, ЮТС и дарители и по-рядко Министерството на обществените сгради, пътищата и благоустройството. Софийският клон, ТД “Алеко Константинов” подема и първата инициатива за по-сериозно залесяване на Витоша (Делирадев 1926: 225–226; Филизов 1969: 85–86). Положено е началото на алпинизма и пещерното дело, наред с туристическите походи. Първото зимно изкачване на Мусала е предприето 8 април 1923 г. именно от група софийски туристи, водени от Павел Делирадев и Пейо Пеев. На Делирадев се приписва и първото минаване на прочутия туристически старопланински маршрут Ком – Емине. Делирадев става и председател на основания на 19 ноември 1929 г. Български планински клуб, последствие изиграва важна роля за бъдещото развитие на родния алпинизъм (Бешев 2019: 18). За по-опитните са организирани и първите зимни алпийски изкачвания и траверси на планински върхове, включително и в чужбина. По-късно е създадена и Планинската спасителна служба, с което туристическото движение се стреми да не изостава от европейските и световни тенденции. Първите туристически хорове също датират от Междувоенния период.

Освен официалните печатни органи на големите организации се издават и други списания, вестници, пътеводители, което се връзва и с по-голямата дина-

[3] Хижа «Еделвайс» е построена между 1932 и 1934 г., като дружеството издава дори сатиричен вестник с цел набиране на средства за строежа.

мичност на разпространение на информацията в този период. Споменатата вече културна дейност се изразява в изнасянето на сказки, лектории и беседи, устройстват се художествени и фото изложби (История на БТС). Влияние за създаване на новите сдружения има обединяването на туристическите групи според техните професионални занимания и нерядко – политически интереси и партийна принадлежност. След 1928 г. се образуват и клубове и дружества към държавните ведомства. Като цяло столичните туристически организации се заемат активно с подпомагане, често безкористно на всички аспекти, свързани с функционирането на местния туризъм. В това число изграждането на необходимата инфраструктура. Първата туристическа маркировка във Витоша е положена още през 1901 г. край Драгалевския манастир (Михайлова 2019: 20). Както първите туристически маркировки и разработени пътеки и маршрути на Витоша, така и хижестроителството са плод на доброволни усилия на членовете на софийските дружества. Развиват се кампании за доброволчество и набиране на финансови средства. Повечето софийски туристически дружества се стремят да построят подходящи планински хижи за своите членове. Първата витошка хижа, „Алеко" е завършена след мащабна кампания за събиране на средства и доброволци, подета от едноименната туристическа организация. Сградата е построена в периода 1922-24 г. (Пейчев и др. 1971: 100–101)

През 20-те и 30-те години на XX в. се наблюдава тенденция сред гражданското общество към развитие на интереса за по-активно изучаване и съхраняване на дивата природа, както и популяризирането на тези практики. Членовете на туристическите дружества участват активно и в изследователската и научна дейност, свързана с планините. На 14. XII. 1929 г. се учредява Съюз за защита на родната природа по идея на българските лесовъди. Това става с активно участие и подкрепа на редица обществени организации, сред които особено се открояват БТД и ЮТС, които дават съгласие още през 1926 г. Тогава се заражда идеята за обособяване на защитени територии в планината Витоша, което и става с резерватите „Бистришко бранище" и „Торфено бранище". Съюзът за защита на родната природа пристъпва към изготвяне на проекти на Наредбата-закон за защита на родната природа и Правилника за прилагането ѝ. По негова инициатива е обявен и статута на първия в България и на Балканите Народен природен парк „Витоша" с *Постановление № IIIа 15421 от 27. 10. 1934 г.* Към тази година вече са реализирани и първите трасирани и маркирани туристически пътеки, места за отдих и редица завършени витошки хижи, обслужващи множеството туристи – Селимица, Кумата, Фонфон, Боерица и др., строени не без съдействието на столичните туристически дружества (Български турист 1934: 144–145; Филизов 1969: 122–123). В края на 1934-та година е осветена и хижа-наблюдателницата на Черни връх, четиридесет години след историческия излет на Алеко Константинов, средствата за създаването на която са набрани по инициатива на комитет, съставен от членовете на едноименното туристическо дружество (Български турист 1935: 122–125). До 1944 г. в цялата страна са изградени около 70 туристически хижи и домове (Пейчев и др. 1971: 3–5) Всичко това се случва под патронажа на българския цар Борис III, самият той поддръжник на туристическото движение, планинарството и опазването на дивата природа (Михайлова 2019: 26–29). Още от времето на Фердинанд българските монарси проявяват интерес към тези дейности и нескрито ги подпомагат. Поради значителния му принос към туристическото движение, а и вероятно за да се потърси неговото по-ната-

тъшно благоволение, Борис III е обявен и за почетен председател на Българското туристическо дружество.

След дълги месеци и дори години на преговори между членовете на по-големите организации се тръгва към консолидация на българския туризъм. Още през 1928 г. в няколко статии туристическият деец Павел Делирадев изразява становището, че всички туристически дружества в страната трябва да работят за по-ефективна организация на туристическото движение. Предлага се дори свикване на конгрес в София. (Живков 1984: 105)[4]. Още тогава се пристъпва към създаването на комисии, които да преговаря с всички български туристически организации и да работят за обединението им под една административна „шапка". През 1931 г., 28–29 юни е свикан XXIV туристически събор в гр. Елена под председателството на Никола Галчов – важна стъпка в положителна насока. Официално на всички дружества е позволено да могат да се присъединяват към БТД. В гр. Елена в организацията са приети федеративните клонове „Фонфон" и „Еделвайс" от София, както и други от Копривщица, Панагюрище, Пирдоп, Св.Врач, Орхание (Ботевград), Сарамбей (Септември), Тетевен, Трън и Котел. Това в крайна сметка води до доброволно разпускане на БТФ, която се влива в БТД. На събора новата туристическа обединена организация е преименувана на Български туристически съюз (БТС), което се отразява и в правилника. БТС се стреми и към по-тясно сътрудничество с ЮТС с цел бъдещо обединяване, а като членове в основната организация и клоновете ѝ могат да бъдат приемани младежи и от двата пола на възраст до 21 години. (Български турист 1931: 98–99; 109–112)[5].

Туристическите организации в България (Български туристически съюз, Българска туристическа федерация и Юношески туристически съюз) се стремят да странят от политическа дейност и агитация и да са отклоняват зависимост от политически партии и групировки. Изключително трудно става спазването на тази тенденция в несигурните години преди и по време на Втората световна война. Правителствената организация „Бранник" поглъща през 1943 г. ЮТС, подобно на много други легални младежки организации. За да изпревари събитията БТС издава окръжно до клоновете си да привлекат веднага неученическите секции на съответните клонове на ЮТС, заедно с техните имущества. Така са отървани от абсорбиране много клонове на ЮТС, включително „Витоша" и „Момина скала" в София, които преминават към дружество „Алеко Константинов" като негови секции (Протокол № 63 на ЦН на БТС, 7. VII. 1943 г.). Във военните години вече съществуват и няколко ведомствени туристически дружества, създадени по държавна инициатива, между които туристическия клуб на служителите при Българската народна банка, „Средец", прераснал в дружество през 1939 г. и това на железничарите, основано през 1943 г. Те успяват да построят и свои хижи на Витоша.

Радикалните политически промени в средата на XX в. и установяването на политическа система по съветски образец, водят до засилена намеса на държавата (под контрола на Българската комунистическа партия – БКП) във всички спортни активности, включително и в туризма. БТС, ЮТС и Българския ски

[4] Статиите са озаглавени съответно „Туристическо обединение на събора на БТД": „Софийският клон „Алеко Константинов" „Обединението може и трябва да стане"

[5] В списанието, с. 109-112 е публикувано информативно извлечение с основните точки от протоколите на XXIV събор в гр. Елена, 28-29.06.1931 г.

съюз, напълно изчезват, когато са обединени от ново основания Народен Туристически съюз (09. 02. 1945 г.). Печатният орган на организацията от „Български турист“ е преименуван на „Народен турист“. През 1946 г. се създава НФС, в който са включени НТС, НСГС и НКМС, НТС става ЦТК, а БАК - секция на НФС. Така управляващата партия цели да централизира и вкара организирания туризъм в определени идеологически граници.

През пролетта на 1945 г. съществуващите дотогава софийски туристически дружества, „Алеко Константинов“, „Фонфон“, „Планинец“, „Еделвайс“, Железничарското туристическо дружество, „Черни връх“ (Красно село), „Хемус“ (Надежда) и „Орлово гнездо“ (Слатина) от БТС „Витоша“ и „Момина скала“ (Княжево) от ЮТС се обединяват в Софийско обединено туристическо дружество. Така те се превръщат в секции към физкултурните дружества, а секциите им – в подсекции, като заедно с това е иззета и цялата материална база.

Още от края на 40-те години туристическите походи и събори на Витоша се политизират, и провеждането им започва да се обвързва с годишнини на видни партийни лидери и други важни дати от партийния календар.

В следващите десетилетия партийната идеология навлиза повсеместно в организирания туризъм в България. През 1948 г. НФС се преименува във ВКФС. През 1950 г. ЦТК към ВКФС се преименува на Реп. секция по туризъм, а БАК – Реп. секция по алпинизъм. Периодът се характеризира със запазване на дружествения организационен живот, въпреки структурните промени, с полагане началото на екскурзионното летуване, с изграждането на Централна алпийска школа „Мальовица“. За първи път се провежда националния туристически поход „Ком – Емине“ /1953 г./който е част от днешната отсечка на маршрут Е-8. Проведени са първите състезания по ориентиране /1954 г. На 05 юни 1957 г. в-к „Народен спорт“ излиза със статия за предстоящо учредява на БТС. Новата организация се основава на дотогава действуващите туристически и алпийски секции при Българския съюз за физическа култура и спорт и неговите поделения (Живков 1984: 137). Донякъдето това е възстановяване на структурата, а с него си връщат статута и много от старите софийски туристически дружества, в това число „Алеко Константинов“ и „Планинец“. ЦС на БТС разпределя стопанисването на хижи и заслони. Партийното ръководство предприема кампания за агитация и масовизиране на всякакви спортни активности сред населението. Създават се нови туристически маршрути, свързани с комунистическата идеология – по партизански пътеки, до паметни места, свързани с тайни конгреси на партията, лобни места на герои „паднали в борбата срещу фашизма“ и др. Градският съвет на БТС в София организира редовно събор на Витоша в м. Офелиите, посветен на Витошката партийна конференция (1924). Участват стотици туристи от всички дружества в столицата. Създават се и нови маршрути – по партизански пътеки, до лобни места на герои от борбата срещу фашизма и капитализма и др. Обособяват се десетки туристически секции по предприятия, учреждения, поделения и училища, като най-много от тях са в София.

Пример за това е създаденото през 1958 г. в София ведомственото ТД „Иван Вазов“, с председател Борис Езекиев, което включва 50 секции от столичните Трудово-производителни кооперации (ТПК) и образува редица клубове, туристически секции и комисии, свързани с ориентиране, алпинизъм и пещерно дело (25 години ТД „Иван Вазов“ 1983: 13–19). ТД „Алеко“, подобно на останалите дружества също се дели на секции, според столичните квартали, образуват се съвети по

туризъм, клубове и комисии, което осигурява сравнително голямо разпространение и диверсификация за да бъдат задоволени необходимостите на увеличилото се население на порасналия столичен град (към 1956 г. вече наброява 639 900 души), въпреки че централното ръководство е засилено (Живков 1984: 138–139).

Държавните лидери, начело на БКП, чрез своите органи се стремят да вкарат политизацията във всеки един аспект на ежедневието, в това число и в свободното време на гражданите, а така и по-лесно да се следи дейността на туристическите организации. Насърчава се съревнованието между отделните дружества в организирането на дейности. Строят се множество нови хижи с финансова подкрепа на държавните институции. Излизат нови печатни органи, които да пропагандират новата линия и да уведомяват любителите на туризма – сп. "Турист" (1957) и в-к "Ехо" (от 1959 г.). Създават се федерации по туристическите дейности и спортове: туризъм, алпинизъм, планинско колоездене, спелеология, за защита на природата и ориентиране. Тези дейности са активно подпомагани от софийските дружества.

ГС на БТС продължава да организира традиционното ежегодно изкачване на Черни връх и походите по маршрута Ком – Емине. Софийските туристи активно се включват в кампаниите на БТС за „100-те национални туристически обекта" (1966 г.), „Опознай социалистическата родина" и „Покорител на 7-те планински първенци" (1958 г.). След падането на режима през 1989 г. и периода на икономически кризи довежда и до намаляването и спирането на финансирането от държавата. Голяма част от инфраструктурата на Витоша е разграбвана и занемарявана, а има и отдръпване на гражданите от организирания туризъм. Много от софийските дружества се разпускат или ограничават дейността си. Възникват и нови туристически дружества. В последните години благодарение на БТС и ръководството на ПП „Витоша" и усилията на множество доброволци, туризмът в околностите на София продължава да се развива. Витоша е все така любимо място за отдих на софиянци и годишно е посещавана от над 3.5 милиона туристи.

Днес[6] свързаните със столицата туристически дружества са: ТД"Ал. Константинов 1899", ТД"Еделвайс", ТД"Зелена България", ТД"Кремиковци", СТД"Люлин-Банкя", ТД"Хор"Планинарска песен", ТД"Сирена", ТД"Урвич", СТК"Мотен", Академично ТД при БАН, ТД „Камендел – 1934-Бояна", ТД „Боерица"– с. Владая, ТД „Дино 2012".

Несъмнено българските туристически организации имат своята значителна роля в развитието на туристическото движение в България, което в началото на XX в. се превръща в едно от най-масовите доброволни движения в страната. Местонахождението и достъпността на Витоша и стратегическата важност на столичния град, а и фактът, че интелектуалният елит на нацията, носител и разпространител на модните тенденции, се съсредоточава тук след Освобождението, определят и водещата роля на местните туристически организации, от които възниква и първото голямо обединено родно туристическо дружество – БТД. През годините софийските туристически дружества оставят своя отпечатък върху всеки един аспект от дейностите, свързани с туризма – развитието на планинарството, спортното ориентиране, алпинизма и пещерното дело, хижестроителството, изследването и опазването на дивата Природа. Десетилетията до 50-те години на

[6] Материалът е подготвен към края на 2024 г.

миналия век са особено ключови за установяване на консолидирано туристическо движение, което претърпява радикална промяна с идването на новия политически режим в България и поема по ново организационно русло. Това се отразява драматично и на местните туристически организации.

Настоящият материал беше представен във връзка с честването на 90 години от създаването на Природен парк „Витоша". Във връзка с честванията, в залата за временни изложби „Инфоцентър" на Регионален исторически музей – София бе представена изложбата *„Туризмът на Витоша – от първите стъпки до днес"*, Информацията за историческото развитие на софийските туристически дружества присъстваше като част от създадения дигитален продукт, който бе достъпен за посетителите (Изложба Туризмът на Витоша).

В следващата част на изследването ще се бъде разгледано развитието на туристическите дружества в София в периода на Социализма, от 1950-те години на XX в., когато е възстановен БТС, до падането на Режима и първите, несигурни години на 1990-те.

Приложение 1: Списък на историческите софийски туристически дружества и кратка информация за тяхното основаване и функциониране.

ТД „Алеко Константинов": българско туристическо дружество, създадено на 31. 08. 1899 г., а негов патрон е основателят на организирания тризъм в България, Алеко Константинов. Членовете му се възприемат за наследници на туристическия клуб, основан при изкачването на Черни връх през 1895 г. Още от първата година започват редовните изкачвания на Витоша и нейния първенец. Организацията полага началото на Българското туристическо дружество. За няколко десетилетия се превръща е едно от най-големите и влиятелни туристически дружества в София и България. Още през 1901 г. туристите от организацията полагат първата маркировка на Витоша. След 1945 г., като секция на НТС стопанисва няколко хижи на Витоша. Хижа „Алеко", първата на Витоша е построена през 1922 – 24 г. по инициатива на членовете на дружеството, които са изключително активни в популяризирането на всички аспекти на българския туризъм. През 1935 г. Хижа Алеко е разширена с нова пристройка Сред редиците на членовете на дружеството има видни общественици. И днес съществува дружество – наследник, „**Алеко Константинов 1899",** което развива активна дейност.

„Фонфон" – През 1923 г., към ТД „Алеко" млади софийски туристи организират собствена група. На шега те наричат себе си „фонфони", като удвояват благородническото западноевропейско „фон". Не желаейки да спазват устава на централната организация, през 1926 биват изключени и организират собствено дружество. Впоследствие набират все повече членове и развива активна туристическа дейност и участва в създаването на Българската туристическа федерация. През 1926 г. построяват собствена хижа „Фонфон" на Витоша, която изгаря в пожар през 1968 г. След обединението през 1931 г. става един от софийските клонове на БТС.

„Планинец" – Дружеството е основано през 1931 г., когато три туристически групи от БТФ – „Кадемлийте", „Пирин" и младежко туристическо дружество „Рила" се сливат в единна организация. Седалището им се намира в София, и въпреки финансовите проблеми членският състав достига 800 души до края на 1941 г. През 1932 г. започват да стопанисват заслон „Явор" на Витоша, който е преус-

троен в хижа Планинец. Издават собствен печатен вестник и продължават съществуването си и след 1945 г. Днес софийски клон на дружеството не функционира.

„Еделвайс“ – Изключените и отцепилите се членове от дружество „Витоша“ обявяват създаването на дружество „Еделвайс“ през 1925 г., а през 1926 г. е приет уставът му. 11-те му основатели са младежи, тъкмо завършили гимназия. Както и останалите туристически сдружения, в следващите години те също се стремят да изградят собствен заслон или хижа. След няколко годишна кампания за набиране на средства, на доброволни начала успяват да изградят хижа Еделвайс, на поляна край Владайски Черни връх. Дружеството заема почетно място всред обществения живот, а членският му състав се увеличава с годините, като влизат видни общественици. Прието е за член на БТС. И днес съществува дружество - наследник.

Железничарското туристическо дружество – Едно от ранните ведомствени туристически дружества в България, организирано от българските железничари. Седалището му е в София. Построява собствена хижа „Родина“ на Витоша през 1942 г. След 1944 г. се превръща в софийски клон на НТС.

„Средец“ – Създадено е като професионално туристическо-спортно дружество, първоначално клуб при Българската народна банка, „Средец“ при Столичната община. Банковите служители построяват хижа Средец, през 1939 г., а клубът „Средец“ става секция на ТД „Алеко“ почти веднага след нейното завършване. Банковите служители имат и чиновническото дружество към БНБ — Централно управление, което строи известната хижа Тинтява през 1935 г., причина за редица конфликти с най-голямото туристическо дружество в Столицата – „Алеко“. Днес съществува дружество – наследник.

„Черни връх“ – Възниква в софийското с. Красно село като секция към ТД „Алеко Константинов“ през 1940 г. Селището е удобен стартов пункт за гостите на Витоша. Целта на секцията е да бъдат приобщавани неорганизирани туристи към основната организация. Впоследствие, след 1944 г. става самостоятелно туристическо дружество до обединението на дружествата в НТС.

ТД „Витоша“ – Основано 25. 10. 1913 г., и е клон на ЮТС. Членовете на тази организация, учащи и неучащи младежи са първите, които започват да практикуват каране на ски на Витоша, още през 1916 г. През 1918 г. създават и ски-секция при дружеството. През 1924 г. тази секция се преобразува в ски-клуб при същото дружество, с цел ски-туризъм, а не ски-спорт. Към тази „Витоша“ функционират няколко секции като „Хемус“ (Надежда) и „Орлово гнездо“ (Слатина). Дружеството построява собствена хижа, 1928 г. в местността Златните мостове, която е преименувана на Крум Новаков — Кумата (е дин от основателите на „Витоша“, а впоследствие и член на дружество „Алеко Константинов“). Съвременното дружество - наследник стопанисва до неотдавна заслон „Кикиш“ и х. Камен дел, а днес е неактивно.

„Момина скала“ (с. Княжево) – Дружеството е създадено след обединение на двете групи към ЮТС, Млад турист (Княжево) и Просвета (Павлово) през 1920 г. Набира популярност и нови членове и дори организира една от първите фотоизложби за туристически снимки в с. Княжево през 1921 г. Започва кампания за събиране на средства и през 1928-1932 г. дружеството построява собствена хижа на Витоша – „Момина скала“. През 1945 г. става секция на „Софийско обединено туристическо дружество“, наред с другите софийски клонове а БТС и ЮТС.

„Иван Вазов“ – София: Основано е през 1958 г. като клон на възстановения БТС и просъществува до 90-те години на XX в. Първите му ръководители са Борис

Езекиев, председател, Сабитай Маламед, зам.председател, Мария Фурнаджиева, секретар Като ведомствено ТД включва 50 туристически секции от софийските ТПК. Развива активна и приносна дейност в областта на спортното ориентиране и популяризация на туризма. Още преди основаването му, бегови бъдещи членове участват в първото състезание по спортно ориентиране в България, провело се през 1854 г. край витошката хижа Алеко. Развива се и клуб по алпинизъм „Вихрен", членове на който участват в експедиция до Хималаите през 1981 г. и изкачват връх Лхотце (3501 м). Няма дружество приемник.

„Урвич клуб" – Първообразът на организираните туристически дружества. Основан от Алеко Константинов и негови близки съмишленици през 1889 г. като приятелски, затворен туристически „клуб", но по-скоро е група по интереси. Поводът е един излет през Черни връх към Рила, с връщане през крепостта Кокалянски Урвич, на която е кръстена туристическата група. Алеко редовно свиква походи до Черни връх, като привлича и нови съмишленици. Организацията съществува до смъртта на писателя, а нейни членове организират и първото туристическо дружество през 1895 г. През 1957 г. , след възстановяването на БТС активните дейци на туризма от стари дружества, както и ръководители на секции в предприятията към спортно дружество „Торпедо", учредяват във Втори (Коларовски) район на столицата Туристическо дружество „Урвич". То се явява наследник на някогашния клон на БТС в с. Надежда, а името му е дадено в чест на историческия „Урвич клуб".

„Хемус" – туристическо дружество, основано 1932 г. в софийското с. Надежда, днес квартал на София. Като учредители се споменават Тодор Миланов, Владимир Арсениев, Никола Кичев, Костадин Петров (Странджата), Никола Стефанов и други. Като официален клон на БТС, дружеството е прието през 1933 г. Негов наследник е дружество «Урвич», основано през 1957 г., като старите живи членове на клона от с. Надежда се обединяват в секция «Хемус».

Б И Б Л И О Г Р А Ф И Я

25 години ТД „Иван Вазов“: *25 години туристическо дружество „Иван Вазов - София“. Юбилеен сборник*. София, 1983.

50 години дружество „Планинец“ 1973: *50 години дружество „Планинец“. Юбилеен сборник*, София, 1973.

Алеко 1945: *Алеко. Възпоменателен лист 1895 – 1945*, София, 1945

Boue 1840: A. Boue. *La Turquie d'Europe; observations sur la geographie, la géologie, l'histoire naturelle, etc.* Paris, *1840.*

Бешев 2019: С. Бешев. *90 години организиран алпинизъм. Началото*.- В: Exo 5, 2019 с.18

Брокс 1965: Х. Брокс. *Първите години на ЮТС в България. Кратки исторически бележки*, София, 1965

Български турист 1929: *Един поглед назад.* – В: Български турист, 5, 1929: с. 67-76.

Български турист 1934 а: *Витоша национален парк*.– В: Български турист, 5, 1934: с. 144 - 145.

Български турист 1935 1: Г. Клисаров. *Хижа-наблюдателница „Черни връх“* – В: Български турист, 9-10, 1935: с. 122-125.

Български турист 1935 2: *Български турист*, 5-6, 1935.

Делирадев 1926: П. Делирадев. *Витоша*. София, 1926.

Еделвайсче 1931: *Еделвайсче*, 1,1931.

Елдъров: С. Елдъров. *Начало и развитие на българското планинарство* (1895–1912). – В: Балкани 9, 2020: с. 52-74.

Живков 1984: Н. Живков. *История на туристическо дружество Алеко Константинов*, София, 1984.

Инчовски 2013: С. Инчовски. *Планинският туризъм като модернизационна практика в българската градска култура в началото на XX в.* – В: Годишник на Асоциация за антропология, етнология и фолклористика »Онгъл«. 11, 2013, с.210-222.

Козаров 1939: Г. Козаров. *Как се основа дружество „Алеко Константинов“ в София*. – В: Български турист, с. 9–10, 1939: 22.

Мирчев 1979: П.Мирчев. *Книга за София*. София 1979.

Михайлова 2019: Ю. Михайлова. *85 години Природен парк Витоша*. София, 2019.

Пейчев и др. 1971: Хр. Пейчев, П.Божков, *Д.* Душков. *Хижите в България*. София, 1971.

Петров 2022: Д.Петров, *Първите седем. Юношески туристически съюз в България (1913 - 1921) - Плевенският пример*. – В: Плевен и плевенски край. Минало традиция духовност III. Плевен, 2022: 263-279.

София 1928: *Юбилейна книга на град София, 1878–1928*. София, 1928.

Събкова-Беновска 2006: М. Събкова – Беновска, *Планински туризъм, градска култура и национални чувства:„изкачване на Витоша“ като форма на съвременно поклонничество.* – В: Българска етнология 2006, 2:71-81.

Филизов 1969: Д.Филизов и кол. *Народен парк Витоша*. София 1969.

Сайт на ТД „Алеко-1899“: http://www.aleko1899.free.bg/history.html (11.10.2024)

Изложба Туризмът на Витоша: Изложба Туризмът на Витоша от първите стъпки до днес, РИМ – София: https://www.sofiahistorymuseum.bg/bg/ekspozicii/vremenna/1840-izlozhba-turizmat-na-vitosha (12.11.2024)

История на БТС: https://www.btsbg.org/istoriya-na-bts (12.11.2024)

S U M M A R Y

TOURIST ORGANIZATIONS IN SOFIA PART 1: FROM THE BEGINNING OF ORGANIZED TOURISM IN BULGARIA TO THE 1950S

Mario Filipov

Since the earliest days of organized Bulgarian tourism, Sofia society has always taken on a leading role. The reasons for this social phenomenon are the immediate proximity and easy accessibility of the Vitosha Mountain and the desire of Sofia intellectuals to keep up with modern pan-European tourism trends in the early 20th century. The tourist movement was initially seen as an elitist trend, typical of the urban culture, but gradually gained greater popularity among the wider Bulgarian society, thanks to the many newly founded organizations, uniting different social groups, according to their professional or personal interests.

The central tourist organizations, which existed in Bulgaria between the 1900s and the 1950s (The Bulgarian Tourist Association, The Bulgarian Tourist Federation and The Youth Tourist Union) sought to develop vigorous and diverse activities - organizing excursions and mountain climbing, introducing mountain biking and speleography, mountain hut construction and improvement of the tourist infrastructure of the surrounding mountains. They also engaged in wildlife preservation, as well as scientific, cultural and educational activities. The difficulties and various obstacles caused by dynamic international events - the First and the Second Balkan wars, the Second World War and the change of one political regime to another, interrupted at times, but did not stop their active development. The Sofia tourist branches of the large organizations, "Aleko Konstantinov", "Fonfon", "Planinets", "Edelweiss", the Railwaymen Tourist Association, "Cherni Vrah" (Krasno Selo), "Hemus" (Nadezhda) and "Orlovo Gnezdo" (Slatina) from the Vitosha BTS, "Momina Skala" (Knyazhevo) and many more, had a leading role and were particularly active in these trends. These associations undoubtedly played a decisive role in the development of the capital's public culture and Bulgarian tourism as a social phenomenon in its entirety, and the aim of this study is to shed light on these social processes and their historical development.

Ключови думи: *Витоша, Туризъм, История на туризма, Софийски туристически дружества*

Key words: *Vitosha, Tourism, History of Tourism, Tourist Associations in Sofia*

A B T O P

Д-р Марио Филипов
Регионален исторически музей - София
mfilipov88@gmail.com

Mario Filipov, PhD
Regional History Museum – Sofia
mfilipov88@gmal.com

Обр. 1. *Иван Вазов на излет с приятели в планината, началото на XX в. Източник: Архив К.Чакъров*

Списъкъ на лицата, които на 27 августъ 1895 г. бяха на Черния-Връхъ на Витоша.

№	Име и презиме	Занятие	Отъ кой е родомъ
1.	А. Д. Ангеловъ	Чиновникъ	Самоковъ
2.	Ив. Устабашиевъ	"	Севлиево
3.	К. Ц. Пиронски	"	с. Градецъ (Махалата)
4.	Г. Хр. Пиневъ		Шипка
5.	Георги Ширковъ		Свищовъ
6.	Г. К. Георгиевъ	"	Тутракъ
7.	Георги Минковъ	"	Търгов.
8.	Богданъ Петровъ	"	Тетевенъ
9.	Михаилъ Джуманов	"	Ямболъ
10.	Т. Илиевъ	"	София
11.	М. Т. Коневъ	"	Свищовъ
12.	Ю. Николовъ	"	София
13.	Т. Ц. Минчевъ	"	Ловечъ
14.	Ив. Митафчиевъ	"	Костенецъ
15.	Д. Вълковъ	"	Ямболъ
16.	Георги Ц. Саловъ	"	Орлица
17.	Т. Тодоровъ	"	София
18.	Т. Цанковъ	"	Малко-Търново
19.	~~А. Добревъ~~	"	~~Бургасъ~~
20.	Д. Ив. Казаковъ	"	Пазарджикъ
21.	Д. Маринковъ	"	Лясковецъ
22.	Ст. Димитровъ	"	Ямболъ
23.	И. Цанковъ	"	Свищовъ
24.	С. С. Тошевъ	"	Стара-Загора
25.	С. Я. Цанковъ	"	Тетевенъ
26.	Д. Л. Тановъ	"	Бесарабия
27.	М. Байевъ	"	Шуменъ
28.	Нед. Боцевъ	"	Велесъ
29.	Юрд. Кировъ	"	
30.	Ив. И. Ядковъ	"	Трявна
31.	Ник. Ивановъ	"	Русе

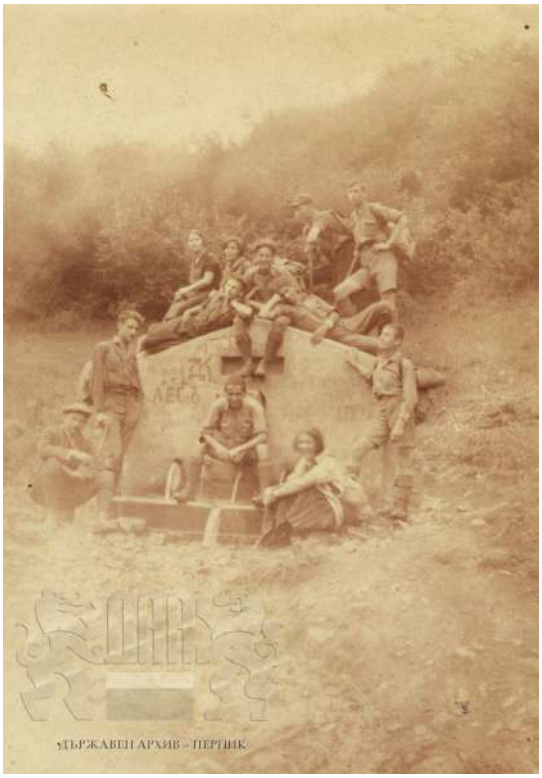
Обр. 2 . *Страница от Списък на учредителите на туристическото дружество, по време на Изкачването на Черни връх, 27.08.1885 г., оригинал, ИМ Свищов*

Обр. 3. *Значка на Българското туристическо дружество, основано 1900 г., издавана до 1934 г. Източник: Лично притежание*

Обр. 4. *Разходка до Черни връх, картичка, 1910 г. Източник: Личен архив*

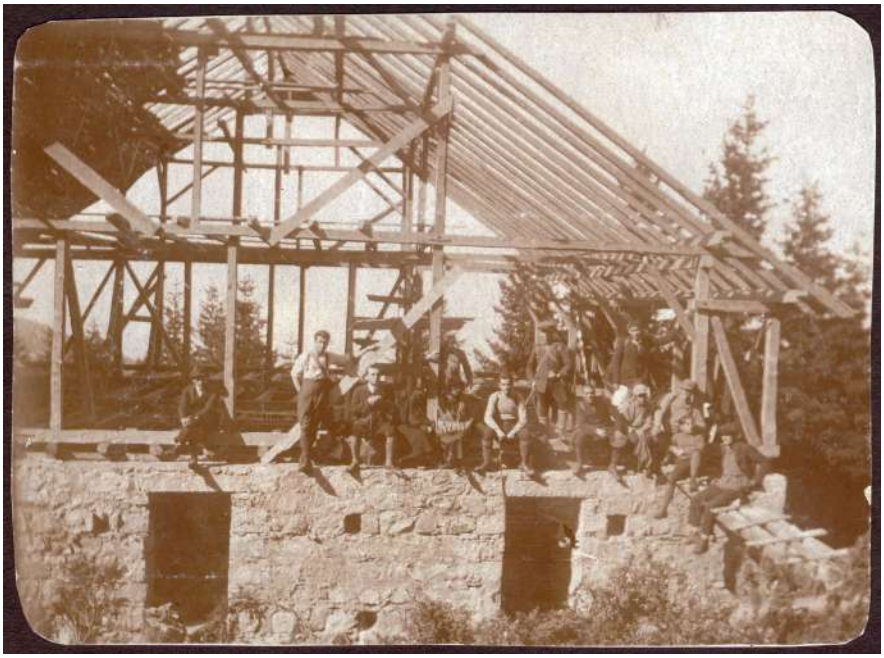
Обр. 5. *Снимка на Хелмут Брокс с туристи при извора „Живата вода" до с. Боснек, Софийско. 1926 г. Източник: ДА – Перник, фонд 284К, опис 1, а.е. 6, л. 8.* ***Обр. 6.*** *Снимка на туристи пред хижа „Кумата" на Витоша, сред тях – Хелмут Брокс. 1930 г. Източник: ДА – Перник, фонд 284К, опис 1, а.е. 6, л. 55*

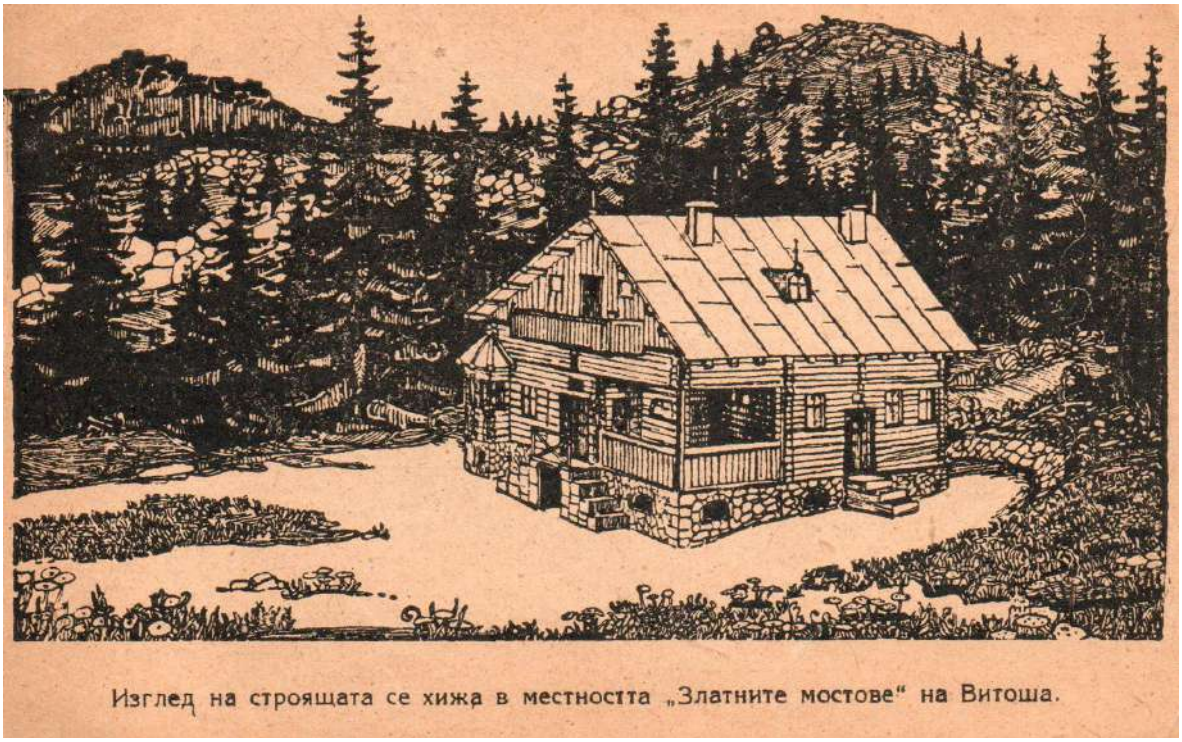
Обр. 7. *Значка на Туристическо дружество „Еделвайс", 1930-те години. Източник: Частно притежание*

БЪЛГАРСКИ ТУРИСТЪ
ОРГАНЪ НА БЪЛГАРСКИЯ ТУРИСТИЧЕСКИ СЪЮЗЪ
ГОД. XXVII НОЕМВРИИ—ДЕКЕМВРИЙ 1935
9—10
Хижа-наблюдателница „Черни връхъ"

Обр. 8. *Списание „Български турист", печатен орган на БТС, ноември - декември 1935 г. Източник: Библиотека на РИМ – София*

Обр. 9. *Д-р Крум Иванов на строящата се хижа „Витоша", дн. Кумата – 26 окт. 1924 г. Източник: ДА – Ловеч, фонд 963, опис 1, а.е. 65, л. 23*

Обр. 10. *Картичка, издадена от Ю.Т.С. - Клон Витоша за набиране на средства за строеж на хижа „Витоша”, дн. Кумата, началото на 1920-те години. Източник: Личен архив*

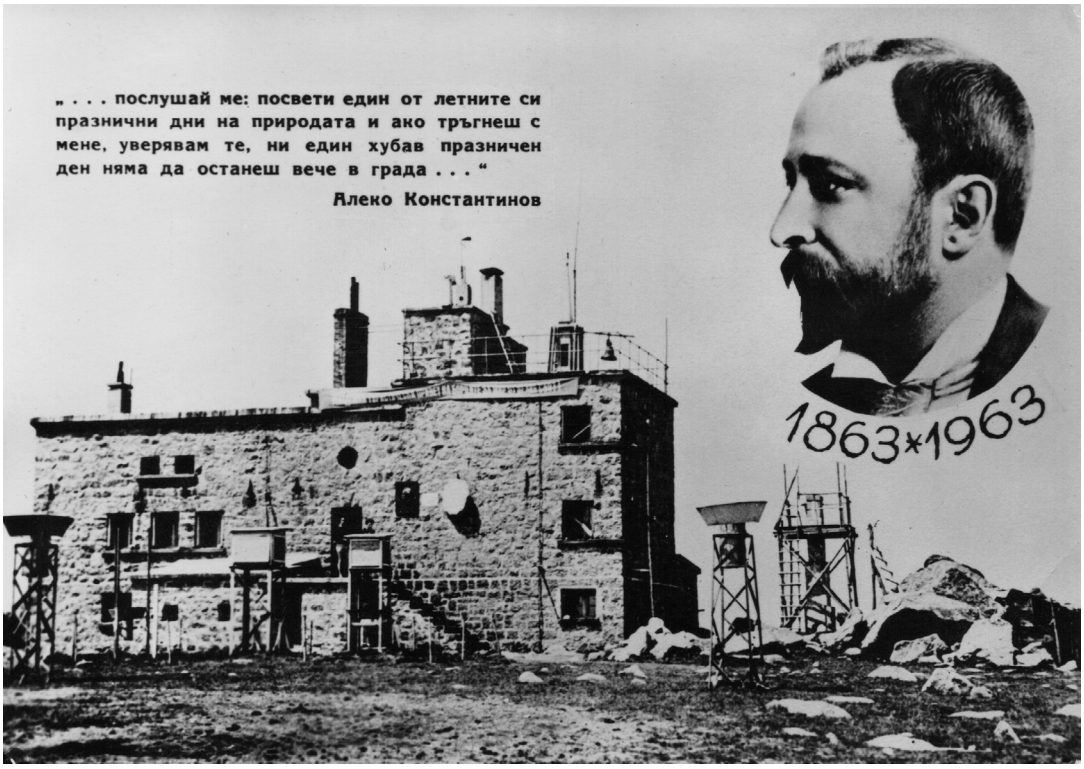
Обр. 11. *Снимка от традиционното изкачване на Черни връх, Витоша. 28 авг. 1933 г. Източник: ДА – Плевен, фонд 756, опис 1, а.е. 18, л. 5*

Обр. 12. *Членска карта № 00001 за членство в Народен Туристически Съюз на Павел Делирадев, 1945 г., източник ДА „Архиви“*

Обр. 13. *Значка на Софийското туристическо дружество „Иван Вазов“. Източник: Частно притежание*

Обр. 14. *Юбилейна картичка за 100-годишнината от раждането на Алеко Константинов, издание на ТД „Алеко Константинов“. Източник: Личен архив*

Обр. 15. *Честване на 80-годишнина от основаването на ТД „Алеко“, 1979 г., Източник – Н. Живков, История на туристическо дружество Алеко Константинов, София, 1984.*

Електронен бюлетин
Регионален исторически музей – София
E-Bulletin
Regional History Museum – Sofia

Бр. 06/2024
Vol. 06/2024

„ВЪДВОРЯВАНЕ И ИЗГНАНИЕ“ – БОНЧО МАТЕЕВ БОНЧЕВ И НЕГОВИЯТ ТРУД

Силвио Томов

Отношенията човек-държава, винаги са били предмет не само на научни изследвания, художествени интерпретации, но и на обществен интерес. Това се наблюдава с особена сила в нашия век, когато все по-актуална става темата за човешките права. Задържането на хора, тяхното интерниране и въдворяване имат исторически, правен и морален аспект. Тези практики имат дълга история, но и темата е актуална и важна в наши дни, когато част от тях продължават да се прилагат и днес.[1]

Настоящата статия има за цел не само да разгледа и анализира книгата на Бончо Матеев Бончев, но и да осветли някои позабравени и неизследвани процедури от правната юрисдикция в царство България. Този негов труд спомага тълкуването на тогавашното законодателство и отразява гледната точка на властимащите от това време.

С оглед целта на изследването е необходимо да изясним нещата терминологически. „Въдворяване“ и „интерниране“ се ползват свободно и произволно, както в разглежданата епоха, впоследствие, така и от изследователите по-късно. Тяхното прецизиране е важно с цел адекватното и точното изследване на тези практики. Това би допринесло за по-пълното опознаване, ако не на цялата правно-наказателната система в царство България, то поне на конкретен аспект от нея.

Интернирането е лишаване от свобода на хора, обикновено в големи групи, без обвинения или намерение за повдигане на обвинения. Използва се специално за задържането на „вражески граждани по време на война или на заподозрени в тероризъм“(Kenney 2017:47). По този начин, макар че може просто да означава лишаване от свобода, то има тенденция да се отнася за превантивно задържане, а не за задържане, след като лицето е било осъдено за конкретно престъпление.

[1] Сред най-известните примери за такива места са Гуантанамо бей, ползван от американците за задържане на обвинени в тероризъм, затворът в град Абу Гариб в Ирак, ползван със същите цели. „Поправителни“ и превъзпитателни лагери съществуват и днес в Китай и Северна Корея.

То се ползва предимно когато става въпрос за големи групи от хора. Те могат да бъдат държани в създадени специално за това места – лагери или във вече съществуващи затвори.

Въдворяването представлява принудителна промяна на местожителството. Става въпрос за отделни лица и/или техните семейства. Въдвореното лице се поставя под полицейски надзор. То се разписва задължително веднъж или няколко пъти през деня в местното полицейско учреждение (или подобна институция) и няма право да напуска без разрешение наложеното му местожителство. Това има двояко значение – веднъж, за да се постави под контрол въпросното лице, а и за да се избегне общуването му с други лица, които изповядват сходна идеология или извършват действия, които се смятат от властимащите за опасни спрямо държавата.

Терминът произлиза от Десетгодишната война между Испания и Куба. Тя е част от борбата на Куба за независимост. Тогава испанците държали кубинските партизани в лагери, за да победят по-лесно във войната. Такива места съществуват и по-късно – по време на Втората англо-бурска война и Филипино-американската война, като подобни практики са практикувани от англичани и американци спрямо техните противници (Moorfield, Codman 1902: 89–95).

Примерите са многобройни, но сред най-известните са тези в националсоциалистическа Германия (Caplan, Wachsmann 2009: 35) и съветска Русия (Dan 2016: 6).

У нас интернирания има още в първите години след Освобождението. На Балканите първото такова място е остров Трикери, където по време на Междусъюзническата война загиват редица българи, поставени там при нечовешки условия от гърците. Тези събития са описани от Владимир Сис – чех и голям приятел на България (Шалдев 1931: 5).

За годините на Първата световна война и участието на България в нея (като съюзник на Централните сили) тези практики продължават (ДВИА, ф. 40, оп. 1, а. е. 76, л. 4.). През 20-те и 30-те години на миналия век говорим по-скоро за въдворяване на отделни лица в провинцията, за да се възпре тяхната противодържавна дейност. Става въпрос предимно за хора с комунистически идеи, но не само. През 40-те години на XX в., когато България е съюзник на Нацистка Германия в хода на Втората световна война, са създадени специални места за задържане на хора.

Темата за въдворяването и интернирането в България предимно се свързва с лагерите от епохата на социализма „Белене“ на о. Персин, край град Ловеч и др. (Лулева, Троева, Петров 2012: 55). Причините за това са много и от най-различен характер. Те съществуват по-дълго от тези преди 1944 г. и през тях преминават повече хора. Общественото мнение се фокусира върху тях, заради извършените там зверства и броя на загиналите, травмираните и осакатените. Що се отнася до принудителния труд и въдворяването у нас, особено до 09. 09. 1944 г., публикациите се свеждат до спомени и няколко научни статии. Подробно и задълбочено изследванепо темата за този период досега не е правено.

Преди да разгледаме и анализираме спомената вече книга, трябва да обърнем внимание кой е нейният автор. Бончо Матеев Бончев е роден в гр. Балчик на 06. 12. 1906 г. (Мантарлиев 2015: 120). Син е на Матей Бончев-Бръшлян (1881 –?) – известен преди 1944 г. журналист, съратник на издателя на вестник „Зора“, Данаил Крапчев, а по-късно самият той негов главен редактор (1940 –1944).

След превратa от 09. 09. 1944 г., Матей Бончев е осъден от Шести състав на Народния съд на десет години строг тъмничен затвор, заради статии с антисъветска тематика (ЦДА ф. 1149, оп. 1, а. е. 349). Този състав съди журналисти, публицисти, писатели, карикатуристи, коментатори по радиото, редактори и директори на вестници и други средства за масова информация, директори и сътрудници на пропагандни институции, ръководители и активисти на националистически организации, които са според обвинението са извършвали пропаганда в полза на фашистка Италия и хитлеристка Германия (ЦДА, ф. 1449, оп. 1, а. е. 349). Матей Бончев умира като интерниран в провинцията от новата социалистическа власт (Кралевска 2021).

Бончо М. Бончев става член на Младежката организация „Млада България" към Демократическата партия. Амбициите на Б. Бончев го отвеждат отвъд журналистиката и политиката – в правото.[2]

Завършва реалния отдел на Втора мъжка гимназия в София (1925 г.), Свободния университет по финанси и администрация (1929 г.) и държавни и правни науки в Юридическия факултет на Софийския университет (1930 г.). Владее немски и френски език. Работил е като писар в Софийското инженерство (1925 – 1926 г.), съдебен кандидат в Софийския окръжен съд (1930 – 1933 г.) и адвокат (Мантарлиев 2015: 120–121). Специализира в гр. Йена (Германия – 1936 г.). Доброволен асистент в ЮФ на СУ (1936 г.). След това е редовен доцент в СУ „Св. Климент Охридски" по административно право (1940 г.), където чете курсове по административно право обща и специална част (1940 – 1944 г.) (Бончев 2022: 8).

Автор е на монографиите: „Закон и правилник. Общият административен акт в системата на българското, немското и френското публично право" (1939) и „Административно право. Особена част. Полицейско право" (1942). Публикува и трудовете: Неправомерно административно изпълнение (същност и обжалване) (1935 – 1936); Полицейските наказателни заповеди: Същност, издаване и обжалване (1938 г.); „Сборник на законите по уреждане собствеността върху местата, дадени или заети от бездомници"(1939 г.); Четвъртата власт (учението за висшите правителствени актове) Встъпителна лекция (1942 г.); Отмяната на правилниците или наредбите от Върховния административен съд; Издръжките поради военни причини (1943 г.). Част от тях са в съавторство с някои от най-видните ни юристи за това време – Петко Стайнов, Александър Славейков и др. (Бончев, Славейков:1943: 5); (Бончев, Б., Стайнов, П. 1943: 8).

Бончев публикува редица статии и студии по важни административно правни въпроси като мълчаливия отказ и срока за неговото обжалване, неправомерното административно изпълнение, административния акт-предписание, държавната полиция, мерите като недвижими имоти и възможността за делбата им, полицейските наказателни заповеди, йерархическия и административния надзор над общините, мълчаливата отмяна и отмяната от ВАС на общи (нормативни) административни актове, населеното място като институт на общинското право, общината като страна в процеса, общинските вземания и способите за погасяването им, висшите правителствени актове и др. (Петров 2010: 20).

[2] Предговор към "Бончев, Б. Административно право на царство България", 2022 г..., д-р Васил Петров

В годините след 1936 и до 1944 последователно заема длъжностите юрисконсулт, главен юрисконсулт и главен директор на вътрешното министерство (с права и на главен секретар). От 1941 до 1944 г. е областен директор на разположение. В този период пише множество доклади, окръжни и разяснения. Разполагаме с повече данни за дейността му в Беломорието, въпреки че в прекия ресор на Бончев са поставени както ксантийския, така и битолския и скопския областни директори. Последният съставен от него документ е „Записки по беломорските въпроси“ от 16 септември 1944 г. (Мантарлиев 2015: 125).

Последното сведение за Бончо Матеев Бончев е от 24. 09. 1944 г., когато е обявен за безследно изчезнал. По-рано е арестуван, като по-нататъшната му съдба е неизвестна. Споменат е в донесение от 3 октомври 1944 г. до директора на дирекция на народната милиция полк. Раденко Видински и комитета на ОФ при дирекция на народната милиция в София. Лицето с инициали: Н. Костов, обвинява Бончев в злоупотреби с финансови средства, изразходвани в Беломорието за настаняване на преселени български семейства, в „ограбване“ (заедно с министъра Петър Габровски) на „милионите и златото“ на еврейски семейства, издаване на заповеди за интернирания и други произволни, непотвърдени и злонамерени твърдения (Мантарлиев 2015: 126).

Върху документа Видински е поставил следната резолюция: „Да се вземат мерки за посочените лица и се направи обиск, ако това се налага за доказателство“. Това показва, че дори самият директор на Народната милиция не знае къде се намират засегнатите лица по това време (Мантарлиев 2015: 126).

След 09. 09. 1944 г. името на Бончев не се споменава, нито се цитират трудовете му. Това се променя чак след настъпилите след 10.11.1989 г. демократични промени. За него пишат д-р Васил Петров[3] и д-р Йордан Мантарлиев.[4] Издадени и преиздадени са изследвания на Бончев в юридическата област. Статията на Петров дава кратка биографична справка за Бончев и след това разглежда конкретен юридически казус (Отмяната на правилниците или наредбите от Върховния административен съд“), който няма връзка с настоящето изследване (Петров 2010: 21–22.). Д-р Мантарлиев разглежда дейността на Бончо М. Бончев във връзка с новоосвободените български земи през 1941 – 1944 г., което няма връзка с разглеждания проблем. Статията дава и ценни сведения, които допълват биографията на Бончев (Мантарлиев 2015: 120–121).

Предмет на изследване в настоящата статия е книгата „Въдворяване и изгнание“ (1941 г.) (година на издаване?). Тя, както е видно от заглавието, разглежда конкретен правен проблем и е част от поредица „Библиотека списание „Полицай“. Нейният автор по това време е главен директор на МВРНз и областен директор на разположение, както и преподавател в Юридическия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“, така че тя може да се счете за официална позиция на държавната власт тогава. Още повече в аргументация на това становище натежава факта, че е отпечатана в Придворната печатница в София.

---

[3] Младши съдия в Софийски градски съд и докторант по административно право и процес в ЮФ на СУ „Св. Климент Охридски.

[4] Историк и архивист в ДА „Архиви“. Автор на книгите: Местните органи на държавната власт в България 1944 – 1949 г. София 2010 г.; Общини и просвета в България (1944 – 1959 г.), София 2011 г.

Трябва да се има предвид и в каква обществено-политическа обстановка се развиват описаните в книгата мерки и практики. След преврата от 19 май 1934 г. партиите са забранени, разпуснато е Народното събрание. На много места може да се срещне, че деветнадесетомайците суспендират Търновската конституция, но всъщност те управляват чрез наредби-закони, заобикаляйки я. След провала на военните и процеса срещу Дамян Велчев и др. от 1935 – 1936 г., т.е. окончателното унищожаване на Военния съюз, следва управление на безпартийни кабинети. Премиерите се назначават лично от монарха.

Международната обстановка също не е никак благоприятна за България. Подписаният Балкански пакт между Турция, Гърция, Румъния и Югославия, целящ да запази статуквото наречено Версайска система, поставя България в изолация (Спасов 1993: 32–33). Недоверието на Великите сили, особено на Франция, която подкрепя Югославия се засилва след като на 9 октомври 1934 г., Владо Черноземски (деец на ВМРО) убива в Марсилия крал Александър I Караджорджевич (Марков 2003: 4).

Агресивните действия на държави като СССР, нацистка Германия и Италия (на Мусолини) вещаят нова война. България поддържа неутралитет, но в крайна сметка става съюзник на нацистка Германия. Това води до нови изменения, както вътре в обществото, така и във външнополитически план. Приема се антиеврейско законодателство, разширява се и допълва приетия през 1924 г. Закон за защита на държавата и др.

Една от предприетите мерки е създаването на специални места „Селища на държавна сигурност“, където интернират противници на правителството – земеделци, комунисти и др. Сред тях са „Кръстополе/Еникьой“ (Тасев 1972: 206) в днешна Гърция, „Св. Кирик“ в едноименния манастир „Св. Кирик и Юлита“ близо до град Асеновград (Филипов 2011: 5), „Гонда вода“ (Кръстев 1986: 22) и „Св. Никола“ (Мутафчиева 1964: 9) – също там, остров „Св. Анастасия“ (Таргов 1965: 214) и др. Тези места съществуват до 09. 09. 1944 г., когато е извършена радикална промяна и създаване на ново общество от социалистически тип. Такива практики у нас има и след тази дата, но те вече са по примера на СССР и излизат извън хронологическите граници на изследвания период.

Книгата е публикувана във военно време, когато цензурата е особено строга. Тя, макар и с малък обем (21 стр.) е строго научно издържана, със съответната правна терминология и обосновка. Разделена е на осем части, като всяка обхваща конкретен аспект на разглежданата правораздавателна и законова материя.

В началото Бончев прави уточнение, какво е въдворяване и интерниране, както и откъде се появяват тези термини в родната правна материя. Цитирани са Законът за администрацията и полицията от 1925 г., където за пръв път тези термини са въведени. Прави се сравнение със същите текстове към 1941 г., когато действа приетия през 1937 г. Наредба-закон за държавната полиция. Цитиран е също и приетия през 1934 г. Наредба-закон за разтуряне на партийно-политическите организации, където също се говори за интерниране (Бончев 1941: 2–3). Бончев използва термина концентрационни лагери, който не съответства на епохата, тъй като създадените тогава места са наречени от властта „селища на държавна сигурност“. Правят впечатление обемните бележки под линия, с цитиране на съответното законодателство и нужните разяснения.

Той разяснява какви са видовете интерниране, с оглед на полицейската опасност (има се предвид обществена опасност) – общо и особно(особено – бел. С. Т.) Общото от своя страна се разделя на въдворяване на морално опасни лица и политически опасни лица (Бончев 1941: 5).

Особното въдворяване представлява въдворяване в лагер. Всички тези мерки се отнасят само до български поданици. Чуждите поданици подлежат на изгонване извън пределите на царството, съгласно Наредба-закон за паспортите, пограничните билети и полицейския контрол върху чужденците (Бончев 1941: 6).

Бончев анализира и правната природа на въдворяването. То е превантивна, а не юрисдикционна наказателна полицейска мярка. Има превантивна, а не наказателна функция. Бончев използва думата „полиция“ – под този термин той визира правораздаването и в частност наказателното право. Въдворяването също така включва действия, насочени към предотвратяването на различни опасности срещу обществения ред и сигурност (Бончев 1941: 6).

Бончев уточнява, че все пак поведението, което е довело до интернирането може и да осъществява състава на някое престъпно деяние. Тук той включва, освен политически действия насочени срещу държавата (позовавайки се на Закона за защита на държавата) и действия като сутеньорството, сводничеството и др. Тях днес бихме определили по-скоро като криминални, но в никакъв случай като антидържавни деяния. Любопитен факт е, че тук присъства и хомосексуализма (наричан педерастия) (Бончев 1941: 6). Същото е и положението в приетия през 1937 г. Наредба-закон за държавната полиция на който Бончев се позовава и цитира. Неприемливо от днешна гледна точка, това е съвсем нормално за епохата в която е писано, с оглед и на международната обстановка.

В следващата глава авторът прави разбор, кои са морално опасните лица. Както споменахме по-рано това са сводници, проститутки, педерасти и сутеньори. Втората група са просяци, безделници и лица с постоянно скандално отношение в обществото. В третата група влизат лица, които носят опасност за гражданската сигурност: престъпници-рецидивисти и измамници по занаят. Тук Бончев прави любопитното уточнение, че в закона е записано, че на обикновения жаргон, те се наричат „ментарджии“ и „далавераджии“ (Бончев 1941: 7). Той заключава, че предвид изброителното определение на тези лица, а не бланкетното[5] такова от страна законодателя, свободното усмотрение от морални съображения е сравнително ограничено. Не така стоят нещата при въдворяването на политически лица. Според Бончев текстовете касаещи в това са много по-тесни[6], отколкото в първия закон от 1925 г., където ситуацията е обратна на гореописаната (Бончев 1941: 10).

По-нататък в книгата научаваме, че компетентността принадлежи на директора на дирекция на полицията, ако лицето е родено в София. Ако то е родено другаде, то тогава тя принадлежи на съответните директори на области. Въдворяването става с полицейско разпореждане. Това може да стане чрез заповед

[5] Така се наричат такива правни норми, които препращат към разпоредбите на правна норма от друг нормативен акт.

[6] Бончев има предвид конкретнии не с голям обхват.

(съдържаща диспозитив[7] и мотиви) или чрез резолюция върху доклад на подчинения. Съществото е този акт да бъде мотивиран. Той подлежи на обжалване и може да бъде отменен пред Върховния административен съд.(Бончев 1941: 9). От изложеното дотук виждаме, че става въпрос за строго установен ред и в никакъв случай не може да става дума за полицейски или друг произвол.

В следващата глава е обърнато внимание на въдворяването на политически лица. Прави се разграничение между понятията „държавна сигурност", „държавен ред", „народно спокойствие", „обществена сигурност" и „държавен ред". Това е така, понеже могат да бъда интернирани не само лица, които извършват опасна за държавния ред дейност, а и разпространители на слухове (Бончев 1941: 13).

Дали един слух е вреден за държавата е въпрос на политическа преценка и не подлежи на съдебен контрол. Тук вече действително бихме могли да говорим за липса на контрол и възможност за своеволия. Все пак невероятно звучи ползването на тази мярка спрямо лица, които не са извършили никакви престъпни деяния и като плод просто на нечия хрумка.

Обърнато е внимание и на случаите, когато Върховният административен съд може да постанови отмяна на въдворяването в ново местожителство. Това е когато деянието не представлява „опасност за народното спокойствие" (израз от текста – бел. С. Т.). Като пример за такова есъбирането на „колекция от срамотни снимки" (Бончев 1941: 13). Вероятно става дума за еротика и порнография. Уточнено е също, че не е достатъчно да бъде посочено, че лицето„х"е опасен за държавния ред или защото разпространява неверни слухове, а е важно да бъде изяснено какви действия е извършило лицето. Трябва да се има предвид, че един слух може да бъде верен, но в същото време достатъчно тревожен. Отново нещата се свеждат до преценката на съответните органи. Положението относно компетентността по въдворяването на морално опасните лица е същото като описаното по-горе.

Срокът за престояване в полицейски наложеното местожителство не може да бъде повече от шест месеца. Това не изключва повторно въдворяване на ново местожителство. Бончев уточнява, че преди изтичането на старото въдворяване и преди новото е необходимо издаване на нова мотивирана заповед, в противен случай следва наказателна отговорност. Това е ако лицето е принудено да стои в новото въдворяване без да има продължение на срока за това. Според автора при това положение законното предвиждане на срока е безпредметно (Бончев 1941: 17).

Полицейският надзор над лицето се осъществява чрез подпис в съответното полицейско учреждение. Това се прави с цел проверка дали лицето стои в наложеното местожителство. Подобна практика днес представлява пробацията. Тя изключва промяната на местожителството, но съдържа мярката подпис в съответното учреждение, както има и ограничения в свободата на придвижване. (ДВ, бр. 25 от 27. 03. 2012 г.). В разглеждания случай няма ограничение в свободното живеене, с изключение на „особното интерниране в концентрационен лагер" (Бончев 1941: 17).

[7] Частта от съдебното решение, в която съдът се произнася по исканията, с които е бил сезиран – дали ги уважава или не. Другата част на съдебното решение са мотивите – в тях съдът посочва своите фактически констатации, правни изводи и аргументи, на база на които е достигнал до своето крайно решение.

Ако въдвореният не притежава лични средства за прехрана или не можеда си намери работи в местожителството, то закона предвижда отпускане на храна или парична издръжка срещу отработване. Това показва, че той не е оставен на произвола на съдбата.

В предпоследната глава на книгата са разгледани характеристиките на особното въдворяване. То, според Бончев се явява нов институт в нашата правна материя (Бончев 1941: 18). Въведено е с приемането на Наредба-закон за разтуряне на партийно-политическите организации. При него компетентността е по-различна спрямо общото въдворяване, както и въдвореният е поставен под много по-строг надзор. Става въпрос за особено важни за държавната сигурност случаи. Изгнанието има срок пет години, като поводите по които може да се постанови са еднакви с тези при особното въдворяване в концентрационен лагер. Тук Бончев отправя и някои забележки относно закона и неговото тълкуване. Според него извън понятието остават чуждата пропаганда, борбата срещу спекулата във военно и предвоенно време и др. (Бончев 1941: 19). Това се налага поради ограничително тълкуване на текста на закона – „мястото на текста в наредбата-закон за разтуряне на партийно-политическите организации би дало основание да се счита, че този текст урежда особен случай на въдворяване само във връзка с партийно политическите организации.“ Според Бончев, въпреки така формулирания текст в закона, не трябва да се счита, че той е свързан само с политическите партии и организации. Това съвсем не е така, според Бончев, дори, този текст стои като чуждо тяло в закона (Бончев 1941: 20).

В края на книгата Бончев разглежда въпроса за изгнанието. То представлява изгонване на български поданик извън пределите на царството. Изгнание на чужд поданик няма. Изпъждането на чужденци е уредено от Наредба-закон за паспортите, пограничните билети и полицейския контрол върху чужденци. Изгнанието не е новост, а се среща в редица исторически периоди като практика. Когато е масово се нарича депортация. Редица исторически личности са били подлагани на изгнание още от Античността до Модерната епоха.[8] Бончев изяснява теоретичните постановки и законовите разпоредби по отношение на въдворяването, но не цитира конкретни примери. Трябва да се има и предвид че книгата е публикувана през 1941 г., т.е. той няма как да говори за събития, които тогава още не са случили, но ние днес познаваме.

По-нататък Бончев прави уточнението, че във военно или предвоенно време морално опасните лица могат да станат и политически опасни. Това е така, тъй като в тези условия държавната власт, стопанството и дори отношенията човек – държава са поставени на изпитание (Бончев 1941: 20). Той акцентира върху негативите от войната. „Наводняването на страната в подобен случай с безделници, просяци, леки жени и т.н. води естествено до една обща поквара. Подобни масови явления не са вече само морално опасни явления. Те са и политически опасни, те разлагат държавното общежитие.“(Бончев, 1941: 21). С тези аргументи Бончев обяснява защо в лагери могат да бъдат въдворени и морално опасни лица. Тези практики продължават и след 1944 г., та дори и в наши дни.

[8] Сред тях са както политически дейци, така и хора на изкуството и литературата – Данте Алигиери, Наполеон Бонапарт, Клаус Ман и др.

Границата е тънка, защото често чисто престъпни деяния са мотивирани политически. Не е изключено обаче и чисто криминални елементи да бъдат въдворявани в провинцията и на специални места за това.

Бончев уточнява, че въдворяването в лагер става в „особено важни" случаи за държавната сигурност. Тук вече преценката е на Министерския съвет, т.е. е политическа и Върховният административен съд няма думата (Бончев 1941: 23). Според автора двете институции не могат да си разменят ролите. Това действително е така, но вече тук можем да говорим за известна възможност за злоупотреби. Направена е и разлика между режима при особеното въдворяване. Бончев разяснява че, въпреки че не е ползван терминът концентрационен лагер, става въпрос точно за такъв. Използвани са формулировките „непосредствен полицейски контрол", „военна или полицейска охрана" (Бончев 1941: 24).

Както и по-рано уточнихме ползването на понятието концентрационен лагер е неправилно, тъй като тези хора не работят тежък физически труд, нито са вкарвани в тези места специално, за да бъдат убивани. Както споменахме и по-рано, по това време съществуват „Гонда вода" и „Св. Никола" край град Асеновград, „Еникьой/Кръстополе" край днешното село Ставропули в Гърция. Хора са държани и на остров Св. Анастастия край гр. Бургас и в манастира „Св. Св. Кирик и Юлита" край град Асеновград. Всички те са предмет на отделно изследване, доколкото настоящата статия се изчерпва само с анализ на книгата на Бончо Бончев и разглежданите в нея въпроси.

Срока на особното въдворяване е също шест месеца и става с решение на МВРНз министъра. В този случай не са необходими мотиви в самото министерско постановление. Необходимо е да се посочи конкретен случай в поведението на лицето, което се смята за обществено опасно (Бончев 1941: 15). Той уточнява, че постановлението на Министерския съвет е административен акт и може да бъде обжалвано пред съда.

Книгата на Бончо Матеев Бончев е любопитен щрих от правораздавателната система на царство България. Не са запазени негови спомени или документи от епохата, които да показват поръчение за написването на тази книга. Въпреки това можем да кажем, че се касае по-скоро за труд, свързан предимно с вещите и задълбочени занимания с правна материя на своя автор, отколкото за политика. Не става дума за някакво поръчение от страна на държавата, а трябва и да се има предвид, че Бончев има задълбочени интереси в областта на полицейското право (Мантарлиев 2015: 121).

Бончев разглежда и анализира закони, мерки и практики, а не пропагандира идеите и политиките на властта от това време. По това книгата драстично се отличава от множеството съчинения публикувани тогава, предимно с антисъветска насоченост. Също така и антиеврейска. Болшинството от тях копират немска антисъветската реторика, част от пропагандната война по това време. Такава е например книгата „Човека в комунистическия рай" от Петър Боев (Боев 1942: 2) и редица статии, публикувани във вестниците „България", „Зора" „Вечер", „Дневник", „Слово", „Дума" и др.

Става въпрос за труд, писан от един от най-изявените ни юристи, не само през епохата до 1944 г., а и изобщо. Без нея и съществуващите документи за тези практики, разказът би бил доминиран от спомени на комунистически дейци,повечето от които потърпевши от тези мерки. Това би ни показало само едната

гледна точка. Те често отговарят на нуждите на времето (1944 – 1989 г.) , в което са писани. Книгата хвърля светлина върху законовите разпоредби, регламентацията и практиките по въдворяване и интерниране у нас преди 1944 г. – в една все още малко изследвана проблематика.

Б И Б Л И О Г Р А Ф И Я

Ангелов, Бончев, Стайнов 1943: Ангелов, А., Бончев Б., Стайнов, П. *Репетиториум по административно право: По изпитната материя на П. Стайнов, Бончо Бончев и Ангел Ангелов*. София, 1943.

Боев 1942: П**.** Боев. *Човекът в комунистическия рай*. София, 1942.

Божинов 2017: В**.** Божинов. *Управлението на деветнадесетомайците 19 май 1934 – 22 януари 1935 г*. София, 2017.

Бончев 1941: Б. Бончев. *Въдворяване и изгнание*. София, 1941.

Бончев, Славейков 1943: Б. Бончев, Ал. Славейков. *Издръжките поради военни причини – ИВП*. София, 1943.

Бончев 2022: Б. Бончев. *Административно право на Царство. България Избрани публикации (1935 – 1943)*. София, 2022.

Кръстев 1986: А. Кръстев. *Концлагерите в България 1940 – 1944 г.* – В: „Векове", 6, с. 22–31.

Лулева, Троева, Петров, 2012: А. Лулева, Е. Троева, Петров. *Принудителният труд в България 1941 – 1962. Спомени на свидетели*. Пловдив, 2012.

Мантарлиев 2015: Й. Мантарлиев. *Няколко страници от живота на един родолюбив българин. Д.-р Бончо Матеев Бончев и новоосвободените български земи.* – В: „Македонски преглед", 2, 2015, с.118–132.

Марков 2003: Марков, Г. *Покушения, насилие и политика в България 1878 – 1947. Военно издателство*. София, 2003.

Мутафчиева 1961: Мутафчиева, В. *Женският концентрационен лагер Свети Никола – Асеновградско.* София, 1961.

Петров 2010: Петров, В**.** *Страници от миналото. Бончо Матеев Бончев*. – В: Адвокатски преглед" 12, 2010, с.19–22.

Спасов 1993: Спасов, *Л***.** *България, Великите сили и Балканските държави 1933 – 1939 г.* София, 1993.

Таргов 1965: Таргов, В. *Бягството на 43 политически затворници от остров „Св. Анастасия".* – В: Героично минало (Спомени на партийни дейци). София, 1965, с. 212–227

Тасев 1971: Тасев, С**.** *Безсмъртните: биография на загинали в борбата против капитализма и фашизма от Благоевградски окр. 1922-1944 г*. София, 1971.

Филипов 2011: Н. Филипов. *„Свети Кирик", Горни Воден, Долни Воден*. Пловдив, 2011.

Шалдев 1931: Х. Шалдев. *Списъкъ на лицата интернирани отъ гръцкитѣ власти в надвечерието на Междусъюзническата война – 1913 г. м. юнийвъостровъ „Трикири" – отъгр. Гумендже, Енидже-Вардарско, Македонияи освободени на 14. XI. 1913 г.* София, 1931.

Caplan, Wachsmann 2016: J. Caplan, N.Wachsmann. *Concentration Camps in Nazi Germany: The New Hostories*. London, 2009.

Kenney 2017: P. Kenney. *Dance in Chains: Political Imprisonment in the Modern World*. Oxford University Press. 2017.

Moorfield, Codman 1902: S. Moorfield, J. Codman. *Secretary Root's record. „Marked severities" in Philippine warfare. An analysis of the law and facts bearing on the action and utterances of President Roosevelt and Secretary Root*. Boston: George H. Ellis Company, 1902

Архивни източници

ЦДА, ф. 1449. – В: *Централен държавен архив* – фонд 1449 Народен съд (1944 – 1945), оп.1, а.е.195

ЦДА, ф. 1149. – В: *Централен държавен архив* – фонд 1449 Народен съд (1944 – 1945), оп.1, а.е.176

ЦДА, ф. 1449. – В: *Централен държавен архив* – фонд 1449 Народен съд (1944 – 1945), оп.1,а.е.349

ДВИА ф. 40. – В: *Държавен военноисторически архив* – фонд 40 Щаб на Действащата армия, оп. 1, а.е. 76

ЗАКОН за признаване, изпълнение и изпращане на съдебни решения и решения за пробация с оглед упражняване на надзор върху пробационните мерки и алтернативните санкции, Обн., ДВ, бр. 25 от 27. 03. 2012 г., в сила от 28. 04. 2012 г.

Интернет източници:

Кралевска 2021: Н. Кралевска. *„Мъченици на комунизма“*, Factor.bg, 31. 02. 2021 г. https://faktor.bg/bg/articles/politika-na-vseki-kilometar-machenitsi-na-komunizma (11 ноември 2024 г.)

https://strumski.com/biblioteka/?id=1357 (11 ноември 2024 г.)

S U M M A R Y

INTERMITTENT CONFINEMENT OR EXILE
BONCHO M. BONCHEV AND HIS BOOK

Silvio Tomov

The article examines one important part of the judicial system in the Tsardom of Bulgaria during the 40`s. This is done by analyzing a book by Boncho M. Bonchev – famous lawprofessor at that time in Bulgaria. Bonchev wrote many law studies – articles, books and textbooks. He also had high administrative rolein the Bulgarian rule in Macedonia,Morava Valley and Western Thrace during WW2. Bonchev is the son of MateiBonchev Stanchev – a famous Bulgarian journalist who was sentenced to 10 years' imprisonment by People's Court in Bulgaria for writing articles against the Soviet Union and defending Nazi Germany in famous newspapers at that time.

Boncho himself was arrested after the communist coup from 09.09.1944 and went missing. Only after the democratic changes in Bulgarian politics from 10.11.1989 his name began appearing in law and other studies, also his works were published and republished. His book is very important in understanding the laws and practices of intermittent confinement and interment in the Tsardom of Bulgaria as unresearched part of the new Bulgarian history.

Ключови думи: *: въдворяване, интерниране, изгнание, Царство България, право*
Key words: *intermittent confinement, Internment, exile, Tsardom of Bulgaria, law*

A B T O P

Силвио Томов
Регионален исторически музей – София
tomov_1996@abv.bg

SilvioTomov
Regional history museum Sofia
tomov_1996@abv.bg

Електронен бюлетин
Регионален исторически музей – София
E-Bulletin
Regional History Museum – Sofia

Бр. 06/2024
Vol. 06/2024

СОФИЯ И СОФИЙСКИЯТ НАЧИН НА ЖИВОТ В ТВОРЧЕСТВОТО НА ПИСАТЕЛЯ КРАСИМИР ДАМЯНОВ

Илия Мечков

През 80-те години на XX в. Красимир Дамянов си спечелва име сред пишещите братя с разкази като „Кукувицата“, „Ботушите“, „Втора хирургия“, „Квенкер и лисицата“, „Защо няма Бог“, „Иск“, „Паскалев“. Те са образци на словесното творчество, преводими и разбираеми извън родния контекст. Литературният критик Симеон Янев причислява Дамянов към най-добрите автори от поколението на 40-те години, което създава ярка литература извън официалния канон на „социалистическото изкуство“ (Янев 2018: 111). Писателят и литератор Деян Енев пише за времето на своята младост: *„…разказите на Красимир Дамянов ни зашеметиха. Той издаде само два сборника – „Защо няма Бог?“ и „Дяволски нокът“, но в тях беше всичко, което търсехме като млади и зелени белетристи в областта на разказа. Наред с големите ни разказвачи, той беше нашият истински учител – батко, който може да бяга най-бързо и да скача най-високо, но човек от нашия двор, от нашето училище, от нашата улица. Един от нас“* (Енев 2009: 148). След двайсет години мълчание Красимир Дамянов публикува романа „Дневникът на една пеперуда“ (2008 г.), който бе номиниран за трите най-престижни литературни награди в България. Последва „Студентът по хармония (Балада за Виктор Пасков)“ от 2012 г. Романът се превърна в атракцията на Международния панаир на книгата. През 2022 г. те и „Hispania“, останал незавършен поради смъртта на писателя (11. 01. 2015), бяха обединени като три последователни части на един роман. Към 2009 г. Дамянов написва изключителната си пиеса „Дяволски нокът“, която е била пред поставяне в Народния театър (Борисов 2020). Писателят бе приветстван от своите верни приятели, именити литературни критици и писатели сред които Михаил Неделчев, Деян Енев, Румен Леонидов, Златко Енев, Захари Карабашлиев. Романите му предизвикаха литературна и медийна дискусия.

Писателят е роден в София на 25 март 1948 г. Завършва гимназия през 1966 г., а през 1974 г. строително инженерство в Инженерно-строителния институт (ИСИ, сега УАСГ). Постъпва като проектант в „Националния институт за

паметниците на културата“ в София (1976 – 1980).[1] През 1973 г. се оженва за Саша Георгиева (Варна, 1950 г.). Раждат им се син – Радой (1976 г.), и дъщеря - Дима (1979 г.). Дамянов пише разкази и публикува от студентските си години (от 1970 г.). От 1980 до 1985 година живее и твори във Варна като писател на свободна практика.[2] Със сборника „Дяволски нокът“ от 1985 г. е приет за член на Съюза на българските писатели (СБП). Работи като редактор в издателство „Български писател“. Редактор на първото издание на „Калуна-каля“ от Георги Божинов (1988). Преминава в Студия за игрални филми „Бояна“ като редактор и гл. редактор в „Колектив 64“. Работи с режисьора Иван Андонов върху сценарии за киното. През 1988 г. върху сценария на „Ти, който си на небето“ по „Балада за Георг Хених“ на Виктор Пасков, останал недовършен. През 1990 г. се връща в „Български писател“. В края на 1990 г., след като демократичните сили загубиха на първите свободни избори в страната, емигрира в Испания заедно със семейството си. През 1991 г. ръководството на СБП му поверява да посрещне в България емигранта Джеймс Велков, за да бъдат получени авторските права на нашумялата книга „Корона от тръни“, както и става. В Мадрид работи като успешен строителен предприемач. От 2001 г. започва да реставрира стари къщи в Барселона. Там през 2006 г. създава културния клуб-хотел (културна асоциация) „Артхостел“ като остров на български творци. През 2004 г. започва да пише автобиографичния роман „Дневникът на една пеперуда“, първоначално на испански език, с който през 2008 г. участва в най-големия испански литературен конкурс „Премия Планета”. Както в България, така и в Испания Краси Дамянов бе обществена фигура, заобиколен от многобройни приятели и почитатели, от хора на културата и изкуствата.

Трилогията „Дневникът на една пеперуда“, както подсказва и думата дневник, е четиво близко до автобиографията и мемоарите, въпреки че авторът не е съгласен с тези определения, като твърди неубедително, че той самият е водил живот като в роман или че е превърнал Виктор Пасков в герой на романа си

[1] Работи върху реставрацията на стари къщи като Ламартиновата в Пловдив и върху проекти за антисеизмичното обезопасяване на сгради – паметници на културата. Проучва моста на уста Кольо Фичето на р. Бяла (с. 299–307). Иска да спаси оригиналната дървена конструкция на 300-годишния имарет към алианското теке между селата Свещари и Малък Поровец, но се натъква на неразбиране от ръководството. Напуска института след унищожаването на паметника на културата от иманяри, което той тълкува като подготовка на Възродителния процес (с. 295, 337–338). Цитатите в скоби в текста и бележките са от „Дневникът на една пеперуда. Мариел. Студентът по хармония. Hispania (роман).“ С., 2022.

[2] Първоначално сътрудничи на радиото, сп. „Космос“ и в. „Народна младеж“ с технически и научни репортажи. Първият му публикуван разказ е „Иск“ във в. „Студентска трибуна“ (1979). Публикува в списанията „Септември“, „Пламък, „Наша родина“, „Глас“, „София прес“, „Жената днес“, във вестниците „Отечествен фронт”, „Поглед“, „Пулс“, „Литературен фронт“, „Учителско дело“, „АБВ“, в алманах „Тракия“. Добива популярност с разказа „Паскалев“, публикуван във в. „Вечерни новини“.

(„балада“) за него. Избраният повествователен подход е близък до епистоларната форма на дневник-разказ и изповед до приятел за случилото се в живота на автора или за преживяното заедно. Написаното е започнато като кореспонденция или неизпратени писма на автора към лицата/ героите, към които той се обръща, което е отразено и в структурата на текста. Резултатът е появата на смайващо подробен и мащабен свръхреалистичен споменен роман, в който авторът се саморазкрива. Описваните герои и събитията са реални. Авторът твърди, че написаното съответства на 95% от случилото се (Иванова 2013).[3] Без това твърдение да може да бъде напълно защитено, в предлаганата статия, с известен риск, използвам романа като достоверен исторически извор по-общо, а не в конкретиката му, която представям, защото имам основания да вярвам в способността на личността на твореца да усеща духа на нещата и да ги предава художествено.

Главното действащо лице, авторът, носи много от качествата на „свръх-човек“, на античен герой, който в начина си на живот си позволява свободата на древногръцките богове. Той води богат и наситен приключенски живот, общува отворено с широк кръг от хора, а чувствителната му душа подава богатата бленда на преживяването. Дамянов разкрива нещата, които са му се случили и е преживял, по болезнено откровен начин. Неговата природа е дълбоко противоречива, изтъкана е от полярните качества на възвисеното и низкото на различни душевни и поведенчески нива. Той остава верен на личността си, без да плаща дан на каквито и да било предвзетости, илюзии и претенции, освен на собствената си гордост. Ако романът имаше фикционалност, бихме казали, че той носи и естетиката на ужасяващото, на морално отвратителното и нередното. Тези естества, взети от самия живот, принадлежат и на колективния роден контекст, бил той български, „социалистически“, балкански.[4] Прави впечатление, че романистът видимо не съжалява за нищо и не се анализира, думата „грях“ (като действие, извършено от него) му е непозната.[5] Най-парещите въпроси, които се налагат от прочита на този интелектуално-гаменски или „безсрамен“ по думите на автора роман, са има ли право писателят да пише по такъв пряк начин за себе си и за

[3] *„Сигурно трябва да се вярва на един инженер, когато борави с числа, но той при всички положения говори за дела на истината само в рамките на сухите факти, защото впечатленията, усещанията, емоциите, интерпретациите, особено на един честолюбив и импулсивен човек, няма как да претендират за неоспоримост“*, отбелязва Нина Иванова. Авторът споделя, че се е пренасял ден по ден в миналото от преди десетилетия. Георги Борисов, който е бил въвлечен в писането и редакциите на втория роман, споделя, че не всичко с паметта на автора е било точно (Борисов 2020). Литераторът разкрива кухнята на написването на романа като сложен процес, който е довел донякъде по неведоми и случайни пътища до крайния хомогенен литературен резултат. Освен това, самият Краси споменава, че е разместил и променил някои неща нарочно. Други със сигурност е премълчал или преиначил, воден от личностните си афектации. За истинността на написаното се изказват някои от участниците в събитията като например доц. Невелина Попова (Попова 2012). Други като проф. Александър Кьосев оспорват конкретиката на някои от описаните случаи (в устно интервю).

[4] Красимир Дамянов споделя пред Ивайла Александрова *„Спомняш ли си какво учехме в училище за окото? Че е мозък, изнесен напред. Е, аз съм писател (или българин), изнесен напред. Това е положението.“* (сп. Факел експрес, бр. 3, 2008, с. 306). В интервю за вестника на българските емигранти в Испания „Нова дума“ от 2006 г. авторът твърди *„Ние българите много обичаме да говорим лошо – и за нас самите, и за другите.“*

[5] Пред Ив. Александрова авторът твърди че романът му е и *„опит за покаяние“* и същевременно опит за преодоляване на първата му любов, чрез повторното й изживяване в съзнанието си.

свои близки, приятели и колеги, не нарушава ли личният им живот, не натоварва ли читателите с неща, които не са за казване (виж „Човешко интервю" на Румен Леонидов).

Ритмиката на линейното биологично време отнася читателя в живота на автора, кара го да съпреживее неговите вълнения и общувания, вкарва го в начина му на мислене и действие. Имаме чувството, че Дамянов си е сложил камери навън и навътре към собствения си свят, които равномерно заснемат ден по ден. Главни качества на романа са неговата четивност, скоротечност и хомогенност (като излят е от едно тесто), силата и пълнотата на вживяването. Писателят със своите характерологични особености цял оживява като присъствие в описваното. Въвлечен в потока на съзнанието му, получил „цялата информация", читателят е провокиран задочно да поиска разяснение за някои страни от личния му живот и да се срещне с описваните хора.

Приживе писателят до такава степен завладяваше с присъствието си, че написаното от него, за тези, които го познаваха, може да служи само като допълнение към личността му. Аз познавах лично автора покрай неговия син Радой.[6] Красимир Дамянов предаваше у другите усещането за много висока култура, за изключителна творческа енергия и за свобода. Освен това, неговите дарби бяха всестранни, той успяваше във всичко, с което се захване и бликаше от сили да помага на приятелите си и да ги разбира и съвместно с тях да разбира света. Той беше храбър, честен, неустоим и остър като бръснач. Разглежданата мемоарна книга по някакъв парадоксален начин, има високи художествени качества, но е трудна за възприемане, защото авторът не се представя само в положителна светлина (Ичевска 2013). От такава гледна точка, тя не е достатъчна за да представи харизмата, качествата и героиката на автора, тъкмо поради които целият негов живот и оставеният му словесен отпечатък са станали възможни. В крайна сметка, трилогията остава паметник на своя автор, на неговия голям дух, смелост и интелект, на умелостта му да преброжда, обръща и открива живота, да живее и създава!

Романът е богата летопис на живота и нравите на образованите столични прослойки, на писателите, на отделни личности, златна жила за литературните историци и културните антрополози. Писателят разсъждава за обществото и системата, за приятелската етика, по основни въпроси на съществуването, за изкуството и литературата. Завладяват проявите на будната му обществена съвест и мисъл, отношението му към моралните основания на социалистическия строй, реакциите му (мисли, думи или действия) към действителността на 70-те, 80-те и 90-те години, винаги открити и смели, със загриженост за съдбата на България.[7] В романа се съдържа богата информация за София. Столичният град е епицентърът на много важни събития, разтърсили страната, гнездото на описваните авангардни кръгове и прослойки, които обитават пространството по неповторим и разпознаваем начин. Дамянов дава много описания на града, на любими места, на времето и хората, и обяснава софийски топоси, в които е запечатан специфи-

[6] С Радой бяхме съученици (1985 – 1989 г.) и приятели. От личните ми контакти с него мога да свидетелствам, че не откривам разминавания между описаното и моите спомени и впечатления от неговите разкази за споделеното от баща му и за тяхното житие-битие.

[7] Например, авторът изразява много недвусмислено негативното си отношение към т. нар. „Възродителен процес", той се чувства приятел на българските турци, въпреки турските терористични атентати с някои от които се разминава на косъм (с. 429, 449, 491–493).

чен дух. Освен това, трилогията съдържа информация за кухнята на неговите разкази, за случките и хрумките, от които ги е изплел. Макар и топографската и друга конкретика на разказите му да има условен, фикционален характер, защото тя не носи документална информация и е универсално съотнесуема, все пак е интересно да прочетем за това как например на пл. „Славейков", пред него, реално се е разиграла сценката, превърната в сюжет на разказа „Паскалев" (с. 402) (Москова 2013).[8]

Авторът се връща към живота си в родната, любима София от Мадрид и Барселона, които му напомнят за нея. Повествованието в първата част на трилогията „Мариел" се води в „аз-форма" като изповед пред и за друго лице (Мариел). Затова и имената на описваните действителни лица са скрити зад техните испаноезични еквиваленти – подход, който се запазва за тях и по-нататък. В обяснителния режим към възлюбената му от Куба, са включени и представяния пред чужденката на важни софийски топоси. Вторият и третият роман са написани в „ти-форма". „Студентът по хармония", под формата на неизпратени писма, се обръща към приятеля Виктор Пасков. Третият роман може да се нарече емигрантски. В него автобиографичният герой и разказвач се обръща към своя рано загинал син Радой. Когато тук се говори за София, понякога е с пояснения към сина, който може да е забравил някои неща от детството. Описани са и техните периодични завръщания на гости, където са отразени впечатленията от бурните (в негативен смисъл) промени в столицата и страната от началото на 90-те години на XX в. („мутренските времена").

Водещо място в структурата и развитието на първите два романа, които са с времеви обхват 70-те и 80-те години на XX в., заемат две много редки за българския интелектуален живот личности и присъствия - на психиатъра, писател и интелектуалец д-р Любомир Канов и на известния български писател и музикант Виктор Пасков. Авторът представя тези двама опозиционера и знаменосци на свободолюбивия български дух не винаги в най-светли краски, атакува ги с разследващия си стил. Д-р Канов (*„Енаморадо"*) досега създава впечатлението, че не желае да отвърне на хвърлената ръкавица, като се произнесе по всички подробности около предисторията на своето дисидентско мъченичество.[9] Пасков, когото Дамянов боготвори заради таланта му и подкрепя, умира преди да види увековечен своя литературно-документален образ. Така, интересният въпрос за литературоведите, доколко неговият герой Георг Хених съответства на реалния си протип - цигулар и лютиер от старата чешка имиграция, остава неизяснен.[10]

---

[8] Разкази, в които е изобразена София, са „Кукувицата", „Квенкер и лисицата", „Плен", „Птичи поглед" (Дамянов 1982), „Щастие" (Дамянов 1985), „Втора хирургия", „Изкуството на разказа", „Златният дъжд" (Дамянов 2009). Софийски сюжети имат някои негови приказки – „Приказка за хляба в столицата", „Откъде идва млякото" и др.

[9] Виж филма на Влади Киров за Любен Канов „Класификация на спомени" (2010) и интервюто му „Страхът не си е отишъл, а е още тук" с Яна Пенкин (2009). Него Киров има предвид в „Декадентът" (разбирай „дисидентът") във в. „Комсомолска искра" от 1977 г. *„Енаморадо"* е описан на десетки страници от първия роман, който е много повече „балада" за него, отколкото вторият роман е „балада" за Пасков (с. 110, 113, 244, 246, 252, 262, 266, 268, 290, 324, 326, 340, 410–411).

[10] Такъв лютиер и цигулар действително е живял и е имал ателие в района на ул. „Волов", недалеч от дома на Виктор Пасков на ул. „Искър", до пресечката с ул. „Париж" (до 1986 г.). Дамянов се съмнява дали лютиерът е завършил живота си така, както го е описал Пасков, защото не открива следи от него в дома за стари хора в с. Хайредин (с. 547).

Нека направим уговорката, че при спомените за толкова близки човешки взаимоотношения, в които страните са се почувствали лично засегнати и не са могли да се изяснят приживе, не може да се очаква да има само „черни“ и „бели“, „истината“ е много по-сложна и обикновено непостижима във всичките си нива, и още повече: тя е неизразима словесно.

В първата част Красимир започва разказа си от 1969 г. от Куба, от студентските си години. Той е буден младеж, надарен с богато въображение. Справя се с лекота с инженерното си образование (както по-късно с всичко, с което се захваща) и има време да чете художествена литература и да я изучава. Родителите му – Радой и Лидия, са работливи архитекти, които на младини са били ремсисти и си остават честни и запалени комунисти (майка му е секретар на съюза на архитектите (с. 235). Завърнал се в България при своите баби, Краси желае да участва в истинска, лелеяна от детството му революция, подобно на Че Гевара (с. 40). Неговата кубинска любима емигрира нелегално в САЩ и той не може да се върне при нея, което по-късно ще го води до тежки душевни сривове. Но в ход е друга, световна и родна революция на освобождаване на нравите в която младият човек се впуска. Купоните, похожденията, комуналният начин на живот вървят с пиене и денонощни разговори за изкуство, за прочетеното, за смисъла на живота. Той е щастлив да има за приятели двама изявени бъдещи творци, с които израства творчески и бохемски. Те го съпътстват през целия му живот, разговарят по широк спектър от въпроси. Александър Кандов (*„Алекс“*, *„Ал“*) е музикант, син на учени, известен композитор, по-късно емигрират заедно в Испания. Влади Киров (*„Млади“*) завършва немска филология и след 1989 г. се утвърждава като кинорежисьор документалист и писател. Те се спускат с лодка по Дунав до делтата му, което става задължително приключение за всяко лято. Младежите и приятелките им (някои от тях по-късно техни съпруги) правят първите си писателски опити и публикуват. Веднъж провеждат творческа среща с Валери Петров в дома му на ул. „Елин Пелин“ (с. 284). Ориентирайки се в изкуството, търсейки контакти в творческите среди, те се развиват като субкултурен „магнетофонен“ младежки авангард на изкуството, по-късно част от т. нар. „млада художествено-творческа интелигенция“ на социалистическа България.

Дамянов броди из града в постоянно търсене на среда за приказки и за споделяне на грабналите го художествени и интелектуални впечатления и открития, на новите си творчески идеи. Неговото лични качества го правят неоспорим, но неафиширан лидер в светските среди. Като цяло Дамянов се движи в сферата на мъжкото приятелство, характерно за античния идеал. Интелектуалното общуване е съставна част от един пълноценен живот на героя. Жените са в ролята основно на красиво допълнение към славата на мъжа (може би характерно за

поколението), а не като партньор, с когото да се постигне душевна и интелектуална близост. По-късно избраната съпруга става вярна следовница на мъжа си. Изключение правят само бабите на Красимир, които са интелигентни жени и разказвачки на истории. Те го отглеждат и го наставляват, а той ги обожава.

Когато на общия приятелски и компаниен хоризонт изгрява звездата на *„Енаморадо“*, Краси и много от другарите са привлечени неустоимо от внушителната му фигура. Доктор Канов е млад психиатър, който се държи и говори дисидентски, и същевременно води бохемски (и плейбойски) начин на живот, свири в апокрифни (домашни) рокендролгрупи, организира среднощни турнири на карти и на шах, търси с кого да се боксира.[11] Около него се формира волен кръг от млади интелигенти – мъже и жени, над които той има поразително влияние. Макар и спортист (добър плувец и гмуркач дори сред акули, боксьор, скиор), Краси не обича колективните състезателни игри и участва на срещите само като зрител. Двамата млади и силни мъже се сближават и започват да се изповядват един пред друг. Канов също пише разкази, но оценката на Красимир за тях не е висока (с. 116). Професионалната оценка на Камов за Дамянов (по думите на Алекс) също не е особено ласкава (с. 267). Изглежда че д-р Канов не иска да се побратимява с инж. Дамянов по пътя на творческото им самоусъвършенстване. Между тях се поражда съперничество на мъжаркско и интелектуално светогледно ниво, което нараства и достига драматични размери. Впечатляващо е описанието на голямото градинско парти на вила в с. Лозен, в което се събира подбран светски хайлайф, който живее *„като по филмите“* (с. 113, 116–119). На него Канов се боксира с Дамянов и го удря тежко (сваля го на два пъти). Двамата охладняват един към друг, но Краси продължава да го цени и да търси тайната на неговата харизма. Авторът вълнуващо разкрива историята на следенето на доктора от Държавна сигурност (ДС), на делото срещу него през 1977 г. и описва отзвука на случилото се сред приятелите му. Осъждането и затварянето на д-р Канов дълбоко разтърсва жизнените основания на писателя и бележи поврат в схващанията му за обществото. Той за пръв път усеща ледения дъх на тайните служби и тяхната агентура.[12]

С личностното си съзряване Красимир Дамянов подлага на изпит отношението си към социалистическия строй, в чиято справедливост той, поради семейното си възпитание, е склонен да вярва.[13] Още повече, че, както посочва

[11] Дамянов предава думите на свой познат, според когото група медици, юристи и инженери, сред които и д-р Канов, започват първите български експерименти с ЛСД с научна цел в Медицинска академия (с. 110).

[12] Един от 12-те приятели на д-р Канов се е оказал доносник. За капак Краси открива в семейния си апартамент подхвърлени от незнайни лица документи на непознато семейство, което допълнително го изважда от равновесие (с. 276).

[13] Краси пише, че като малък вярвал че комунизмът ще победи, и като порасне, ще кара безплатен велосипед. След 1968 г. почти всички станали безразлични към българския социализъм, но живеели с усещането, че той ще трае още дълго и трябва да се съобразяват с правилата (с. 240). Краси определя България като *„нашата китна“*, *„добре охранявана“*, *„идилична“* *„детска градина“* (с. 262, 283) и като *„цяла една страна с митничари“* (с. 271). На друго място пише: *„Аз не исках да приема мисълта, че живея в концентрационен лагер.“* *„Не че бях особен почитател на нашето устройство (спомни си дървеняците, които стрижеха и бръснеха наляво и надясно, забраняваха „Бийтълс“, Борхес, Набоков, Буковски, Кафка…“* (с. 239). Той не приема понятието тоталитаризъм като адекватно на тогавашната българска действителност.

авторът, неговата младост протича по времето на „този негов възможно най-хубав от всички възможно най-хубави варианти, който ни се падна“ (с. 430).[14] 60-те и 70-те години са време на успешни модернизационни социални (социалистически) политики и експерименти в световен мащаб. Да не забравяме колко силно време е то за архитектурата и градоустройството, към които авторът и неговите родители принадлежат професионално. Освен това, както става ясно от романа, той в известен смисъл живее като привилегирован, животът му е уреден, носи житейската нагласа да прави каквото си иска, чувства се относително защитен от органите на реда (с. 106).[15]

Но животът го среща с тъмната страна на някои вярващи комунисти, бивши партизани или партийни аристократи. През 1972 г., Краси става свидетел на спречкване между пенсионер-пешеходец и шофьор на москвич на Витошка (*„нашето Пето авеню“*, както пояснява). Невзрачният наглед дядо опира голям никелиран пистолет в слепоочието на шофьора и го зарежда с думите *„Гад мръсна!... Не мужа да мъ застреляш в балканъ, ни в Дирекция на полициътъ, три пъти съм ръняван, в три затворъ лежах и три инфарктъ имам, та ти ли се намери да ме стъпчеш?!..“* Приятелката на Краси се разплаква. Тя *„...не искаше да повярва, че сред милионите почтени граждани се разхождаха и такива, които още обитаваха шуми и балкани. Колко ли бяха, питаха изплашените й очи.... Няколко десетки? Няколко стотици или хиляди?“* (с. 100–101).[16] През 1975 г. приятелят му Влади го води в луксозната къща на неговия тъст – скулптора Димитър Остоич (тогава председател на СБХ), който по това време работи над бюст на Леонид Брежнев. Студенината на високостоящите, тяхното чувство за издигнатост и превъзходство са стряскащи (с. 226).[17] Класовата омраза към децата на осъдените от Народния съд е жива и в службата (НИПК) на Красимир. *„И двехилядната да стане, синко…, няма хляб за фашист тук“*, отговаря неговият шеф на молба да назначи млада чертожничка, дъщеря на осъдени от Народния съд (с. 269).

Във втората част на трилогията се разказва за професионалното му израстване като писател. Романът е по-прибран, по-частен като наблюдателна повърхнина, така да се каже, по-специализиран. Повествованието започва с перипетиите около издаването на първия му сборник с разкази в Пловдив. В срещата на Дамянов с музиканта Виктор Пасков през 1982 г. (добрата фея на тяхното запознанство е редакторката Христиана Василева), неговият автобиографичен герой успява да удовлетвори своя стремеж да си намери равностоен боен и творчески другар. С когото да постигнат общо разбиране по въпросите на творчеството, да докажат, че може да се пише съвременно, по западному, без компромиси с властта и

[14] В интервю пред Ивайла Александрова той твърди, че *„краят на 60-те до началото на 80-те е най-щастливият период, който изживя България, пък и светът.“* През 80-те крилата на волния живот с фантазия са подрязани и ти *„живееш с чувството, че имаш капак отгоре, че не можеш да си подадеш главата и че нищо не можеш да промениш.“* (Литературен вестник 2014, бр. 21.)

[15] Дамянов не е типичният за социализма български мъж, герой на спестяването. Той е герой на изтрезвяването, на овладяването на творческите енергии, на правото да бъде себе си, винаги честен и прям.

[16] Тази случка е разработена по различен начин в разказа „Изкуството на разказа“ (Дамянов: 2009). Става ясно, че произшествието е станало на пресечката на бул. „Витоша“ с ул. „Парчевич“. Там по-късно е било открито питейно заведение – павилион, посещаван от студенти.

[17] Красимир пише че според Влади скулпторът е изиграл решаваща роля в „натопяването“ на „Енаморадо“ (с. 270).

конюнктурата и да *„взривят българската литература“*. Писателят разказва историята на съвместното им пробиване в официалния свят на българската литература, за израстването им като творци. Осем години те общуват дълбоко и разтърсващо, изповядват се един на друг, търсят себе си и се изгубват в начина си на живот, обитават изолирани места, където неуморно творят и разискват, бохемстват. Решени са на всичко, готови са да жертват цялото си време, да дадат всичко от себе си, за да постигнат съвършенство и успех.

Специално е описан институционализираният свят на творческите полета у нас през соца, на литературата, на музиката, на киното, хванати в съответните професионални творчески съюзи. Това е антропология на властовите структури в изкуството през тоталитаризма, на играта на власт и на видовете отношения между колеги творци, били те работни, приятелски или като на „политически животни“ (по Аристотел). Формалният, официозен и неформалният, апокрифен живот на казионните съюзи протича в столовете и ресторантите, в които достъпът е само с членски карти. В тази среда творческият тандем Дамянов–Пасков се развихря до неподозирани висоти, наричат ги Том и Джери. Те общуват с известната бохемка Нина Вежинова – вдовицата на Павел Вежинов, който преди да почине, е одобрил за печат техни произведения (с. 462, 469, 478). Дадени са много описания, характеристики и диалози с членове на СБП и на Съюза на филмовите дейци, в които изобилства от византийско коварство и сложни игри.

Духът на 80-те години е застоен, а от 1986 г. всички се вълнуват от аварията в „Чернобил“, курсът към „Гласност“ и „Перестройка“ и четат в. „Литературная газета“ и сп. „Новый мир“. Красимир описва много ярко и документално подробно своята роля на другомислещ в творческите съюзи и първите стъпки на опозицията, на които е свидетел, и в които участва. Подтикнат от Атанас Наковски, който завежда отдел „Белетристика“ в издателство „Български писател“, през пролетта на 1987 г. той се изказва дръзко на писателско събрание в парк-хотел „Москва“ (с. 461–465). Предупреден от своите колеги, той постъпва в Киноцентъра, който се оформя като „резерват за дисиденти“. Първата пъпка на демокра-

тизирането на обществения живот в България е прожекцията на документалния филм „Дишай“ в „Дома на киното“ на 8 март 1988 г., където е учреден Обществен комитет за екологична защита на град Русе.[18] *„Екологията се превърна в антиправителствено съзаклятие, както за поляците – католицизмът, и за източногерманците – туризмът… Движението бързо излезе изпод контрола на властите. Центърът му се измести от „Кристал“ в Южния парк, закотви се, остана там до края на международния форум и продължи и след него“* – пише Дамянов (с. 494). Авторът описва голямото шествие на независимото сдружение „Екогласност“ срещу изграждането на водоснабдителен комплекс „Рила“ от кино „Петър Берон“ до парламента на 3 ноември 1989 г., завършило с физическа разправа над неговите инициатори, сред които артистът Петър Слабаков.[19]

Авторът неведнъж си задава въпроса имало ли е дисидентство в България. Той сам се определя, наедно с другомислещите си приятели, като *„дисиденстващ“* словесно (с. 659), като човек съпротивляващ се, без да е герой, един от многото българи, които са запазили личното си достойнство. Негови колеги, някои членове на партията, участват в Клуб за подкрепа на гласността и преустройството, в който той и Михаил Неделчев за малко не са поканени. *„На следващия ден, в неделя, пети май, изпоарестуваха цялото им сборище… и по този начин останах извън аналите на най-новата българска история“* (с. 489).

Следват неповторими описания на митингите, протестите и на новия частнически бум. Дамянов описва политическата поляризация на всички нива в обществото и семейството. Той е потресен от разкритията за лагерите и ДС. Ядосва се, че на първия масов митинг за премахване на член 1 от конституцията на НРБ на 14 декември 1989 г. (на който е заснето прословутото изказване на Петър Младенов, показано седем месеца по-късно) не е избухнала истинска революция, за което лично се вини, тъй като от името на СДС е призовал с мегафон от терасата на Студентския дом протестиращите да не атакуват парламента. През следващите дни Дамянов разбира, че медиите са спуснали информационен чадър и в страната не са известени за софийския революционен подем. Той лично изчислява, че на митинга са присъствали над 300 000 души и споделя този факт с памфлет от Пловдив (с. 501–503). По времето на „Градът на истината“ последва контрареволюционна акция. Впрегнати са ретроградни сили от страната с участници в т. нар. „Възродителен процес“ (*„автобуси с биячи“*). *„Заплахата на провинциите да отцепят бунтовната столица бе влязла в действие“* (с. 507).

След като е уволнен от киноцентъра и се скарват с Пасков, Дамянов става шофьор на такси в София и страната, за да може да изхранва семейството си. Той е наясно, че първите демократични избори ще бъдат спечелени от реорганизиралите се комунисти. На синия протест преди обявяването на резултатите той се сблъсква с революционна плебейска вълна, която е антипод на първите

[18] Красимир не описва това събитие, но за този филм аз научих подробно от Радой през април същата година. С него решихме да участваме в училищния стенвестник с репортаж за хлорните обгазявания в Русе. На следния ден Радой ми съобщи посърнал, че баща му е реагирал бурно и му е забранил да дисидентства. От романа излиза, че Красимир е имал лични проблеми със съседите и че е очаквал да бъде съден за причинен от него инцидент през 1980 г., което обяснява неговата реакция.

[19] Краси пише: *„..най-сетне нещо се беше случило…“*, *„защото наистина се бе случило в това проклето нашенско блато и сред вонята“*, като сам е *„загледан в концентричните окръжности след камъка, който ги бе предизвикал“* (с. 496).

демократи, *„брадатите интелектуалци“ „с чудноват политически речник“, които са „туткави, себични, суетни, но хора“… „Тия бяха опасни. Кой ги докара? Откъде изпълзяха?“ „Бяха изплували от преизподнята.“* (с. 515–516).

*****

Съдбата на младия мъж се определя от социалната среда, която му предоставя обитаваното населено място, и от духа на епохата. В големия град поколенческата история е най-ярка, с най-масово участие, отличава се с по-голяма критическа маса (концентрация) и свобода (скриване в групата или възможност за анонимност.) Големият град има много лица. Водещо значение има атмосферата на обитавания квартал. Човек може да премине през различни социални среди, от които, особено на младини, има възможност да избира. Намесва се и случайността. Нека проследим пътя на младия Дамянов през живота и софийската среда.

Красимир израства и се формира като личност в кв. „Банишора“. Той живее в близост до ул. „Опълченска“ и бул. „Сливница“, в къщата на баба си Калиопа и брат й Мина, които са македонски бежанци от Струмишко. За себе си пише, че притежава *„инстинкт на момче от краен квартал“* (с.113). Обвиняват го, че имал *„бабаитски стил и кварталeн хумор“* (с. 479). Банишора е първият работнически квартал на следосвобожденска София. Квартал на къщите, дворовете с дървени оградки към улиците, боядисани в зелено (тараби), животът по улиците. Можем да съжаляваме, че писателят само загатва за детските си години в родната махала. Дамянов описва квартала и околните фабрики по повод прелитането си над него със самолетче на гражданската авиация на път за р. Дунав (с. 282). В разказа „Птичи поглед“ четем:

„Четири остри кули стърчаха право нагоре към завиващия самолет, сенките им докосваха квартала, обсадил в подножието някогашния редут… Два четириъгълника един в друг – геометрия, лишена от въображение, декор… макет! Сякаш някой нарочно го беше залепил там от восък, този червеникав затвор.

И изведнъж му стана мъчно! За това, че е бил дете, живял е тук толкова отдавна, че е вярвал в тайната на замъка Иф, че цял живот отдолу е виждал само една стена, страшна и зловеща, поделила света на две – тъй жалка отгоре! Мъчно и за невероятните, главозамайващи истории, измисляни в подножието на тайнствения хълм, където се беше родил – в ниските и схлупени къщи на този квартал. За легендите, за крадците, бегълците, фалшификаторите и митовете за убийства със злокобно прости приспособления – отвертки, павета, бутилки със строшени гърла в масата… Къде е страхът, оня тайнствен и подтискащ детски страх, когато минаваш под кулите… илюзия на една стена.“.

В Ючбунар, Коньовица, Батолова воденица, Драз махала, Банишора и Гевгелийски, които са формирани от бедни трудови имигранти със селски и дребен градски произход от различни български краища, кипи живописен живот, наситен с апашка романтика.[20] Тук има много стари кръчми, в които се пиянства до

[20] Банишорци, съвременници на Дамянов, писали за Банишора са психологът Борислав Нинов и големият драматург и писател Станислав Стратиев (1941-2000). Книгата на последния за деца и за детството му „Самотните вятърни мелници“ (1969) има дискретен банишорски декор. За славната си ючбунарска младост накратко пише Иван Славков (1940-2011) в „Батето, том 1“ (2010). Голям коньовичар е Буги Барабата (Марио Събев), възпял в някои от песните си атмосферата на стария квартал.

късно. Възрастните хора носят духа на занаятчийската консервативност, вярващите продължават да ходят на църква. Тук растат корави мъжки момчета, които говорят на присъщия за тези квартали софийски тарикатски жаргон, играят на комар (на ашици) и в махленската традиция се учат да пият от рано. Един към друг се обръщат на типичното софийско „копеле", което вероятно е донесено от македонските бежанци.[21] Децата се забавляват с идиотски лафове и други форми на гаменски фолклор.[22] Устройват се боксови турнири на улицата (с. 117–118). На Великден младежите се скитат из града и влизат в църквите да искат огънче от попа (с. 45.) На Великден Краси и другарите му палят вестници пред конете на милиционерския кордон, обградил Александър Невски за да ги дразнят. Веднъж, конните милиционери ги преследват с вдигнати палки. Каквито и бели да направят в махалата, никой не предава другарите си на кварталния милиционер. Пораснали, те остават задружни и непокорни.

Движението от крайния квартал, покрай Бирената фабрика, надолу, през „Лъвов мост" към градския център (Халите и Централна минерална баня) е описано в разказа „Кукувицата". Това е алегория на житейския път на човека. Момчето се включва в радостна погребална процесия, участниците в която с времето оредяват и стават изморени. След разцъфтяването на живота на човека в центъра, свързан с възпроизводство и пиене с другари (действието се развива в хладни приземни кръчми), последва обратно движение на процесията извън града, покрай крайградски фабрики, до гробището, където той се озовава на собственото си погребение. Разказът акцентира на музикалното усещане от процесията, представена като небивал карнавал (в духа на магическия реализъм). Ето как документално описва този реален факт от живота на Банишора Борислав Нинов в разказа си „Козелът" (Нинов 1993: 17): *„В Банишора улица „Козлодуй" беше известна като улица „Гробарска". По нея се извършваха погребалните шествия на Западна София. Катафалките, лъснати и лакирани в черно, се теглеха от четири черни коня. Най-отпред пристъпяше младо момче с кръст в ръце. Следваха го по-възрастни момчетии с хоругви и различен брой попове – кой за колкото можеше да заплати. След катафалката, облечени в черно, бавно и опечалено пристъпяха близките на покойника, хванали се под ръка и объркващи крачките от нестройния ход на конете. Следваха роднини и познати, съмахленци. Накрая вървяха сеирджии, бездомни и тумба деца, които държаха в ръце картонени чинийки с жито и домашни сладки. Ядяха за „Бог да прости", смееха се и се ритаха."*[23]

Интересна е сцената на събарянето на къщата на Алекс през 1977 г. Тогава е разрушена и кварталната баня, за да се построят блокове (Нинов 1993: 21–24). Досущ като учения (доц. Денев) от филма „Двойникът" (1979), бащата на Алекс, професор по механика, отказва да напусне родната си къща. *„Сърцето ме заболя,*

[21] *„Алекс никога не казваше „приятелю, приятелю..., а „копеле или най-много „куре", както си викахме в столицата за разлика от грозните обръщения – чакали, дизове, майни, авери, хюмнета – на тия от провинцията"* (с. 21).

[22] Краси пише: *„Онази нощ направих преглед на целия международен футболен отбор, който помнех от ранния пубертет на дете от краен квартал…"* Изброени са имена като *„Мусесака да Бара"* и др. и *„големия Онан Мастурбасян, почетен вратар и гост от клуба на самотните сърца"* (с. 241). По повод качването си в тролея, Краси цитира студентската песничка: *„Щом се к`ача на тролея, / почва да ми става хея. / Еа!..., Еа!... Еа!"* (с.13).

[23] Шествието пресича бул. „Мария Луиза" (тогава „Г. Димитров"), където според Нинов е имало хотел с кръчма, към гробищата, докато фантастичното шествие на Красимир вероятно завива надолу към Лъвов мост.

като я видях: отчуждаваха махалата по новия генерален план и земетресението й бе дошло като „удар по милост“, камата, с която доубиват бика, ако матадорът не си е свършил докрай работата. Под вишните агонизираше цяла една цивилизация и с нея – част от мен.“ (с. 263).[24]

Красимир описва част от младежкия живот в Банишора с първия си приятел Алекс. Те карат лудо колата на бащата на Ал в малките часове в нетрезво състояние и бягат от милиционерите в задните дворове на къщите около Централните софийски гробища (с. 122). Към 1974 г., *„след дълги съдебни битки“*, Алекс получава наследство в стара къща на ул. „Козлодуй“ към гробищата (с. 227, 653). В помещение в мецанина на някогашната пекарна (наричат го *„Бърлогата“*) те живеят, канят гаджетата си, обсъждат изкуството и по-късно, заедно с Виктор Пасков, творят.

Краси редовно обхожда града на шир и длъж от гарата през центъра до ж. к. „Хиподрума“. С приятели (Влади, Канов) се изпращат пеша след полунощ. Две десетилетия той редовно посещава повечето кафенета в центъра на града. Сред тях са „Родопи“ на пл. „Възраждане“, където като младежи зяпат гиганта боксьор Божко Лозанов (с. 121), „Дълбок зимник“, „Шапките“ (с. 281), „Колумбия“ (с. 480, 85), „Правото“ (с. 257), „Стария Берлин“ „зад опашката на коня“ (с. 253, 258), „Бамбука“ (с. 158), „Дома на покойниците“ – *„така наричаха заведението с форма на остъклен ковчег“* (с. 270).[25]

Ето как Симеон Янев описва литературните кафенета на столицата: *„Салоните“, където авторите на високата литература обикновено можеха да се срещнат в 70-те и 80-те години в София, бяха кръчмичката „Видинска среща“, „Журналистите“ на Графа, кафето „Шапките“ на Славейков, „Покойниците“ на Раковски, „Сивото поточе“ на Ангел Кънчев.“ „Във всеки провинциален град имаше по едно-две (в големите и повече) такива заведения, където сред винени пари и облаци дим се говореше за литература…“ „Други такива места, но за начеващи автори и в един малко по-ранен период, бяха студентските „Грозд“ и „Дълбок зимник“ на Орлов мост.“* (Янев 2008: 121–122, 145).

Красимир принадлежи на следвоенното поколение, което има своя ярка специфика. 60-те и 70-те години са време на младостта. За 1971 г. той пише: *„Никога, никога не помнех родината си толкова красива, чиста и отрупана с цветя и красиви момичета като онова влажно лято.“* (с. 89). На младостта залагат големите модернизационни проекти (на индустриализация, урбанизация и т. н.). Социално-икономическите условия през казаните десетилетия предоставят на младия човек повече свободно време, по-късна социализация, той се чувства освободен от йерархиите и задълженията на миналото. Консервативният семеен и обществен морал се пропуква. Младежите се събират в групи, намират свои социални острови, излъчват своя атмосфера. Социалистическата власт набляга на „правилното развитие“ на личността чрез достъп до туризъм, спорт, изкуство, периодика,

[24] В края на 70-те години жителите на някои квартали като „Разсадника“, „Гевгелийски“, „Шекер махала“ и бивши софийски села като Слатина и Подуяне, във варварския стил ала Чаушеску, са натикани в панелни блокове, изградени на мястото на съборените къщи с дворове.

[25] За прочутото кафене „Бамбука“, което се е намирало до Народния театър, в сградата на Гендович, Дамянов дава следното описание: *„Беше едно от централните кафенета със стара слава от предишното десетилетие. По онова време само територия на тузари и богати арабски студенти. Първите скандали с проституция от висока класа“*. За по-късен период от живота си авторът споделя: *„В началото на 83-та…, особено след въвеждане на проверки срещу безделието, продиктувани от новата съветска линия, беше станало опасно да се седи по кафенетата; вече нямах печат в паспорта, че работя в „Паметниците.“* (с. 392).

книги (френското кино е масово, преводната литература на нашумели западни автори бележи разцвет). Атеистичното възпитание премахва някои поведенчески бариери. В „социалистическите“ условия на безхаберие и на отнета частна и лична инициатива, младите хора търсят начини не само да се развиват и забавляват, но и да заобиколят официалните културни форми и пропаганда, по възможност да заявят себе си като различни.

Следвоенната генерация излъчва и свое разпознаваемо литературно поколение („следаприлско“). След „Хрушчовото размразяване“ младите български писатели намират свои пътища да избягат от сковаващата хватка на вече буксуващия канон на „социалистически реализъм“. Млади разказвачи като Димитър Паунов, Кольо Николов, Димитър Яръмов, Станислав Стратиев, Янко Станоев и др., определяни като автори на „инфантилна проза“, показват наяве своя иронично-игрив светоглед, напук на изискванията на „истинския“ живот, който за тях е скучен и сив.[26]

За света на 60-те години е характерно стихийното увличане на младите към общосподелима младежка естетика и култура, която принадлежи на една „масова култура“ на англоезичния Запад, възникнала там спонтанно, доразвивана на пазарен принцип. Световният феномен на рокендрол (суб)културата има ясно изразен бунтарски подтекст. Независимо от това, като част от развитието на обитаваните съобщества, се шири гаменството и хулиганството, особено футболното.[27] На Стария континент бийтълсовата и стоунсовата младеж, облечена в ученически униформи, се вихри в забави (които у нас са прекъсвани с дръпване на шалтера от бдителните милиционери). С риск от елементаризиране, това волно, всесветко поколение на любовта може да бъде представено с няколко задължителни черти. Момичетата носят мини-мода и се държат витално. Момчетата са склонни на спонтанни сбивания и напивания, както и на сдругаряване. Говорят на локален сленг, с който се отграничават от възрастните и показват съпротива към реда. Търсят възможност да се проявят с предизвикателно, смело държание, да са различни в колективно споделен жест. А възможности за неприятелски срещи в едно наситено градско пространство с развит обществен транспорт съвсем не липсват.

Краси описва няколко свои драматични сблъсъка с представители на старото консервативно поколение. Така например, през 1972 г. той се завръща с приятелката си от сватба в трамвая и със свободното си поведение успява да възмути възрастен мъж, който го нарича *„скот!“*. В последвалото спречкване

[26] Симеон Янев разкрива условията и факторите в творческото формиране на следвоенното литературно поколение в широкия контекст на промяна на българската културна среда (Янев 2016). Критикът пояснява че разглежданото от него поколение се легитимира *„като „инфантилно“ в трите смисъла на понятието – като недозряло, детински безотговорно, като критично настроено, но в обхвата на малката правда и като поколение, обърнало гръб на заветите на бащите и предходниците“* (Янев 2018: 145). Към него авторът причислява посмъртно Пасков и Дамянов (така да се каже, без да ги пита). Любопитен е начинът по който Дамянов характеризира *„нашумелите автори на така наречената „инфантилна“ проза: оплешивели момчета с чисти души, с малки изключения, родени на село, които се влюбваха трагично, гаджетата ги напускаха и те страдаха екзистенциално в големия град, а аз най-много ги ненавиждах поради евентуална прилика с тях“* (с. 389).

[27] Все още са живи традициите момчетата да се бият със съседния двор, и, пораснали, да обикалят из града в търсене на бой с другомахленци. Футболното и друго хулиганство е вече третият възрастов стадий на „биткаджийството“.

възрастният му дава урок. Оказва се, че той е пенсиониран о. з. полковник от ДС (с. 105). Съдят Красимир за *„дребно хулиганство“ „заради оказване на съпротива на представители на властта“* и *„неморално поведение на публично място“*, както и за отправената закана *„Като дойдат китайците, очите ще ви извадим!“* (с. 108). Но полковникът се оказва от старата гвардия, той е скромен (вози се в трамвай) и е честен (признава, че пръв е нанесъл удар). Може би това спасява Красимир, който чува зад гърба си виковете на съдията *„Вън! Вън! Двама имам като него вкъщи. Какво става с тази страна, бе, с тия младежи, Първанова!“*.

В квартала срещу „Военна болница“, където живее приятелят му Влади, също от „добър произход“, Краси заживява нов волен младежки живот. В квартира на последния етаж на нов блок (*„Покрива на света“*, *„Ръба на Света“*) младите хора живеят като отворена комуна, без никакви задръжки. Всички около него знаят френски (без Краси, който владее испански), четат френски поети, но идват и съмнителни елементи с профил на млади рецидивисти. Краси документира богатия младежки живот, който може да даде храна за кинематографично заснемане в стилистиката на безкраен сериал. Техните живеят наблизо - в ж. к „Хиподрума“ (на ул. „Булаир“), в интелигентски блок на новата висока средна класа, проектиран от неговата майка. В тази градска зона се оформят една част от софийските „квартали на богатите“. През 1976 г. младото семейство Дамянови получава от тъста (капитан първи ранг от ВМС) ново жилище в блок в ж. к. „Толстой“ от *„епохата на победилия социализъм“* (може би бл. 48) (с. 215, 259, 263). Той също е предназначен за новата висока средна класа, но тъкмо с противоположен на интелигентския профил. Съседите му са сред силовите крепители на „победата“ на комунизма, слушат сръбска музика и не могат да понасят чак до 1989 г. неговите интелигентски крайности и купони, озвучавани от Висоцки, фрий джаз, Албан Берг, на които той крещи от балкона „Солидарност“. Дори се стига до момент на публичен линч („другарски съд“) над Красимир (с. 255).[28]

Членовете на интелектуалната и разгулна софийска среда на Краси се борят да бъдат истински и честни. Животът им е обвеян от героичната поза да са остри, безкомпромисни, но също така и възможно най-модерни.[29] Тяхната компания е и творчески, и донякъде дисидентски (но за собствена консумация) снобски кръг.[30]

Краси ярко описва хипарството на своята среда. То е, най-общо погледнато характерното за Източна Европа елитарно хипарство на групи с интелектуално-творчески профил, които търсят себеизразяване в разпознаваеми и отграничаващи поведение и стилистика. Все пак е отминало времето на 1968 г., на световната младежка революция на хипитата, на френските студенти, на чешката

[28] Преди този травматичен епизод личността на писателя има още една среща с груповата другост в рамките на родния град. На едно събиране със състудентите от провинцията той избухва физически срещу тях, защото не може да търпи тяхната различна езикова и младежка култура, манталитет, *„глупавите им песни“*, както според него, те не понасят неговото *„оперение“* (с. 78.).

[29] Да си модерен и остър едновременно включва двата софийски тарикатски модуса – „опасно готин“ и „кофти копеле“. От пръв поглед става ясно че такъв индивид няма „да цепи басма“ на никого. Краси свидетелства, че през 1981 г. в Пловдив приятелски е наречен *„гадно софийско копеле“* (с. 378).

[30] За някои от студентите – интелигенти с хуманитарен профил от това време са характерни презрително и снизходително отношение към действителността и стремеж към оригиналност (изразява се например в употреба на чуждици с латински корени), сам по себе си граничещ с цинизъм. Донякъде така в романа е описан „Енаморадо“.

„Нежна революция“ и др., а родната власт е взела мерки за ограничаване на „вредното“ западно влияние, проникнало и в България покрай Деветия световен младежки фестивал в София, възпят от Емил Димитров в песента „Ела в София“. Случилият се истински *„софийски, палатков Уудсток“*, описан от Виктор Пасков, е видян и преживян от малцина (Пасков 1993: 7-24, 30; 2008).[31] Краси научава за тези събития по-късно от Виктор и загатва във втора част на романа си неговите приключения на млад, ученически, рокендрол дисидент, изключен от всички гимназии в България (с. 486).

Краси е типичен „битълс“, който като млад носи брада и ходи на стоп на почивка. Той оставя две описания на хипарско безпризорно ходене на море. *„С него, с Ал... бяхме пътували на стоп още в гимназията. И по тази причина - спали в почти всички районни по Черноморието: лошият западен пример беше забранен – автостопът, дългите коси, старите дънки, „Бийтълс“. Бяхме съзерцавали много изгреви заедно... Семената на „цветята“, битниците, пръснати през петдесетте, прелетяха над Желязната завеса през шейсетте. Въпреки всичко не можеха да затворят границите, нито да ни държат очите, през страната поне две или три години се точеха очуканите и изрисувани с цветя джипове на хипитата; „Париж-Бомбай“ пишеше по вратите, „Абсолютно фри“, конските черепи белееха на капаците.“* (с. 16). Второто е от студентско време с момичета (*„Последният голям автостоп на шестдесетте години“*) (с. 20).

През 1978 г. авторът свидетелства за известно размразяване по повод повторното си сдобиване с маркови дънки от чужбина (първите му са от 1968 г.). *„Светът не беше както преди, добрият наш стар свят от годините хипи, революционните години... Преди ченгетата ги смъкваха от задника ти, а сега всичко посиня, избеля повече и от знамето на ООН. Джон Ленън (оставаха му седем години живот) се оказа пръв борец за мир, по улиците плъзнаха хора с кръгли очилца... Да, какво ставаше от отсамната страна на Желязната завеса? Размразяване?“* (с. 250)

Преди казармата (*„изправителния дом на живота“*, както я нарича), той работи в друга *„ковачница за мъже“* – националния строителен обект „Аспаруховия мост“, като строителен техник на една от кулите колони (1973 – 1974 г.). Младият столичен интелигент и бохем намира среда за купон сред строителни работници, която, груба и подхлъзваща, го вкарва в опасен капан за личностното

[31] Пасков описва невероятната история на 50-тина гимназисти, повечето от елитни столични гимназии, много от тях деца на партийната върхушка. Те свирят на китари в *„Тунела“* (в парка зад Народната библиотека), слушат импровизираните концерти на „Бъндараците“ в Художествената академия, носят се като истински хипари, пушат марихуана. След тръгването на последните чужденци „хипита“ след края на фестивала следва бруталната разправа на властта с тези наши „деца на цветята“. По думите на Пасков много от тях загиват млади. По това събитие се натрупва литература. Виж например статията на доц. д-р Христо Милков, която въз основа на документи потвърждава някои от свидетелствата на Пасков (Милков 2018).

му развитие. Озовал се за първи път далеч от дома, той намира опора в природния си начин на живот и отдадеността си на строителството. В пълен контраст с фургона, където живее, е посещението на верните му приятели. Те са прекосили страната на стоп по диагонал *„в търсене на народната душа“*. Влади, *„Енаморадо“*, бъдещата му съпруга Сандра и всички останали са живописна гледка на изтънчени млади творци, аристократично облечени по западна мода (с. 191–193, 211). От това време, флиртът на Краси с „дяволското начало“ се задълбочава, което постепенно води до особено сюрреалистично състояние на съзнанието му, подобно на *„Енаморадо“* и Пасков.[32]

След като донякъде си отпочива от този опасен начин на живот, със съпругата си във Варна, където твори на таванска стаичка или на вилата на „Галата“, Красимир се завръща със семейството си в София (с. 438). Тук той се натъква на неприветливата, алиенираща среда на ж. к. „Толстой“ и същевременно става жертва на професионалните си ангажименти и кариера. Капанът на относително по-свободния творчески и обществен начин на живот на писателите и кинотворците през втората половина на 80-те години щраква и за него, и за Виктор Пасков.

Домът на семейството е далеч от центъра. Сутрин Краси трябва да се придвижва до работа не по любимия си начин, пеша, а с абсурдния трамвай №7, през „бермудския триъгълник“ под пътния възел за „Надежда“, където се случва три трамвая да се заклещят. Вечер, излязъл от *„Бермудския триъгълник“* на служебните кафе-ресторанти на Писателите, Журналистите и Преводачите, той се завръща с такси (с. 388, 398, 659). Най-близкото кафене е на Централна гара. Нощем няма откъде да се купят цигари. За него ж. к. „Толстой“ е *„гето“*, *„работническо-селски квартал“* на който по би му отивало името Теодор Драйзер или Синклер (с. 219).

Закрепостяването през социализма се изразява и в липсата на икономическа и социална мобилност, в ограниченото право на избор. Озовал се например в нов квартал с получаването на заветния апартамент, човек трудно може да се премести другаде. Проблемът се изостря със завръщането на сина Радой от Чехословакия, където е живял с варненските си баба и дядо. Той не може да се адаптира в новата подтискаща среда на градския комплекс. Атмосферата в местното начално училище е неблагоприятна за него. (По думите на Радой в Братислава са учели в класове от по 6 деца!) Той бяга от часовете с другарче, за да ловят костенурки в близката река, идваща от „Западен парк“ (с. 443). Красимир решава да премести децата си в централното 6-то училище, записва ги на стол в СБП (с. 448). С това проблемите не намаляват, защото обрича сина си на скитане из града, без чувство за дом и квартална градска родина. Радой предпочита да гостува при баба си и дядо си в ж. к. „Хиподрума“ или при леля си и мъжа й, в луксозното художническо ателие на бул. „Македония“ (тогава „Димитър Благоев“) и ул. „Ивайло“. Младите художници бяха хипари. Те продаваха ръчно направени аксесоари на градинката на „Кристал“, която вреше и кипеше от столичен живот. Там той се запознава с раннотинейджърска хипарска комуна, с които бягат от къщи за да пътуват на стоп на „Джулая морнинг“ във Варна (с. 518).

[32] Някои литературни критици като Елка Константинова и Михаил Неделчев го (ги) определят като писатели „диаболици“ (но не в пейоративния смисъл отпреди 1989 г.), срещу което Красимир възразява в интервю на Ивайла Александрова (сп. Факел експрес, бр. 3, 2008).

Времето на втората половина на 80-те и на ранните 90-те на XX в. са време на повишена агресия сред децата, на самоубийства и медикаментозна наркомания (диша се лепило „Кале“, взимат се хапчета „Паркизан“ и др.) Наблюдава се разцвет на класическите западни младежки субкултури. Тогавашното младежко хипи движение устройваше поклонения в памет на Джон Ленън със свещи, които се поставяха на страничната фасада на Нотариата – „стената на Джон“. Такова шествие е заснето на кадър от филма „Да обичаш на инат“ (1986). Потънал в редакторска и обществена работа, Дамянов, както сам признава в книгата си, няма сетива за тези събития.

Подтикнат от влошеното икономическо и политическо положение в страната, наред със стотици хиляди българи в зората на 90-те години, Краси бяга със семейството си в Испания. С тази рискована и смела постъпка той се надява да избяга от порочната социална среда на столицата.

Красимир Дамянов за София:

1969 г.

„Във въздуха вече звъняха хилядите камбанки от шейните на хилядите дядомразовци, кой от кой по фалшив, които кметства и служби изпращаха за детските души. Придружаваха ги Снежанки в къси полички за утеха на татковците, джуджета и джужетки от всякакъв размер и възраст. Обичайните градски пияници, все още с петте си сетива, вече се трупаха около големите бъчви, поставени пред магазините, където предлагаха евтино греяно вино. ЦУМ, джамията, Централните хали с витрините, катедралата, даже кулата с петолъчката на Партийния дом, всичко красиво и грозно, вечно и преходно, което един ден трябваше да напусна, блестеше и се смееше еднакво радостно с милиони усмихнати лампички…“ (с. 34)

1977 г.

„Излязох от „Бърлогата“ призори като замаян… Не беше време за връщане вкъщи, нито за тръгване на работа. Беше ничие време, когато градът спи предпоследния си сън, когато чуваш всичко: първите трамваи, камионите, които разкарват мляко по магазините, думтене на бидони, чаткане на копитата на конете от каруците на последните живи цигани вехтошари.“ (с. 268)

„По „Раковски“ преминаваше цветът и каймакът на софийското общество. Най-красивите момичета. Най-странните типове: артисти, музиканти, сноби, боси пияни художници, влачещи картини, продавайки ги за чаша бира, картини, които щяха да струват цяло състояние след няколко десетилетия. Беше една от най-емблематичните улици на моя град. Улицата на театри, художествени галерии, Театралния институт…“ (с. 271) (Писателят вероятно има предвид Генко Генков.)

„Нощта се спускаше над София. От Витоша започваше да духа развигорът. Оня падащ вятър, дето ти късаше сърцето и терзаеше плътта. Звънеше зад гората вечерният корнет на невидима казарма…“ (с. 169)

1990 г.

„Срещах деца по митингите, вряха се между краката на демонстрнтите, събираха значки от различи партии, забравени и изтървани предмети в блъсканиците, досущ като гаврошовци – гилзи след битка. И си беше битка. Възбудата на възрастните се предаваше и на тях…“ (с. 514).

„Времето е наше?“ Не може да не помниш химна ни от митингите!

На нас, протестиращите, но и на вас, хлапаците, сините гаврошовци от синия Париж.“ (с. 652).

Произведения на Красимир Дамянов:

Защо няма бог (разкази и новели). Пловдив: Хр. Г. Данов 1982. (193 с.)

Дяволски нокът (разкази, новели). Варна: Георги Бакалов, 1985. (119 с.)

Приказки за злояди деца. Худ. Кирил Мавров. София: Български писател, 1989. (128 с.)

Приказки за злояди деца (преработено издание). Худ. Дима Дамянова. София: Сиела, 2011, (151 с.)

Дневникът на една пеперуда (роман). София: Факел Експрес, 2008. (444 с.)

Къщата на обесения (разкази). София: Факел Експрес, 2009. (192 с.)

Студентът по хармония (Балада за Виктор Пасков). Действителен роман (роман). София: Сиела, 2012. (280 с.)

Дневникът на една пеперуда. Мариел. Студентът по хармония. Hispania (роман). София: Лексикон, 2022. (753 с.)

Други произведения

Дяволски нокът. Мистерия – ад в 13 кръга – 25. 03. 2013, https://old.fakel.bg/index.php?t=2656

Спомен за Виктор Пасков. Студентът по Хармония. На Разпети петък нищо не се прави, гадно момченце, не знаеше ли, не се умира дори! – В: в. *Монитор*, бр. 3512, 23. IV. 2009, с. 18.

Вулгарно интервю: „Животът е голям педераст“ 20. 11. 2012, https://old.fakel.bg/index.php?t=2311

Литературни миниатюри от Испания (Fakel.bg, 2013 г.)

Неосветените неща: Прегърнатите сгради I, II, III, Неосветените неща: Испански битаци I, II, III, IV, Гауди от Мехорада, Човекът книга, Ляв десен джоб

Биографии:

Красимир Дамянов
https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80_%D0%94%D0%B0%D0%BC%D1%8F%D0%BD%D0%BE%D0%B2

Красимир Дамянов
https://liternet.bg/publish23/kr_damianov/index.html

Krassimir Damianov
https://www.contemporarybulgarianwriters.com/1-writers/damianov-krassimir/

Димитрова, Ралева: Димитрова, М, Ралева, Д. *Красимир Дамянов***.** – В: *Речник на българската литература след Освобождението, Институт за литература при БАН*
https://dictionarylit-bg.eu/%D0%9A%D1%80%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80-%D0%9C%D0%B8%D1%85%D0%B0%D0%B9%D0%BB%D0%BE%D0%B2-%D0%94%D0%B0%D0%BC%D1%8F%D0%BD%D0%BE%D0%B2

Интервюта:

В Барселона почина българският писател Красимир Дамянов, Интервю с Красимир и Саша Дамянови през 2006 г. – В: *Нова дума*, 22. I. 2015 г.
https://www.novaduma.com/00122176-%D0%92-%D0%91%D0%B0%D1%80%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%BE%D0%BD%D0%B0-%D0%BF%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B0-%D0%B1%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%B8%D1%8F%D1%82-%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB-%D0%9A%D1%80%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80-%D0%94%D0%B0%D0%BC%D1%8F-%D0%BD%D0%BE%D0%B2.html

Истинските неща са на една ръка разстояние – интервю на Ивайла Александрова – В: *сп. Факел експрес*, бр. 3, 2008, с. 298–306.

Всички българи навън сме единаци: Интервю с писателя Красимир Дамянов – интервю на Бойко Ламбовски – Във: *в. Сега*, 2008, бр. 277, с. 10.

Не ставаш писател, докато не срутиш кумирите си – интервю на Ива Йолова – В: *в. Дневен труд*, 2008, бр. 350, прил.

Безмерният талант не изкупва на греховете ни... Човешко интервю на Румен Леонидов с Красимир Дамянов 01. XII. 2012,
https://old.fakel.bg/index.php?t=2344

Красимир Дамянов: Книгата доказва своята непреходност, интервю на Джадала Мария. – В: *Kafene.bg*, 03. I. 2012
https://web.archive.org/web/20150113164503/http://kafene.bg/-9746/article/

Красимир Дамянов: Виктор Пасков беше влюбчив и скандален – интервю на Бистра Величкова 13. XII. 2012
https://offnews.bg/interviu/krasimir-damianov-viktor-paskov-beshe-vliubchiv-i-skandalen-134559.html

Красимир Дамянов: Щастието не може без препятствия, интервю на Елена Кодинова – В: *в. Преса* 2013
https://old.fakel.bg/index.php?t=2879

Красимир Дамянов: Българската проза никога не е била толкова добра, както сега, интервю на Бистра Величкова – 01. VII. 2013

https://beastra.wordpress.com/2013/07/01/%d0%ba%d1%80%d0%b0%d1%81%d0%b8%d0%bc%d0%b8%d1%80-%d0%b4%d0%b0%d0%bc%d1%8f%d0%bd%d0%be%d0%b2-%d0%b1%d1%8a%d0%bb%d0%b3%d0%b0%d1%80%d-1%81%d0%ba%d0%b0%d1%82%d0%b0-%d0%bf%d1%80%d0%be%d0%b7%d0%b0-%d0%bd/

Животът е незавършена трилогия“, разговор на Ивайла Александрова с писателя Красимир Дамянов – В: *в. Литературен вестник* 2014, бр. 21.

След 35 г. раздяла пиша за първата ми любов: интервю с писателя Красимир Дамянов – интервю на Светла Йорданова – В: *в. Труд*, бр. 288, с. 52–53,

https://old.fakel.bg/index.php?t=3974

Изкуството да приютяваш – интервю на Силвия Радославова – В: *в. Капитал* 2012, бр. 1., прил.

Леонидов 2013: Р. Леонидов. *Писма до отвъд. Животът като незавършена трилогия. Част втора: „Студентът по хармония“ на Красимир Дамянов – интервю на Румен Леонидов с писателя Красимир Дамянов, записа Ивайла Александрова* - В: *Литературен вестник*, бр. 8, 2013, с. 4.

Б И Б Л И О Г Р А Ф И Я

За него:

Ангелов 2015: З. Ангелов. *Животът не е честен (и защо Краси Дамянов заслужава повече от балада) Една година без Краси* – В: *в. Литературен вестник*, бр. 5, 2015, с. 6–7, 14–15.
https://old.fakel.bg/index.php?t=4111

Величкова 2015: Б. Величкова. *Красимир Дамянов, ти, който си на небето*
https://old.fakel.bg/index.php?t=4132

Борисов2020: Г. Борисов. *Животът, по-голямотнас (КрасимирДамянов)* – В: *сп. Страница*, бр. 2, 2020, с. 19–23.

Динкова 2013: *Л.* Динкова. *Книга-дневник, книга-обръщане, балада за трупаната тъга*
https://old.fakel.bg/index.php?t=2521

Енев 2009: *Д.* Енев. *Хора на перото*. София, 2009.

Енев 2015: *Д.* Енев. *Последният хонорар на писателя Красимир Дамянов*, PloshtadSlaveikov.com, 17. I. 2015 г.
https://www.ploshtadslaveikov.com/posledniyat-honorar-na-pisatelya-krasi/

Ефтимов, Енев 2015: Й. Ефтимов, З. Енев. *Красимир Дамянов (1948 – 2015)* – В: *в. Култура*, бр. 2, 2015, с. 3.
https://newspaper.kultura.bg/bg/article/view/22929

Желева 2017: Р. Желева. *Виктор Пасков for dummies. Как да четеш Виктор Пасков?* – В: *сп. Егоист*, 12. X. 2017.
https://egoist.bg/viktor-paskov-dummies/#:~:text=%D0%92%D0%B8%D0%BA%D1%82%D0%BE%D1%80%20%D0%9F%D0%B0%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B2%20%D0%BF%D0%B8%D1%88%D0%B5

Иванова 2013: Н. Иванова. *За дневниците на пеперудата* – В: *в. Култура*, бр. 3, 2013.
https://newspaper.kultura.bg/bg/article/view/20530

Иванова 2015: Н. Иванова. *Красимир Дамянов (1948 – 2015)* – В: *в. Култура*, бр. 2, 2015.

Ичевска 2013: Т. Ичевска. *Красимир Дамянов, Студентът по хармония (Балада за Виктор Пасков) (рецензия)* – Във: *сп. Страница*, 2013, бр. 1, с. 110–111.

Кирова 2009: М. Кирова. *Литературата, която би могла да бъде (рецензия)* – В: *в. Култура*, бр. 7, 2009.
https://newspaper.kultura.bg/bg/article/view/15275

Кръстева 2010: Г. Кръстева. *Красимир Дамянов, Къщата на обесения (рецензия)* – Във: *сп. Страница*, 2010, бр. 2, с. 114–116.

Красимир Дамянов в два разказа на Николай Фенерски
https://old.fakel.bg/index.php?t=4351

Москова 2013: Р. Москова. *Разсъждения по повод една книга*
https://old.fakel.bg/index.php?t=2437

Панчовска 2015: Р. Панчовска. *Последна среща в артхостала*
https://old.fakel.bg/index.php?t=4386

Попова 2012: Н. Попова. *За баладата за Виктор Пасков* 21. 12. 2012
https://old.fakel.bg/index.php?t=2409

Почина писателят Красимир Дамянов – В: *в. Сега*, бр. 5182, 13. I. 2015
https://old.segabg.com/article.php?id=733950

Приказки за злояди деца
https://ciela.bg/knigi/hudozhestvena-literatura/detska-i-iunosheska-literatura/prikazki-za-zloiadi-detsa/

Янев 2018: С. Янев. *Проза за прозата*. София, 2018.

Други:

Кьосев 2023: Ал. Кьосев. *Градски хибриди: Виктор Пасков и местещото се софийско гето.* – В: *Пирон. Академично електронно списание за изкуства и култура*, 2023, бр. 24
https://piron.culturecenter-su.org/24-alexaner-kiossev/

Милков 2018: Х. Милков. *1968: от Париж към София. От Френския май към Световния фестивал.*
https://www.academia.edu/43736983/1968_From_French_May_to_Sofia_Festival?email_work_card=abstract-read-more

Нинов 1993: Б. Нинов. *Духовете на Банишора (разкази).* София, 1993.

Пасков 1993: В. Пасков. *Германия, мръсна приказка (роман).* София, 1993.

Пасков 2008: В. Пасков. *Тъпият номер с човешкото лице.*
https://archive.ph/20130628003650/http://novinar.bg/?act=news&act1=det&stat=left&sql=MjY3MTsyOQ==&mater=MjY3MTs4Ng

Шумкова 2024: Л. Шумкова. *Лора и градът.* София 2024.

Янев 2016: С. Янев. *На острова на инфантилите – I. Критическа проза.* – В: *Електронно списание LiterNet*, 27. 10. 2016, № 10 (203)
https://www.spisanie.liternet.bg/publish14/s_yanev/infantilite.htm

S U M M A R Y

SOFIA AND THE SOFIA WAY OF LIFE IN THE WORK OF THE WRITER KRASSIMIR DAMYANOV

Iliya Metchkov

The article is an attempt to present the personality of the Bulgarian writer Krassimir Damyanov (1948 – 2015). His personal and creative growth is traced. The primary source is his prose literary work, his interviews for Bulgarian media and the personal impressions of the author of the article from his personality and from the time described (1969 – 1990). This is an attempt at a generational history of those born immediately after the end of World War II and an urban anthropology. Young people who listened to the Beatles and other Western rock bands of that time and behaved in a freedom-loving manner were called by conservative circles in the People's Republic of Bulgaria "Betles". Damyanov's environment is intellectual, Bohemian and creative. The writer describes his friendship with the Bulgarian artists Alexander Kandov, Vladi Kirov, Lyubomir Kanov and Viktor Paskov. As students and young professionals, they are representatives of the hippie subculture and the intellectual elite at the same time. In the capital city, these subcultural phenomena are extremely bright and dynamic. The natives of Sofia have their own cultural code. The citizens of Sofia have their own standard of living, the trademark of which is the way they go on vacation.

The memoir novel "Diary of a Butterfly" is a rich historical source for life and order in the writers, film and musician circles, ruled by government-controlled Unions of artists. The author participated in and witnessed the first dissident manifestations in the second half of the 80s of the twentieth century. He was among the Sofia democrats, thanks to whom the country democratized faster after 10. 11. 1989.

Ключови думи: *Любомир Канов, Виктор Пасков, Влади Киров, Александър Кандов, поколенческа история, битълси, български писатели*

Key words: *Lyubomir Kanov, Victor Paskov, Vladi Kirov, Alexander Kandov, generational history, "Betles", Bulgarian writers, urban anthropology*

A B T O P

д-р Илия Мечков
Регионален исторически музей – София
amechkov@abv.bg

Ilia Mechkov, PhD
Regional History Museum – Sofia
amechkov@abv.bg

МУЗЕОЛОГИЯ
MUSEOLOGY

Електронен бюлетин
Регионален исторически музей – София
E-Bulletin
Regional History Museum – Sofia

Бр. 06/2024
Vol. 06/2024

КРАТКА ИСТОРИЯ НА ДЕВИЧЕСКОТО ПРАКТИЧЕСКО ПРОФЕСИОНАЛНО УЧИЛИЩЕ „КНЯГИНЯ ЕВДОКИЯ“ – ПАВЛОВО – СОФИЯ

Мариана Маринова

В следосвобожденска България се отдава голямо внимание на образованието – основен фактор за напредъка на нацията. Като столица на държавата, София по естествен път става център на просветното дело в страната. С развитието на индустриалното производство възниква и необходимост от специално професионално образование. Тук се създават както държавни, така и частни професионални училища, които да задоволят нуждите от специализирани технически кадри. Наред с тях възникват и училища, в които се преподават знания и умения за различни занаятчийски дейности и практикуваните домашни занаяти в променените условия и свързаните с тях нови потребности.

През 1906 г. е открито първото частно девическо училище „Надежда“, което обучава майсторки по бродерия и шивачество. През 1912 г. дружество „Майка“ основава девически курс, който през 30-те год. на XX в. става тригодишен и подготвя учителки за домакинските девически училища. Този вид просветни заведения работят по програми, регламентирани и подпомагани в дейността им от Столичен Инспекторат. Той съдейства за откриването на нови училища, както и за повишаване квалификацията на педагогическия състав.

Тук ви предлагаме историята на Професионалното училище „Княгиня Евдокия“, написана на ръка с мастило от неговата директорка Мара Михайлова. Тя е работила като инспектор в Столичния Инспекторат, а също и като преподавател, преди да се заеме с основаването на училището. Тя създава, ръководи и преподава в учебното заведение.

В ръкописа се проследяват главните моменти от дейността на училището в неговия кратък период на съществуване. В написаната история не са спестени трудностите, пред които е изправено едно такова начинание. В изложението личи горчивината на автора от обстоятелствата, довели до закриването му.

Ръкописа представяме без съществена редакция. Само на няколко места има вмъкнати бележки за по-голяма яснота.

Надяваме се, че публикуването на тази история с лични елементи на спомените ще допринесе за изследването на историята на образованието в София.

За споменатите лица не разполагаме с допълнителна информация.

„Необходимостта от девическо практическо професионално училище за селата Княжево, Бояна, Горна баня, Суходол, Владая и Красно село – Павлово се чувстваше както от родителите, населението, така и от общинската власт. Често между учителите и родителите на тези райони, се разменяха мисли за такова училище. Този въпрос много се разглеждаше на годишни училищни актове, както и на родителско – учителските срещи. Децата завършват трети прогимназиален клас и родителите биваха изправени пред много важния въпрос къде ще продължат образованието си децата им. Родителите правиха запитвания защо не се открият и в този район гимназии и професионално училище.

Различни бяха причините, които спираха родителите да издържат децата си в софийските училища. Едни от учениците не се чувстваха достатъчно способни да продължат в гимназии, други нямаха средства, а родителите разглеждаха въпроса от практична гледна точка: децата трябва да получат образование, което да е приложимо в практичния всекидневен живот. Образование, което да подготви децата за семейния живот, икономиката в домакинствата и все пак да научат и общо образование за обществения живот.

Тука, обаче, изникваха недоразуменията къде да бъде центърът на училището. Преобладаваше мнението да бъде в Павлово като средищен център. Другият въпрос беше кой ще поеме отговорността и инициативата. Местното женско дружество настояваше за откриване на училището, но не се решаваше да поеме тази отговорност, особено по материалната страна.

Така в разменени мисли и желания минаваха годините. Няколко пъти родителите ходиха в Министерството на търговията, промишлеността и труда, под чието ведомство бяха тези (професионалните – б. м.) училища и да настояват за откриването му. В 1932 – 1933 и 1934 год. бях инспектор на тези училища и се обръщаха към мен за (съдействие за – б. м.) откриване на училището. Като жителка на с. Княжево познавах нуждите на родителите и заедно с общините третирахме този въпрос. Необходимо беше общините колективно да поемат материалната издръжка, а Министерството да поеме грижата за учителския персонал. Така в желание и умуване изминаха още две – три години. В мен все повече залягаше идеята за откриване на училището, защото бях най-прекият свидетел как изоставаха децата без образование. Пък тези, които следваха в софийските професионални училища бяха отрупани с излишни разноски – скъпи такси, а вечер, особено зимата, родителите трябваше да ги чакат по спирките, за да ги придружават до селата Суходол, Бояна, Владая, Горна баня (тогава нямаше още тролейбус).

Един ден през м. август 1937 година се събрахме пак да обмислим този въпрос. Аз вече не бях инспекторка. В сбирката участваха представители на общините, на Женското дружество, на Занаятчийското сдружение, на читалищата, родители и заинтересовани културни дейци, за окончателното взимане на решение. Накрая направиха предложение да се открие училището на мое име, понеже имах права да ръководя училище, и впоследствие общините да поемат училището като гласуват бюджет, за да стане общинско. При тези условия се съгласих, още повече, че бях назначена за учителка, но предупредих, че нямам средства и ако до една година не стане общинско, ще настоявам за закриването му.

Преди издаването на Заповедта за откриването, се сблъскаха интересите със софийските професионални училища, понеже им се отнемаше един периметър с ученички. Затова ходиха при началника на професионалното образование, като са

искали или да не се позволи откриването, или да се определи район, но от София да не се позволява да се приемат ученички. Второ, което са искали, е да се разреши откриването само на началния IV клас, защото родителите искаха откриването и на V и VI клас, за да за да прехвърлят децата си в Павлово. Ето защо издаде се Заповед № 1953 от 9. IX. 1937 г. само за откриването на IV клас, като се и определи район – да се приемат ученички само от Княжево, Горна баня и Бояна.

Имах инвентар – машини, маси, столове – кухненски инвентар и др. за една паралелка IV клас, но нямах пари, за да се посрещнат учителските заплати, затова взех заем от Красноселската банка на мое име, който при поемане на училището от общините щеше да се изплати от тях. Това остана само на дума и аз изплатих постепенно заема. Определи се откриването на училището да стане на 4 октомври в 10 часа преди обяд, което беше достатъчно разгласено чрез пресата, афиш и с барабан.

В деня на откриване на училището станаха непредвидени неприятности. Учители от софийските професионални училища са застанали на спирката на Павлово, като на гостите, които запитвали за училището, те им съобщавали, че се отлага откриването и много се върнали. Пристига поканеният от общините околийски управител с кола, случва се и запитва учителка за училището и тя му казва, че се отлага откриването. Това става пред общината на спирка Павлово. Управителят отива в общината и пита защо се отлага откриването. Цялата група – кметове, официални лица, които са тръгнали за училището, остават изненадани и схващат злонамереността – да се осуети откриването. Веднага нареждат да се разгласи с барабан, че се открива училището и поставят разсилния на спирката да посреща гостите.

4 октомврий 1937 година
Откриване на училището

В хубав есенен ден – полуслънчев, полудъжделив стана тържественото откриване на училището с център Павлово. Присъстват на откриването официални лица – представител на Министерството на търговията, инспектората на професионалното девическо образование Ст. Писарева, инспектора по занаяти Ал. Димитров, околийският управител Щ. Димитров, кметовете: на Бояна Н. Захариев, на Княжево – Минков, на Горна баня Б. Тодоров, и помощник – кмета В. Матвеев, председателя на запасните офицери полковник Балтаджиев, председателя на запасните подофицери Ламбрев, свещениците: от Княжево Ас. Минев, от Красно село К. П. Константинов, от Горна баня А. Димитров, местната лекарка д-р Пенчева, началника на санитарната служба д-р Костово, директорката на плетачното училище Р. Атанасова, председателя на читалището в Княжево Чиплакова, на Овча купел Т. Недев, представител на учителите от Княжево Ив. Янакиев, директорката на професионалното училище в Лъджене Свещарова, помощник-кмета на Княжево Т. М. Гегов, директора на прогимназията в Красно село Заяков, председателя на земеделското сдружение Г. Добродолски, директора на банката в Красно село Д. Атанасов, председателката на женското дружество Л. Георгиева, учители, родители, гости и ученичките.

Временно училището се откри в друго помещение с името „Зорница“, като в последствие се преименува „Княгиня Евдокия“. На откриването говориха много души, всички възторжено приеха тази нова културна придобивка, искрени пожелания за напредък, изказ на радост от родителите, обещание, че ще се поеме от общините

(т.е. че ще стане общинско училище – б. м.), за да се развие в образцово средищно девическо професионално училище с пансион, а Министерството обеща подкрепа и всички посрещнаха това начинание с голяма радост.

За мен не остана какво да говоря, освен това да не забравят обещанията си, защото нямам средства да издържам училището, а с малкия брой на записалите се ученички, съвсем не може да се покрият големите разходи. Одобри се всичко, учителският персонал беше вече назначен. Погледнато отстрани беше от хубаво по-хубаво.

Постави се началото на Летописната книга, която ще говори повече и подробно, отколкото моето описание. Всички бяха почерпени от училището с бонбони, а от женското дружество със сладки.

Подаръци:

Първият подарък беше българският трицвет от семейство Катя и Кирил полковник Христови от София. Вторият – голяма бронзова мастилница от генерал Мустаков – София. Третият – заплащане таксата за една ученичка от Заимови – Горна баня.

Общи разпореждания за девическите училища

Училището е под ведомството и контрола на Министерството на търговията и промишлеността. Ръководи се от Закона за търговското и промишлено образование от 1924 г. с правилник и програма. Приемат се ученички, завършили прогимназиално образование. Курсът на обучение е три годишен – IV – V – VI клас. Учебните предмети, които се изучават в тези училища са следните:

1. Български език
2. Френски или немски език
3. Сметководство с калкулации и кореспонденция
4. Рисуване – декоративно и специално и хармония на боите
5. Анатомия и трудова хигиена
6. Гражданско учение с професионално законодателство
7. Материалознание
8. История на облеклото
9. Пеене
10. Гимнастика
11. Готварство, домакинство, храни и хранене
12. Горно облекло – специални чертежи
13. Горно облекло – практика
14. Бели дрехи – теория – специални програми
15. Бродерии, дантели, украси

Всичко 40 часа седмично. След завършване на шестия клас, ученичките полагат изпит пред министерски пратеник, комисия по специалните предмети Облекло, Готварство и домакинство и по следните общообразователни предмети: Български език, Рисуване, Сметководство, Гражданско учение с професионално законодателство, История на облеклото, Материалознание.

Правата на завършилите тези училища: Прекарват една година стаж по специалността Облекло в ателиета. Явяват се на майсторски изпит, получават Майсторско свидетелство. Добиват право на самостоятелна практика – откриване на ателие, постъпване на работа като телефонистки и много често като чиновнички в общините.

Кои учители се назначават по специалните предмети – назначават се завършили гимназия и две годишния учителски институт по специалните предмети, едногодишен стаж и полагане на държавен изпит по специалността и изнасяне лекции. По общообразователните предмети се назначават редовни прогимназиални и гимназиални учители.

(Уни)формите на ученичките – по представяне от училището се одобряват от министерството:

1. Бяла голяма престилка за в клас. 2. Черна голяма престилка с якичка и синя панделка.

2. Лятна официални униформа: Бяла блуза с българска бродерия и синя пола

3. Есенната и зимна форма – сива вълнена рокля с якичка и синя панделка. Палта и баретки тъмносини.

Училищните такси се определят от Министерството, съобразно с местните условия. Беше определена учебна такса 1200 лева и след три години се определи 1800 лв.

Екскурзии, забави, училищни празници се одобряват от Министерството по представяне (предложение – б. м. ММ) от училището. Учебните занятия, ваканциите са определени от Закона и правилниците. Завършването на учебната година става с Акт, изложба и подходяща забава.

Дейност на девическото професионално училище
„Княгиня Евдокия“ – Павлово
от 4. X. 1937 до 15. IX. 1944 г.

Учителският персонал при училището е следният:

Директор – Мара Михайлова

Учители:

1. Аврам Шопов – декоративно и специално рисуване и хармония на боите

2. Мара Калчева – бели дрехи, готварство и домакинства

3. Райна Василева – пеене и хор

4. Анастасия Алексиева – гимнастика

5. Мара Михайлова – история на облеклото

6. София Ст. Аврамова – български език

7. Васил Т. Савов – сметководство, професионално законодателство и гражданско учение

8. Д-р Ал. Поп Савов – хигиена, храни и хранене

9. М. Стоянова – горно облекло, материалознание, бродерии и дантели

10. Ст. Шопова – френски език

Промени на персонала са станали поради заемане на други служби или пенсиониране на следните учители:

В 1940 год. вместо С. Аврамова – Г. Ст. Темелков, в 1942 – 1943 год. вместо Д-р Поп Савов – д-р Ат. Карагеоргиев, вместо Темелков – Д. Михайлов, вместо А. Шопов – Ев. Михайлова

Движение на ученичките: В 1937 – 1938 г. са записани 21 ученички, завършили 13. В 1938 – 1939 г. записани 21, завършили 14, 1939 – 1940 – записани 21, завършили 13, 1940 – 1941 – записани 25, завършили 15, 1941 – 1942 – записани 20, завършили 16, 1942 – 1943 записани 18, 1943 – 1944 – записани 12. Ученичките от последните две

учебни години – 1944 се разформироваха в други софийски училища. В продължение на 7 години съществуване са били записани 138 ученички, а са завършили със зрелостен изпит 71. Има пет випуска, както следва:

I випуск 1940 г. – с министерски пратеник Ю. Лучанска

II випуск 1941 г. – с министерски пратеник Ев. Петрова

III випуск 1942 г. – с министерски пратеник Юр. Георгиева

IV випуск 1943 – с министерски пратеник Ал. Димитрова V випуск 1944 г. – с министерски пратеник М. Михайлова по време на бомбардировките.

На първия и втория випуск на всички завършили се раздадоха електрически ютии – 26 броя, на третия випуск електрически ютии на отличилите се, на четвъртия випуск – електрически котлончета, на петия випуск прочитни книги и чашки за екскурзия.

Училищни празници:

Патронният празник е 14 май – празнуваше се тържествено, с изключение на една година поради заболяване на ученички. На 8. XI – на Димитровден – със Занаятчийското сдружение. На 1. XI. – празника на будителите със забава , заедно с прогимназията. На 3. III. – Освобождението на България, заедно с читалището. На 24 май – Св. Кирил и Методий – с основното училище в Павлово и прогимназията в Красно село. На 1 май имаше училищни екскурзии до Владая, Бояна, Искъра и Горна баня. В някои екскурзии са участвали и родители на ученичките – до Искъра и Владая.

Родителско – учителски срещи са свиквани всяка година по веднъж, в които са се разменяли мисли по дисциплината, успеха и изработката на облеклото за специалните учебни предмети.

Училището е изнесло следните забави:

1. През 1938 г. на 29. V и 10. VII заедно с годишния Акт в читалището на спирка Овча купел подбрана програма и много добре посетени.

2. 1939 г. – 1. IV – забава в читалището и на 9.VII – забава, годишния Акт и томбола в читалището

3. 1940 г. – 1. XI. – в читалището в с. Княжево по случай празника на будителите

4. 1940 г. – 7. VII. в читалището в Овча купел, заедно с годишния Акт на I випуск

5. 1941 г. – 1. IV. в читалището в Овча купел

6. 1942 г. – 6. VII. Забава с годишния Акт на II випуск

7. 1942 г. – 5.VII. – годишния Акт на III випуск в салона на училището.

8. 1943 г. – 20. VII. – годишен Акт с изложба на IV випуск в салона на училището

Прекъсване на занятията имаше в 1940 година, когато се продължи ваканцията до 5.II поради големите снегове. През 1938 г. училището е взело участие в художествено-занаятчийската изложба като изложител. Изложбата бе уредена от Министерството на търговията, промишлеността и труда – Отдел „Занаяти“. За участието си в изложбата училището е получило спомен.

Училището е ревизирано от Министерството на търговията - Професионално образование, всичко три пъти от инспекторката Ст. Писарева.

Училището често е посещавано от официални лица – от общините, Занаятчийското сдружение, читалищни дейци, женското дружество, като са насърчавали учителския персонал и ученичките в преуспяване на училището.

Учителски съвети са свиквани всяка година, в края на първия и втория учебни срокове и при завършване на учебната година, или всичко 31 протоколи, заедно с извънредните при необходимост.

През своето съществуване училището се ползваше с авторитета на населението и при всички случаи на посещение от културни среди, които изказваха добрите си впечатления, но и съжаления, че училището не можа да се развие напълно за гордост на района. Големи бяха и старанията на учителския персонал при подготовката на ученичките, което особено се ценеше от родителите, но за всички ставаше ясно, че училището е материално много зле и че няма да устои срещу несгодите поради липса на средства.

Малкият брой на ученичките, само с три паралелки IV – V и VI класове и с малко ученички, не можеше да покрие разноските. Едва се изплащаха наем, заплати, допълване на инвентар. Заплащането на учителите остава същото, както при паралелка с 15 ученички, така и с паралелка с 40 ученички.

Защо общините не се съгласиха помежду си да направят училището общинско, не ми е известно. Ето защо през 1944 година, когато училището беше напуснало помещението е се измести в помещение в Княжево, нямаше изгледи за неговото възстановяване. Никой вече не се погрижи дали ще съществува училището или не, защото политическото неспокойно положение и бомбардировките бяха заели всичкото внимание на хората.

За новата учебна година се явиха едва десетина ученички. Учителският персонал беше решил да напусне, защото ясно им ставаше, че отново не може да се възстанови училището. Учителският персонал се назначаваше за една учебна година и затова всички след 15. IX бяха освободени от задължения към училището.

Направих постъпки за закриването му, понеже реших да заема отново учителска служба. Министерството издаде Заповед за закриването и освобождаването ми от директорската служба. Така печално завърши едно културно начинание, когато на дело не се върши нищо. Само с възторзи и радост резултати няма.“

Павлово – 15. IX. 1044 г. Директор / подпис М. Михайлова/

S U M M A R Y

A BRIEF HISTORY OF THE GIRLS' PRACTICAL VOCATIONAL SCHOOL "PRINCESS EVDOKIA" – PAVLOVO – SOFIA

Mariana Marinova

The history of the Professional School "Princess Evdokia" was written by its director Mara Mihailova. She manages the school, but she is also a teacher in it. The manuscript traces the main moments of the school's activity in its short period of existence.

The manuscript is submitted without substantial editing.

Ключови думи: *: София, Павлово, спомени, училище*
Key words: *Sofia, Pavlovo district, memories, school*

A B T O P

Марияна Маринова
Регионален исторически музей – София
mariyana.marinova@sofiahistorymuseum.bg

Mariana Marinova
Regional History Museum – Sofia
mariyana.marinova@sofiahistorymuseum.bg

Обр. 1. *Сградата на училището в Павлово, 1940 г.*

Обр. 2. *Момент от откриването на девическото професионално училище с първоначално име „Зорница“, по-късно „Княгиня Евдокия“ в Павлово, 4. X. 1937 г.*

Обр. 3. *Мара Михайлова, директор на ДПУ „Княгиня Евдокия“ в периода 1937 – 1944 г.*

Обр. 4. *Ежедневна униформа на ученичка от училище „Княгиня Евдокия“, 1941 г.*

Обр. 5. *Официална униформена бродирана блуза на ученичка от училището*

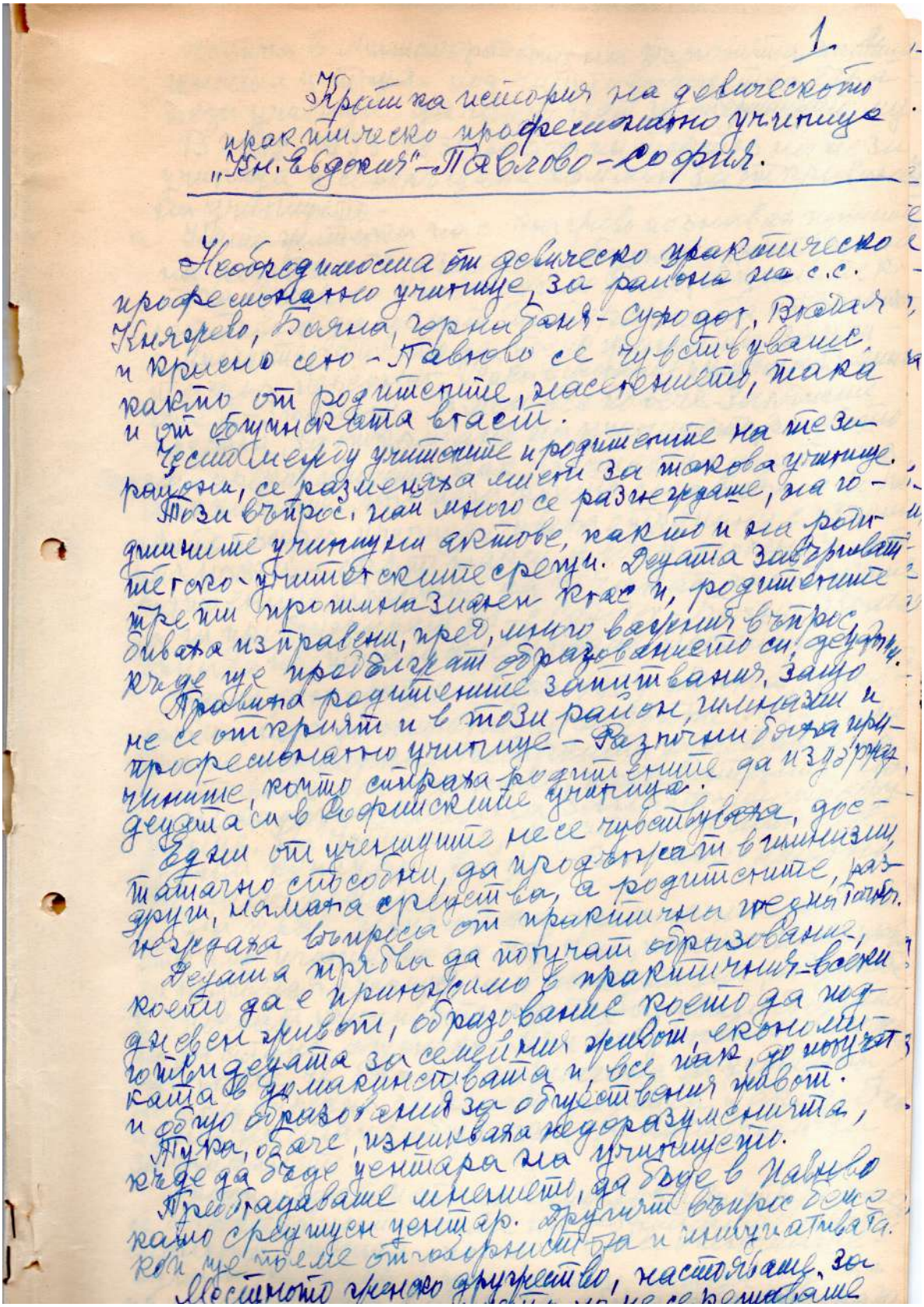
Обр. 6. *Изпит по готварство на випуск 1942 - 1943*

Обр. 7. *Годишен изпит по рисуване, около 1939 г.*

Обр. 8. *Кът от изложба с ръкоделия, изработени от ученички през учебната 1939 – 1940 г.*

1.

Кратка история на девическото практическо професионално училище „Кн. Евдокия" – Павлово – София.

Необходимостта от девическо практическо професионално училище за районa на с.с. Княжево, Бояна, Горна Баня – Суходол, Владая и крайно село – Павлово се чувствуваше както от родителите, населението, така и от общинската власт.

Често между учителите и родителите на тези райони, се разменяха мисли за такова училище.

Този въпрос, кам много се разгнездяше, за годишните учителски актове, както и на родителско-учителските срещи. Децата завършват трети прогимназиален клас и, родителите бивахa изправени, пред, много важния въпрос, къде ще продължат образованието си, децата.

Правата родителите защитавания, защо не се открият и в този район, гимназии и професионално училище – Различни бяха причините, които спираха родителите да изпратят децата си в софийските училища.

Едни от учещите не се чувствуваха, достатъчно способни, да продължат в гимназии, други, липсата средства, а родителите, поради тежката въпреки от прекалено голяма.

Децата трябва да получат образование, което е приемливо с практичния – всеки дневен живот, образование което да подготви децата за семейния живот, икономията в домакинствата и, все пак, да получат и общо образование за общуването живот.

Тъкмо, обаче, изникваха недоразумения, къде да бъде центъра на училището.

Преобладаваше мнението, да бъде в Павлово като средищен център. Другите въпреки това, че не тъкмо отговаряше на инициативата.

Местното учено другарство, настояваше, за

Обр. 9. Ръкопис на Кратка история на Девическо практическо професионално училище „Княгиня Евдокия" – Павлово 4.X1937 – 15.IX.1944 г., архив РИМ – София, МИС НА №114

Електронен бюлетин
Регионален исторически музей – София
E-Bulletin
Regional History Museum – Sofia

Бр. 06/2024
Vol. 06/2024

90 ГОДИНИ ПРИРОДЕН ПАРК „ВИТОША“

Юлия Михайлова

Витоша е едно от нещата, които правят София уникална европейска столица. Докато всички други си имат река или море, нашата София си има планина и гледката към нея в топъл есенен ден е достатъчна, за да повдигне настроението и да даде повод да помечтаем за звездни вечери на Копитото и слънчеви дни по пътеките на планината.

Алеко Константинов пръв заговаря за красотата на родната природа и за ползата от туристическите преходи за душата, но след него повечето ни поети също обръщат поглед натам. Яворов посвещава пиеса на случващото се в полите на Витоша, а за Смирненски тя е „загадъчна и нежна“, в контраст с покварения каменен град:

„Тази вечер Витоша е тъй загадъчна и нежна –
като теменужен остров в лунносребърни води,
и над смътния ѝ гребен, сякаш в болка безнадеждна,
се разтапят в тънка пара бледи есенни звезди.

И грамаден и задъхан, скрил в гранитната си паз̀ва
хиляди души разбити – глъхне празничния град
и под лунно наметало с шепот странен той разказва
повестите безутешни на вседневен маскарад.
.....“

Откъс от стихотворението „Цветарка“ на Христо Смирненски

Витоша е била позната още от древността и е носела различни имена през вековете. В V век пр. н. е. старогръцкият историк Тукидид я нарича Скомос. Известно е и друго антично название – Скомброс. В съчиненията на римския естественик Плиний Стари планината се споменава с името Скопиос – така римляните наричали Витоша, когато покорили тракийското племе серди и нарекли тракийското селище в подножието ѝ Улпия Сердика. Значението и на

трите антични имена е „остра, стръмна“. В края на XI век неизвестен български летописец написал съчинение, наречено сега „Български апокрифен летопис“, в което за първи път се споменава името Витоша. Според проф. Димитър Дечев (1877 – 1958 г.) – класически филолог, историк и епиграф, завършил класическа филология в Германия, наименованието Витоша е тракийско и се състои от две думи – „ви“ (две, два), и „тош“ (режа, дялам). Така че Витоша означава „два резена“, което напомня за двата витошки върха Голям и Малък Резен, ясно открояващи се на релефа на планината. Това мнение е възприето и от Павел Делирадев – един от основателите на алпинизма и пещерното дело у нас, с принос в географията, геологията, историята, медицината, биологията, в книгата му „Витоша“ (1926 г.).

От столетия поминъкът на населението в подножието на Витоша винаги е бил свързан с планината. Старите документи показват, че до преди няколко века Витоша е била покрита с останки от непроходимата Magna Silva Bulgarica (Великата българска гора). За бранището на Бали ефенди (около Княжево) османският пътешественик, пътеписец, поет и историк Евлия Челеби (1611 – 1682 г.) казва: „*То е една гъста гора, през която стрела не прониква, куршум не работи. Тази гора е красива със своите високи до небесата чинари, дъбове и тополи*“. И по-нататък: „*Тук тя е толкова гъста, и дърветата образуват такава дебела сянка, че нивга слънчеви лъчи не проникват*“. Унищожаването на тези гъсти вековни гори е станало през XVII, XVIII и особено през XIX век. През 1859 г. Осман паша не само е позволил, но е заповядал на селяните от подвитошките села да унищожават горите. Контрабандата продължила опустошението, а нуждата от горивен материал за многобройните видни и самокови наложила превръщането в дървени въглища на хиляди вековни дървета. В годините след Освобождението страстният поклонник на природата и голям поет Иван Вазов упреква народ и държава за безотговорното отношение към витошките гори: „*Всяка година е бил пропъждан по един влажен, оплодотворителен облак от тези висоти; всяка година, цели векове наред е било пресушавано по едно изворче, е била убивана една рекичка, е била унищожавана една хубост, е бил изгонван рой славеи, едно царство на благодат*“.

Балканската, Междусъюзническата и Първата световна война отклоняват вниманието и силите в друга посока и осуетяват плановете за създаване на национален парк на Витоша.

Едва през 1934 г., с активното участие на българската природозащитна общественост, част от планината Витоша с площ 6410 ха е била обявена за парк. Това е първият парк не само в България, но и на Балканския полуостров. Границите му са се променяли неколкократно и днес обхващат цялата планина с площ 27 105 хектара. Залесените територии са около 60 % от планината.

Изследванията показват, че в Парка са разпространени 1859 вида висши растения като деветнадесет от тях – само в България (български ендемити), а тридесет и пет са включени в „Червената книга на Република България”. Тук са установени 528 вида сладководни водорасли, 664 вида гъби, 369 вида лишеи, 341 вида мъхове. На територията на Парка са установени 32 типа естествени природни местообитания от значение за Европейската общност. Най-голям природозащитен интерес представляват естествените смърчови гори, буковите гори и крайречните съобщества. Други специфични типове природни местообитания са каменните реки, сипеите и торфищата.

Богато е и разнообразието и на животинския свят. Тук се срещат 138 ендемитни вида (български и балкански), 300 редки и 85 реликтни вида безгръбначни. В Парка са установени 25 вида земноводни и влечуги, над 230 вида птици, като 120 от тях гнездят на територията на Парка. Прилепите са 18 вида и най-много се срещат в пещерите на Боснешкия карстов район. Независимо от непосредствената близост с милионната столица, Паркът се обитава от почти всички видове едри бозайници, които се срещат в България. Заради продължителната защита на уникалната витошка природа днес София е единствената европейска столица, непосредствено до която се срещат мечката, вълкът и дивата коза.

При създаването на Парка са били обявени и едни от първите резервати в България – „Бистришко бранище“ и „Торфено бранище“. Най-голямата забележителност на „Бистришко бранище“ (обявен за биосферен през 1977 г. по международната програма „Човек и биосфера“ на ЮНЕСКО) са представителните смърчови екосистеми, субалпийските и скалните съобщества. Резерватът „Торфено бранище“ съхранява най-значителния за България комплекс от високопланински торфища, както и свързаната с тях влаголюбива растителност.

На територията на Парка, в Боснешкия карстов район, е разположена пещера Духлата. Тя е най-дългата и една от най-красивите пещери в България. Разположена е на 7 етажа и в нея текат 6 подземни реки, а общата ѝ дължина надхвърля 18 километра.

Специфични за Природен парк „Витоша” са каменните реки (морени) и сипеите. Десет от витошките върхове са с надморска височина над 2000 метра, като най-висок сред тях е Черни връх (2290 м).

От Витоша извира река Струма – най-дългата в Югозападна България. В Парка се намира и известният Боянски водопад, разположен на Боянска река на 1200 метра надморска височина.

Природният парк е част от Европейската екологична мрежа „Натура 2000” и е защитена зона по двете европейски природозащитни директиви – за птиците и за местообитанията.

От Витоша води началото си организираното туристическо движение в България. През 1901 г. на Витоша е поставена и първата туристическа маркировка у нас, сочеща пътя от Драгалевци към Черни връх.

През Средновековието Витоша се е славила като център на българската Мала Света гора. От съществувалите някога в планината и околностите ѝ повече от 40 манастира, са се запазили само два: Драгалевският „Света Богородица Витошка” (XIV в.) и Кладнишкият „Свети Никола ” (изграден през XIX в. върху стари основи). Боянската църква „Св. Пантелеймон“ (X-XI в.) е разположена на границата на Парка и е включена в Списъка на световното културно и природно наследство на ЮНЕСКО.

Витоша е предпочитано място за провеждане на практически занимания, свързани с наука, спорт и туризъм. За любителите на природата от всички възрасти Дирекцията на Природен парк „Витоша“ е изградила няколко музея – на мечката, совите и водното конче, създаде дендрологична алея за незрящи, спортно-информационна алея за хора с увреждания на опорно-двигателния апарат, торфищна информационна алея, детски информационно-развлекателен център на открито, национален парков информационен център с богата информация за защитените територии в България и по света. През 2012 г. отваря врати Детският

екостационар „Бели брези“. Той е в непосредствена близост до музеите на совите и водното конче в едноименната местност, недалеч от Дендрариума. Сградата е построена с естествени материали – камък, глина и дърво. Екостационарът предлага възможности за провеждане на програми за екологично обучение и разполага със съвременно оборудване. От май 1998 г. Министерството на околната среда и водите поддържа природозащитния информационен център „Витоша“ в близост до Драгалевския манастир, който е е първият от веригата информационно-образователни центрове към защитени територии в България.

Днес общата дължина на пътеките и алеите, които водят посетителите към туристическите центрове, е над 300 километра. През Парка преминава и част от Европейския туристически маршрут Е-4, който свързва Пиринеите с Алпите, Рила и Пелопонес. Главните туристически маршрути в Парка са над 30, лифтовите съоръжения са с обща дължина 13 км и капацитет 6000 души на час. Настанителната база е с капацитет близо 4000 легла в хижи, хотели и почивни станции.

Витоша – място за обучение

През последните десетина години в района на местността Дендрариума в Природен парк „Витоша“ бяха изградени множество информационни центрове, музеи и информационни алеи. Дирекцията на Природен парк „Витоша“ работи усилено за превръщане на Дендрариума в място за обучение, поради достъпността и близостта му до София.

Природозащитният информационен център „Витоша” е първият от веригата информационно-образователни центрове към защитени територии в България. Той е създаден през 1999 г. по повод 65-ата годишнина от обявяването на Парка. Природозащитният информационен център се намира на около 1 км от кв. „Драгалевци“, в близост до Драгалевския манастир, и се стопанисва от Регионалната инспекция по околна среда към Министерството на околната среда и водите.

Музеят на мечката е изграден през 2004 г. в района на Дендрариума на мястото на полуразрушен, изоставен пътен кантон, който Дирекцията на Природен парк „Витоша“ ремонтира и възстанови. В музея са представени начинът на живот и биологията на най-едрия европейски хищник – кафявата мечка. Тук посетителите се запознават с видовете мечки, с разпространението на кафявата мечка в България, с нейните местообитания и годишен цикъл, с факторите, които превръщат мечките в стръвници, както и с правилното поведение в планината при среща с мечка. Представени са и някои традиционни народни вярвания, свързани с мечката.

Музей на совите. Изграден е през 2004 г. в местността Бели брези на 2 километра от Дендрариума по пътя за Златните мостове. Информационните табла запознават посетителите с характерните особености на совите в България, с техните размери, местообитания и храна, със страха, който те са всявали в миналото с присъствието си, с поверията, свързани с тези нощни обитатели. Експонатите в музея не са препарирани животни, а са изработени от епоксидна смола, като размерите и външният им вид се доближават максимално до оригиналните.

Музей на водното конче. Разположен е в местността Белите брези в непосредствена близост до музея на совите. В него са представени както част от 68-те вида водни кончета, обитаващи България, така и много други от различни краища на света. Понастоящем музеят е затворен за посетители.

Националният парков информационен център в София, пл. „Възраждане“, ул. „Антим I“ № 17, функционира от лятото на 2002 година. Той предоставя информация за защитените територии в България и по света. Тук могат да се получат специализирани издания на националните и природните паркове в България.

Детски екостационар „Бели брези“. Намира се в непосредствена близост до музеите на совите и на водното конче недалеч от Дендрариума.

За да направи престоя на децата в планината още по-интересен, обогатяващ и вълнуващ, Дирекцията на ПП „Витоша“ разработи проект за изграждане на Детския екостационар „Бели брези“ на мястото на съществувал преди години на това място пионерски лагер, от който бяха останали само основите. Проектът си постави и друга цел – сградата да бъде изградена по стара строителна технология, използвана в региона до преди около век, както и запазването ѝ за бъдещите поколения.

Проектът, по който е изграден екостационарът, е „Възраждане и запазване на традиционни строителни техники и умения, използвани в България”. Зидарията е от непечени глинени тухли, покрити с двупластова мазилка от глина, пясък и ситно нарязана слама. Градежът е по стара строителна технология с обли дялани греди, а подовото отопление - по системата “Хипокауст”, използвана още в Древния Рим.

Проектанти: арх. Георги Георгиев, арх. Илиана Игнатиева

Изпълнител: „Афордабъл Модулар Конструкшън” ООД

Период на изпълнение: 21. 11. 2011 – 30. 04. 2012 г.

Подранилата зима в края на 2011 г. и обилният сняг през целия сезон придружаваха издигането на основите и на дървената конструкция на сградата.

През 2013 г. Детският екостационар „Бели брези“ получи специалната награда в категорията „Сгради с елементи на зелена архитектура“ в Националния конкурс „Сграда на годината“.

ОСНОВНА ЗАЛА. Тя е с капацитет 60 човека. Носещата конструкция на стените на основната зала е дървена, а стените са иззидани с тухли от непечена глина, “кирпич”.

Поради своята висока ефективност, достигаща до 90%, в миналото зиданите печки са били разпространени по цял свят. У нас те за наричани още “джамал”. Понякога са служели за отопление на две и повече помещения. Зиданата печка се състои от горивна камера и топлообменна част, съставена от канали, които удължават пътя на димните газове. Топлината се акумулира в стените на печката и се отдава бавно и равномврно. В зависимост от типа на печката и нейната маса, отдаването на топлина може да продължи от 6 до 24 часа. Запалването обикновено се прави веднъж дневно, като за гориво най-често се ползват дърва.

Прозорците са с красиви стъклени витражи с овална рамка от непечена глина.

Дървената стълба в залата е с характерен парапет от преплетени дървени елементи. По същия начин е направена и оградата около спиралата на билките пред входа на екостационара. Стълбата води към експонатите и информационните табла от Музея на совите, където експерти от Дирекцията изнасят беседи пред деца и възрастни.

Традиционният начин на изграждане на старите български къщи: зидария с тухли от непечена глина, които се покриват с двупластова мазилка (груба и

фина) от глина, пясък и ситно нарязана слама, е приложен и при Екостационара. Техниката е експонирана върху външните и вътрешните стени на сградата.

ЧАЙНА. Тук отново е приложена стара строителна технология. Стените са изработени от обли дялани греди, поставени една над друга и свързани в ъглите “на венец”.

При изграждането на подовото отопление към чайната е приложена системата “Хипокауст”, използвана още в Древния Рим за отопление на къщи и бани.

РАБОТНО АТЕЛИЕ. Тук характерна е подовата настилка – тя е изработена от букови шайби. Обзавеждането е предназначено за малки деца, затова и размерите на масите и пейките са съобразени с тях. Тук децата рисуват, изработват картички с естествени материали, събрани от околността – листа, камъчета, тревички.

ПОКРИВЪТ е с покритие от дървени шинди. Той беше подменен през 2023 година.

АЛЕЯТА КЪМ ВХОДА на Екостационара е изпълнена в характерния за дворовете на старите български къщи стил – от каменни плочи на тревна фуга.

За последните 10 години Детският екостационар „Бели брези“, музеят на мечката, и музеят на совите са приели близо 25 000 посетители, предимно деца, и са изнесени над 500 беседи от експертите на Парка. Екостационарът е отворен за посетители от 15 юни до 15 октомври. Има денонощна охрана целодневно и целогодишно. През съботно-неделните дни посетителите се поемат от аниматори, с които ДПП „Витоша“ сключва договор всяка година. Те обикновено са студенти в Биологическия факултет на Софийския университет. В делничните дни групови посещения с беседи се заявяват предварително по електронната поща на парковата администрация.

За ползването на Екостационара има ценоразпис на услугите, утвърден със заповед на директора на ДПП „Витоша“, който е публикуван на сайта на ДПП „Витоша“ **www.park-vitosha.org**.

Екостационарът е предпочитано място за заснемане на детски анимационни и игрални филми (анимационният „Арт дъга“, игралният „Случаят Тесла“, коледен филм за деца с увреден слух на Националната телевизия и др.).

Ботаническа алея за незрящи. Разположена е до пътя към Златните мостове, в местността Дендрариума. Дължината ѝ е 610 м, а представените растителни видове са 26, като за всеки от тях е дадено описание и на брайлово писмо. Достъпността и близостта до София, езерата, детските съоръжения за игра – люлки, пързалки, наблюдателни кули и мостчета, привличат много туристи не само през почивните дни.

Спортно-информационна алея за хора с увреждания на опорно-двигателния апарат. Изградена е в близост до хижа „Иглика“, на около километър от Дендрариума. Представлява кръгов маршрут с дължина 285 метра. Тук идват много хора, тъй като има забавления за всички – специализирани уреди за физически упражнение, люлки за децата, заслони и пейки за възрастните, а най-големите спортисти често си организират състезания по футбол на поляната.

Алея на приизворните торфища. Изградена е в местността Офелите, на около 1 км над Ветровала. Тук посетителите научават за значението на торфищата и мочурите в Парка като вододайни зони и като важен източник на суровини за промишлеността и медицината. Алеята е създадена заради резер-

вата „Торфено бранище“, който се намирана на територията на Природен парк „Витоша“ и опазва най-значителния за България комплекс от високопланински торфища. Торфът има изключителни водозадържащи свойства и дебелината му достига на места до 2 метра. Торфът нараства с по около 1 мм годишно, което означава, че формирането му на Витоша е започнало преди близо 2000 години.

Алеята на карста е изградена през 2008 година. Тя е с дължина 10 км и представлява кръгов маршрут. Алеята започва от покрайнините на с. Боснек, изкачва се на север, срещу течението на река Добри дол – десен приток на река Струма, продължава на запад, а после на юг и завършва отново в с. Боснек. По пътя се откриват красиви гледки към южните склонове на Витоша. По протежението ѝ са поставени 10 информационни табла, които запознават туристите с природното и културно богатство на района, както и със специфичните природни местообитания на Боснешкия карстов район.

Алея „Сила и живот“. Маршрутът е маркиран с дървени табели с мисли на Петър Дънов за природата. Обособени са кътове за отдих. Има и информационни табла. Началото на маршрута е при Симеоновските езера и стига до м. Железни врата, близо до м. Бай Кръстьо. Дължината на тематичния маршрут е 4 километра.

Алея на билките. Началото на маршрута е при Княжевската гора, минава през м. Бялата вода, м. Златните мостове и завършва при хижа „Момина скала“. Преходът продължава около 2 часа. Информационните табла съдържат информация за лечебните растения на Витоша, както и за начините и нормите за бране на билки за лични нужди.

Горска педагогика. Усилията на ДПП „Витоша“ са насочени към запознаване на децата с лесовъдската професия. Със занимания на открито и интересни игри малчуганите се откъсват от градската среда и компютрите у дома и научават повече за горските обитатели, дърветата и растенията, които се срещат в България. Занятия по горска педагогика започват да се провеждат преди повече от 20 години в Швейцария, Австрия и Германия. В момента редица европейски страни, в т.ч. и България, работят в тази насока.

S U M M A R Y

VITOSHA NATURE PARK – 90 YEARS

Julia Mihailova

Vitosha has been known since ancient times. It had different names over the centuries – Skomos, Skombros, Skopios. At the end of the 11th century, the name Vitosha was first mentioned in the written source "Bulgarian Apocryphal Chronicle". According to Professor Dimitar Dechev (1877-1958), the name Vitosha is Thracian and consists of two words – "vi" (a couple of, two), and "tosh" (to cut, to divide). So Vitosha means "two slices", which is reminiscent of the two Vitosha peaks, Golyam and Malak Rezen, clearly standing out on the mountain's relief.

For centuries, the livelihood of the population at the foot of Vitosha has always been connected to the mountain. According to old documents, until a few centuries ago, Vitosha was covered with remains of the impassable Magna Silva Bulgarica (Great Bulgarian Forest). The destruction of these dense centuries-old forests was carried out in the 17th, 18th, and especially in the 19th centuries. The need for fuel for the numerous smelters and hammer mills necessitated the transformation of thousands of centuries-old trees into charcoal. It was not until 1934, thanks to the active participation of the Bulgarian nature conservation community, that a part of the Vitosha Mountain with an area of 6410 hectares was declared a park. This was the first park not only in Bulgaria, but also on the Balkan Peninsula. Its borders have changed several times and today they cover the entire mountain with an area of 27,105 hectares. The wooded areas are about 60% of the mountain.

The research shows that 1,859 species of higher plants, 528 species of freshwater algae, 664 species of mushrooms, 369 species of lichens, and 341 species of mosses are distributed in the Park. 32 types of natural habitats of importance for the European Community have been identified on the territory of the Park. Other specific types of natural habitats are the stone rivers, scree and peat bogs.

The diversity of the animal world is also rich. Here you can find 138 endemic species (Bulgarian and Balkan), 300 rare and 85 relict species of invertebrates. The Park has 25 species of amphibians and reptiles, over 230 species of birds, 120 of which nest on the territory of the Park. There are 18 species of bats and they are mostly found in the caves of the Bosnek Karst region. Due to the continued protection of the unique Vitosha nature, today Sofia is the only European capital where bears, wolves and chamois can be found in close proximity.

When the Park was created, some of the first reserves in Bulgaria were also declared – “Bistrishko Branishte” and “Torfeno Branishte”. The biggest attraction of “Bistrishko Branishte” is the representative spruce ecosystems, subalpine and rock communities.

On the Parks territory, in the Bosnek Karst region, Duhlata Cave is located. It is one of the longest and one of the most beautiful caves in Bulgaria. Its total length exceeds 18 kilometers. Specific to Vitosha Nature Park are the stone rivers (moraines) and scree. Ten of the Vitosha peaks are over 2000 meters above sea level, the highest among them being Cherni Vrah (2290 m). The Park also contains the famous Boyana Waterfall, located on the Boyana River at an altitude of 1200 meters above sea level.

The nature park is part of the European ecological network "Natura 2000" and is also a protected area under the two European nature conservation directives – for birds and for natural habitats.

Vitosha is the origin of organized tourism in Bulgaria. In 1901, the first tourist signpost in our country was placed on Vitosha, indicating the road from Dragalevtsi to Cherni Vrah.

In the Middle Ages, Vitosha was famous as the center of the Bulgarian Mala Sveta Gora

(Lesser Holy Mountain). More than 40 monasteries that once existed in the mountain and its surroundings, but only two have survived. The Boyana Church "St. Panteleimon" (10th-11th century) is located on the border of the Park and is included in the UNESCO World Cultural and Natural Heritage List.

Vitosha is a preferred location for practical activities related to science, sports and tourism. Since May 1998, the Ministry of Environment and Waters has maintained the Vitosha Nature Conservation Information Center near the Dragalevski Monastery, which is the first in the chain of information and educational centers for protected areas in Bulgaria. For nature lovers of all ages, the Directorate of Vitosha Nature Park has built several museums dedicated to the bear, the owl and the dragonfly, created a dendrological alley for the blind in the Dendrarium area, a sports and information alley for people with musculoskeletal disabilities not far from the Iglika hut, an alley of the spring peat bogs in the Opheliite area, a karst alley near the village of Bosnek, a children's outdoor information and entertainment center, a national park information center with rich information about protected areas in Bulgaria and around the world. The Children's Eco-Station "White Birches" opened its doors in 2012. It is located in the area of the same name, not far from the Arboretum. The building is built with natural materials – stone, clay and wood. In October 2024, the Children's Adventure and Educational Park "Belite Brezi" was opened next to the Children's Eco-Station of the same name. The main goal of its construction is to introduce adolescents to nature, to introduce them to the processes that occur in it and the ways of survival in the mountains, to cultivate love and awareness of the need to care for the preservation of this natural wealth. There are two outdoor classrooms on the territory of the Park.

Nowadays, the total length of the paths and alleys that lead visitors to the tourist centers is over 300 kilometers. Part of the European tourist route E-4, which connects the Pyrenees with the Alps, Rila and the Peloponnese, also passes through the Park.

Ключови думи: *София, Витоша, парк, история.*
Key words: *Sofia, Vitosha mountain, park, history.*

А В Т О Р

Юлия Михайлова
Дирекция на Природен парк „Витоша“
julia_mihaylova@abv.bg

Yulia Michailova
Directorate of Natural Park Vitosha
julia_mihaylova@abv.bg

Обр. 1. *Поглед към Витоша от София, сн. Йордан Дамянов*

Обр. 2. *Драгалевски манастир Св. Богородица Витошка, сн. Юлия Михайлова*

Обр. 3. *Хижа Алеко, сн. Юлия Михайлова*

Обр. 4. *Панорама, сн. Йордан Дамянов*

Обр. 5. *Изкачване на Черни връх - честване на 124 години от началото на организираното туристическо движение в България, сн. Юлия Михайлова.* ***Обр. 6.*** *Боянски водопад, сн. Йордан Дамянов*

Обр. 7. *Празник на Черни връх - честване на 124 години от началото на организираното туристическо движение в България, сн. Юлия Михайлова*

Обр. 8. *Витошко лале, сн. Мария Василева*

Обр. 9. *Каменна река, м. Златни мостове, сн. Добрин Керестелиев*

Обр. 10. *Природозащитен информационен център Витоша, сн. Юлия Михайлова*

Обр. 11. *В музея на совите, сн. Юлия Михайлова*

Обр. 12. *Музей на мечката, сн. Юлия Михайлова*

Обр. 13. *Музей на водното конче, сн. Юлия Михайлова*

Обр. 14. *Зелена класна стая до музея на мечката, сн. архив ДПП Витоша*

Обр. 15. *Открита класна стая при село Боснек, сн. Андрей Хадживасилев*

Обр. 16. *Детски екостационар Бели брези, сн. Юлия Михайлова*

Обр. 17. *Алея за хора с увреждания на опорно-двигателния апарат, сн. Фондация София - европейска столица на спорта*

Електронен бюлетин
Регионален исторически музей – София
E-Bulletin
Regional History Museum – Sofia

Бр. 06/2024
Vol. 06/2024

БИБЛИОТЕКА НА РИМ – СОФИЯ

Бранимира Танева

Библиотеката на РИМ – София е специализирана научна библиотека за служебно ползване с около 13 000 библиотечни единици. През 2019 г. Библиотеката отново е отворена за ползване от служители на музея и външни читатели, помещава се в Дигиталния център на РИМ – София. Библиотеката е оборудвана с 11 компактоси (подвижни стелажи / рафтове на релси) на които са подредени голяма част от книгите. В друго помещение на Дигиталния център се съхраняват на стелажи около 1 000 библиотечни единици. Библиотечният фонд се обогатява чрез абонамент (периодични издания), закупуване и дарения на книги.

В Библиотеката на музея се съхранява разнообразна информация, която е разделена на отрасли по компактосите: книги за София (свързани с историята, археологията, архитектурата, личности и сгради на столицата), история, археология, архитектура, нумизматика, изкуство, етнография, статистика, периодика и др. В Библиотеката се съхраняват книги, периодични издания, албуми, каталози, снимки, юбилейни книги, дипляни, издания на БАН, енциклопедии, речници, издания на РИМ – София и поредици. Поредица „Издания на Столичната община“ – в нея са включени в. „Софийски общински вестник“ 1891 – 1892 г.; 1914 – 1918 г., в. „Столичен общински вестник“ 1925 – 1934 г., сп. „Сердика“ 1937-1958 г., сп. „София“ 1957 – 1991 г., както и монографичните издания под надслов „Материали за историята на София“ 1910 – 1943 г. Поредицата „Царски статистики“ дава информация за търговията, демографията, жилищния фонд, образованието, училищата, военния набор от последните десетилетия на XIX в. до средата на XX в. Най-представителна е поредицата „Юбилейни книги и сборници“. Интерес представляват Юбилейните книги на столицата от 1928 г. до 2000 г. Освен посочените поредици в библиотека са комплектувани стотици монографични произведения, албуми, каталози и корпуси, посветени на българската и столичната история, на институции, на бележити личности, на културни ценности в София, в различни региони на България, Балканите и Европа. Колекцията „Старопечатни книги“ се състои от около 300 броя, представляващи издания, отпечатани преди Освобождението.

В Библиотеката се дигитализират библиотечни единици (сканират и обработват) по проект на „КЛАДА–БГ“, подбрани книги за София – свързани с историята, археологията, архитектурата, културното-историческото наследство, личности, сгради и др.

От 2013 г., по традиция, на 1 ноември – Деня на народните будители, Регионален Исторически Музей София празнува с ученици и учители от различни столични училища. На този ден се обявяват имената на нашите дарители (на музея и библиотеката) и в тържествена обстановка им се връчват грамоти за даренията през изтичащата година. В историята на Музея и Библиотеката даренията са един от основните начини за обогатяване на колекциите им.

Дейността на библиотеката е насочена към обогатяване, опазване и популяризиране на книжната сбирка, и в подпомагане на основните дейности по проучване, опазване и популяризиране на културно-историческото наследство на столицата и региона ѝ.

А В Т О Р

Бранимира Танева
Регионален исторически музей – София
bena1@abv.bg

Branimira Taneva
Regional History Museum – Sofia
bena1@abv.bg

АРХИТЕКТУРА И ГРАДОУСТРОЙСТВО

ARCHITECTURE AND URBAN DEVELOPMENT

Електронен бюлетин
Регионален исторически музей – София
E-Bulletin
Regional History Museum – Sofia

Бр. 06/2024
Vol. 06/2024

ПОСЛЕДНАТА КЪЩА НА АРХИТЕКТ КОЙЧЕВ

Валентина Върбанова, Александър Лозев

За архитект Пенчо Койчев е писано много, особено покрай честването на 140-та годишнина от рождението му (Давчева, Ташева 2016). Той е един от най-интересните и ярки български архитекти от първата половина на XX век. За по-широката публика можем да споменем, че е автор на проектите за съдебните палати в София, Русе и Етрополе, северното крило на сградата на Народното събрание, дворцовата лятна резиденция в Царска Бистрица, мавзолея „Свети Георги“ в Плевен, старата поща в Пазарджик, църквата „Св. Св. Константин и Елена“ във Враца, санаториума за гръдно болни в Искрец и други обществени сгради. Съзнателно няма да се спираме подробно върху неговата житейска и творческа биография. Покрай тези значими проекти, арх. Койчев проектира и строи еднофамилни жилищни сгради. Акцентът в статията е насочен отново към тези сгради в София, които не са достатъчно проучени на фона на мащабното му архитектурно творчество.

В друго издание представихме няколко къщи в София проектирани от арх. Койчев и запазени до днес (Върбанова 2016). Те са добре известни на публиката, получили са статут на недвижими културни ценности и малко или много имат първични проучвания. Междувременно след 2020 г. се появи информация и за други негови еднофамилни жилищни и вилни сгради, които бихме искали да представим по местонахождение, датиране и статут. Така ще направим опит да ги обобщим и да ги проследим хронологично. Не можем да имаме претенция за пълна изчерпателност понеже тази типология винаги е била пренебрегвана и не е добре проучена по отношение творчеството на арх. П. Койчев.

1. *Къща на Анна Хен-Йосифова*[1], намираща се на бул. „Македония“ № 36 (бивш бул. „Д. Благоев“), построена през 1903 г. Разрушена е през 1987 г. за да се построи на нейното място разширение на IV градска болница. До днес мястото е незастроено (https://newspaper.kultura.bg/bg/article/view/7696).[2] Някои проучва-

[1] Анна Хен-Йосифова (1872 – 1931) е германска художничка, живяла и творила в България.

[2] „Анна Хен-Йосифова – една от първите...“, интервю с Милена Георгиева и Виолета Василчина. в. Култура, бр. 46 (2519), 2002.

тели бъркат тази къща с намиращата се на бул. „Македония“ № 42, която е с титул „Къща на Славееви“, построена през 1912 г., но тя не е с автор арх. Койчев и се намира в окаяно състояние (Обр. 1, 2).

2. *Къща на генерал Ангел Панев*, намираща се на ул. „Оборище“ № 35, построена през 1909 г., със статут на Недвижима културна ценност (НКЦ). До реституцията през 90-те години на XX в. къщата се ползва за Дом на научните работници. Сега е в добро техническо състояние (Обр. 3).

3. *Къща на арх. П. Койчев*, Дондуков № 36. Това е семейната къща на архитекта в която той живее и твори до 1957 г. (Обр. 4).

4. *Къща на арх. П. Койчев,* намираща се на бул. „Христо и Евлоги Георгиеви“ № 135 (бивш № 38), строена към 1926 г., като семейна сграда и продадена по-късно на Бельо Антонов. През 1934 г. къщата е пристроена към двора. Образът на къщата е много характерен за почерка на арх. Койчев – с дълбок чардак и дървен парапет от вертикални кръгли колонки, боядисани в зелено. През 1976 г. парапетът е сменен с хоризонтални чамови дъски. Сега къщата е в безобразно състояние. Има промени в покрива и опит за надстрояване. Дървеният парапет е заменен с метален. Променена е фасадата към булеварда, но положителното е, че са запазени оригиналните прозорци с характерния растер на членение (Обр. 5, 6).

Обр. 1. *Местоположението на къщата на Анна Хен-Йосифова, бул. „Македония“ № 36. Снимка https://www.google.com/maps* ***Обр. 2.*** *Пустеещото място до 4-та болница след разрушаването на къщата през 1987 г.. Снимка https://www.google.com/maps*

Обр. 3. *Къща на генерал Ангел Панев, ул. „Оборище“ № 35. Поглед от изток, 2023 г. Снимка на автора.*
Обр. 4. *Къща на арх. П. Койчев, бул. „Кн. Дондуков“ № 36. Северна фасада. Снимка фотоархив РИМ – София.*

Обр. 5. *Къща на арх. П. Койчев, бул. „Христо и Евлоги Георгиев № 135. Източна фасада. Състояние 2019 г. Снимка https://www.google.com/maps.* ***Обр. 6.*** *Къща на арх. П. Койчев, бул. „Христо и Евлоги Георгиев № 135. Източна фасада. Състояние 1988 г. Снимка НДА за НКЦ, РИМ – София.*

Обр. 7. *Жилищна сграда на д-р Иван Бацаров, ул. „Загоре“ № 7. Поглед от изток. Снимка НДА за НКЦ, РИМ–София.* ***Обр. 8.*** *Жилищна сграда на д-р Иван Бацаров, ул. „Загоре“ № 7. Поглед от север. Снимка НДА за НКЦ, РИМ – София.*

Обр. 9. *Жилищна сграда, бул. „Кн. Дондуков“ № 46. Северна фасада. Състояние 1983 г. Снимка НДА за НКЦ, РИМ – София.* ***Обр. 10.*** *Жилищна сграда, бул. „Кн. Дондуков“ № 46. Поглед от север. Снимка на автора, 2024 г.*

5. *Жилищна сграда на д-р Иван Бацаров*, намираща се на ул. „Загоре“ № 7, строена през 1923 г. (Обр. 7, 8).

6. *Жилищна сграда,* намираща се на бул. „Дондуков“ № 46, строена към 1924 г. Тя няма статут на НКЦ (Обр. 9, 10).

7. *Вилна сграда на Минкови* на Горнобански път, намираща се на бул. „Никола Петков“ № 60, строена към 1912 г., преустроена през 1925 г. и надстроена през 1935 г., архитектурно – строителна НКЦ, декларирана с п. № 2070 / 15. 06. 1983 г. / Национален институт за паметниците на културата (НИПК), категория „местно значение“. Тя ще е основен предмет на разглеждане по-долу (Обр. 11, 12).

Жилищните сгради на арх. П. Койчев в София, които досега са публикувани в специализирани издания са (Върбанова 2016: 165–185.):

– Жилищна сграда на Иван Спасов (“Чекаларовата къща”), ул. „Шипка“ № 50, строена през 1907 г.;

– Жилищна сграда на инженерите Бръшлянов, Прахов и Коевски, ул. „11 Август“ №№ 5–9, строена през 1914 г.;

– Жилищна сграда на арх. П. Койчев, бул. Дондуков № 36;

– Жилищна сграда на Панайотов, ул. „Добруджа“ № 9, строена 1925 г.

Всички изброени жилищни сгради, освен № 6, имат статут на архитектурно строителни недвижими културни ценности.

30-те години на XX в. са съществени за творчеството на арх. Койчев. Зад гърба му са проектирането и строителството на забележителни сгради в София и в страната. Бляскавата му кариера е помрачена с нерадостен завършек покрай скандалите около ръководството на строителството на Съдебната палата в София (Давчева, Ташева 2016: 51–55). Достойнствата на един архитект едва ли могат да се измерват само с броя и мащабите на построеното от него, но пък именно то е израз на онова, което се счита за успех. Когато работи над Софийската съдебна плата, най-крупния му проект, той става жертва на интриги срещу него и бива уволнен преди завършването на строежа. Той не е единственият архитект в подобна ситуация: Нещо такова се случва и с арх. Никола Лазаров при строителството на Окръжната палата (сега Министерство на земеделието). За арх. Койчев случилото се е неочакван удар, от който той никога не се възстановява, макар че живее още четвърт век. Запазено е написаното от него: „*С този си строеж турих точка на моята дейност като архитект с убеждението, че доколкото съм можал, съм изпълнил гражданския си и професионален дълг”*(Койчев П. (Автобиография), 1: с. 17).[3] В действителност арх. Койчев напуска заеманите високи административни длъжности, но не приключва окончателно с проектирането. Неговата официална творческа биография би могла да приключи през септември 1932 г., но се оказва, че към архитектурното му наследство е добавен още един малко известен, но много интересен проект. Последната му задача е надстрояването на фамилна вилна сграда в Княжево. Това се случва на два пъти през 1925 г. и 1935 г. и е пример за това как една вилна сграда след двукратно преустройство и надстрояване се възприема като цялостна творба, благодарение на майсторството на нейния автор.

[3] https://koichev.wordpress.com/2013/03/23/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8/.

Вилна сграда (или еднофамилна жилищна сграда) на сем. Минкови

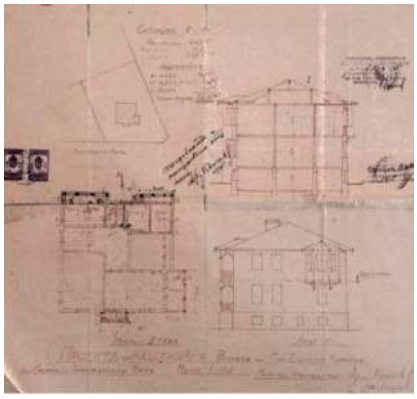
В своята автобиография арх. П. Койчев споменава: *„като архитект на частна практика построих много частни постройки от различно естество и назначение.“* (Койчев П. (Автобиография), 1: 19). Все още част от тях не са издирени и проучени. Синът на арх. П. Койчев (проф. Борис Койчев) споменава осем локации в града (Койчев Б. (Спомени), 1: 55), а когато разглежда някои от софийските му жилищни сгради арх. Върбанова посочва още една постройка за която се знаеше малко (ул. „Добруджа“ № 9). (Върбанова 2016: 165–185).

Обр. 11. *Вилна сграда на професор Минков, кв. Княжево, бул. „Никола Петков“ № 60. Местоположение, поглед отгоре. Снимка https://www.google.com/maps.*
Обр. 12. *Вилна сграда на професор Минков, кв. Княжево, бул. „Никола Петков“ № 60. Ситуация. Снимка НДА за НКЦ, РИМ–София.*

При честването на 140-та годишнина от рождението на арх. П. Койчев на сайта на Камарата на архитектите се споменава за още една сграда.[4] Става въпрос за неговата собствена вила на бул. Цариградско шосе при IV-ти км., строена през 1909 г, но днес несъществуваща. От други публикации е известно, че арх. Койчев е имал вила и в кв. Княжево (на 9-ти км), който днес е част от София и сведения за нея са запазени в личния му архив (Койчева 2016: 25–33)

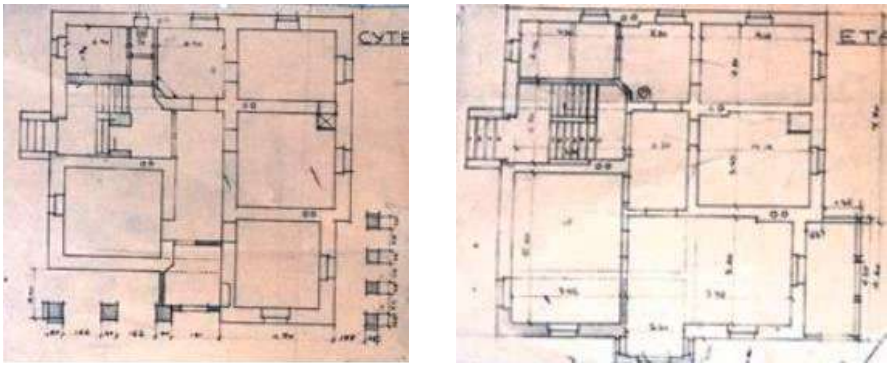
Обр. 13. *Проект за надстройка вилата на г-жа Елисавета Минкова“, копие, 1935 г. арх. П. Койчев. Семеен архив Минкови.*

[4] https://koichev.wordpress.com/%d1%8e%d0%b1%d0%b8%d0%bb%d0%b5%d0%b9%d0%bd%d0%b0-%d0%b8%d0%b7%d0%bb%d0%be%d0%b6%d0%b1%d0%b0/

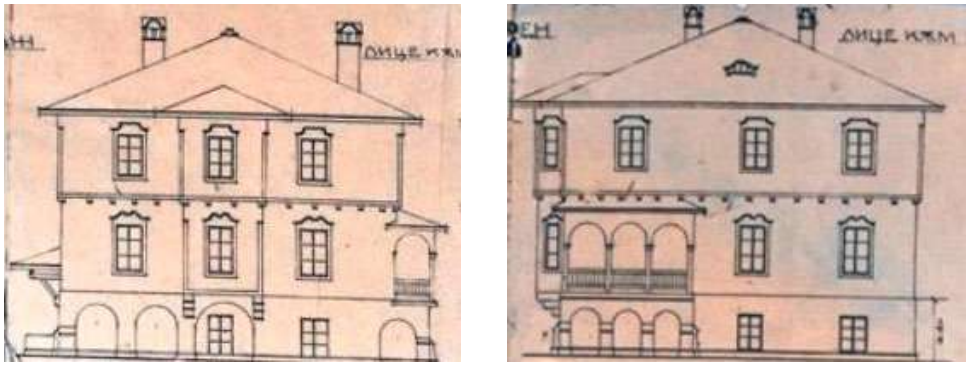
В архива на сем. Минкови, се съхранява копие на оригинален чертеж, датиран от 19 август 1935 г. Той е надлежно таксуван, подпечатан и заведен като официален документ. На три места е подписан собственоръчно от арх. П. Койчев. Ясно се чете: *„Проект за надстройка на вилата на г-жа Елисавета Минкова въ с. Княжево на Горнобанския път. Мярка 1:100. Проектъ и ръководство арх. Койчев (София, Дондуков 66)“*. Горе вдясно стои печат и текст *„Прегледал, поправил и предложил за одобрение“* с дата и подпис от автора.

Локацията „Горнобански път“ се идентифицира с днешния софийски булевард „Никола Петков“ № 60, а по-рано бул. „Никола Петков“ № 14. Най-старият адрес е бул. „Тутракан“ № 9. Имотът е бил в землището на с. Княжево, а по-късно попада в територията на 6-и (Кирковски) район, като по настоящем е в софиийския р-н „Овча Купел“.

Оригиналният чертеж за надстрояването включва ситуация, разрез, планове на партера и етажа и две фасади. Липсва план на последния етаж. Еркерното издаване в трети етаж е означено върху плана на втория допълнително с черна линия (Обр. 13, 14, 15, 16, 17). Двата документа се съхраняват в семейния архив. С малки отклонения е налице съответствие между проекта и построеното след 1935 г.

Обр. 14. *Проект за надстройка вилата на г-жа Елисавета Минкова“, копие, 1935 г. План партер. Семеен архив Минкови.* ***Обр. 15.*** *Проект за надстройка вилата на г-жа Елисавета Минкова“, копие, 1935 г.. План първи етаж. Семеен архив Минкови.*

Обр. 16. *Проект за надстройка вилата на г-жа Елисавета Минкова“, копие, 1935 г. Югозападна фасада. Семеен архив Минкови.* ***Обр. 17.*** *Проект за надстройка вилата на г-жа Елисавета Минкова“, копие 1935 г. Югоизточна фасада. Семеен архив Минкови.*

Семейство Минкови са имали вила в Чамкория (Боровец), където в годините преди Първата световна война пребивават по време на почивките си в страната и където се раждат децата им. В периода 1911 – 1914 г. арх. П. Койчев работи в региона по разширяването на ловния дворец Царска Бистрица. Може да се предположи, че архитектът и г-н Минков са се запознали по това време. Госпожа Елисавета Минкова (1874 – 1952) е съпруга на дипломата Константин Минков (1876 – 1929) и майка на англициста Марко Минков. През юни 1922 г. тя купува поземлен имот с двуетажна къща на Горнобански път. Видимо, постройката не е отговаряла на изискванията на семейството и те се обръщат към арх. П. Койчев да извърши известни подобрения (Обр. 18). Установява се, че е извършено частично надстрояване и преустройство при максимално използване на съществуващата сграда. Външни и вътрешни тухлени зидове са били запазени и преизползвани. В информационната карта на вилата на сем. Минкови като недвижима културна ценност (1988 г., НИПК) е посочена година на изграждане 1925 г. с автор арх. П. Койчев (Национален документален архив на НИНКН (по-нататък НДА) за НКЦ, РИМ – София).

Запазена е снимка от този втори етап на строителство, предполагаемо около 1925 г. (Обр. 19) Една неподписана перспективна рисунка, направена от арх. П. Койчев, представя вилата точно такава, каквато тя остава до 1935 г. и съответства на няколкото снимки от този период (Обр. 30).

Настоящото проучване очертава три строителни периода в изграждането на вилната сграда на сем. Минкови в кв. Княжево.

– *първи етап:* до 1925 г., двуетажна сграда със скромна архитектура, строена вероятно от началото на XX в. Авторът и собственикът не са известни. Няма запазен проект (Обр. 18, 24).

Обр. 18. *Вилната сграда преди преустройството през 1925 г. Поглед от северозапад. Семеен архив Минкови.* ***Обр. 19.*** *Вилната сграда между 1925 -1935 г. Поглед от югозапад. Семеен архив Минкови.*

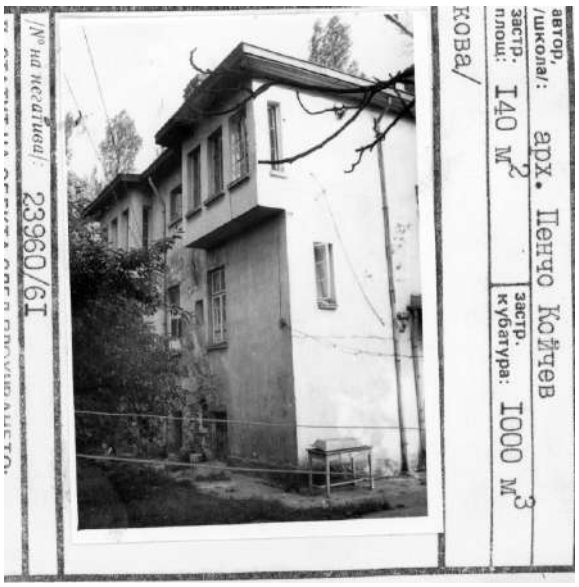
– *втори етап:* след 1925 г. Следва преустройство на плановите схеми по етажи, надстрояване до 3 етажа на югозападната част, достроряване на югоизточната и югозападната част с аркади и покрита тераса във втори етаж. Североизточната фасада остава непроменена. Автор арх. П. Койчев (Обр. 19, 20, 25).

Обр. 20. *Югозападна фасада между 1925 – 1935 г и след зазиждане на прохода от аркадата. Семеен архив Минкови.*

– *трети етап:* през 1935 г. Надстрояване до 3 етаж на югоизточната фасада, надстрояване до 3 етаж на североизточната фасада и издаване на двата еркера в трети етаж (Обр. 22, 23, 26).

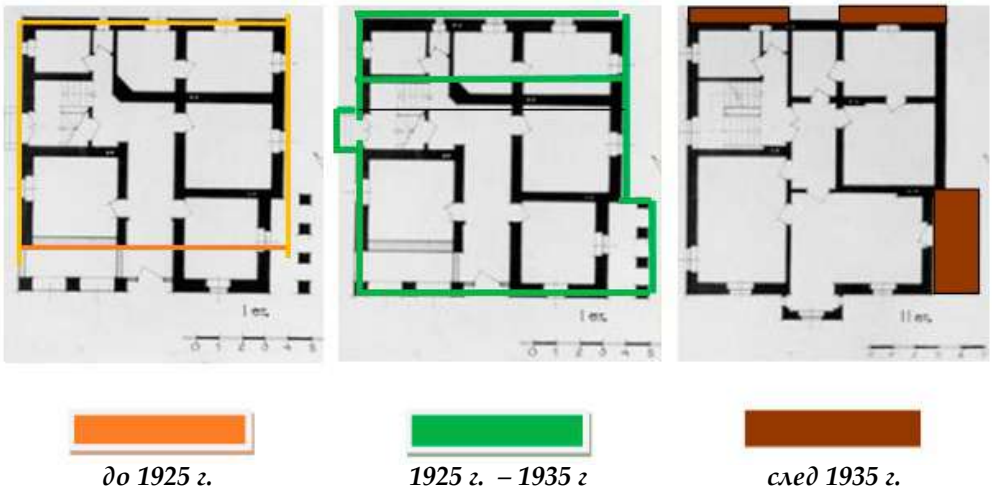

Обр. 21. *Югозападна фасада между 1925 – 1935 преди зазиждането на прохода от аркадата. Семеен архив Минкови.* ***Обр. 22.*** *Вилната сграда след 1935 г. Североизточната фасада с еркерите. Семеен архив Минкови.*

Обр. 23. *Вилната сграда след 1935 г. Поглед от югоизток. Семеен архив Минкови.*

Обр. 24. *Степени на намеса до 1925 г. Схема автора.* ***Обр. 25.*** *Степени на намеса между 1925 и 1935 г. Схема автора.* ***Обр. 26.*** *Степени на намеса след 1935 г. Схема автора.*

Анализът на планово и обемно-пространственото решение на вилната сграда е направено на базата от проучването за нейната културно-историческа стойност и графичното и фотодокументиране от 1988 г. / НИПК (НДА за НКЦ, РИМ – София). Настъпилите промени са сравнени с първоначалното решение от оригиналния проект на арх. П. Койчев от 1935 г.:

1. ПЪРВИ ЕТАЖ (Обр. 27).

– ПЛАНОВО-ПРОСТРАНСТВЕНА СХЕМА (днес).

Вилата има четири нива: сутерен и три етажа като самостоятелни жилища. Плановата схема е коридорна при добро функционално зониране. В сутерена са разположени обслужващите помещения. Всеки етаж има 4 стаи, кухня и баня. Вилата има два входа – от югозапад и от северозапад (официален

вход със стълби). Представителна каменна стълба свързва партера с етажа. Нагоре стълбата е дървена с ажурен стругуван парапет. Третият /надстроен/ етаж повтаря планова схема, но помещенията са по просторни за сметка на еркерното издаване.

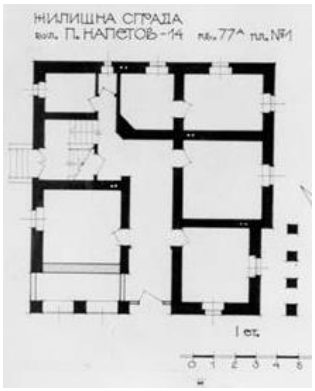
2. ВТОРИ ЕТАЖ (Обр. 28)

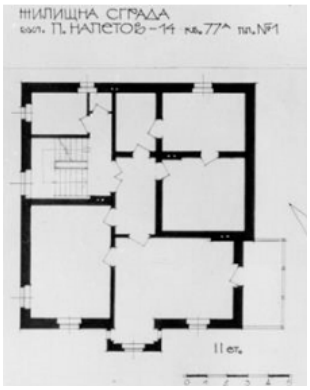
– ЮГОЗАПАДНА ФАСАДА. ПРОЕКТ (Обр. 29, 30).

Мокрите помещения в етажите са с вани и бойлери. В подпокривното пространство над надстроения етаж е била монтирана помпа (на трифазен ток) с вода от кладенеца в двора. Малък кухненски асансьор е свързвал партера с първия етаж. Сградата е изградена с масивна конструкция: носещи тухлени стени, подов гредоред със стоманени релси. Надстроеният 3 етаж е с железобетонна конструкция. Покривът е четирискатен, покрит с марсилски керемиди. Към 1954 г. проходът зад аркадата от югозападната фасада е закрит като външната стена е издадена напред. Плановата схема днес е със сравнително добре запазена автентичност.

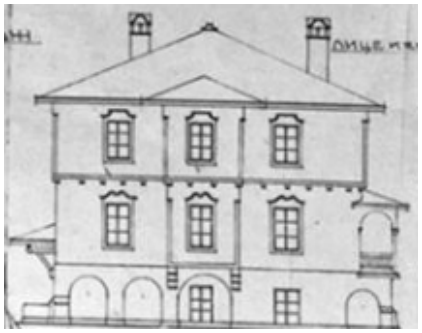
– ОБЕМНО-ПРОСТРАНСТВЕНО РЕШЕНИЕ (днес).

Триетажният обем на вилата е много пластичен и раздвижен по отношение на издатини (еркери), аркади в приземния етаж, покрити балкони, главен и междинни корнизи и добре пропорционирани прозоречни отвори. За компактността на обема спомагат и съчетанието от бели фасадни плоскости с декоративна дървена украса по тераси в 2-ри 3-ти етаж. Автентичността от 1935 г. до днес е добре запазена. В перспективната скица на автора от 1920 г. добре се вижда съжителството на надстроена и по-ниска част от сградата, което като подход значително олекотява обема и го прави единен.

Обр. 27. *План партер след настройването през 1935. Семеен архив Минкови. Обр. 28. План втори етаж след настройването през 1935. Семеен архив Минкови.*

Обр. 29. *Проект за надстройка вилата на г-жа Елисавета Минкова", копие 1935. Югозападна фасада. арх. П. Койчев. Семеен архив Минкови.* ***Обр. 30.*** *Перспективна рисунка на арх. П. Койчев от 1920 г.*

Вилната сграда на сем. Минкови е одържавена през 1949 г. Първият етаж е отчужден, а в партера са настанени наематели към „Софжилфонд". Ако до тогава в къщата са живеели пет души, то в края на петдесетте години на XX в. те са около двадесет и пет. Пространството, заемано от аркадата в югозападния ъгъл на сградата е било „усвоено" като тя е зазидана отстрани, а арките са затворени с високи полукръгли прозорци. Намесата тогава е била съгласувана с архитектурния отдел на Райсъвета. Сравнението на запазените снимки (Обр. 20, 21) и днешния облик недвусмислено показва, че чувствително са нарушени целостта и общото пространствено въздействие на сградата. Тази намеса е отстранима, но до днес не е коригирана, което е много жалко. По отношение на техническото състояние на вилната сграда от днешна позиция, може да се каже, че тя не е добре поддържана и има доста занемарен вид. Алеите в дворното място са обрасли и то е завладяно от висока растителност.

Запазеният оригинален проект от 1935 г. днес се оказва много ценен, защото ни дава възможност да се вгледаме в почерка на автора арх. П. Койчев. Става въпрос за проектното решение на югозападната и югоизточната фасади. Вилната сграда при настройването е била замислена с много по-прекрасен образ, което обаче не е реализирано докрай. Чертежът на югозападната фасада показва, че арх. П. Койчев е използвал изразни средства, заимствани от елементите на българската възрожденска къща. В надстройката виждаме обрамчване с дъски по ъглите на фасадата и подчертаване на еркерното издаване, междинен корниз под прозорците с фалшив гредоред, дървено обрамчване с кобилична извивка около прозорци, обшиване на стрехите, подчертаване на входа в партера. Прозоречният растер е с дребно членение което е характерно за автора и спомага за хармоничното фасадно решение. Запазените архивни фотографии показват, че при реализацията на проекта от 1935 г. първо е надстроена югозападната част на сградата. Възможно е това да е било първоначалното инвестиционно намерение на собствениците и етажът да е бил надстроен частично само с две спални помещения. При този вариант сградата също изглежда цялостна. По късно двете нови стаи към североизточната фасада са оформени като еркери и препращат към малкия еркер под балкона от югозападната фасада на къщата. Терасите със засводените арки (като чардаци) и продължението им с ред прозорци, свързват двете стени с издадените еркери. Получава се балансирана и цялостна композиция. След надстрояването обемът е почти кубичен, общият силует е масивен, къщата не се извисява, а настойчиво присъства като важен елемент на околното застрояване. Ефектът й е особено забележим от североизточната й страна, където теренът се понижава в посока към Владайската река. Така или иначе към 40-те години на XX в. третият етаж изцяло е застроен и вилата придобива този вид, който познаваме днес. С оглед на това, че от първоначалния градеж до 1925 г. остава само част от квадратната основа, а всичко останало е дело на арх. П. Койчев, съвсем недвусмислено можем да твърдим, че това е още една негова жилищна сграда в София. Нейната история позволява тя да бъде считана за последна му творба. Поне за сега и докато не се появи нова информация, свързана с богато му архитектурно творчество.

Отделихме много внимание на вилната сграда на сем. Минкови не само, защото тя е последната творба на арх. П. Койчев, но и защото тя достойно се нарежда до други негови известни и значими произведения. Правилото за талантливия архитект е, че няма малки и големи обекти, а има творчески постижения.

Майсторът на „българския стил“ в архитектурата от 20-те и 30-те години на XX в. недвусмислено го показва и в по-скромните си обекти. Арх. П. Койчев е всепризнатият майстор в прилагането на изразните средства на архитектурното течение „националромантизъм“, което в средата на 20 те години на XX в. е налице при много от неговите обекти (Борисов 2016, 35–62). Той е новатор, който успява да превъплъти елементите на най-добрите образци от архитектурата на българското възраждане в нови сгради. Като майстор на детайла, умело съчетава камък и дърво и ползва архитектурни форми, доказали се във времето, но поднесени с ново звучене. Вилната сграда на сем. Минкови е възхитително цялостна и хармонична, независимо от трите етапа на строителство. Това е така, защото авторът зачита приемствеността и добавената стойност в архитектурата. Неговото богатство на детайла има и друга причина. Арх. П. Койчев е не само проектант, но и добър теоретик. Публицистичното му наследство върху историята на българската архитектура, показва дълбоко познаване, респект и умение за новаторско заимстване.[5] Всъщност най-вече на примера на неговите жилищни сгради и гари – той създава собствен неповторим стил, което умеят най-добрите майстори в професията. Жалкото е, че ако днес неговите обществени сгради са реставрирани и поддържани, то жилищните му сгради в повечето случаи са пренебрегвани, незаконно преустроявани и изоставени. Те определено са част от историята на българската архитектура, но остава някой (собственици, община, МК) да погледне на тях по-сериозно.

[5] https://koichev.wordpress.com/%d0%bf%d1%83%d0%b1%d0%bb%d0%b8%d0%ba%d0%b0%d1%86%d0%b8%d0%b8

Б И Б Л И О Г Р А Ф И Я

Борисов 2016: Б. Борисов. *Българският архитект, националромантикът Пенчо Койчев.* – В: *„140 г. от рождението на архитект Пенчо Койчев“*, М. Давчева, С. Ташева (ред.) София, 2016, с. 35–62.

Върбанова 2016: В. Върбанова, *Софийските жилищни сгради на арх. Пенчо Койчев.* – В: *Електронен бюлетин на РИМ–София*, 2016, 1, с. 51–75.

Давчева, Ташева 2016: М. Давчева, С. Ташева. *„140 г. от рождението на архитект Пенчо Койчев“*, (ред.) София, 2016.

Койчева 2016: Н. Койчева. *Спомени за дядо ми арх. Пенчо Койчев.* – В: *„140 г. от рождението на архитект Пенчо Койчев“*, М. Давчева, С. Ташева (ред.) София, 2016, с. 25–35.

Мелнишка, Геров 2019: М. Мелнишка, А. Геров, *Къщите говорят.* София, НБУ, 2019.

Архивни източници

Архив на 6-и Софийски район (администрация на р-н Красно село).

Проект за надстройка вилата на г-жа Елисавета Минкова“, 1935 г. (личен архив Минкови).

Информационни карти на жилищни сгради в София (паспорти) – НКЦ, 1988 г./ НИПК, в НДА за НКЦ на РИМ – София.

Фотоархив на РИМ – София.

Архив на сем. Минкови.

Интернет източници

www.koichev.wordpress.com/

https://newspaper.kultura.bg/bg/article/view/7696

https://www.google.com/maps

S U M M A R Y

THE LAST HOUSE OF ARCHITECT KOYCHEV

Valentina Varbanova, Aleksandar Lozev

The paper reviews residential buildings from Sofia in the architectural work of Pencho Koychev. Archival graphic and photo materials are used to present his last known project which was a villa in Kniajhevo for the Mincoff family, finalised around 1935. The work proceeded in stages that still reflected its author's expressive mastery. The cultural and historic value of the preserved building is assessed. This expands a previous study from 2016? with information acquired in recent years. A modest but valuable object from the period of national romanticism in Bulgaria architecture from the first half of the 20th century has been revealed.

Ключови думи: *Жилищни сгради в София, недвижимо архитектурно наследство, арх. П. Койчев, националромантизъм, архивна фото и графична документация, последната къща.*

Key words: *Residential buildings in Sofia, unmovable architectural heritage, Architect Pencho Koychev, national romanticism in architecture, archive Photo and graphical documentation, the last house.*

A B T O P

Валентина Върбанова
Регионален исторически музей – София
valentina.varbanova@abv.bg

Александър Лозев
независим изследовател
alosev@svr.igic.bas.bg

assos. prof. Valentina Varbanova, PhD
Regional History Museum – Sofia
valentina.varbanova@abv.bg

Alexander Lozev
independent researcher
alosev@svr.igic.bas.bg